

Koncepce rozvoje československé sociologie v letech 1966—1970*

I. Současný stav československé sociologie a hlavní problémy jejího dalšího rozvoje

V současné době končí první období obnoveného rozvoje československé sociologie, jež bylo dovršeno jejím politicko-ideologickým uznáním v usnesení sekretariátu ÚV KSČ. Současně byly vytvořeny základní institucionální předpoklady k dalšímu rozvoji — přeměnou vědeckého kolegia filosofie v kolegium filosofie a sociologie, zřízení Sociologického ústavu ČSAV a SAV, Sociologického časopisu a Sociologické společnosti. Čs. sociologie prožívá nyní období značného rozmachu. V důsledku opožděného vývoje v minulých letech a nedostatečně efektivního vytváření objektivních předpokladů pro rozvoj sociologie, je tento rozmach a velký zájem o rozvoj sociologie provázen celou řadou rysů živelnosti a módnosti. Velký rozmach sociologie i její velké objektivně dané úkoly ve společnosti jsou v zásadním rozporu s nedostatky materiálního zabezpečení i s nedostatečnou úrovní kvalifikace čs. sociologů. Tomuto stavu bude třeba v budoucnosti energicky čelit, nikoliv však administrativním reglementováním, nýbrž především postupným zvyšováním odborně vědecké úrovně a vytvářením normálního ovzduší vědecké práce, dále rozumnou koordinací výzkumné práce v sociologii, a konečně cílevědomým usměrňováním veřejného mínění pokud jde o možnosti a reálné problémy sociologie.

Po ukončení prvního období obnoveného vývoje sociologie se do centra pozornosti dostává vytváření objektivních a subjektivních předpokladů pro další kvalitativní rozvoj, jež bylo v minulosti nepřipustně zanedbáno. V tomto směru bylo dosaženo dílčích úspěchů — zavedení výuky sociologie na některé vysoké školy, reorganizace

bibliografické služby, vypracování dlouhodobého plánu publikací, činnost Sociologického časopisu, sociologické školení na Vysoké škole stranické a v Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy, vytvoření právních i organizačních předpokladů pro výchovu vědeckých pracovníků aj.

Vcelku vzato však zejména vytváření objektivních předpokladů velmi pokulhává za potřebami, což je v zásadním rozporu s usnesením sekretariátu ÚV KSČ o rozvoji sociologie. Především je nutno urychleně i za cenu mimořádných zásahů materiálně vybavit Sociologický ústav ČSAV a SAV, jakož i postupně vybudovat nebo dobudovat další pracoviště, jež jsou navrhována na jiných místech tohoto dokumentu. Dále je nutno velkoryse vyřešit otázku dovozu zahraničních sociologických publikací do Československa. A posléze neméně velkoryse a perspektivně je potřeba radikálně vyřešit otázku zahraničních styků čs. sociologie, zejména ve smyslu umožnění dlouhodobých studijních pobytů čs. sociologů jak v socialistických, tak v kapitalistických zemích, a rovněž studia studentů sociologie na zahraničních školách. Ve všech těchto otázkách je naléhavá potřeba energických zásahů presidia ČSAV, ministerstva školství a kultury, a bude-li třeba, i vlády republiky.

Všech již vytvořených i nově vznikajících objektivních podmínek je nutno využít k soustředěnému úsilí o zvládnutí sociologie jakožto vědního oboru ze strany vědeckých a vědeckopedagogických pracovníků v tomto oboru. To je hlavní úkol československé sociologie pro několik nejbližších let.

Tou měrou, jak se budou zlepšovat objektivní podmínky a zvyšovat kvalifikace pracovníků sociologie, budou se do popředí dostávat otázky teoretické a metodologické

* Publikujeme pro informaci čtenářů materiál o rozvoji sociologie v ČSSR, schválený Vědeckým kolegiem filosofie a sociologie ČSAV.

koncepce čs. sociologie. K těmto otázkám je proto možno se v současné etapě vyjádřit pouze předběžně a velmi obecně. Čs. sociologie vzniká z celé řady zdrojů. Část pracovníků se k sociologii dostala přes problematiku historického materialismu, popř. filosofické antropologie, část přes problematiku vědeckého komunismu. Někteří navazují bezprostředně na československou předmarxistickou sociologii, jiní obdobně na soudobou světovou sociologii. A posléze řada pracovníků ve speciálních sociologických disciplínách přešla k sociologii buď od práce z příbuzných oborů (demografie, statistika, psychologie apod.), nebo přímo od výzkumů zaměřených podle potřeb praxe a jednotlivých institucí. Každý z těchto zdrojů poznamenává rozvoj čs. sociologie některými pozitivními i některými negativními rysy. Je proto nutno počítat i do budoucna se vznikem rozdílných proudů a koncepcí a s existencí teoreticko-metodologických sporů. Jestliže předpokládáme diskuse při vší principiálnosti budou prodechnuty duchem vzájemné spolupráce a rozumnou tolerantností, mohla by se roztržitost historických zdrojů čs. sociologie proměnit v pozitivní rys. Mohlo by dojít k postupné krystalizaci názorů ve směru k rozumné syntéze.

Zdá se, že základní obrysy této syntézy by bylo možno charakterizovat takto: Československá sociologie se bude zřejmě rozvíjet na půdě tvůrčího marxismu jako velké a významné sociologické školy, překonávající jiné koncepce především svým historismem a svou komplexností (zřetelem k totalitě společenských procesů). Přitom má čs. sociologie všechny předpoklady současně ovládnout, kriticky zhodnotit a využít všechno cenné ze světové nemarxistické sociologie. Žádoucím směrem vývoje čs. sociologie je zachování tradičního marxistického smyslu pro teoretičnost, jenž však by mohl být na půdě sociologie náležitě doplněn smyslem pro důkladné a exaktní studium společenské empirie. A konečně se dá předpokládat, že čs. sociologie se bude rozvíjet v těsné jednotě s potřebami společenské praxe ve smyslu usnesení sekretariátu ÚV KSČ. V souladu s tímto usnesením nebude ovšem spojení čs. sociologie s praxí chápáno úzce utilitárně, nýbrž ve smyslu samostatného tvůrčího rozvoje vědy, jež s předstihem řeší nejen dílčí, nýbrž také zásadní otázky společenské praxe.

Uvážíme-li, že československá sociologie má současně k dispozici svým způsobem jedinečný objekt výzkumu – tj. vytvořenou (popř. dotvářenou) socialistickou společností na industriální bázi, dává to za předpokladu rozumného subjektivního postupu a vytváření patřičných objektivních podmínek vcelku vzato předpoklady pro úspěšný rozvoj tohoto vědního oboru.

II. Hlavní zaměření vědeckého výzkumu z oblasti sociologie

Vědecký výzkum v sociologii se v příštích pěti letech v souladu s usnesením sekretariátu ústředního výboru KSČ soustředí na společenskou strukturu socialistické industriální společnosti v Československu ze všech významných stránek a v potřebných mezinárodních souvislostech. Toto zaměření odpovídá rovněž usnesení předsednictva ústředního výboru KSČ o společenských vědách a bude příspěvkem československé sociologie ke komplexnímu řešení aktuálních společenských otázek. Výsledky výzkumných prací čs. sociologie budou moci býti využity pro praktické potřeby řízení společnosti, zejména pro perspektivní plánování.

III. Síť sociologických pracovišť

V současné době existuje v Československu přes 50 vědeckých nebo pedagogických pracovišť, jež se v té či oné míře zabývají sociologií nebo dílčími sociologickými výzkumy. Existuje poměrně přesná evidence těchto pracovišť, jež byla v nedávné době publikována. Významnější z těchto pracovišť jsou buď pracovišti koordinujícími, nebo budou uvedena u jednotlivých úkolů v další části materiálu jako pracoviště spolupracující.

Za tohoto stavu existuje jediná možná cesta, jak zasáhnout promyšleně a cílevědomě do další výstavby sociologických pracovišť. Je to vytvoření sítě několika základních koordinujících pracovišť, jež jsou nebo budou přednostně materiálně a kádrově vybavena a jež budou hrát úlohu neformálních koordinačních center vůči pracovištím ostatním. Přitom tuto síť je nutno vybudovat tak, aby pokrývala –

s přihlédnutím k mezinárodní dělbě práce – všechny základní směry sociologického výzkumu.

Pro některé důležité směry výzkumu nejsou dosud vybudována nebo náležitě do-
budována potřebná pracoviště. Presidiu
ČSAV, ministerstvu školství a kultury a
příslušným resortním ministerstvům (popř.
vládě republiky) se proto navrhuje před-
nostně vybudovat nebo dobudovat tato
pracoviště:

1. Sociologický ústav ČSAV v Praze
(spolu s pracovištěm volného času u tohoto
ústavu).

2. Sociologický ústav SAV v Bratislavě.

3. Institut sociologie venkova a historie
zemědělství.

4. Demografický ústav.

5. Ústav pro plánování vědy jakožto pra-
coviště pro sociologii vědy.

6. Ústav veřejného mínění.

7. Sekretariát Státní populační komise
jako pracoviště pro sociologii rodiny.

8. Slezský ústav jako pracoviště, jež se
vedle jiných úkolů (převážně historických)
bude částečně podílet na sociologickém vý-
zkumu Ostravska, samozřejmě ve vazbách
na ostatní instituce, jež výzkumy provádějí
(především Výzkumný ústav výstavby a
architektury).

Za současných podmínek nebyly dosud
vyřešeny otázky perspektivního vybudová-
ní pracoviště pro sociologii práce, sociologii
mládeže, sociologii stáří a sociologii zdra-
votnictví. Tyto otázky bude vědecké kole-
gium filosofie a sociologie studovat a při-
praví k nim potřebné návrhy v dalším.
Prozatím je vědeckovýzkumná práce
v těchto směrech zajišťována s částí kapa-
city stávajících institucí.

Za předpokladu doplnění o výše uvedená
pracoviště bude síť základních koordinují-
cích pracovišť v československé sociologii
vypadat takto:

1. Sociologický ústav ČSAV Praha (ře-
ditel prof. M. Kaláb)

2. Sociologický ústav SAV Bratislava (ře-
ditel akad. A. Sirácky)

3. Filosofická fakulta University Karlovy
v Praze, katedra sociologie (dosud so-
ciologické oddělení katedry filosofie)
(vedoucí doc. E. Urbánek)

4. Filosofická fakulta J. E. Purkyně
v Brně, katedra sociologie (vedoucí doc.
J. Solař)

5. Ústav marxismu-leninismu pro vysoké
školy v Praze (ředitel doc. P. Macho-
nin)

6. Institut národohospodářského plánová-
ní Vysoké školy ekonomické v Praze,
katedra sociologie a sociální psycholo-
gie (vedoucí doc. J. Kohout)

7. Vysoká škola stranická – Institut spo-
lečenských věd v Praze, katedra socio-
logie (vedoucí prof. J. Klofáč)

8. Právnická fakulta University Karlovy
v Praze, katedra obecné teorie státu a
práva (vedoucí doc. J. Boguszak)

9. Fakulta osvěty a novinářství Univer-
sity Karlovy v Praze (děkan doc. J.
Marek)

10. Ústav pro plánování vědy ČSAV (ře-
ditel dr. B. Starnovský)

11. Ústav veřejného mínění

12. Výzkumný ústav výstavby a architek-
tury v Praze, sociologický kabinet (ve-
doucí dr. J. Musil)

13. Institut sociologie venkova a historie
zemědělství v Praze (dříve sociologické
oddělení Výzkumného ústavu zeměděls-
ké ekonomiky) (ředitel doc. J. Tauber)

14. Demografický ústav v Praze (část ka-
pacity Ústřední komise lidové kontroly
a statistiky v Praze – vedoucí demo-
grafického odboru dr. V. Srb)

15. Sekretariát Státní populační komise
v Praze (vedoucí dr. J. Prokopec)

16. Filosofická fakulta University Komen-
ského v Bratislavě, katedra marxismu-
leninismu (vedoucí prof. J. Šefránek)

17. Universita 17. listopadu v Praze, ka-
tedra sociologie (vedoucí prof. M. Ka-
láb)

18. Vojenská politická akademie v Praze,
sociologické pracoviště (vedoucí Z. No-
vák).

Tato síť základních pracovišť bude v bu-
doucnu pravděpodobně doplněna o katedru
sociologie na filosofické fakultě University
Komenského v Bratislavě, popř. o některá
další pracoviště, zabývající se výzkumem
v oborech, jež nejsou dosud institucionálně
zajištěny – viz výše.

Československá sociologie se musí, jak již uvedeno, zaměřit při respektování určitých mezinárodních souvislostí na řešení všech základních směrů sociologického bádání. Musí být proto rozvíjena jako obecná sociologie, jako dějiny sociologie, jako sociologie soudobého světa, zejména pak socialistické společnosti, a konečně jako speciální sociologické disciplíny – aspoň ty nejdůležitější.

Sociologický výzkum podnikaný jako bezprostřední součást praktického řízení (praktická podniková nebo resortní sociologie, výzkumy stranických orgánů apod.) není přímo součástí vědeckého výzkumu, měl by však s ním být v těsném styku.

Přednostně je třeba v příštích pěti letech rozvíjet obecnou sociologii, sociologii socialistické společnosti a hlavní speciální sociologické disciplíny.

Vzhledem k celkovému stavu čs. sociologie velká většina prací, jež budou v dalším uváděny, mají charakter prací analytických a monografických. Pouze výjimečně jde o práce syntetického charakteru. Konkrétně se podle údajů jednotlivých pracovišť dá pro období příštích let počítat s řešením těchto nejdůležitějších úkolů:

1. Základní problémy obecné sociologické teorie a metodologie.

Koncepční otázky systémové výstavby marxistické sociologie; obecná teorie sociální struktury a systému; problematika charakteru současné etapy společenského vývoje, sociologická analýza systému vztahů mezi globálními společnostmi s různým společenským zřízením; struktura socialistické společnosti: a) specifický charakter základních sfér společenského života a jejich vzájemný vztah, b) sociální struktura socialistické společnosti, charakter makrostruktury a mikrostruktury, c) utváření sociálního charakteru příslušníků socialistické společnosti (struktura potřeb, zájmů, postojů, hodnot). Řešení uvedených úkolů se bude opírat o zobecnění výsledků teoreticky závažných sociologických výzkumů, které budou prováděny v ČSSR a v jiných socialistických zemích, o kritické hodnocení teoretických koncepcí současné západní sociologie a o vlastní výzkumnou

práci, zaměřenou na tyto otázky: sociální přeměny v průmyslovém podniku způsobené zaváděním nové soustavy řízení a plánování; výzkum životního stylu socialistického člověka.

Dále budou řešeny tyto otázky obecné metodologické: aplikace matematických metod a postupů v sociologii; aplikace kybernetických metod, včetně teorie informací, rozhodování apod. v sociologii; zkoumání některých závažných pozorovacích chyb ve výzkumu.

Je pravděpodobné, že některé práce z tohoto komplexu budou syntetické práce stěžejního významu.

Tento komplex úkolů bude řešit Sociologický ústav ČSAV ve spolupráci se Sociologickým ústavem SAV, s Ústavem marxismu-leninismu pro vysoké školy, se Sociologickou společností a s katedrami sociologie na vysokých školách.

2. *Současný stav a tendence vývoje třídní a sociální struktury společnosti v podmínkách budování socialismu na Slovensku*

Výzkum bude opřen o dílčí rozbory základních stránek nebo složek života slovenské společnosti, zejména pak některých sociologických problémů osazenstva, práce a výsledků vybraného průmyslového závodu a typické družstevní obce.

Výsledkem tohoto výzkumu může být syntetická práce většího významu.

Tento úkol bude řešit Sociologický ústav SAV ve spolupráci s dalšími sociologickými pracovišti na Slovensku.

3. *Dějiny světové sociologie*

Dějiny světové sociologie 19. století a počátku 20. století, dějiny sociálně politických teorií a soudobá světová sociologie.

Tyto úkoly bude řešit katedra sociologie na Filosofické fakultě University Karlovy v Praze ve spolupráci s katedrou vědeckého komunismu a dějin politických teorií na téže fakultě, se Sociologickým ústavem ČSAV a katedrou sociologie na Vysoké škole stranické.

4. *Dějiny československé sociologie*

Tento výzkumný úkol bude řešit katedra sociologie na filosofické fakultě J. E. Purkyně v Brně.

5. *Sociální diferenciacie socialistické spoločnosti v Československu a její závislost na diferenciaci charakteru práce*

Výzkum kľúčové otázky charakteru súdobé socialistické spoločnosti je spojen s empirickými výzkumy, mj. se šetřením o změnách v charakteru práce v dôsledku zavedení nové techniky v AZNP Mladá Boleslav. Perspektívným vyústěním výzkumu má byť zpracováni syntetické studie.

Tento úkol reší Ústav marxizmu-leninizmu pro vysoké školy ve spolupráci se Sociologickým ústavem ČSAV, katedrami marxizmu-leninizmu na Českém vysokém učení technickém a s jinými spoločensko-vědními pracovíšti vysokých škol. Dále spolupracuje Ekonomický ústav ČSAV.

6. *Výzkum voľného času*

Výzkum bude vycházet z dialektiky vzťahu práce a voľného času a bude opřen o výzkumy, zjišťující obraz způsobu trávení voľného času v soudobé spoločnosti. Výzkum bude těsně spojen s některými teoretickými výzkumy Sociologického ústavu (zejména s výzkumem životního slohu) a s výzkumy v dílčích speciálních sociologických disciplínách a v ekonomii. Součástí výzkumu bude spoluúčast v mezinárodním výzkumu voľného času, organizovaném vídeňským centrem spoločenských věd a v komparativních výzkumech připravovaných skupinou spoločenských věd při Světové sociologické asociaci.

Tento výzkum bude provádět a koordinovat Sociologický ústav ČSAV ve spolupráci s Vysokou školou stranickou, Vysokou školou ekonomickou, předpokládaným Ústavem životní úrovně a s řadou dalších ekonomických a sociologických pracovíšť.

7. *Sociologie průmyslu, podniku a sociologie práce*

Řízení socialistického podniku z hlediska uplatnění sociologických a psychologických poznatků; vztah nové techniky a člověka, sociologické problémy profesí a jejich vývoje; kultura práce v dolech; problémy technické inteligence.

Řešení tohoto komplexu problémů bude zajišťovat a koordinovat katedra sociologie a sociální psychologie Institutu národohospodářského plánování Vysoké školy ekonomické. Spolupracovat s ní budou zejména katedra marxizmu-leninizmu na strojní fakultě ČVUT (perspektívně katedra prů-

myslové sociologie a psychologie), laboratoř pracovních rozborů VUSTE Praha, Výzkumné pracovíště ekonomiky paliv Ostrava, Sociologický ústav ČSAV, Ústav marxizmu-leninizmu pro vysoké školy, Ústřední komise lidové kontroly a statistiky, katedra marxizmu-leninizmu Vysokého učení technického v Brně. Počítá se rovněž s účastí budovaného Ústavu práce v Bratislavě.

8. *Sociologie politiky, řízení, strany*

Úkol bude řešen perspektívně. Bezprostředně začíná jeho řešení výzkumem absolventů Vysoké školy stranické, zejména z hlediska jejich uplatnění v praxi.

Tento úkol reší katedra sociologie Vysoké školy stranické ve spolupráci se stranickými orgány. Žádoucí je spolupráce s Ústavem státu a práva ČSAV a s právnickou fakultou University Karlovy.

9. *Sociologie práva*

Sociologický výzkum kriminality mládeže; výzkum realizace ústavy; některé problémy sociologie občanského práva.

Výzkumy v této oblasti provádí a koordinuje katedra obecné teorie státu a práva právnické fakulty University Karlovy ve spolupráci s Vědeckovýzkumným ústavem kriminalistiky při Generální prokuratuře, Nejvyšším soudem a Ústavem státu a práva ČSAV.

10. *Sociologie kultury*

Marxistická teorie kultury a kulturní revoluce; masová kultura; mimoškolské vzdělávání; kulturní aktivita ve voľném čase; sociologie hromadných sdělovacích prostředků; řídicí činnost v oblasti kultury; metody a techniky sociologického výzkumu v oblasti kultury, osvěty a hromadných sdělovacích prostředků.

Výzkum těchto otázek bude provádět fakulta osvěty a novinářství University Karlovy ve spolupráci s Osvětovými ústavmi v Praze a Bratislavě, Československým rozhlasem a televizí, s některými pracovíšti vysokých škol a Sociologickým ústavem ČSAV.

Dosud nevyřešenou otázkou je spolupráce s kulturní antropologií, jež jako vědní disciplína se začíná teprve rozvíjet. Tato spolupráce by mohla podstatně změnit celé dosavadní pojetí sociologie kultury a mohla by z tohoto směru bádání učinit jeden z nejvýznamnějších v naší sociologii.

11. *Sociologie vědy*

Výzkum v oblasti sociologie vědy je naprosto nezbytné rozvíjet, přestože v tomto směru byly učiněny pouze elementární kroky. Tento výzkum je však nezbytnou podmínkou pro vědecké řízení výzkumu v Československu.

Je proto naléhavě nutné, aby tento výzkum rozvíjel Ústav pro plánování vědy, jenž by byl odpovídajícím způsobem vybudován. Spolupracovat s ním bude pravděpodobně zejména katedra sociologie filosofické fakulty University J. E. Purkyně v Brně.

12. *Výzkum veřejného mínění*

Výzkum veřejného mínění pro potřeby státních a stranických orgánů; účelové výzkumy veřejného mínění pro potřeby různých institucí; studium teoretických aspektů problematiky veřejného mínění.

Tyto úkoly prvořadého významu má řešit Ústav veřejného mínění, jehož zřízení se navrhuje při Československém rozhlasu. Ústav bude nutně spolupracovat jednak se Sociologickým ústavem ČSAV, jednak s celou řadou dalších sociologických pracovišť, zejména v oblasti speciálních sociologií.

13. *Sociologie religiozity*

Výzkum v této oblasti, navazující na dosavadní výzkumy prováděné ve Filosofickém ústavu ČSAV, bude provádět zvláštní skupina při Sociologickém ústavu ČSAV ve spolupráci s Filosofickým ústavem SAV a jinými institucemi.

14. *Sociologie města a bydlení*

Komplexní sociologický výzkum města Ostravy; sociologický výzkum bydlení v různých typech domů, výzkum bydlení na venkově, výzkum rodin v nových sídlišťích aj.

Zejména výzkum Ostravy perspektivně patrně povede ke zpracování syntetické práce většího významu.

Tyto úkoly bude řešit Výzkumný ústav výstavby a architektury v Praze, sociologický kabinet, ve spolupráci s Městským národním výborem v Ostravě, s Výzkumným pracovištěm ekonomiky paliv v Ostravě, s Výzkumným ústavem výstavby a architektury v Brně, Ústavem stavebnictva a architektury SAV v Bratislavě, Kabinetem teorie architektury a životního pro-

středí ČSAV a s řadou dalších vědeckovýzkumných i pedagogických institucí, jakož i s celou řadou řídicích orgánů společenské praxe.

Při výzkumu Ostravy je žádoucí spolupráce se Slezským ústavem ČSAV.

15. *Sociologie venkova a zemědělství*

Sociologie socialistické přestavby československého zemědělství a procesu vyrovnání rozdílů mezi městem a vesnicí; sociologie lesního dělnictva a lesních zaměstnanců; sociologický výzkum nejučinnějších forem zemědělského poradenství; sociologická koncepte výstavby zemědělských závodů a venkovských sídlišť sociologie řízení a organizace práce v zemědělství; některé problémy životní úrovně a kultury na vesnici; metodologie marxistické sociologie venkova a zemědělství.

Tento závažný komplex problémů bude řešit zřizovaný Institut sociologie venkova a historie zemědělství ve spolupráci s nynějším sociologickým oddělením Výzkumného ústavu polnohospodářské ekonomiky v Bratislavě, perspektivně pobočkou zřizovaného institutu v Bratislavě. Na výzkumu se ve spolupráci s těmito institucemi budou podílet vysoké školy zemědělské, Sociologický ústav SAV, jiná vysokoškolská pracoviště, osvětová pracoviště a celá řada dalších společenskovědních a pedagogických pracovišť. Koordinační činnost v této oblasti je mimořádně rozvinutá.

16. *Sociologie inteligence*

Popis a analýza sociálního statusu vybraných skupin humanitní a technické inteligence a postupné vypracování marxistické sociologické teorie inteligence socialistické společnosti.

Tento výzkum bude provádět a koordinovat katedra sociologie na filosofické fakultě university J. E. Purkyně ve spolupráci s Ústavem marxismu-leninismu pro vysoké školy, katedrou marxismu-leninismu Vysokého učení technického v Brně a Českého vysokého učení technického v Praze, jakož i s některými dalšími pracovišti.

17. *Sociologie mládeže*

Problémy sociální adaptace mládeže při přechodu z rodiny do zaměstnání, výzkum čtenářských zájmů, výzkum kriminality mládeže, výzkum morálně politického profilu pracující mládeže, výzkum celé řady

dílčích otázek postavení, funkcí a postojů mládeže; komplexní výzkum vysokoškolského studentstva.

Tento výzkum prozatím – až do definitivního vyřešení otázky – provádí a koordinuje katedra sociologie a sociální psychologie Institutu národohospodářského plánování VŠE ve spolupráci s Ústavem marxismu-leninismu pro vysoké školy (jenž koordinuje výzkum vysokoškolského studentstva), s fakultou osvěty a novinářství, Osvětovým ústavem v Praze, Vědecko-výzkumným ústavem kriminalistiky, Státní populační komisí, Československým rozhlasem a řadou pracovišť psychologicko-pedagogických. Perspektivně se počítá se založením informačního centra sociologie mládeže při ÚV ČSM a pracoviště sociologie mládeže na pedagogické fakultě UK v Praze.

18. Sociologicko-demografická problematika

Teoretické zkoumání a statistická šetření v oblasti sociologicko-demografické problematiky a problematiky životní úrovně.

Tento komplex úkolů má zajišťovat navrhovaný Demografický ústav ÚKLKS ve spolupráci s řadou ekonomických i sociologických pracovišť.

Úkoly ústavu a jeho koordinační vazby musí být v dalším jednání zpřesněny.

19. Sociologie rodiny

Podmínky zakládání rodin, současný stav našich rodin, funkce rodiny, rozpad rodin, perspektivní vývoj rodiny.

Tyto úkoly bude řešit sekretariát Státní populační komise ve spolupráci s Ústřední komisí lidové kontroly a statistiky, Demografickým ústavem a řadou dalších pracovišť.

20. Sociologie národnostních vztahů

Obecně teoretické problémy národnostní otázky; československý model řešení ná-

rodnostní otázky; současné národnostní problémy ve vztazích Čechů a Slováků v životě jednotlivých národností. Teoretické úvahy mají být založeny na některých empirických výzkumech.

Tento výzkum koordinuje katedra marxismu-leninismu filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě ve spolupráci s Filosofickým ústavem ČSAV, Vysokou školou stranickou, Slezským ústavem ČSAV v Opavě a řadou kateder marxismu-leninismu na vysokých školách.

21. Sociologie rozvojových zemí

Zde půjde především o kritické sledování zahraniční sociologické literatury věnované této problematice a o sociologický a sociálně psychologický výzkum studentů z rozvojových zemí. Perspektivně se předpokládá možnost výzkumu v rozvojových zemích.

Řešení tohoto úkolu koordinuje katedra sociologie fakulty společenských věd University 17. listopadu ve spolupráci s Orientálním ústavem ČSAV, Ústavem pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Vysokou školou ekonomickou, katedrou pro ekonomiku rozvojových zemí aj.

22. Sociologie armády

Společenské postavení a funkce důstojníků z povolání; mládež a armáda; postavení armády ve společnosti.

Tento výzkum provádí a koordinuje sociologické pracoviště Vojenské politické akademie Klementa Gottwalda.

*

Po vyřešení otázek institucionálního zabezpečení přibude k těmto směrům výzkumu v dohledné době sociologie stáří a sociologie zdravotnictví.

V Praze dne 15. 6. 1965.

Úvodní poznámka

Výsledkem do jisté míry živelního institucionalizačního procesu, kterým naše sociologie prošla v uplynulých dvou letech, je dnešní síť několika desítek pracovišť, jež se zčásti již aktuálně a většinou teprve perspektivně orientují na bádání v některé z mnoha oblastí sociologie.¹ Na této institucionálně organizační bázi, jejíž podoba se v nejbližších letech pravděpodobně nijak podstatně nezmění, dochází dnes k vnitřní krystalizaci: dotvářejí se relativně stabilní pracovní seskupení, v jejichž rámci jsou revidovány a konkretizovány či nově koncipovány *výzkumné programy* pro několik příštích let. Konkrétní *podobu* výzkumného programu, *význam*, který mu pracovní seskupení připisuje, a v důsledku toho také jeho *funkci* ve výzkumném procesu determinuje řada navzájem složitě spjatých činitelů subjektivnějšího či objektivnějšího rázu. Podstatný význam mají podle našeho názoru zejména tyto determinanty:

- obecná teoretická a metodologická *koncepce marxistické sociologie*, kterou pracovní seskupení zastává. Všeobecně akceptované obecné určení marxistické sociologie jako *empiricko-teoretické disciplíny* je možno interpretovat několika odlišnými způsoby a různým důrazem na první či druhý atribut. Je přitom jasné, že obecné gnoseologické principy marxismu vylučují tak vyhraněnou koncepční kontrapozici, jakou je v současné západní sociologii na jedné straně program radikálního empirismu některých novopozitivistů (Lundberg, Neurath) a směr „chápačící sociologie“ (Sorokin) na straně druhé;
- *představa o povaze a struktuře té oblasti sociologické problematiky*, v níž pracovní kolektiv vidí těžiště své výzkumné činnosti (např. obecné sociologie či speciálních sociologických disciplín),

odvozená konec konců z pojetí příslušného úseku sociální reality či její totality;

- *přímější či zprostředkovanější vztah výzkumu a jeho výsledků ke společenské praxi*, resp. k určité strukturální úrovni této praxe (základní či aplikovaný výzkum, sociologická expertiza atd.);
- *vnitřní struktura pracovního seskupení* (od agregátu zcela nezávisle různým směrem pracujících badatelů přes různé stupně a formy pracovní integrace až k *výzkumnému týmu*, v němž individuální práce jsou přesně situovány do rámce společně zpracovávané problematiky a teoreticky i metodicky konvergují k jednomu cíli).

Kdybychom shromáždili výzkumné programy existujících sociologických pracovišť či pracovních kolektivů, bylo by možné sestavit z nich kontinuum, jehož jeden pól by tvořil program koncipovaný jako výčet empiricky zjištěných problémů různého stupně teoretické zobecnitelnosti a praktické závažnosti, zatímco druhý pól by byl reprezentován nástinem systému empirických výzkumů, vycházejících z rozvinuté teoretické koncepce, z rozpracovaného systému teoretických hypotéz, a svými výsledky verifikujících a obohacujících teorií. Tato diferenciace je plně zdůvodněná a společensky funkční: vyplývá jednak z diferencovanosti potřeb společenské praxe, jednak je dána vnitřní polydimenzionální hierarchií, která je vlastní každé empiricko-teoretické disciplíně. Nelze tedy z tohoto kontinua vyabstrahovat určitý typ a normativně jej absolutizovat.

Domníváme se, že je účelné a v současné fázi konstituování naší sociologie nanejvýše potřebné *zpřístupnit výzkumné programy* – ať už celých sociologických pracovišť či jednotlivých výzkumných skupin – a publikovat je v přiměřené formě předběžného

¹ Jejich neúplný přehled, včetně heslovité formulace pracovního zaměření a dosavadních výsledků, podávají P. Kohn a H. Kubecová v SC 1965/3, str. 336–344.

sdělení na stránkách tohoto časopisu. Předpokládáme, že předběžné zveřejnění výzkumných programů (a konečně i dílčích výzkumných projektů) by mohlo mít některou funkci:

- splňovat elementární úlohu informativní
- vést k precizaci teoretických i metodologických stanovisek
- podrobovat je veřejnému kritickému posouzení a kontrole
- spolupůsobit k teoretické i metodologické integraci naší sociologie.

Tyto funkce může těžko plnit některá jiná forma dnes obvyklé koordinační činnosti.

Předkládáme-li tedy dnes k posouzení první náčrt teoretické koncepce dlouhodobého výzkumného programu jednoho ze tří týmů, které se v letošním roce vytvořily při Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy,² očekáváme, že se jednak dočkáme kritických připomínek a námětů k předloženému textu, a za druhé, že zejména základní teoretická pracoviště na nás naváží s materiály podobného typu.

Charakter výzkumného programu

Tým, složený z cca 10 (počet není dosud uzavřen) interních pracovníků Ústavu marxismu-leninismu (sociologů, filosofů a ekonomů), doplněný řadou externích spolupracovníků, byl ustanoven počátkem letošního roku. Formuloval si úkol sociologicky zkoumat – vycházejí z empirického materiálu, který poskytuje především soudobá československá společenská skutečnost³ – *vztah mezi sociální diferenciací socialistické společnosti a diferenciací v charakteru práce*, podmíněnou zejména procesy, probíhajícími v oblasti výrobních sil. Podle dosavadních předpokladů je tento výzkumný program rozvržen zhruba na 7–8 let.

Studium problémů sociální struktury se u nás s jistými výsledky rozvíjelo (necháme-li v této souvislosti stranou teoretickou koncepci našeho předválečného strukturálního funkcionalismu) ve specifických for-

mách, které se sociologii více či méně přibližovaly, ale nelze je označit za sociologické *sensu stricto*, v druhé polovině padesátých let v rámci vědeckého komunismu, jehož konstituováním tehdy začala destrukce tradiční dogmatické verze systému historického materialismu a jehož rozvíjení hrálo jistou úlohu v úsilí o konkrétnější postižení společenské skutečnosti v rámci mimofilosofické disciplíny. Publikace, které vzešly z tohoto studia, se vyznačují v té době pozoruhodnou snahou o empirickou interpretaci a částečně i verifikaci teoretických tezí, popř. o indukci teoretických závěrů z empirického materiálu. Pro metodologické a konec konců i technické nedostatky obecnějšího i speciálního rázu nebylo však propojení obou poznávacích polů realizováno v právě nejšťastnějších formách. Určitá část závěrů, k nimž tehdy tyto práce došly, má spíše charakter teoreticko-ideologických postulátů než obecných sociologických tezí, empiricky i teoreticky maximálně jednoznačných. Toto období však nesporně přineslo několik závažných teoretických poznatků (např. o nepřipustnosti mechanické redukce sociálních vztahů na vztahy třídní, o klíčovém významu charakteru práce při studiu sociální struktury, o neplodnosti jednostranné analýzy sociálních forem, odtržených od reálných životních procesů společnosti atd.) a řadu nových pozitivních i negativních zkušeností, zejména v metodice a organizaci výzkumné práce.

Jejich kumulace, spolu s vnějšími vlivy, byla předpokladem přesunu k specificky sociologickému pojetí problematiky sociální struktury, který signalizovala větší část materiálů, předložených k diskusi na loňské konferenci v Hrazanech u Sedlčan. Tato proměna, zřetelně patrná z diskuse v průběhu zmíněné konference, s uznáním komentované zahraničními sociology (Bau- man, Hegedüs), a konečně i z definitivní verze sborníku statí, který z ní vzešel (a je již v tisku), vedla k přesvědčení, že pokus o týmovou práci na problematice sociální struktury není předčasný, ale zdůvodněný vnitřním vývojem vědy i společenskou potřebou. Úsilí sociologů se na tomto poli

² Srv. cit. číslo SC, str. 338.

³ Československo je podle našeho názoru poměrně vhodným objektem pro výzkum řady obecných otázek socialistické společnosti, protože je – struč-

ně řečeno – jednou z prvních zemí, blížících se socialistickému typu industriální společnosti, což dává vyniknout řadě perspektivně významných vývojových rozporů socialismu.

musí připojit k soustředěnému náporu filosofů, ekonomů, pracovníků v oblasti teorie řízení, teorie státu a práva atd., směřujícímu ke komplexnímu poznání společenské reality soudobého socialismu.

Skutečnost, že v posledních dvou letech se staly *otázkou teoretické koncepce i empirického výzkumu sociální struktury socialistické společnosti* jedním z ohnisek, koncentrujících pozornost společenskovědních pracovníků, zejména pak sociologů, není projevem nějaké efemérní módy, ale výrazem zjištění, že společnosti, v nichž se dovršily strukturální proměny, ve které vyúsťuje socialistická revoluce, se neobejdou bez adekvátních nástrojů vědeckého sebepoznání, nutných pro jejich racionální analýzu a optimální řízení. Cíle, jež si společnost klade a v nichž si projektuje budoucnost, a obrazy, které si vytváří tím či oním způsobem o své vlastní současné podobě, jsou představy dialekticky spjaté a vzájemně se podmiňující. (Jejich vztah je konec konců specifickou konkretizací obecné problematiky, řešené ve filosofické rovině pomocí kategorií cíle, prostředků, podmínek atd.) Z povahy komunistické stranickosti pak vyplývá požadavek, aby způsob, jímž společnost poznává sebe samu, svoji podstatu i jevovou tvář, byl maximálně vědecký, minimálně zanesený prvky „falešného vědomí“, pseudoideologickými postuláty atd. Tento požadavek zdůvodňuje zvláštní postavení společenských věd, zejména sociologie, při tvorbě celospolečenských projektů (tedy nejen v průběhu jejich realizace) a staví mj. jako zvláště aktuální úkol teoretické rozpracování vztahu společenských věd k celospolečenským řídicím centrům na straně jedné, k přírodním a technickým vědám — a konečně i k filosofii — na straně druhé.

Rozvinutá teorie sociální struktury, aplikovatelná na socialistickou společnost — jako jeden ze základních teoretických okruhů marxistické sociologie — vychází z teorie tříd, třídního boje a jeho historického překonání, jakož i z jejich obecných sociologických předpokladů, formulovaných zejména v německé ideologii. Marxismus jako teoretický systém, vyznačující se dialektičností (zejména pochopením hybné funkce rozporů, komplexnosti v chápání mnohazměrné vnitřní struktury společnosti i jejím začleněním do totality světa a historismem) v pojetí společnosti, ověře-

ný ve svých základních tezích a hypotézách desetiletými historického vývoje, je samozřejmým teoreticko-metodologickým východiskem pokusů o rozvíjení teorie sociální struktury v podmínkách socialistické společnosti. Tyto pokusy ovšem nutně překračují původní podobu teorie tříd natolik, nakolik se liší: 1. praktické potřeby, které ji vyvolávají v život, od již realizovaných cílů, pro něž byla teorie tříd koncipována (tj. strukturální proměna kapitalistické společnosti ve společnost, v níž jsou likvidovány třídní antagonismy); 2. společnost, existující na bázi relativně dotvořené industriální struktury, od industrializující se společnosti dob Marxových a Engelsových i Leninových; 3. společenská věda druhé poloviny XX. století od velkých historiosofických koncepcí sociologického myšlení století XIX.

— — —

Socialistická sociální struktura — objekt našeho výzkumu — se historicky zformovala v poměrně nedávné době. Objektivní možnosti jejího poznání, stejně jako poznávací kapacita subjektu, byly donedávna velmi omezené. Poznatky, které má náš tým aktuálně k dispozici, vycházející z nazečených zkušeností, z vývoje problematiky u nás, z výsledků prací filosofů, ekonomů, historiků i dalších příbuzných oborů, a konečně z dosud rovněž omezeného studia světové sociologické literatury, ať polské, sovětské, jugoslávské či západní, dovolují mu zdůvodnit výzkumný program prozatím jen náčrtem jeho teoretické koncepce v podobě stručné *teoretické hypotézy značného stupně obecnosti*. Tato hypotéza je jen částečně opřena o studium empirických, zejména statistických údajů o soudobé československé společnosti, které jsou leckde neúplné a pro některé důležité oblasti chybí nebo nejsou k dispozici. Zcela nedostatečná je pak možnost jejich srovnání s údaji ostatních socialistických zemí.

Absence obecného, relativně stabilizovaného *systému marxistické sociologie* staví tým do zvláštní situace, jejíž specifikum je v tom, že práce na rozpracování hypotézy do podoby, v níž by byla jednoznačně empiricky interpretovatelná a verifikovatelná řadou dílčích empirických výzkumů, se prolíná se současným úsilím řady našich

sociologů o konstituování alespoň provizorního obrysového sociologického systému.⁴

Při analýze a konkretizaci hypotézy vycházíme z modelové představy sociologie jako vědy, disponující relativně jednotnou pojmovou sítí, v níž teoretické pojmy, postihující oblast podstat společenské skutečnosti, jsou spojeny zákonitými vztahy s pojmy empirickými, zachycujícími jevyovou tvář skutečnosti, a navzájem se interpretují. Tato představa konec konců zákonitě vyplývá z pojetí společenské skutečnosti jako konkrétní totality, z principů jejího poznání cestou „duchovně konkrétní reprodukce“ jakožto „myšlenkové totality“, „myšlenkového konkrétna“.⁵

Z těchto pojmů jsou formulovány výroky, sdružující se v soubory teoretických tezí vypovídajících o jednotlivých oblastech společenské skutečnosti či o její totalitě, které systemizovány⁶ se mění v ucelené teorie, v nichž jsou výpovědi propojeny logickými svazky a objasňují se navzájem, a ve svém celku jsou adekvátní dialektické struktury příslušného úseku sociální reality, jsou jeho duchovní reprodukcí. V tomto modelu sociologie, ze kterého vycházíme, má každá teze nejednoznačnější teoretický i empirický smysl, vymezený stupeň hypotetičnosti i meze aplikability, a je tak či onak spojena s ostatními v ucelenou teorii. Dílčí empirický fakt nabývá konkrétnosti jen interpretací v teoretickém systému, empirická interpretace umožňuje pochopení a verifikaci teoretického systému, resp. hypotéz z tohoto systému odvozených.

Je zřejmé, že tato představa není v přisněm slova smyslu realizovatelná,⁷ jde o model, o jakousi limitu metodologického úsilí, která slouží jako metodologická směrnice.

S teoretickou hypotézou vysokého stupně obecnosti, z níž tým vychází, musí být, jak vyplývá z předcházejících odstavců, zachá-

zeno přiměřeně jejímu charakteru. Základním nedostatkem řady dosavadních empirických sociologických výzkumů u nás i v dalších socialistických zemích bylo, že s teoretickými hypotézami tohoto typu, zdůvodněnými dokonce někdy pouze ve filosofické rovině, bylo nakládáno jako s operativními, bezprostředně empiricky verifikovatelnými. Na základě nejabstraktnější představy o povaze zkoumané reality bylo ihned přikročeno k volbě výzkumných technik, formulaci otázek dotazníku atd. Byl tak opominut složitý zprostředkující proces od teoretických formulací, operujících s teoretickými pojmovými konstrukcemi, k empirickým, operacionálně vymezeným pojmům, označujícím jevyové „ukazatele“. Obecnou teoretickou hypotézu, kterou stavíme, je třeba podrobit detailní analýze a přeložit ji do systému empiricky verifikovatelných operativních hypotéz, vybudovaných z „operativních definic“ empiricky jasných a operacionálně definovaných. To je úkolem nejbližších dvou – tří let. Teprve v druhé etapě bude možno přejít k řadě komplexních i dílčích empirických výzkumů, které budou mít především teoretický význam a vyústění; empirické výzkumy, prováděné během první etapy, mají a budou mít charakter předvýzkumu, směřujícího ke zpřesnění hypotéz a ověření výzkumných procedur a technik.

Teoretická hypotéza

Hypotéza projektovaného výzkumu předpokládá podstatný vztah mezi diferenciací v charakteru jedné ze společenských činností – práce – a mezi sociální diferenciací socialistické společnosti. Fungují v ní dvě složené teoretické definice – diferenciacie v charakteru práce a sociální diferenciacie.

⁴ Na cestě k systému marxistické sociologie jsou nesporně nejdále sociologové polští, jak o tom svědčí např. poslední práce J. J. Wiatra (*Spoleczeństwo, wstep do socjologii systematycznej*), Z. Bauman (*Zarys marksistowskiej teorii społeczeństwa*) a dalších: vycházejí z marxistické filosofické koncepcie společenské skutečnosti, jsou dobře seznámeni s výsledky současné sociologie západní a konečně jsou vybaveni výrazným „metodologickým superego“.

⁵ K. Marx, Úvod (Ke kritice politické ekonomie), Marx, Engels, *Spisy* sv. 13, str. 675–677.

⁶ Problematika systematizace společenskovědních, resp. sociologických tezí v koherentní teorii patří k nejdůležitějším součástem obecné metodologie

sociologie; které ze způsobů systematizace, rozpracovaných v soudobé vědě, jsou slučitelné s epistemologickými principy marxismu a vhodné pro sociologii, je dosud stále předmětem diskusí, srv. S. Nowak, *Studia z metodologii nauk społecznych*, Warszawa 1965, kap. Refleksje nad strukturą teorii socjologicznych, či metodologické číslo *Studia socjologicznych*, 1963, č. 39.

⁷ Vzácnou a našemu čtenáři dostupnou ukázkou poměrně úspěšného pokusu o praktickou realizaci těchto metodologických směrnic je práce A. Malewského *O zastosowaniach teorii zachowania*, W. 1964: teorie chování jsou však poněkud exkluzivní součástí sociologie, proto bude vhodnější metodologický význam tohoto úspěchu pro sociologii nepřeceňovat.

Sociální diferenciaci chápeme jako *stránku sociální struktury* a jejího pohybu.⁸ Považujeme za plodné a účelné využít při dalším rozpracování marxistické teorie sociální struktury některých podnětů strukturálně funkcionalistické školy jak v západní sociologii (Parsons, Merton aj.), tak v předválečné sociologii československé (Fischer, Bláha), ovšem při seriózním přehodnocení na bázi marxistické teorie a metodologie. Jestliže základem zůstává komplexní pojetí rozporného společenského vývojového procesu, pak strukturálně funkční přístup může jako podřízená stránka tohoto pojetí vnést do výzkumu sociálních procesů řadu racionálních momentů (tím spíše, že tak či onak teoreticky koresponduje s koncepcemi systému a struktury rozvíjenými v současné době na bázi věd přírodních, kybernetiky apod.).

Globální struktura kterékoli společnosti je vytvářena složitým systémem vzájemných vztahů mezi celou řadou dílčích struktur, strukturálních „řezů“. Z nich jsou podle našeho názoru pro sociologii velmi významné strukturální vztahy navzájem se prostupujících entit: *přírody, kultury* (v širokém smyslu slova jakožto souhrnu lidstvem „osvojeného“), *společenských vztahů* a *lidské osobnosti*, dále struktura „*základních životních procesů*“ (reprodukce lidského života po stránce biologické, produkce materiálních i duchovních užitečných hodnot, uspokojování lidských potřeb, rozvoj lidské osobnosti, vznik a vývoj nových potřeb). Společenské vztahy pak vytvářejí rovněž specifický druh strukturálních vazeb – společenskou strukturu. Ta může být zkoumána buď očima speciálních věd po linii parciálních „řezů“ (např. ekonomických, politických, právních, etických, jazykových a jiných jevů), nebo sociologicky z hlediska totality společnosti. Nejobecnější význam pro sociologii mají při výzkumu

kteréhokoli procesu dva okruhy vztahů. Především je to *struktura „sfér“ života lidské společnosti* – sféry materiálního života, sféry duchovního života společnosti a zprostředkující sféry organizačně, institucionálně řídící. Všechny tyto tři sféry se navzájem prolínají a prostupují celou totalitou společnosti – nerozdělují ji tedy na tři sobě vnější, relativně oddělené okruhy. Za druhé je to pak okruh vztahů, pro jehož označení používáme v našem výzkumu termínu *sociální struktura*.⁹

Sociální strukturou rozumíme relativně stabilní síť (systém) a) podstatných funkcionálních vzájemných vztahů společnosti (popř. velké společenské skupiny) jako celku a společenských skupin¹⁰ a jednotlivců (jakožto společenských jednotek), tvořících prvky této společnosti, b) podstatných funkcionálních vztahů mezi společenskými skupinami navzájem a mezi společenskými skupinami a jednotlivci (jakožto společenskými jednotkami), charakteristický pro danou společnost (společenskou skupinu) v daném historickém úseku jejího vývoje.

Toto vymezení se snažíme marxisticky interpretovat. Především chápeme sociální strukturu pouze jako jeden, a to relativně odvozený, strukturální „řez“ totalitou společnosti, jenž zejména vůči základním životním procesům hraje úlohu relativně *autonomní společenské formy*. Např. na jisté úrovni obecnosti je možno považovat sociální strukturu za jednu – byť velmi charakteristickou – stránku sociálně ekonomické formace nebo fáze jejího vývoje. K úplné charakteristice sociálně ekonomické formace je však nezbytné určení ve všech výše uvedených strukturálních rovinnách.¹¹

Dále chápeme sociální strukturu nikoli jako harmonický, bezrozporný systém vztahů, nýbrž jako *systém imanentně rozporný*. Kvalita a intenzita, resp. forma

⁸ Pojem diferenciacie je tu používán v obojím možném smyslu, označuje jak proces rozrůžňování, tak výsledek určitého rozrůžnění společnosti.

⁹ Pojmu „sociální struktura“ tedy používáme v užším slova smyslu než „společenská struktura“. Nejbližší k našemu termínu „sociální struktura“ je některými našimi sociology používaný termín „skupinová struktura“.

¹⁰ Za společenské skupiny považujeme taková společenská seskupení, jež plní určité společenské funkce, tj. vykonávají rozmanité relativně stabilní společenské činnosti v té či oné míře podstatné pro existenci a rozvoj zkoumané oblasti sociální reality. Z našeho hlediska není tedy pro existenci skupiny nezbytný ten či onen stupeň vzájemných

vztahů členů skupiny. Určitá kvalita nebo intenzita vzájemných vztahů je však důležitá pro klasifikaci skupin zejména z hlediska jejich vývoje (např. proměny skupiny „o sobě“ ve skupinu „pro sebe“).

¹¹ Je např. historicky prokázáno, že na bázi industriální společnosti s přibližně stejnou úrovní materiální a duchovní produkce mohou existovat dva podstatně odlišné typy sociálních struktur – kapitalistický a socialistický. Naproti tomu seberadikálnější snahy o zvrát vlastnických poměrů směrem k socialismu ještě samy o sobě – bez odpočívající industriální báze – nemohou přinést uskutečnění socialistických principů. To vše podtrhuje nutnost komplexního přístupu ke společenské realitě.

řešení vnitřních rozporů sociální struktury, je pak jednou z podstatných charakteristik té či oné sociální struktury. Na rozdíl od většiny strukturálně funkcionalistických směrů v sociologii se proto domníváme, že funkce jako neoddělitelný moment strukturální vazby je vždy nutně vnitřně rozporná, že vedle důsledků utvrzujících daný systém (eufukčních) produkuje také účinky dysfunkční (jak imanentní danému systému, tak připravující jeho negaci).

A konečně chápeme sociální strukturu *historicky*, tj. jako výsledek procesu geneze (jež se zpravidla už na bázi nové struktury dovršuje), jako celek fungující a současně připravující svůj vlastní zánik a zrod nové struktury. Právě marxismus svým dialektickým pojetím vyřešil aspoň v hlavních obrysech základní problém každého důsledného sociologického systému – vztah sociální statiky a dynamiky.

*

Ve shodě s osvětleným pojetím sociální struktury považujeme za základní *princip diferenciacie společnosti* na různé skupiny specifiky jejich relativně stabilních činností, funkcí, diferencovanou na základě dělby činností přiměřeně k těm či oněm objektivním potřebám, jež jsou uspokojovány, a k objektivním podmínkám, jež jsou zdrojem nebo předmětem vyvíjených činností. Tyto činnosti možno utřídít – jak se o to pokouší řada sociologických systémů – do několika základních druhů a tak získat kritéria pro diferenciaci společnosti na jednotlivé kategorie skupin.

Zdá se nám, že podstatným přínosem k řešení této problematiky může být aplikace principů materialistického pojetí dějin. Vezmeme-li za základ třídění stupeň kulturní zprostředkovanosti mezi člověkem a přírodou a „vzdálenost“ jednotlivých činností (a tím i potřeb a zájmů, jež se jejich prostřednictvím realizují) od základních životních procesů, lze seřadit základní kritéria, podle nichž se diferencuje lidská společnost na skupiny, např. takto¹²:

a) teritoriální geografická podmíněnost (vliv vnějšího přírodního prostředí, jež si

vynucuje určitou diferenciaci lidských činností);

b) biologická podmíněnost (vliv vnitřní přírodní podmíněnosti, rovněž diferencující lidské činnosti);

c) etnická podmíněnost (výsledek složité souhry obou předchozích přírodních podmínek a komplexního společensko-historického vývoje, diferencující lidské činnosti (např. podle určité kulturní svěbytnosti, příslušnosti k národním hnutím apod.);

d) účast v práci jakožto základní lidské činnosti, diferencující obyvatelstvo na pracující (ekonomicky aktivní) a ostatní;

e) základní postavení člověka v reprodukčním procesu, diferencující obyvatelstvo na výrobce a spotřebitele;

f) charakter práce, jehož diferenciacie je spjata s dělbou práce jakožto základní lidskou činností;

g) charakter činností v mimopracovní době jakožto pokračování základních životních procesů mimo oblast práce;

h) vlastnictví výrobních prostředků jako syntetický ekonomický vztah, spojující oblast dělby práce a její organizace a řízení s oblastí distribuce a spotřeby;

i) rozdělování spotřebních prostředků, diferencující lidi zejména podle důhodů a životní úrovně;

j) účast na organizaci a řízení společnosti;

k) utváření duchovního života.

Zatímco u kritérií a) – c) jde především o vliv elementárního přírodně historického prostředí, všechny diferenciacie spjaté tak či onak s prací jakožto základní lidskou činností mají prvořadý společenský význam a působí (zpravidla zprostředkované přes vztahy vlastnické) i na odvození diferenciacie ekonomické (rozdělování) a na diferenciacie kořeni v mimoeconomických sférách života společnosti.

Diferenciacie společnosti na skupiny podle těchto a pravděpodobně ještě dalších kritérií může mít dva rozměry: *horizontální* a *vertikální*. O horizontální diferenciaci

¹² Jde evidentně jen o jeden z mnoha možných modelů klasifikace. Je vůbec krajně obtížné seřadit mnohorozměrné a křížící se roviny lidských činností do jednorozměrné škály. Přesto jsme nuceni aspoň první náčrtek třídění uvést, protože jím

chceme především – bez ohledu na jeho nedostatečnou teoretickou rozpracovanost – demonstrovat právě složitost a mnohorozměrnost sociální struktury, jež tak výrazně vyniká v socialistické společnosti.

mluvíme tam, kde rozlišujeme specifiky konkrétních činností, jež nejsou navzájem měřitelné na nějaké stupnici hodnot. Vertikální diferenciace naopak takovouto souměřitelnost předpokládá. Jednotlivé skupiny mohou být v mezích případů odlišné buď pouze horizontálně nebo pouze vertikálně. Nejčastěji však máme co dělat s druhy skupin, a zejména s jednotlivými konkrétními skupinami, jež se liší od jiných jak v horizontálním, tak ve vertikálním členění společnosti.

Projektovaný výzkum se především soustředí na diferenciaci vertikální. Proto je v každém případě nezbytné specifikovat pro vertikální diferenciaci určitá základní kritéria, umožňující její posuzování, čili redukovat předcházející kritéria na kritéria jednorozměrná. Tato kritéria spatřujeme v stupni

a) složitosti, všestrannosti, tvořivosti, oduševnělosti apod. práce (vertikální aspekt dělby práce);

b) pracovní kvalifikace a vzdělání;

c) podílu na vlastnictví výrobních prostředků, na disponování těmito prostředky a na přivlastňování vyrobených hodnot;

d) podílu, jenž na skupinu připadá při rozdělování národního důchodu, popř. životní úrovně, včetně podílu na různých nemateriálních hodnotách (např. sociální jistoty);

e) účasti na řízení výroby a celé společnosti (včetně podílu na moci);

f) úlohy skupiny v duchovním životě společnosti (včetně místa připisovaného jí v ideologii, společenského prestiže atp.);

g) utváření duchovního života společnosti (včetně společně uznávaných hodnot, morálních norem atd.).

Tato kritéria si mohou na historicky daném úseku společenského vývoje vzájemně více či méně odpovídat. Zpravidla některé z nich (např. vlastnictví) hraje úlohu nejvýznamnějšího činitele, jehož vliv se ve větší či menší míře promítá do dalších rovin. Základní diferenciace bývá pak ostatními rovinami diferenciace buď prohlubována nebo zmírňována (jen ve výjimečných situacích adekvátně odrážena).

Různé společenské útvary, zejména pak různé epochy ve vývoji společnosti, resp. sociálně ekonomické formace či fáze jejich vývoje, se od sebe navzájem liší tím, že

různému stupni vývoje základních životních procesů, především pak úrovni materiální a duchovní produkce a z nich vyplývající vnitřní struktury základních sfér života společnosti a vztahu mezi těmito sférami, odpovídá různá váha a různé rozměry diferenciace horizontální a vertikální. Různá váha jednotlivých uvedených kritérií vertikální diferenciace v utváření a fungování sociální struktury, jakož i různá míra souladu různých kritérií.

Pro celou epochu předtřídní společnosti byl zřejmě charakteristický naprosto převládající význam horizontální diferenciace společnosti, a to převážně podle přírodní podmíněnosti biologicko-teritoriální, eventuálně podle podmíněnosti etnickými svazky.

Pro epochu třídně antagonistických formací je typické naprosté převládání poměrně velké a ostře vyhocené, přeryvné a antagonistické diferenciace podle vztahu k výrobním prostředkům a – v závislosti na ní – podle podílu připadajícího různým skupinám při rozdělování, účasti na organizaci a řízení společnosti a role v duchovním životě společnosti. (V každém vývojovém stupni třídní společnosti ovšem v jiné, specifické formě.) V souladu s tím základními společenskými skupinami jsou společenské třídy, vztahy třídního boje se stávají základními vztahy fungování společenského systému. Naproti tomu diferenciace podle složitosti, tvořivosti a oduševnělosti práce a podle kvalifikace a vzdělání, jež je vždy strukturálně hlubší než diferenciace podle vztahu k výrobním prostředkům, se dostává do poměrně hlubokých rozporů až konfliktů s právě uvedenými diferenciacemi podle kritérií jiných a ustupuje ve srovnání s nimi relativně do pozadí.

Pro předpokládaný *komunistický stupeň vývoje společnosti* bude patrně příznačná likvidace sociální nerovnosti a podstatné zmírnění vertikální diferenciace vůbec. Naproti tomu se dá očekávat velmi bohaté horizontální rozrůznění, i když jistě na základě řady nových specifických funkcí a jistě ne ve smyslu ztrnulých hranic mezi společenskými činnostmi a společenskými skupinami.

Pro *socialismus* je z hlediska obecného teoretického modelu této fáze příznačná, ve srovnání s kapitalismem podstatné zmírnění, tj. menší, plynulá a neantagoni-

stická, ale přece jen stále ještě výrazná vertikální diferenciaci, podřízená v zásadě bezprostředně diferenciaci podle stupně složitosti, všestrannosti, tvořivosti, oduševnělosti a kvalifikovanosti práce a z toho vyplývajících společenských funkcí.

*

Bezprostředně určující význam diferenciaci v charakteru práce pro celou sociální diferenciaci socialistické společnosti vyplývá z těchto okolností:

1. Práce byla vždy základní lidskou činností. Proto je diferenciaci v jejím charakteru vždy strukturálně velmi hluboká a významná.

2. Její strukturotvorná úloha se v socialismu může výrazněji projevit, neboť s odstraněním antagonismu společenských tříd padá dominující diferencující vliv vlastnických vztahů. Rozdíl ve formách vlastnictví výrobních prostředků — pokud vůbec existují — jsou relativně málo významné. Socialistické vlastnictví výrobních prostředků je převážně činitelem integrujícím. Pokud se dá uvnitř socialistické společnosti ještě mluvit o třídách a o třídnosti, jde o použití těchto pojmů pro označení principiálně změněných vztahů, pro označení jisté etapy odumírání třídní struktury. Základní funkci uplatňování třídnosti na bázi socialismu se stává postup k beztřídní sociální struktuře.

3. Historická omezenost úrovně základních životních procesů, zejména pak materiální a duchovní produkce i spotřeby, již socialismus nepřesahuje úroveň vyspělého kapitalismu, je příčinou výrazné horizontální a zejména vertikální diferenciaci v charakteru práce.

4. Má-li socialismus, jak to odpovídá jeho historickému poslání, nejen držet krok s kapitalistickým typem industriální společnosti, ale dokonce jej předstihnout v procesu uskutečňování vědeckotechnické revoluce a tak prokázat své historické oprávnění jako vyšší typ organizace společnosti, musí po technické i ekonomické stránce dosáhnout co nejefektivnějšího rozvoje. Ten však je nemyslitelný jako lineární řešení všech technickoekonomických úkolů vědeckotechnické revoluce naráz,

nybřž vyžaduje soustředění sil a prostředků na rozhodující useky. To si vyžaduje po jistou dobu buď ponechání technicky zastaralých prací na úsecích jiných, nebo zvyšování produktivity práce dosažitelnými technickými a ekonomickými prostředky. Tu pak dochází k technickému progresu cestou různých mezičlánků, zejména pak komplexní mechanizace nebo částečné automatizace, jež v jistých směrech ještě posilují podíl jednoduchých netvůřících prací. Oba tyto způsoby řešení — aspoň pro první období socialistické společnosti — zesilují pravděpodobnost prohlubování spíše než lineárního stírání celé řady diferenciaci v charakteru práce. Přitom je společnost nucena svůj progresivní technický pohyb zajišťovat uplatňováním odpovídající vertikální diferenciaci i v jiných rovinách, např. v rovině rozdělování, účasti na řízení a společenského prestiže.

Charakter práce je nejobecnější souhrnné kvalitativní určení pracovní činnosti.¹³ Jeho analýza, usilující o vytvoření předpokladů pro jeho kvantifikaci, se musí rozvíjet třemi doplňujícími se směry: zjištěním souhrnu determinujících podmínek, specifikací obecných určení, vztahujících se ke každé společenské činnosti, pro zvláštní podmínky pracovní činnosti, a konečně odhalem vnitřní struktury charakteru práce, resp. nalezením souboru méně obecných konkrétnějších určení, na něž je redukovatelný. Těmito směry se v současné době vyvíjejí práce řady ekonomů, psychologů práce, fyziologů a dalších, v níž bylo již dosaženo důležitých dílčích úspěchů, zejména při použití některých metod kybernetiky a praxeologického modelování. Několik dalších poznámek k této problematice nemůže a nechce být shrnutím existující rozsáhlé literatury k tomuto tématu, ale naznačením možného sociologického přístupu. Přitom je zřejmé, že celá úvaha se musí prozatím pohybovat v rovině obecných teoretických určení, jejichž „překlad“ do empirického „jazyka pozorování“ nás teprve čeká.

Charakter práce vyplývá ze souboru konkrétně historických determinant oněch činností, které se na jednotlivých stupních vývoje společnosti stávají pracovními čin-

¹³ Někteří autoři používají pojmu obsah práce, který se nám nezdá vhodný, protože vede k předstávě věcného obsahu práce; podobně pojem kva-

lita práce je zatížen svou blízkostí s běžnými pojmy kvalitní, popř. nekvalitní práce.

nostmi v sociologickém slova smyslu. (Není tedy dost dobře možné vymezit pracovní činnost pouze jejím látkovým, věcným obsahem, ale jediné vztahem této činnosti ke společenskému celku, její funkcí v úhrnu společenských i životních procesů individua. Bez této výhrady nemůžeme pochopit, proč se určitá konkrétní činnost, např. sport, v určitých společenských podmínkách stává prací a v jiných jí přestává být.)

Tyto determinanty jsou dány jednak bezprostředním či v různém stupni zprostředkovaným začleněním psychické a fyzické struktury pracujícího člověka do materiálně technických a materiálně organizačních struktur, jednak zařazením osobnosti pracujícího do širší sítě vztahů ekonomických a sociálních. Tyto stránky společenské skutečnosti se navzájem dialekticky podmiňují, vždy se ale vyvíjejí relativně samostatně.

Charakter práce tedy vyvozujeme ze zprostředkované jednoty materiálních, osobnostních a společenských podmínek pracovního procesu, jednoty společenských produktivních sil na straně jedné a ekonomických i ostatních společenských vztahů na straně druhé, a dvojakého postavení člověka v nich.

V průběhu pracovního procesu plní člověk *tři základní funkce: registrující, projektující a realizační*. Tyto tři funkce jsou od sebe neoddělitelné a můžeme je analyzovat na kterékoli úrovni: od elementárních činností, realizovaných mikropohyby prstů, až k dlouhodobě rozvrhovaným složitým činnostem se vzdálenými cíli. Jsou navzájem spojeny zpětnovazebním spojením, nikoli tedy nějakou lineární vazbou, a z charakteru jejich spojení vyplývá, že každá z nich se střídavě stává regulátorem či regulovaným úsekem, v závislosti na konkrétní fázi pracovní činnosti.¹⁴

Načrtneme stručný popis těchto tří funkcí. V pracovním procesu člověk neustále registruje výchozí pracovní podmínky (např. okamžitý stav *S* nějakého hmotného systému) a konfrontuje je s cílem, jehož má být dosaženo (*S'*) tohoto hmotného sy-

stému) a vytváří si tak *obraz* pracovní situace (*S : S'*). Na základě svých teoretických znalostí či praktických zkušeností pak volí jednu či celou řadu praktických operací, jimiž má být požadovaného cíle dosaženo (*S → S'*), tedy konstruuje *program* *P*, který přiřazuje obrazu pracovní situace (*S' = f(S.P)*). Tento program pak realizuje s větším či menším využitím osvojených praktických dovedností a návyků.

Každá pracovní činnost předpokládá relativně uzavřený soubor pracovních situací a praktických operací, které si pracující člověk zčásti osvojuje v době profesionální přípravy. Můžeme si tedy představit, že každá práce se vyznačuje určitým „inventářem“ obrazů, pracovních situací (*Io*), „inventářem“ programů (*Ip*) přiřaditelných k těmto situacím, a „inventářem“ praktických realizačních postupů (*Ir*). Část těchto inventářů je u každé práce standardizována: typy pracovních situací se opakují, konstrukce programu se provádí aplikací algoritmu; neexistuje však práce, která by měla zcela uzavřené inventáře standardizovaných prvků, v níž by byl zcela vyloučen moment změny, náhody atd. Vznikne-li zcela nová, nestandardizovaná pracovní situace, je nutno ji řešit modifikací či kombinací dosavadních algoritmů, či hledáním zcela nového algoritmu. Pravděpodobnost vzniku těchto situací je u některých prací menší, u jiných větší. Výše vyjmenované inventáře každé práce lze tedy charakterizovat jednak jejich rozsahem (jejich varietou), jednak stupněm jejich uzavřenosti či otevřenosti novým, dosud nestandardizovaným prvkům. Stupeň *složitosti* práce pak závisí na rozsahu a vzájemných vztazích *Io*, *Ip* a *If*, stupeň *tvorivosti* je přímo úměrný jejich otevřenosti. Obdobným způsobem bude nutno vymezit řadu dalších dílčích určení charakteru práce, jako je oduševnělost, všestrannost atd.¹⁵ Charakter práce je tedy určen vzájemným vztahem *Io : Ip : Ir*, které se konfrontují v průběhu pracovního procesu.

Obecná a zvláštní dělba práce probíhala v preindustriálním období v zásadě horizontálně, jako dělba pracovních úseků, děl-

¹⁴ Některé aspekty mechanismu této zpětné vazby uvnitř lidského organismu prozkoumal Anochin ve své teorii zpětné aference.

¹⁵ Pracující člověk představuje v jistém smyslu informační kanál, jímž prochází tím větší množství informace, čím větší varietu mají inventáře

práce, kterou vykonává. Můžeme tedy hypoteticky předpokládat, že kdybychom dokázali určitou práci „zinventarizovat“ a zjistit přesně rozsah jejich inventářů, mohli bychom toto množství informace vypočítat a měřit pak charakter práce v bítech, jednotkách informace.

ba realizačních funkcí, ale vzájemný poměr pracovních funkcí člověka v pracovním procesu nezměnila. Teprve *jednotlivá dílba práce* v industrializující se společnosti vede k tomu, že ohromně se prohlubující horizontální rozčleňování práce musí být doplňováno stále více *vertikálním oddělováním a proměnou pracovních funkcí*, sjednocených původně v každém pracujícím jedinci (vznikají funkce registrování pracovní situace souboru kooperujících dělníků, jejich koordinace, plánování a řízení jejich činnosti atd.), což je předpokladem integrace horizontálně rozčleněných činností do souhrnného kooperujícího společenského celku. Tento proces vede ke vzniku velkých specializovaných výrobních kooperací s rozvinutou formální strukturou a podminil specifickou podobu sociální diferenciace industrializované společnosti.

Změny v dělbě práce, spojené s automatizací, zasáhnou podstatně do obou rozměrů diferenciace a ovlivní tak vývoj charakteru práce.

Charakter práce je zřejmě v určitém stupni modifikován vlivem individuální *pracovní motivace*, sférou *hodnot a postojů*, souvisejících s bezprostředním začleněním člověka do širších společenských podmínek. O rozsahu této ingerence je pro celkovou nerozpracovanost zmíněné problematiky vhodnější zdržet se zatím obecných soudů.

Další postup výzkumu

Na daném stupni poznání mají dosud vypořádané poznatky převážně hypotetický charakter, jsou jen částečně opřené o empirická pozorování. Je proto nezbytné rozvinout celou sérii hlubokých výzkumů socialistické společenské skutečnosti v různých zemích, jež prokáže, v jaké míře je diferenciace v charakteru práce opravdu základem veškeré sociální diferenciace. Takové výzkumy by musely mj. zjistit jednak skutečné rozpětí diferenciace v závislosti na charakteru práce, jednak skutečný vztah mezi složitostí a kvalifikovaností práce různých skupin obyvatelstva a ostatními rovinami jejich společenského postavení, jejich účastí v disponování výrobními prostředky, jejich podílem na národním důchodu (životní úrovni) a na různých nemateriálních statcích, jejich reálnou účastí v řízení společnosti, společenským prestižem, jehož používají (včetně ideologického hodnocení je-

jich role) atd. atp. Je pravděpodobné, že v těchto výzkumech budou zjištěny různé odchylky od výše uvedené hypotézy. Připadají např. v úvahu odchylky nadměrně zdůrazňující podíl na řízení společnosti na úkor složitosti a kvalifikovanosti práce (byrokratické), zmenšující váhu diferenciace podle charakteru práce (nivelizující), přeceňující tuto diferenciaci (např. technokratické), podceňující význam diferenciace v účasti na řízení (anarchistické) aj. Úkolem teoretické analýzy pak bude zjistit, jaké jsou konkrétně historické kořeny a pravděpodobné tendence vývoje těchto jevů, a z toho pak vyvodit, zda jde opravdu jen o nahodilé či subjektivní odchylky a deformace, nebo o nová podstatná určení sociální struktury, s nimiž dnes nepočítáme. V prvním případě musí vést teoretická analýza k naznačení cest boje proti deformacím, v druhém k opravě buď teoretického pojetí socialismu nebo dnešních představ o dosaženém stupni vývoje.

Jedním z takových výzkumů má být i projektovaný výzkum sociální diferenciace. Pokud jde o Československo, údaje, které jsou k dispozici, ukazují, že značnou úlohu hraje odchylka směrem k nivelizaci. Dá se proto předpokládat, že nová soustava řízení ekonomiky (pokud bude důsledně uplatňována) a vědeckotechnický pokrok povedou k obzvláštnímu zvýraznění a prohloubení diferenciace v charakteru práce, což se promítá i do ostatních rovin. Teprve po překonání dnešního, socialistickým principům ne zcela odpovídajícího stavu a po vyřešení řady problémů technickoekonomického charakteru lze v další etapě počítat s dlouhodobým procesem postupného „stírání“ vertikální diferenciace v charakteru práce, a tím i v jiných rovinách.

Jak již bylo řečeno, je v nadcházející etapě hlavním úkolem týmu zhodnocení dostupné teoretické literatury i výsledků dosavadních empirických výzkumů, a to zejména k těmto problémovým okruhům (z nichž některé překračují rámec sociologie a zahrnují i filosofické a ekonomické předpoklady): obecná teorie struktury a systému, obecná teorie sociální struktury, teorie sociální struktury socialistické společnosti, obecná teorie sociálních skupin a její specifikace pro socialistickou společnost, charakter práce a jeho diferenciace, poměr k práci z hlediska hodnot a postojů,

kvalifikace jako strukturotvorný činitel, dělnická třída a inteligence z hlediska charakteru práce, sociologické metody a techniky (zvl. statisticko-matematické) při výzkumu sociální stratifikace, jejich použití v sociologii průmyslu atd. Je pravděpodobné, že studium povede k zpřesnění a omezení tematiky výzkumu.

V druhé etapě se pozornost zaměří na soustředění relativně obsáhlého okruhu empirických faktů, jež zahrne:

a) již zpracované materiály z různých oborů (zejména ekonomie),

b) dostupné statistické údaje a výsledky jiných šetření,

c) širší sociologicko-statistické šetření k účelům výzkumu (pokud možno ve spolupráci se statistickými orgány),

d) monografická šetření (jedním z nich bude porovnání stavu v AZNP Mladá Boleslav se stavem před technickou rekonstrukcí),

e) sledování historického vývoje,

f) mezinárodní porovnání.

Ve třetí etapě budou, srovnáním s výsledky studia empirie, teoretické hypotézy ověřeny, opraveny a rozvinuty.

Míra, v níž se budou shodovat či rozcházet výsledné obrazy těžce sociální reality, zkoumané ze zorného úhlu obou rozvinutých teoretických definic, bude mírou ověření či modifikace hypotézy projektovaného výzkumu.

Literatura

- P. K. Anochin, *Fyziologie a kybernetika*, Sb. Filosofické problémy kybernetiky, Praha 1962
W. R. Ashby, *Kybernetika*, Praha 1960

- Z. Bauman, *Zarys marksistowskiej teorii społeczeństwa*, Warszawa 1962
R. Carnap, *The Methodological Character of Theoretical Concepts*, Minnesota Studies in the Philosophy of Science I, Minneapolis 1956
J. Čáp, *Psychologie pracovního výcviku*, Praha 1964
B. Jungmann, M. Petrussek, *Sociální struktura a sociologická teorie*, Věda, škola, praxe, 1965/3
A. Kłosowska, *Kultura masowa*, Warszawa 1964
R. König ed., *Soziologie*, Frankfurt 1958
K. Kosík, *Dialektika konkrétního*, Praha 1963
F. Kutta, *Vliv technického rozvoje na pracovní funkce člověka*, FČ 1964/6
A. Malewski, *O zastosowaniach teorii zachowania*, Warszawa 1964
A. Matejko, *Przydatność prakseologicznej aparatury pojeciowej dla teorii systemów społecznych*, in: *Przydatność prakseologicznej aparatury pojeciowej dla poszczególnych dyscyplin naukowych*, praca zbiorowa, Wrocław, Warszawa, Kraków 1964
R. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Glencoe 1957
V. Milić, *Jedan pojmovno-hypotetički okvir za proučavanje društvene strukture*, Sociologija 1960/2
G. A. Miller, E. Galanter, K. H. Pribram, *Plans and the Structure of Behavior*, New York 1960
S. Nowak, *Studia z metodologii nauk społecznych*, Warszawa 1965
T. Parsons, *The Social System*, Glencoe 1952
R. Richta, *Komunismus a proměny lidského života*, Praha 1963
J. Růžicka, O. Matoušek, *Psychologie práce*, Praha 1963
Sociální struktura i pokretljivost radničke klase Jugoslavije I, Beograd 1964
Sociální struktura socialistické společnosti (Sociologické problémy soudobé čs. společnosti), sborník statí (v tisku)
O. Šik, *Ekonomika, zájmy, politika*, Praha 1962
J. J. Wiatr, *Spoleczeństwo, wstęp do socjologii systematycznej*, Warszawa 1964

Poznatky a závěry ze sociologického průzkumu působení některých faktorů na vytváření vztahu lidí k práci

MIROSLAV FLEK
Čs. rozhlas, Hradec Králové

LADISLAV STRNAD
Lékařská fakulta KU, Hradec Králové

Otázky lidské práce náleží mezi ústřední ekonomické a filosofické problémy, jejichž zkoumání má i velký praktický význam. Vztah lidí k práci i její ekonomická účinnost je ovlivňována mnoha faktory, které jsou determinovány začleněním každého jednotlivce do společenské dělby práce a podmínkami, ve kterých je vykonávána konkrétní pracovní činnost. Mezi nejdůležitější faktory, které na vytváření vztahu lidí k práci působí, náleží jistě úroveň řízení, materiální a morální zájmy a vlivy pracovního prostředí.

Z iniciativy poradny marxismu-leninismu při OV KSČ v Hradci Králové a některých pracovníků hradeckých vysokých škol jsme provedli v r. 1964 sociologický průzkum faktorů ovlivňujících vztah k práci v ČZG Gumokov v Hradci Králové. Výsledků průzkumu mělo být využito jako materiálu ke konferenci o vztahu lidí k práci, kterou připravovala poradna a studovna marxismu-leninismu. Tato konference se z technických důvodů neuskutečnila, ale byla uspořádána samostatná konference, která pojednávala o výsledcích našich průzkumů. O některých z nich chceme podat zprávu v tomto článku.

Materiál a metodika

Závod Gumokov patří mezi závody střední velikosti. Je charakteristický tím, že polovinu pracovníků tvoří ženy. V některých provozech se pracuje na tři směny. Část pracujících je zaměstnána v provozech s nepříznivým pracovním prostředím a vykonává těžkou fyzickou práci. Většina pracovníků však obsluhuje stroje a jejich práce má charakter sériové výroby. Práce v závodě je pro zaměstnance po finanční stránce přitažlivá. Výdělky ve svém průměru přesahují úroveň mnoha dalších hradeckých závodů. Závod, který je rozčleněn do devíti výroben, se poměrně dobře vyrovnává se svými výrobními úkoly; byl iniciátorem různých soutěží a držitelem několika Rudých praporů.

Průzkum na závodě řídila koncepční skupina složená z ekonoma, statistika, psychologa, filosofa a pracovníka OV KSČ. Koncepční skupina vypracovala harmonogram průzkumu a návrh anonymního sociologického dotazníku a určila, jakými metodami bude průzkum prováděn. Nešlo nám o pouhé zjištění subjektivních postojů lidí k daným otázkám, ale usilovali jsme o objektivizaci těchto postojů. Pro objektivizaci údajů souvisejících s pracovním prostředím bylo proto použito průzkumů, jež na závodě prováděli pracovníci lékařské fakulty KU v Hradci Králové, kteří zjišťovali objektivními fyzikálními, fyziologickými a sociologickými metodami údaje o vlivu pracovního prostředí na vykonávanou práci. Objektivizace údajů byla také prováděna rozбором statistických a jiných pramenů, které dalo k dispozici vedení závodu, stranická a odborová organizace. K průzkumu vztahů mezi lidmi bylo použito na několika pracovištích sociometrických metod.

Kromě koncepční skupiny byla utvořena ještě operativní pracovní skupina, která organizačně zajišťovala průzkum na závodě a podílela se na konečném zpracování materiálu. Průzkumu předcházela pečlivá příprava celé akce na závodě. Smysl a účel průzkumu byl nejdříve projednán v CZV KSČ, s ředitelem, s vedoucími cechů, se zástupci stranických a odborových organizací. Zaměstnanci byli seznámeni s účelem průzkumu na desetiminutovkách. Při této příležitosti jim byly také rozdány předtisknuté anonymní dotazníky, jejichž pomocí byly zjišťovány základní postoje. Vyplněný dotazník byl vhazován do urny umístěné u vchodu do závodu. Dotazník odevzdalo 79% zaměstnanců závodu. Uvážíme-li, že přibližně 10% zaměstnanců je neustále mimo závod, vidíme, že dotazník odevzdal vysoký počet pracujících. Výsledky dotazníkového šetření byly potom strojově zpracovány a dány k dispozici pracovním skupinám, které se zabývaly studiem někte-

rých stránek pracovní činnosti (řízení, pracovním prostředím, hmotnými a morálními zájmy ap.). Tyto skupiny potom zpracovaly závěrečné studie, které byly předneseny na vědecké konferenci, jež se konala na sklonku minulého roku v Hradci Králové. Výsledky studií byly samozřejmě dány k dispozici také vedení závodu, stranické a odborové organizaci, které je využívají v řídicí a politické práci.

Fakt, že se na průzkumu podíleli pracovníci různých vědních oborů převážně z hradeckých vysokých škol, přispěl k relativně všestrannému prozkoumání všech nejdůležitějších vztahů. Jasně se ukázalo, že průzkum tohoto typu nemůže být záležitostí jednotlivce, ale že se dá uskutečnit pouze týmovou prací řady odborníků. Tam, kde existují vysoké školy, jsou vytvořeny jistě dobré podmínky pro podobné studie.

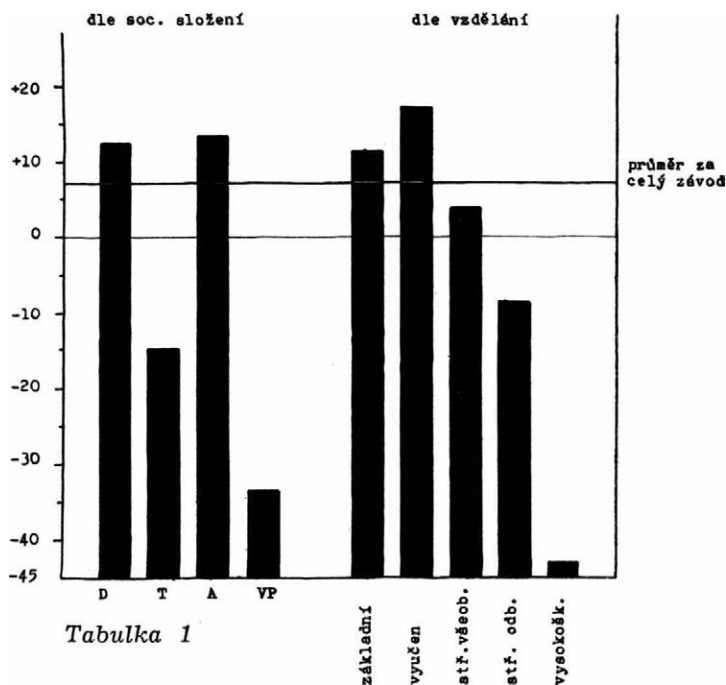
Velkou pozornost jsme rovněž věnovali statistickému zpracování výsledků průzkumu. K hodnocení výchozích údajů a pod-

kých hypotéz. K testování kvalitativních znaků bylo použito chí kvadrát-testu, k ověřování významnosti výběrových průměrů t-testu. Použití těchto metod vedlo k zpřesnění jednotlivých závěrů.

Výsledky dotazníkové akce a jejich rozbor

V průzkumu jsme věnovali velkou pozornost otázkám vlivu úrovně řízení na vytváření vztahu k práci.¹ Jako v dalších případech, vyšli jsme i při zkoumání této otázky z výsledků dotazníkové akce. Bylo použito dotazníku, otištěného na konci stati.

Z hlediska zkoumaného problému nás zajímaly zejména odpovědi na otázku č. 13, která ukazuje subjektivní stanoviska pracujících k úrovni řízení. Odpovědi na tuto otázku jsme porovnali se stanovisky k otázce č. 2, která vyjadřuje výši spokojenosti s vykonávanou prací, s otázkou č. 3, vyjadřující míru uplatnění osobních

Tabulka 1

kladů bylo použito i některých složitějších metod variační statistiky, především korelační analýzy a metod testování statistické

schopností v pracovním procesu, s otázkou č. 6, která vyjadřuje výši spokojenosti s odměnou za vykonávanou práci a s otáz-

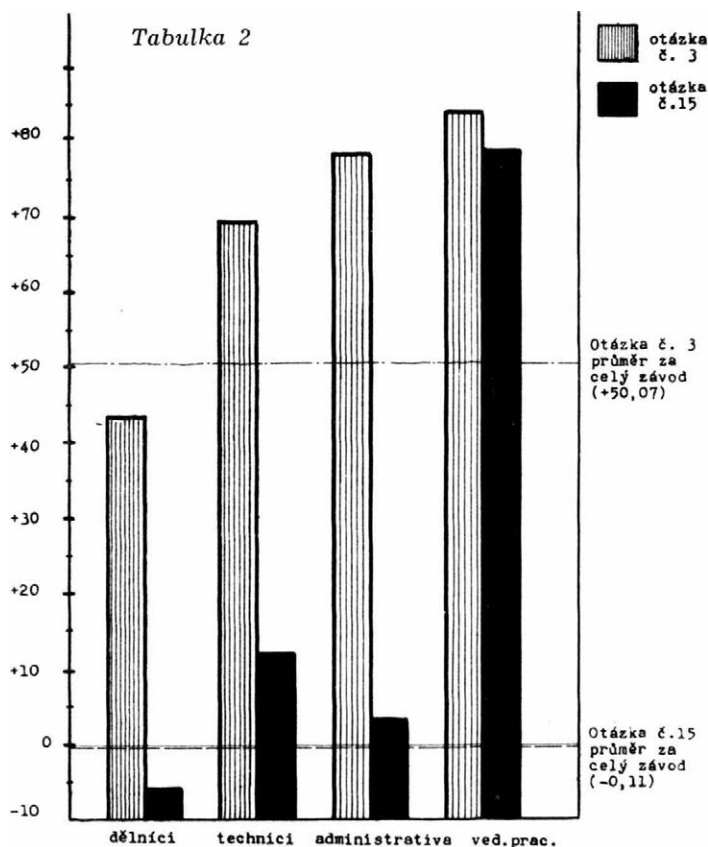
¹ Autorem závěrečné zprávy, zabývající se tímto tématem, je Miroslav Flek.

kou č. 15, v níž pracující vyjádřili své názory na možnost a smysl kritiky.

Bylo třeba určit, zda existuje závislost mezi odpověďmi respondentů a jejich sociálním složením, věkem a vzděláním.

3. Spokojenost s vykonávanou prací a také spokojenost s řízením jsou prokazatelně ovlivněny vzděláním respondentů. (Tab. č. 3)

Po vyjasnění těchto základních skuteč-

Statistickou analýzou provedenou pomocí chí kvadrát-testu jsme zjistili, že věk respondentů je pro formulaci jejich stanovisek ke všem uvedeným otázkám statisticky nevýznamný.

Pokud jde o sociální složení a vzdělání, ukázalo se, že:

1. Míra spokojenosti s odměnou za práci je prokazatelně ovlivňována jak sociálním složením respondentů, tak jejich vzděláním. (Tab. č. 1)
2. Názory na možnost uplatnění schopnosti v práci a možnost a smysl kritiky jsou ovlivněny sociální příslušností respondentů. (Tab. č. 2)

nosti jsme přistoupili k zjištění korelací mezi odpověďmi na sledované otázky. Pomocí koeficientu pořadové korelace bylo prokázáno, že:

1. Úroveň řízení ovlivňuje spokojenost lidí s prací velmi významně. Tento vliv podle subjektivního názoru dotázaných je výrazně větší nežli význam spokojenosti s odměnou za práci.
2. Názor na úroveň řízení je prokazatelně ovlivněn spokojeností s odměnou za práci. Není však v rámci závodu jako celku ovlivněn postojem k možnosti a smyslu kritiky.

Největší vzájemná závislost existuje mezi

² Zobecnění odpovědí na otázky, vyjádřené názorně na grafech, bylo prováděno tím způsobem, že pozitivní odpovědi v procentech byly souhrnně označeny kladně, zatímco negativní získaly zápor-

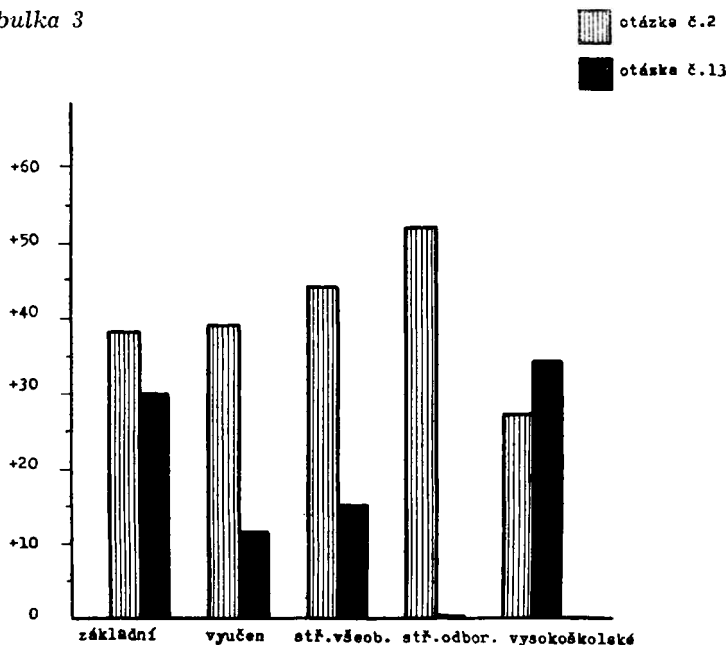
nou hodnotu. O kolik procent převažují kladné nebo záporné hodnoty, o tolik je příslušný sloupec diagramu odchýlen od nulové hladiny.

názorem na možnost uplatnění schopností a spokojenosti s řízením výroby.

Na tabulce č. 4 vidíme, že ačkoliv na závodě vcelku (jak jsme si již zjistili dříve pomocí koeficientu pořadové korelace) ne-

Pro porovnání jsme se kromě těchto krajních případů rozhodli analyzovat situaci výroby č. 5, kde část odpovědí je v podstatě kladná, pouze v případech kritiky je zde situace na celém závodě nejhorší.

Tabulka 3

existuje prokazatelná závislost mezi názorem na řízení a stanoviskem ke kritice, v případě výroby č. 4, 5 a 1 dochází k obzvlášť zajímavým shodám nebo rozdílnům v odpovědích na tyto otázky.

Po ručním zpracování dotazníků z uvedených výroben jsme propočtem koeficientu asociace zjistili, že v krajních případech, tj. na výrobně č. 6 (válcovna), na výrobně č. 4 (jemný gumokov) a na výrobně č. 1 (gumokov), vzájemná závislost skutečně existuje.

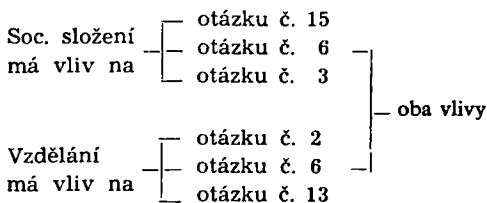
Na základě toho bylo již možné vymezit konkrétní pracoviště, na nichž lze rozbořem objektivních podmínek relativně nejlépe hledat vlivy způsobující rozdílná stanoviska ke stejným otázkám.

(Výrobní č. 1, 4 a 6, na nichž jsme zjistili závislosti mezi odpověďmi na otázku č. 13 a 15 v tom smyslu, že na výrobních č. 6 a 4 jde o příznivé odpovědi a na výrobně č. 1 o shodu negativních stanovisek, jsou charakteristické také tím, že se na nich stejným směrem kumulují i odpovědi na ostatní sledované otázky.)

Od těchto zjištění jsme přešli k porovnání subjektivních názorů pracujících na vybrané otázky s objektivními skutečnostmi.

Rozbor závislosti mezi subjektivními stanovisky respondentů s přihlédnutím k objektivním podmínkám práce

Statisticky významné, dosud prokázané vlivy sociálního složení a vzdělání na sledované otázky si můžeme schematicky znázornit takto:

Podobně můžeme znázornit i prokázané vzájemné korelace odpovědí na sledované otázky. (Tab. č. 5)

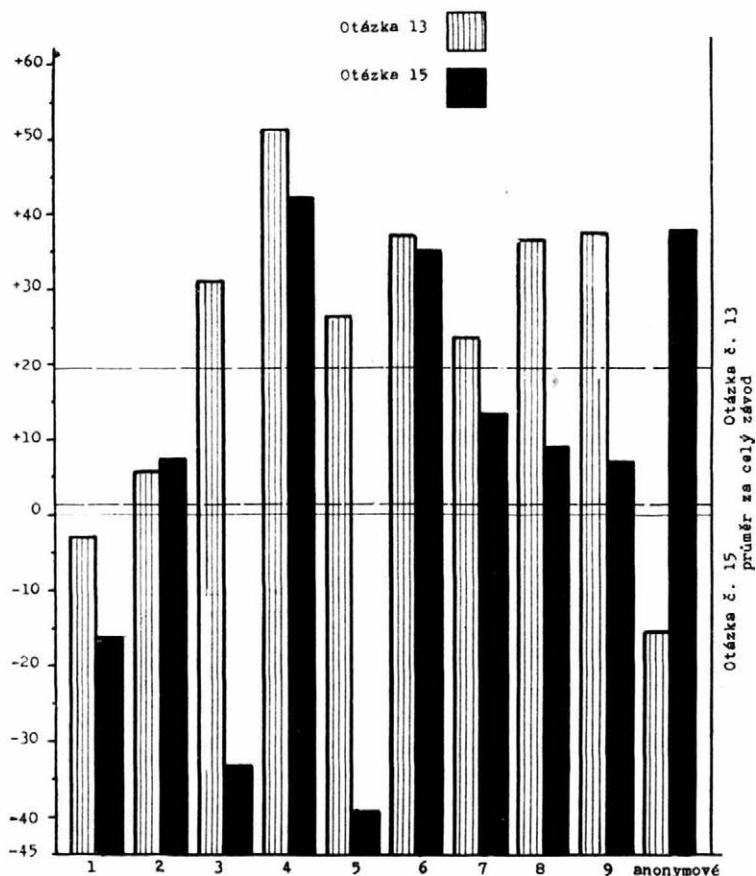
Bylo tedy třeba vyjasnit:

1. proč někde dochází ke shodě motivů ovlivňujících odpovědi na vzájemně závislé otázky a jinde nikoliv;

vyšší nežli mzdy administrativních pracovníků a dělníků.

Podobně je tomu i z hlediska vzdělání. Vyučení a pracovníci se základním vzdělá-

Tabulka 4

2. čím jsou názory skupin různě kvalifikovaných pracujících a příslušníků různých sociálních skupin motivovány;
3. čím je způsobena závislost odpovědi na otázku č. 15 na sociálním složení pracujících.

Začneme prvním případem — vztahem spokojenosti s odměnou za práci a názorem na úroveň řízení.

Podrobný rozbor nám ukázal, že se mzdou jsou v podstatě spokojeni administrativní pracovníci a dělníci, zatímco nespokojeni jsou technici a zejména vedoucí pracovníci. Přitom skutečné průměrné mzdy pracovníků těchto kategorií jsou

ním jsou s odměnou za práci nespokojenější, poměrně spokojeni jsou i pracovníci se středním všeobecným vzděláním (odměňování daleko nejméně), ale nespokojeni jsou pracovníci se středním odborným vzděláním, odměňováni lépe, a hluboce nespokojeni vysokoškoláci, odměňováni nejlépe.

Jejich odměna za práci je podle závodní statistiky o 32% vyšší nežli v případě pracovníků se základním vzděláním a vyučených a o 20% vyšší nežli mzda pracovníků se středním odborným vzděláním.

Proč tedy tato nespokojenost?

Další podrobnější rozbor nám ukázal, že

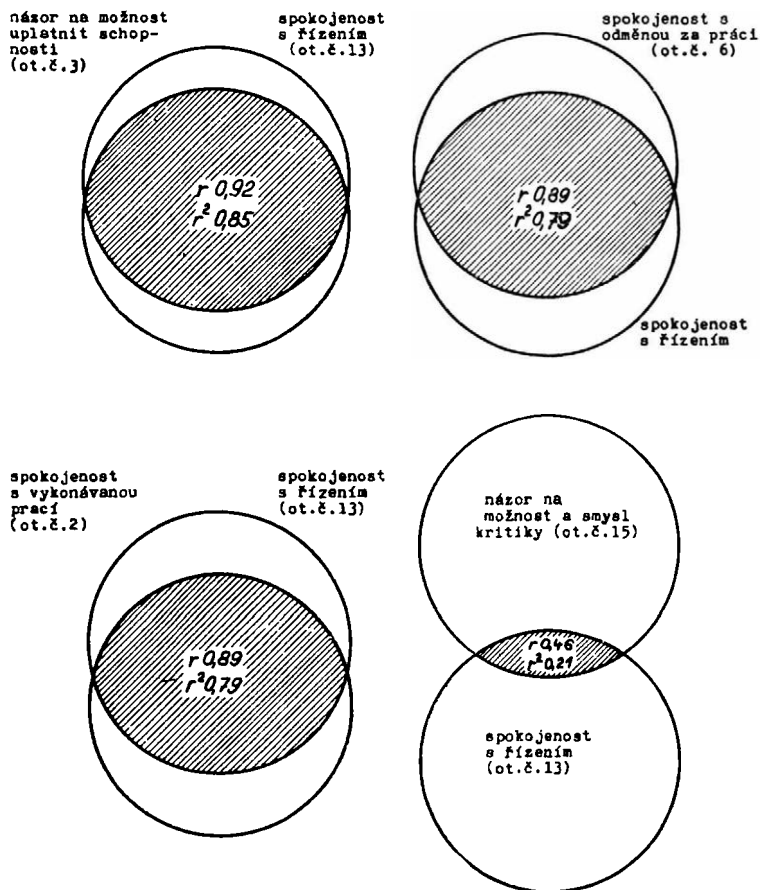
všichni vysokoškolsky vzdělání pracovníci jsou muži, 10 z 15 jich je ve věku 26 až 40 let. Průměrná mzda mužů v této věkové kategorii je na závodě pouze o 1,9% nižší nežli mzda vysokoškoláků. Na některých

noucí ze zastávané funkce ovlivňuje mzdy pracujících pohlaví a věk.

Tolik k otázce spokojenosti s odměnou za práci.

Ukázali jsme si, že existuje zákonitá zá-

Tabulka 5

pracovištích pak mzdy nekvalifikovaných dělníků odměny vysokoškoláků výrazně převyšují.

Významněji nežli vzdělání a do jisté míry i výrazněji nežli odpovědnost ply-

vislost mezi spokojeností respondentů s odměnou za práci na straně jedné a spokojeností s úrovní řízení na straně druhé.

Podívejme se proto na vlivy, jež působí na spokojenost pracujících s řízením, která je prokazatelně — podobně jako spokojenost s odměnou za práci — ovlivňována vzděláním pracujících (viz tab. č. 3).

Není zde žádná mechanická shoda motivů, kterou by snad bylo možno při první povšechné úvaze předpokládat. Vysokoškoláci nespokojení s odměnou za práci jsou nejspokojenější kategorií z hlediska názorů na úroveň řízení! Hned za nimi následují pracovníci se základním vzděláním, zatímco vyučení jsou spokojeni mnohem méně

Tabulka 6

Rozdíly ve mzdách mužů a žen za leden 1964 v procentech

Věková skupina	Rozdíl v neprospěch žen
15—25 let	23,14 %
26—40 let	46,65 %
41 a více let	39,96 %

a středně-odborně kvalifikovaní tvoří relativně nejméně spokojenou kategorii. Pracovníci se středním všeobecným vzděláním, podobně jako v jiných případech, zaujímají jakési „střední místo“ a jsou poměrně spokojeni, i když méně nežli pracovníci se základním a vysokoškolským vzděláním.

V čem jsou příčiny této zdánlivě paradoxní situace? Podívejme se, jaké postavení na závodech pracovníci podle svého vzdělání zaujímají.

Tabulka 7

Zařazení pracovníků podle vzdělání)*

Druh vzdělání	Druh práce v procentech pracovníků			
	Dělníci	Technici	Administrativní	Ved. prac.
Základní vzděl.	92,1	2,7	3,7	1,5
Vyučení	96,8	1,4	0,9	0,9
Stř. všeobecné	80,9	5,7	12,3	0,8
Stř. odborné	19,2	46,6	19,2	14,1
Vysokoškolské	6,6	60,0	6,6	26,6

*) Poznámka: Údaje v tabulce sleduj vodorovně.

Nejtěsněji jsou s problematikou řízení spjati vedoucí pracovníci. V kategorii pracovníků se středním odborným vzděláním vedoucí pracovníci tvoří 14,1% všech respondentů. Ve skutečnosti 97% všech vedoucích pracovníků jsou lidé se středním odborným vzděláním.

Mezi vysokoškoláky je vysoké procento techniků. Tvoří zde dokonce 60% většinu. Všichni pracují v technickém rozvoji, jejich práce má charakter činnosti výzkumných pracovníků, s běžnými problémy provozu prakticky nepříjdou do styku. Mimo to je technickému rozvoji ze strany vedení závodu věnována v zájmu vytváření předpokladů pro úspěšné plnění plánu maximální pozornost. Z hlediska těchto skutečností relativní spokojenost vysokoškoláků s úrovní řízení nepřekvapuje.

Porovnáme-li spokojenost pracujících s řízením z hlediska sociálního složení, vidíme, že nedochází k velkým kontrastům mezi jednotlivými sociálními skupinami, až na vedoucí pracovníky; proto také propoččet pravděpodobnosti pomocí chí kvadrát-testu vyzněl v tom smyslu, že není statisticky významný rozdíl mezi sociálním složením a odpověďmi na otázku č. 13, určenou k vyjádření spokojenosti s řízením. Ve-

doucí pracovníci a část techniků se středním odborným vzděláním je však relativně daleko nejméně spokojena, a tato skutečnost se promítla prostřednictvím propočtů vlivu vzdělání i na odpovědi k otázce č. 13 u skupiny se středním odborným vzděláním.

Dále jsme s názory na úroveň řízení konfrontovali odpovědi vyjadřující spokojenost s vykonávanou prací, která je také ovlivněna vzděláním, a stanoviska k možnostem uplatnit schopnosti, která jsou ovlivňována sociálním složením.

V této souvislosti je nutné si upřesnit rozdíl ve smyslu otázky č. 2 (spokojenost s vykonávanou prací) a otázky č. 3 (názor na možnost uplatnit schopnosti).

Zatímco otázka č. 3 (názor na možnost uplatnit schopnosti) klade důraz na objektivní možnost současného a perspektivního využití schopností, otázka č. 2 (spokojenost s prací) sleduje, nakolik se člověk adaptoval podmínkám daným jeho začleněním do pracovního procesu.

To asi ovlivnilo i skutečnost, že rozhodujícím činitelem pro formování postoje k otázce č. 3 se ukázalo být sociální složení, tzn. zařazení pracovníka do určité funkce ve výrobě, která dává nebo nedává předpoklady uplatnění schopností, zatímco směrem k otázce č. 2 je rozhodující vzdělání, které nezamezuje, aby člověk byl s prací spokojen a adaptoval se i v případě, že nemůže plně uplatnit svoje schopnosti, ale má řekněme snadnou nebo příjemnou práci a slušný příjem, nebo i těžkou práci a velmi dobrý příjem.

Co z odpovědí na otázku č. 2 vyplývá? (Viz tab. č. 3).

Nejspokojenější jsou pracovníci se středním odborným vzděláním; dále spokojenost kategorií podle vzdělání klesá přes střední všeobecné, vyučené, až k základnímu vzdělání. Přitom však rozdíl mezi pracovníky se středním všeobecným a základním vzděláním, kteří byli až dosud uvedeni jako nejméně spokojená kategorie, činí pouhých 13,4%.

Jiná je situace pokud jde o vysokoškoláky. Jsou z hlediska vzdělání absolutně nejméně spokojenou kategorií. Jsou spokojeni ještě o 11,9% méně nežli pracovníci se základním vzděláním. To znamená, že jestliže u ostatních kategorií výrazně převažuje spokojenost s vykonávanou prací, která se zvyšujícím se vzděláním mírně

stoupá, u vysokoškoláků jde o hluboký pokles, i když i mezi nimi převažují spokojení nad nespokojenými.

Všimněme si nyní otázky č. 3 (názor na možnost uplatnit schopnosti), jak na ni odpovídali pracovníci podle sociálních skupin. (Viz tab. č. 2).

Jak vidíme, vzniká výrazná posloupnost od nejspokojenějších, tj. vedoucích pracovníků, kteří zastávají prakticky jednoznačný názor, že schopnosti v práci lze uplatnit, přes velmi spokojené administrativní pracovníky k technikům a nakonec k dělníkům, kteří jsou s možností uplatnit své schopnosti spokojeni nejméně, i když i mezi nimi převládají na tuto otázku pozitivní názory.

Nyní o vztahu odpovědi na obě právě popsané otázky k názoru na úroveň řízení. (Jak jsme si již dříve ukázali, existuje mezi nimi vzájemná závislost.)

Smyslem řízení musí být nejúplnější využití schopností pracovníků směrem k zajištění nejefektivnější výroby. Schopnosti lidí jsou nejcennějším prostředkem k rozvoji výrobních sil. Dobré řízení se na rozdíl od špatného zpravidla vyznačuje také tím, že lidem dává ve větší míře možnost uplatnit schopnosti.

Skutečnost, že nejlépe mohou schopnosti uplatnit vedoucí pracovníci a nejméně dělníci, je jistě ovlivněna délkou práce i dosud trvajících rozdíly mezi duševní a fyzickou prací.

Na druhé straně ale tak velký kontrast, k jakému v tomto případě dochází, budí dojem, že jde o nehospodárné využívání schopností pracujících.

Z rozboru subjektivních stanovisek zatím vyplývá to, že na názor pracujících na velikost možnosti uplatnit své schopnosti má rozhodující vliv obsah práce.

Závislost prokázaná mezi otázkou č. 3 (spokojenost s možností uplatnit schopnosti) a otázkou č. 13 (spokojenost s úrovní řízení) je vysvětlitelná tím, že pracující si uvědomují význam řízení (zřejmě v obecném i konkrétním pojetí) pro vytváření obsahu práce a že tímto motivem byly ovlivněny i odpovědi na obě otázky. Z hlediska složení zbývá podívat se ještě na odpovědi na otázku č. 15 (kritika), která není jako jediná sledovaná otázka závislá na názorech na řízení.

(Viz tab. č. 2).

Jednoznačně kladný postoj k možnosti a smyslu kritiky ze strany své osoby mají vedoucí pracovníci. Tato skutečnost vyplývá jednak z jejich postavení ve výrobě, kdy kritizují častěji směrem dolů, jednak z toho, že v souvislosti se svou vedoucí prací přicházejí s kritikou do styku jako s metodou své práce a zvykli si, že je běžně používána, a sami ji používají. Většina z nich má i bohaté zkušenosti z politické práce.

Skutečnost, že nejhorší situace ve vztahu ke kritice se projevuje u dělníků, nutí k zamyšlení nad mírou jejich účasti na řízení, jejich aktivitou ve stranické práci a nad dalšími otázkami, které s tím souvisí.

Pozoruhodné je, že nepříznivá situace ve vztahu dělníků ke kritice je způsobena zejména názorem, že kritizovat je bezúčelné.

Podívejme se nyní na objektivní možnosti příslušníků dělnické třídy zajistit si příležitost spolurozhodovat o záležitostech závodu a realizaci kritických připomínek.

Ze 111 sledovaných funkcionářů, tzn. členů výborů stranických organizací, výborů ROH a ČSM a předsedů masových organizací, kteří v otázce uplatnění pracujících jako spoluvlastníků výrobních prostředků zaujímají klíčové postavení, je:

dělníků	68,45 %
techniků	20,75 %
administrativních pracovníků	8,10 %
vedoucích pracovníků	2,70 %

Tato skutečnost vytváří dojem, že zájmy dělníků jsou dostatečně respektovány a že příčina je pouze v tom, že dostatečně svého vlivu nevyužívají. Podíváme-li se však, kolik procent příslušníků jednotlivých sociálních skupin ve funkcích pracuje, docházíme k situaci diametrálně odlišné.

Z celkového počtu příslušníků dané sociální skupiny vykonává sledované funkce:

7,57 % dělníků
21,50 % techniků
14,75 % administrativních pracovníků
8,33 % vedoucích pracovníků.

I když v žádném případě nemůže jít o nějaké „paritní“ zastoupení, přece jenom skutečnost, že právě dělníci se na praktickém uskutečňování řídicí činnosti podílejí na rozdíl od ostatních sociálních skupin takřka výhradně prostřednictvím politic-

kých a společenských organizací (které pracující reprezentují jako spoluvlastníci výrobních prostředků a mají řadu práv), vyžaduje, aby dělníci byli do činnosti těchto organizací zapojeni co nejbezprostředněji a v co nejširší míře.

Důležitá je i aktivita, jakou příslušníci jednotlivých sociálních skupin ve své práci ve funkcích projevují.

Činnost uvedených 111 funkcionářů byla hodnocena podle stupnice, umožňující podle přesně vymezených hledisek ocenit činnost každého funkcionáře koeficientem 0–3.

Hlediska pro ocenění aktivity byla určena takto:

- 0 – zúčastňuje se členských a výborových schůzí nepravidelně, iniciativu neprojevuje, úkolům se vyhýbá nebo je plní nespolehlivě;
- 1 – členských a výborových schůzí se takřka pravidelně zúčastňuje, uložené úkoly se snaží plnit, občas diskutuje, projevuje o práci ve své funkci zájem;
- 2 – členských a výborových schůzí se kromě odůvodněných případů vždy zúčastňuje, spolehlivě plní uložené úkoly, aktivně zasahuje do řešení jednotlivých problémů, vystupuje před pracujícími, vzdělává se, poznatky uplatňuje ve své funkci;
- 3 – je v práci oporou, je iniciátorem různých opatření a návrhů, organizuje úsilí pracujících, snaží se ze všech sil o správné zajišťování úkolů, má potřebné politické znalosti, vystupuje před pracujícími a z teoretických pozic zdůvodňuje politiku KSC, má mezi spolupracovníky autoritu.

Propočtením průměru za závod a podle jednotlivých sociálních skupin byly zjištěny tyto koeficienty aktivity:

Aktivita funkcionářů podle soc. skupin

Průměr závodu	1,561
Dělníci	1,457
Technici	2,086
Administrativní pracovníci	1,500
Vedoucí pracovníci	2,388.

Z těchto skutečností vyplývá, že z hlediska faktické účasti pracujících na řízení bude nutno postavení dělníků v ČZG speciálně zkoumat.

Je zřejmé, že jejich praktická účast na řízení je nejmenší, a proto neudivuje, že nedoceňují možnost kritiky a že je mezi nimi silně rozšířen názor, že kritizovat nemá smysl. S velkou pravděpodobností je nutno předpokládat, že tato situace má do jisté míry vliv i na názory dělníků na otázku č. 3.

Závěry z předchozího rozboru

Rozbor odpovědí na vybrané otázky z hlediska činitelů, které je prokazatelně ovlivňují, a posouzení příčin vzájemných korelací nám umožňuje učinit tyto závěry:

1. V důsledku mzdové nivelizace jsou s odměnou za práci spokojeni dělníci a administrativní pracovníci a lidé s menším vzděláním; nespokojeni jsou technici a vedoucí pracovníci a lidé s vyšším vzděláním.
2. Korelace mezi otázkou č. 6 (spokojenost s odměnou za práci) a otázkou č. 13 (spokojenost s úrovní řízení) je zřejmě způsobena spokojeností pracovníků s nižším vzděláním s odměnou za práci, která ovlivňuje jejich vztah k řízení.
3. Na názor pracujících na možnost uplatnit v práci schopnosti má rozhodující vliv obsah práce, kterou vykonávají.
4. Na závodě v podstatě existuje vztah mezi možnostmi uplatnit schopnosti a vzděláním pracovníků, jejichž spokojenost s vykonávanou prací roste s výší vzdělání.
5. Dělníci podle svého subjektivního názoru mohou uplatnit své schopnosti mnohem méně nežli ostatní kategorie pracujících.
6. Vysokoškoláci jsou v porovnání s ostatními skupinami podle vzdělání daleko nejméně spokojeni s vykonávanou prací.
7. Sociální skupiny (vedoucí pracovníci a technici) nejméně spokojené s odměnou za práci jsou nespokojenější s možnostmi uplatnit schopnosti.
8. Nejméně příznivé názory na možnost a smysl kritiky mají dělníci, kteří se co do množství a aktivity v porovnání s ostatními sociálními skupinami podílejí nejméně na práci politických a společenských organizací, které prakticky zprostředkovávají účast pracujících na řízení.

Porovnání postojů pracujících

s objektivními skutečnostmi na vybraných výrobních

Další závažné skutečnosti ukázalo porovnání subjektivních stanovisek pracujících na vybraných výrobních č. 1, 4, 5 a 6 s objektivními fakty.

Zajímaly nás zejména tyto objektivní údaje:

- růst produktivity práce na pracovníka
- hodnota základních fondů na pracovníka a její vývoj v porovnání s růstem produktivity práce
- počet přesčasových hodin v souvislosti s vývojem produktivity práce a základních fondů
- plnění plánu pracovníků.

covníka je tedy zajišťován prakticky plně růstem hodinové produktivity.

Výrobní č. 4 – hodinová produktivita proti r. 1961 mírně vzrostla (o 4 %), zatímco produktivita na pracovníka klesla. To je způsobeno růstem počtu THP.

Výrobní č. 5 – hodinová produktivita na dělníka proti r. 1961 vzrostla prakticky

Tabulka 8

Porovnání základních ukazatelů podmínek výroby podle výroben

	Produktivita práce na pracovníka index proti r. 1961 v %		Hodnota zákl. fondů na pracovníka proti r. 1962 v %		Počet přesč. hodin na pracovníka proti r. 1961 v %		Plán pracovníků proti r. 1961 (index v %)			
							1963		leden 1964	
	1963	leden 1964	1963	leden 1964	1963	leden 1964	plán	skut.	plán	skut.
Závod celkem	114,2	117,5	/	/	130	168	105,5	104,8	107	106,8
Výrobní č. 1	120,1	128,1	101,2	106,8	205,2	282,2	97,6	96,1	102,8	101,2
Výrobní č. 5	116	103	101,6	109	19,6	4,3	93,7	95,7	100	102,2
Výrobní č. 4	97,9	91,2	100,7	78,1	71,4	214,2	88,1	71,4	83,3	88,1
Výrobní č. 6	109,2	121,7	108	130,3	52,8	29,3	100	100	97,5	96,3

Podívejme se nyní, jak lze z hlediska těchto skutečností situaci na jednotlivých výrobních charakterizovat, jestliže uvedu alespoň nejvýraznější skutečnosti:

Výrobní č. 1 – zatímco produktivita práce na pracovníka v lednu 1964 oproti roku 1961 stoupla o 28%, hodinová produktivita se za stejné období zvýšila pouze o 11,7%. V 16% z těchto 28 je přírůstek produktivity kryt přesčasovou prací.

Výrobní č. 6 – hodinová produktivita práce činí v porovnání se skutečností r. 1961 120%. Produktivita práce na pracovníka se za stejné období zvýšila o 21%. Růst produktivity práce na pra-

v souladu s růstem produktivity práce na pracovníka.

Bude zajímavé porovnat s těmito skutečnostmi ještě mzdy pracovníků.

Porovnáme-li na těchto výrobních odděleních mzdy mužů a žen podle věkových skupin za leden 1964, ukazuje se (přes nepatrné odklony) celkově nejlepší situace na výrobní č. 6, následuje výrobní č. 4, značný nepříznivý rozdíl je již patrný na výrobní č. 1 a nejmenší mzdy jsou na výrobní č. 5.

To je v určitém rozporu s výsledky roku 1963, i když základní skutečnost, totiž nej-

Tabulka 9

Mzdy pracujících podle výroben za leden 1964*.)

	Počet přesčasových hodin na pracovníka	15—25 let		26—40 let		41 a více let	
		Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
Výrobní č. 1	11	87,0	73,9	123,7	81,6	114,7	32,6
Výrobní č. 6	2	121,8	56,2	127,8	96,9	133,3	92,0
Výrobní č. 4	5	120,5	77,3	122,7	70,6	133,9	81,4
Výrobní č. 5	0,2	100,1	73,7	117,5	80,9	96,6	73,1

*.) Poznámka: 100 = průměrná mzda na pracovníka za leden 1964.

lepší mzdy na výrobně č. 6, zůstává v obou případech zachována.

Kromě změn v sortimentu výroby apod., ke kterým dochází v souvislosti s přechodem do nového plánovacího období, kromě různého počtu mužů a žen v jednotlivých věkových skupinách na různých výrobních, má na tento stav věci zřejmě vliv i okolnost, že na výrobně č. 4 došlo v lednu 1964 přechodně k značnému zvýšení počtu přesčasových hodin proti r. 1963 (zatímco na výrobně č. 1 je vysoká přesčasovost trvalým jevem i v průběhu celého roku 1963) a na výrobně č. 5 byla přesčasovost proti r. 1963 menší.

Z hlediska kvalifikace není mezi jednotlivými výrobny výrazných rozdílů; převládají nekvalifikovaní pracovníci, s výjimkou výroby č. 5, kde je průměrná kvalifikace pracujících relativně nejvyšší.

V zájmu co nejširšího přístupu k posouzení situace na jednotlivých výrobních vyhodnotili jsme podle výroben i aktivitu funkcionářů podle stejného klíče, jako v případě sociálního složení.

Byly zjištěny tyto koeficienty aktivity:

Tabulka 10

Aktivita funkcionářů podle vybraných výroben

Průměr závodu	1,561
Výrobna č. 1	1,295
Výrobna č. 6	1,714
Výrobna č. 4	1,944

Ve výrobně č. 5 hodnocení provedeno nebylo.

Jak se ukazuje, aktivita funkcionářů na uvedených výrobních vyznívá stejně jako hodnocení ostatních předcházejících motivů.

V zájmu diferenciací vlivů vyšších stupňů řízení a bezprostředního vlivu vedoucích výroben na situaci na těchto sledovaných pracovištích jsme požádali vedení závodu o zhodnocení vedoucích jednotlivých výroben podle 13 vybraných hledisek, která podle našeho názoru umožňují posoudit hlavní rysy jejich práce.

Zajímali jsme se například, zda je výroba plynulá, či zda je nutno klást na pracující mimořádné nároky, jako je práce přesčas apod., zda jsou plněny a sledovány

termínované úkoly, zda THP na výrobně plní správně své povinnosti a využívají svých práv, zda je v pořádku prvotní evidence atd. Hodnocení vyznělo daleko nejlépe pro vedoucího výroby č. 6, dalším příznivě hodnoceným byl vedoucí výroby č. 5, který se podle názoru vedení závodu vyrovnává se všemi povinnostmi, až na organizaci výrobních porad a socialistické soutěže. Řada zásadních nedostatků byla konstatována na výrobně č. 4 a na výrobně č. 1 není ve vztahu k položeným otázkám v pořádku vůbec nic.

Abychom získali přehled, jakou autoritu a vážnost mají vedoucí sledovaných výroben mezi pracujícími, použili jsme zde sociometrický dotazník.

Ke jménům členů kolektivu, kteří na daném úseku pracují, jsme připsali i jméno odpovědného mistra a vedoucího výroby. Všem pracujícím, jmenovitě na dotazníku uvedeným, jsme prostřednictvím dotazníku položili otázky, které jsme rozdělili do tří skupin:

A.

1. Kdyby váš pracovní kolektiv byl vyslán na dlouhodobou brigádu, koho z níže uvedených byste navrhl(a) za vedoucího?

...

Z jakých důvodů?

Protože má tyto pracovní schopnosti

...

Pro tyto jeho osobní vlastnosti

...

2. Kdo z níže uvedených by rozhodně neměl být vedoucím brigády?

...

Z jakých důvodů?

Protože pro to nemá pracovní schopnosti.

...

Nehodí se pro to vzhledem ke svým osobním vlastnostem.

...

B.

1. S kým z níže uvedených byste na rekreačním zájezdu chtěl(a) být ubytován(a) na společném pokoji?

...

2. S kým z níže uvedených byste rozhodně nechtěl(a) společně bydlet?

...

1. Koho byste navrhl(a) v případě, že by z vašeho kolektivu měl být jeden člověk zdarma vyslán na zahraniční rekreaci?

....
Z jakých důvodů?

....

2. Koho byste rozhodně nenavrhl(a) na tuto zahraniční rekreaci?

....

Proč?

....

Tento dotazník byl anonymní, a proto nám neumožňuje sestavení sociogramu. To konečně nebylo ani naším cílem. Jeho zpracování nám poskytlo velké množství cenného materiálu, neboť jsme mohli sympatie nebo antipatie k jednotlivým členům kolektivu vytržít podle jejich vzdělání, politické příslušnosti, aktivity ve veřejné práci, věku apod. Dověděli jsme se také, jaké vlastnosti pracující komu připisují a jak je hodnotí.

Pro posouzení postavení vedoucích výroben v daných kolektivech je důležité, jak jejich předpoklady byly pomocí sociometrického dotazníku ohodnoceny pracujícími.

Postupovali jsme tím způsobem, že jsme na každé výrobě sestavili pořadník od nejoblíbenějšího až po nejnejoblíbenějšího, a abychom mohli porovnávat výsledky dosažené v kolektivech s různým počtem členů mezi sebou, ohodnotili jsme ve všech případech nejoblíbenějšího 100 bodů a nejnejoblíbenějšího žádným bodem. S ohledem na místo, které ve svém kolektivu zaujal, je každý ohodnocen příslušným množstvím bodů. Množství bodů na jedno místo v pořadí je tedy závislé na počtu členů kolektivů.

Zjistili jsme tyto skutečnosti:

Nejlépe byl ohodnocen vedoucí výroby č. 6. Dostal plných 100 bodů. Druhý je vedoucí výroby č. 1, který obdržel 82 bodů. Vedoucí výroby č. 5 byl oceněn 56 body. Výsledek šetření na výrobě č. 4 nemohl být vyhodnocen, jelikož větší část dotazníků byla vrácena nevyplněna.

Závěry z rozboru situace na vybraných výrobních

Jaké závěry vyplývají ze skutečností zjištěných rozбором na sledovaných výrobních?

Ukazuje se, že:

1. Určujícím momentem pro vytváření spokojenosti s prací je v souhrnu podmínek, za nichž se práce uskutečňuje, především harmoničnost — nebo můžeme říci, dobrá organizace výroby. Čím lepší předpoklady k plynulému plnění plánu, tím méně přesčasů, tím příznivější stanoviska lidí i větší aktivita funkcionářů. (Viz porovnání objektivních i subjektivních zjištění na výrobně č. 1 na straně jedné a na výrobních č. 6, 4 a 5 na straně druhé.)
To nám zároveň dokazuje, jak velký význam má vědecká organizace řídicí práce pro vytváření správného vztahu lidí k práci a jejich spokojenosti s prací, která zase na druhé straně je základním prvkem pro vytváření šťastného života lidí.
2. Vliv výše odměny za práci nemůžeme podceňovat, ale na úrovni dosažené v ČZG se u většiny pracujících stává vlivem „doprovodným“.
(Viz výroba č. 1 — výrazná nespokojenost vyjádřená v odpovědích na většinu sledovaných otázek v důsledku obtížných podmínek pro plnění plánu. Na druhé straně výroba č. 5 — přibližně stejné mzdy, ale spokojenost s řízením i se mzdami vzhledem k lepším podmínkám plnění plánu.)
3. Nejlepší situace (názory a aktivity) vzniká v případě výroby č. 6 a 4, kde jsou velmi rozdílné výdělky (za rok 1963 na výrobně č. 4 dokonce citelně nižší nežli na výrobně č. 1), ale v obou případech relativně dobrá organizace výroby.
4. Větší vliv na formování stanovisek lidí mají vnější podmínky, vytvářené vedením závodu a podniku, nežli činnost bezprostředních vedoucích.
(Viz výroba č. 5 — spokojenost s řízením výroby, ale poměrně malá spokojenost s prací konkrétního vedoucího, špatný vztah ke kritice, socialistická soutěž není a výrobní porady se nekonají, a naproti tomu výroba č. 1 — nespokojenost s řízením výroby, špatné hodnocení vedoucího ze strany vedení, ale poměrně dobré v sociometrickém dotazníku. Při tom je zjevné, že ze strany vedení závodu jsou již několik let pro výrobu č. 1 vytvořeny nejobtížnější podmínky a že se dělá poměrně málo

k jejich zlepšení v rámci závodu jako celku.)

Motivy, o nichž zde byla řeč a o jejichž rozbor jsme se v rámci daných možností pokusili, jsou vesměs takového rázu, že je bezprostředně ovlivňuje jak řízení (myšleno i z vyšších orgánů) obecně, tak i činnost přímých vedoucích.

Vědecká konference, pořádaná dne 12 listopadu 1964 v Hradci Králové na závěr I. etapy našeho průzkumu, projednala kromě úvodního slova Lad. Strnada (rozbor cílů, podmínek a použitých metod) a refe-

rátu Mir. Fleka, *Vliv úrovně řízení na vytváření vztahu lidí k práci*, které byly podkladem pro zpracování tohoto článku, ještě i zprávu Jiřiny Smutné na téma *Materiální a morální zájmy ve vztahu k práci* a referát Mojmíra Šamánka, *Vliv pracovního prostředí na vztah k práci*. Tyto materiály částečně byly a ještě budou publikovány samostatně. Všechny referáty a diskusní příspěvky doplněné o závěrečné slovo dr. Dragoslava Slejšky se staly součástí sborníku „Lidé a práce“, který pro vnitřní potřebu závodu vydaly v omezeném počtu výtisků České závody gumárenské.

PRŮZKUM VZTAHU K PRÁCI

PODTRHNĚTE vždy odpověď, která nejvíce odpovídá skutečnosti nebo Vašemu názoru!

ŽÁDÁME Vás — neopomeňte odpovědět na všechny otázky, které se Vás týkají!

Věk	A	B	C	D	E	F	G	H
	15—18	19—20	21—25	26—30	31—40	41—50	51—60	61 a více

Prac. zařazení	M	N	O	P	R	S	T	U
	dělník	technik	adm. prac.	ved. prac.	člen JZD	funkc. JZD	učitel	

Rodinný stav	V	W	X	Y	Z	Q	XX	XY
	ženatý	vdaná	svobodný	svobodná	ovdovělý	ovdovělá	rozvedený	rozvedená

Školní vdělání	CH	I	J	K	L
	základní	vyučen	střední všeob.	střední odbor.	vysokoškolské

Počet dětí	a	b	c	d	e
	1	2	3	4	5 a více

Manželka	f	g
	je zaměstnána	není zaměstnána

Bydliště	k	l
	dojíždím do zaměst.	jsem místní

Pracuji	h	i	j
	na 1 směnu	na 2 směny	na 3 směny

Nevyplňujte!

1.	Svoje zaměstnání jsem si vybral(a)		
	a) protože mě tento pracovní obor zajímal a viděl(a) jsem v něm možnost uplatnění svých schopností	101	
	b) protože mi to doporučili — rodiče, příbuzní či přátelé	102	
	c) protože mi to doporučil odbor pracovních sil ONV nebo učitelé ve škole	103	
	d) jinou práci jsem si nemohl(a) najít	104	
	e) nevím proč	105	
2.	Práce mne uspokojuje		
	a) plně	201	
	b) jsem s ní v podstatě spokojen(a)	202	
	c) někdy ano, někdy ne	203	
	d) uspokojuje mne jen málo	204	
	e) vůbec mne neuspokojuje	205	
	f) nemohu říci	206	

3.	Ve své práci (v zaměstnání)		
	a) mohu uplatnit svoje schopnosti a vidím možnost svého dalšího růstu	301	
	b) mohu uplatnit svoje schopnosti, ale nevidím možnost svého dalšího růstu	302	
	c) nemohu uplatnit svoje schopnosti, ale vidím možnost svého dalšího růstu	303	
	d) nemohu uplatnit svoje schopnosti, a nevidím možnost svého dalšího růstu	304	
4.	Po práci		
	a) necítím únavu	401	
	b) jsem slabě unaven(a)	402	
	c) cítím silnou únavu	403	
5.	Na práci, kterou konám		
	a) mi nevádí nic	501	
	b) vadí mi tělesná námaha	502	
	c) vadí mi duševní námaha	503	
	d) vadí mi jednotvárnost	504	
	e) vadí mi střídání směn	505	
	f) vadí mi noční práce	506	
	g) vadí mi špatné pracovní prostředí (hluk, zima, teplo)	507	
	h) vadí mi vztahy mezi lidmi na pracovišti	508	
	ch) vadí mi úroveň řízení výroby	509	
	i) vadí mi nedostatečná odměna za práci	510	
	j) vadí mi vysoké pracovní tempo	511	
	k) vadí mi vysoké nároky na přesnost práce	512	
	l) vadí mi nutnost přesčasové práce	513	
6.	Odměnu za svoji práci		
	a) pokládám za úměrnou své námaze a pracovnímu úsilí	601	
	b) pokládám za vyšší než odpovídá mé práci	602	
	c) pokládám za nižší, nežli je úměrné množství a kvalitě mé práce	603	
7.	a) Cítím potřebu zvýšit svůj pracovní příjem	701	
	b) Necítím potřebu zvýšit svůj pracovní příjem	702	
8.	Kdybych si měl(a) vybrat jednu z možností, jak zvýšit svůj pracovní příjem, dal(a) bych přednost:		
	a) přesčasové práci	801	
	b) zvyšování kvalifikace cestou dalšího studia	802	
	c) přechodu na namáhavější nebo náročnější, ale lépe placenou práci	803	
	d) přechodu na odpovědnou práci ve vedoucí funkci	804	
9.	Svoje vzdělání a kvalifikaci si		
	a) nezvyšuji	901	
	b) zvyšuji	902	
10.	Vyplň jen ti, kteří s t u d u j í !		
	a) Studium při zaměstnání mi nedělá žádné potíže	1001	
	b) Studuji na úkor: ba) rodiny	1002	
	bb) odpočinku	1003	
	bc) zdraví	1004	
	bd) zábavy	1005	

11.	Vyplň jen ti, kteří si dále chtějí v budoucnu zvyšovat vzdělání a kvalifikaci!		
	a) chci studovat proto, že v tom vidím možnost svého pracovního příjmu	1101	
	b) že tak získám možnost zastávat kvalifikovanější práci	1102	
	c) cítím to jako potřebu z hlediska dalšího rozvoje své osobnosti	1103	
	d) rád(a) se učím	1104	
12.	Vyplň jen ti, kteří nemají v úmyslu dále si zvyšovat své vzdělání a kvalifikaci!		
	a) nemám v úmyslu studovat, poněvadž mi studium nejde	1201	
	b) nemám ke studiu podmínky — rodinné	1202	
	— časové	1203	
	c) domnívám se, že by mi to osobně nic nepřineslo	1204	
13.	S řízením výroby ze strany svých bezprostředních nadřízených a s jejich řízením pracovního kolektivu		
	a) jsem spokojen(a)	1301	
	b) jsem v podstatě spokojen(a)	1302	
	c) jsem málo spokojen(a)	1303	
	d) jsem nespokojen(a)	1304	
	e) nepřemýšlel(a) jsem o tom	1305	
14.	Lepších výsledků při plnění výrobních úkolů na našem pracovišti by podle mého názoru bylo možno dosáhnout, p ř e d e v š í m k ý d y		
	a) byla lepší organizace práce	1401	
	b) byl lepší přísun materiálu z dodavatelských závodů	1402	
	c) jednotliví pracovníci projevovali větší pracovní zájem	1403	
15.	O nedostatecích na pracovišti mluvím		
	a) naprosto otevřeně	1501	
	b) nemluvím o nich, protože nemám připomínky	1502	
	c) nemluvím o nich, protože se domnívám, že je to bezúčelné	1503	
	d) nemluvím o nich, protože se domnívám, že bych za to trpěl(a)	1504	
16.	Považuji zaměstnání ženy s dětmi v předškolním věku		
	a) za vhodné	1601	
	b) za nevhodné	1602	
	c) za nezbytné z hlediska zabezpečení potřeb naší rodiny	1603	
17.	V případě, že bych měl(a) nyní odejít do důchodu		
	a) chtěl(a) bych nadále vykonávat svoje zaměstnání, tak jako nyní	1701	
	b) chtěl(a) bych nadále vykonávat svoje zaměstnání, ale při zkrácené pracovní době, nebo zaměstnání lehčí	1702	
	c) nepracoval(a) bych a věnoval(a) bych čas		
	ca) především odpočinku a zábavě	17021	
	cb) především svému sebevzdělání	17022	
	cc) především rozvoji svých zájmů (četba, hra na hudební nástroje atd.)	17023	
	cd) především péčí o výchovu dětí	17024	
	ce) především práci ve veřejných funkcích	17025	

18.	Spořím na		
	a) vybavení domácnosti	1801	
	b) družstevní byt	1802	
	c) chatu	1803	
	d) auto	1804	
	e) rekreaci (dovolenou)	1805	
	f) na jiné účely	1806	
	g) nespořím	1807	
19.	V případě, že bych obdržel(a) mimořádnou odměnu, nebo vyhrál(a) v loterii (sazce, sportce), věnoval(a) bych tuto částku na		
	a) zloštění svého stravování (včetně mé rodiny)	1901	
	b) na ošacení	1902	
	c) na kulturní účely (knihy, zájezdy do divadla atd.)	1903	
	d) na vybavení domácnosti	1904	
	e) na družstevní byt	1905	
	f) na koupi chaty	1906	
	g) na rekreaci	1907	
	h) na koupi auta	1908	
	i) na jiné účely	1909	
20.	V případě, že by v důsledku na příklad neplnění plánu nebo přetážení na jinou práci klesl můj pracovní příjem, snížil(a) bych svoje výdaje především na úkor		
	a) stravování	2001	
	b) ošacení	2002	
	c) kulturních výdajů	2003	
	d) úspor určených na vybavení domácnosti	2004	
	e) úspor určených na družstevní byt	2005	
	f) úspor určených na chatu	2006	
	g) úspor určených na auto	2007	
	h) úspor určených na rekreaci	2008	
	i) úspor určených na jiné účely	2009	
	j) novím	2010	

Shrnutí. Jednou ze základních forem komunikačního chování v lidské společnosti je verbální chování. Jeho studiem se zabývá obecná teorie komunikace a několik věd speciálních, zvláště lingvistika. Vztah sociologie ke zkoumání komunikačních procesů ve společnosti je v této stati naznačen v následujících, převážně sociolingvistických aspektech: 1. zkoumání komunikačních sítí; 2. zkoumání komunikačních kanálů; 3. zkoumání společenských nositelů komunikace; 4 vztah jazyka a společnosti. Okruhy otázek spojených s jednotlivými hledisky nejsou v naší stati vyčerpány úplně: naším cílem je především podat informativní přehled uvedené problematiky. Proto se k jednotlivým úsekům uvádí i základní literatura.

Charakteristickým rysem všech kybernetických soustav, tedy i lidské společnosti, je komunikační chování, tj. sdělování informací o vnitřních a vnějších stavech soustav, které slouží k její regulaci. Sociální komunikační chování se vyskytuje v různých formách ve všech typech společenských soustav. Čím vyšší je v určité soustavě stupeň sociální interakce, tím dokonalejších forem nabývá komunikační chování, které je jedním ze základních rysů lidské společnosti. Na něm také závisí všechny společenské vztahy a společenská pracovní činnost. Tím je určeno, že komunikační procesy patří mezi základní otázky sociologie a některých dalších „věd o chování“. Jako základní formy komunikačního chování v lidské společnosti jsou vyčleňovány [4]: biochemická, motorická a verbální. Z nich má pro sociologii patrně největší význam studium verbální formy komunikačního chování; jí se také týkají naše poznámky.

Verbální komunikace ve společnosti je založena na užívání závazného kódu, přirozeného jazyka. Jeho osobitost vzhledem k jiným kódům spočívá v povaze slovních znaků, které jsou zvláštním sepětím formy a „významu“ a umožňují nejen tzv. emocionální komunikování (tj. sdělování určitých emocionálních stavů), ale i nejvyšší formu verbálního komunikování — intelektuální komunikování, tj. sdělování ur-

čitých myšlenkových obsahů. Komplexnost jevu, jakým je verbální komunikování, si vynucuje všestranné studium z hledisek mnoha společenských věd — filosofie, psychologie, sociologie, lingvistiky atd. (a matematiky, technických a přírodních věd vzhledem k jiným souvislostem). Jestliže až do nedávna byly tyto dílčí pohledy zkoumány izolovaně v jednotlivých vědách, je nyní patrný přechod ke studiu komplexnějšímu, mezioborovému. Charakteristický je tu např. vznik psycholingvistiky a rozvoj obecných věd, jako je teorie komunikace a kybernetika. Současně se sbližováním věd zabývajících se verbálním komunikováním nastává i jiný proces: vznikají nové obory, ještě hlouběji specializované na jednotlivé úseky verbálního komunikování, např. teorie masové komunikace (viz odd. 2).

V problematice vztahu teorie komunikování a společnosti zaujímá ústřední postavení vztah sociologie a jazykovědy. Současná lingvistika prožívá nyní dobu svého rozkvětu charakterizovaného jednak inspiřujícím vlivem teorie informace a kybernetiky, jednak novými aplikacemi v různých oblastech automatického zpracování informací [5], [6], [7], [20]. S tím souvisí i změny v zaměření lingvistického výzkumu, v němž nabývá stále větší důležitosti vedle studia struktury jazykového kódu i souhrnné poznávání jazykové komunikace se všemi souvislostmi. Je tedy zřejmé, že takto pojatá jazykověda má se sociologií nejen mnoho společných problémů, ale obě vědy jsou si blízké i metodologicky (využíváním metod kvantitativních a experimentálních).

Předmět teorie komunikování lze rozčlenit na několik základních složek, z nichž každá dominuje v určitých speciálních vědách a v různé míře i přesahuje do jiných. Jsou to složky:

1. zkoumání komunikačních okruhů,
2. zkoumání komunikačních kanálů,

3. zkoumání komunikantů,
4. zkoumání vztahu jazyka a společnosti.

Přehlédneme nyní stručně základní náplň jednotlivých složek, aniž si klademe za cíl vyčerpat celou problematiku s nimi spojenou.

1. Zkoumání komunikačních okruhů

Základem teorie komunikačních okruhů, jejichž souhrn tvoří komunikační síť společnosti, je pojem sociální skupiny — souboru složeného minimálně ze dvou lidí spojených relací komunikování. V tzv. prvotní sociální skupině existuje mezi všemi komunikanty bezprostřední a oboustranný vztah. Není tedy prvotní skupinou např. soubor všech účastníků telefonní sítě, kde hustota provozu je rozložena značně nerovnoměrně a kde počet realizovaných spojení tvoří jen nepatrnou podmnožinu všech spojení možných.

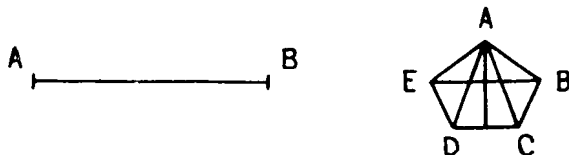
Typickými případy těchto skupin jsou skupiny ustálené (rodina, zaměstnanci jed-

rové schůze, besedy s veřejnými činiteli atd.

Značně složitější problematiku představují tzv. druhotné sociální skupiny, jejichž organizace závisí daleko těsněji na sociálně právní a ekonomické struktuře společnosti. Charakteristický rys těchto rozsáhlých informačních soustav je zprostředkovanost přenášené informace a její značná závislost na šumech sémantické, pragmatické i mimojazykové povahy. Narušení komunikačních relací v druhotných sociálních skupinách může ovlivnit souhrn mezi jednotlivými komunikanty, a tím i celý systém společenských vztahů. Společnost, která chce uplatňovat vědecké metody řízení, musí hledat i optimální možnosti přenosu informace a jejich zabezpečení proti šumu.

Schéma sociální skupiny je určeno způsobem oběhu informace, který se mění v průběhu interakce jednotlivých komunikantů. Aktivita skupiny vzniká při nerovnoměrném rozložení informace a končí dosažením stavu vyváženosti, který trvá tak dlouho, dokud nevystane další pod-

Schémata různých prvotních sociálních skupin:

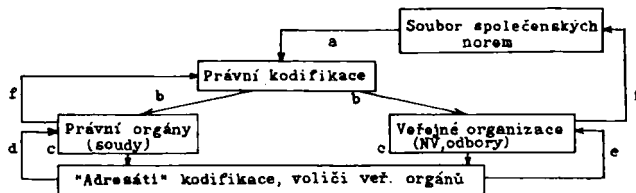
noho pracoviště) a náhodné (lidé v dopravním prostředku, v prodejně). Možnost snadného vytváření náhodných skupin různého typu má nepříznivý vliv na subjektivní zabarvení přenášené informace, případně na její zkreslení. Allport a Postman [1] rozlišují tři druhy zkreslení — 1. nivelizaci, při níž se vyprávěná událost zkracuje, vypouštějí se z ní pro snadnější zapamatování podrobnosti a nutná vysvětlení, 2. zdůraznění, kdy se nadměrně akcentuje nepodstatná součást příběhu, a 3. asimilaci, při níž vyprávějící subjekt přizpůsobuje celou událost svým přáním a úvahám. Takové deformace i u informací celospolečenského významu mohou vznikat také v socialistické společnosti, lze je však postupně odstraňovat vytvářením dalších komunikačních okruhů, které vznikají v procesu demokratizace veřejného života, jako jsou veřejné stranické, odbo-

nět sdělování. K zajištění koloběhu informace je tedy nutné, aby všichni členové skupiny poznali, že už bylo rovnovážného stavu informace dosaženo. Toto poznání je umožněno tzv. sekundárními informacemi, které mají formu verbální (např. odpověď na otázku, hlášení) nebo behaviorální (provedení příkazu).

Z tohoto hlediska je možné sestavit komunikační model politických, sociálních a hospodářských vztahů v socialistické společnosti jako relativně uzavřené kybernetické soustavě skládající se z mnoha soustav dílčích a charakterizované oběhem informace mezi všemi dílčími složkami systému. Závažným příznakem společenských aktivit je co možná největší vázanost mezi hierarchicky rozloženými účastníky komunikace, kteří zaujímají různá místa v komunikačních okruzích. Z hlediska teorie jazykových funkcí vyčleňuje L. Doležel [6]

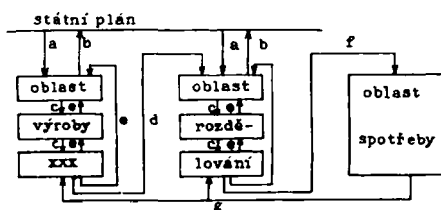
čtyři základní komunikační okruhy: 1. rekognoskativní, který slouží subjektivně nezabarvenému sdělování poznatků o vnějším světě, 2. direktivní, ve kterém se chování komunikantů reguluje systémem instrukcí a hlášení, 3. estetický, v němž se přenáší informace o uměleckém ztvárnění reality a 4. kontaktní (konverzační), nejobvyklejší v prvotních sociálních skupinách. Přiložená schémata znázorňují oběh informací v direktivním okruhu sociálně právním a ekonomickém, které fungují za podmínek demokratického centralismu, a v oblasti masového sdělování, která zahrnuje okruh rekognoskativní. V socialistické společnosti lze oba tyto okruhy charakterizovat zdůrazněním postavení všech účastníků sociální skupiny.

Oblast sociálně právní

a — formulování právní kodifikace, b — formulace a výklad právních textů, c — výklad a propagace práva, d—e — připomínky ke kodifikaci, společenská aktivita, f — připomínky ke kodifikaci

Oblast ekonomická

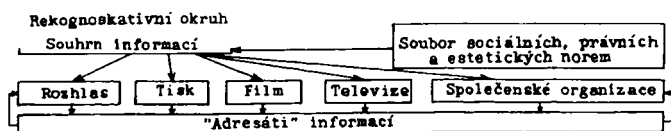

a — směrnice státního plánu, b — hlášení o plnění plánu a připomínky k jeho plnění a zadání, c — vnitrooborové směrnice, d — instrukce a návody, e — hlášení o plnění vnitrooborových směrnic, f — reklama a propagace, návody, g — reklamace a výsledky průzkumu trhu

V komunikačním modelu socialistické společnosti, který jsme se pokusili zobrazit třemi z množiny možných schémat, poutaly zatím pozornost lingvistiky ty komunikační okruhy, v nichž nároky na přesnost jazykové stránky sdělení jsou vysoké vzhledem ke společenským důsledkům deformování přenášené informace. Dokladem tohoto zájmu je činnost terminologických komisí, spolupráce lingvistů na vypracovávání právních norem ap. Úloha jazykové stránky sdělení stoupá zvláště tehdy, je-li mezi kódovače a adresáta sdělení vložena soustava mezičlánků, jako je tomu např. v textech právních, nebo tam, kde jsou vysoké nároky na přesnost výkladu (instrukce). Na rozdíl od technických soustav, kde hlavní problém přenosu informace spočívá v eliminaci technického šumu, přistupuje v soustavách společen-

ských požadavek eliminace „šumu sémantického“, která je předpokladem správného porozumění sdělení. Odstranění sémantického šumu vystupuje do popředí zejména v okruhu řízení společnosti, kde následkem deformace sdělení mohou být nesprávné reakce řízených objektů i řídicích orgánů. Proto zde má značný význam stanovení optimálních způsobů stylizace sdělení, jež by zajišťovalo efektivnost a spolehlivost zpracování instrukcí (informací přenášených od řídicích složek k řízeným) i hlášení (informací přenášených v opačném směru).

Existuje však ještě řada dalších úseků v různých komunikačních okruzích, zvláště

Šipky v rekognoskativním okruhu zahrnují převážně masovou informaci.

v okruhu masové komunikace, kde nelze nadále oddělovat přístup sociologa od přístupu lingvisty. Jde o širokou oblast publicistické praxe, o systém rozšiřování vědeckotechnických informací, o metody společenské výchovy, vzdělání, politické propagandy, obchodní reklamy atd. Úkolem jazykovědy (zvláště stylistiky) je tedy exaktní zjišťování vlastností textů a tříd textů, jejichž utváření je ovlivněno faktory povahy sociologické a psychologické.

2. Zkoumání komunikačních kanálů

Problematickou komunikačních kanálů se zabývá především teorie masové komunikace [3], [9], [15], [17], [21], [28]. Tato teorie vyrostla hlavně z analýzy efektivnosti přenosu informace různými prostředky hromadného sdělování (tisk, rozhlas, televize aj.). Oblasti teorie hromadného sdělování by bylo možno vystihnout schematicky takto: 1. Kdo sděluje, 2. komu sděluje, 3. co sděluje, 4. jakým způsobem, 5. s jakým účinkem. Tato teorie se ovšem netýká jen komunikačních kanálů pro verbální komunikování, ale i jiných, audiovizuálních a kombinovaných kanálů. V dané souvislosti jsou v popředí našeho zájmu komunikační kanály typu „člověk — člověk“, i když pro obecnou teorii komunikace mají význam i sdělení kolující mezi člověkem a strojem nebo jen mezi stroji. Pro sociologii a pedagogiku [2] má např. značný význam problematika vzniku a ovlivňování veřejného mínění, na niž se soustřeďuje jedno odvětví teorie masové komunikace — tzv. obsahová analýza (content analysis) [31]. Tato analýza zkoumá účinky, které jsou v individuálních příjemcích vyvolávány vlastnostmi sdělení (zvláště s jejich sémantickými charakteristikami) při masové komunikaci. Obsahová analýza se značně kryje s dalším odvětvím — teorií propagandy. Teorii propagandy (teorii „přenosu přesvědčení“) je nutno chápat v nejširším smyslu jako teorii o metodách ovlivňování sociálního chování (patří sem nejen propaganda politická, ale i obchodní, osvětová ap.).

Teorie masové komunikace, jež se rozvinula po 2. světové válce v USA a na Západě vůbec, vyrostla z čistě praktických potřeb poznat efektivnost přenosu informace (nikoliv ovšem v technickém aspektu) různými prostředky masové komunikace. Mohli bychom ji charakterizovat ta-

ké jako teorii experimentálních a predikčních metod pro stanovení míry „čtivosti, přesvědčivosti, senzačnosti“ a jiných hodnot [16]. Značné úsilí je věnováno vypracování měr „efektivnosti“ různých typů sdělení jednotlivých komunikačních kanálů [15]. Efektivnost při hromadném sdělování se ovšem velmi obtížně zjišťuje nějakým exaktním způsobem. Doposud užívané kvantitativní míry jsou založeny převážně na různých metodách odhadu okamžitého působení (pomocí anket, rozhovorů a jiných prostředků sociologického výzkumu), kdežto dlouhodobé působení se zatím vymyká objektivní analýze.

Uvádíme příklad typického výzkumu efektivnosti hromadného sdělování přesvědčení podle [11]. Cílem tohoto staršího, ale při dnešním stavu naší sociologie stále zajímavého experimentu bylo zjistit, zdali v případech, kdy lidé přijímají určitá hromadně sdělována stanoviska jako opodstatněná vzhledem k dané situaci, je efektivnější uvádět ve sděleních jen argumenty svědčící pro dané stanovisko, nebo i proti němu. Experiment se prováděl v americké armádě počátkem roku 1945, kdy se bojová morálka vojáků poněkud snížila vlivem očekávání blízkého konce války. Bylo použito dvou variant rozhlasových komentářů analyzujících válečnou situaci, jejichž smysl byl ten, že válka na Dálném Východě potrvá ještě dlouho po vítězství Spojenců v Evropě. Jednomu souboru pokusných osob byla sdělována varianta A (komentář obsahující pouze argumenty „pro“, zdůvodňující, proč válka ještě potrvá dlouho: surovinové zdroje a průmyslový potenciál Japonska, kvalita japonské armády ap.), druhému souboru byla oznámena varianta B — též komentář, ale obsahující navíc ještě argumenty „proti“: námořní a letecká převaha Američanů, možnost soustředit síly Spojenců na Japonsko po vítězství v Evropě atd. Kvantitativní hodnoty efektivnosti přenosu přesvědčení byly stanoveny z rozboru dotazníků, jež obě skupiny zodpověděly před přijetím sdělení a po jeho přijetí. Hlavní výsledky byly tyto: obě varianty sdělení působily různě u osob s rozdílným počátečním míněním. Osoby původně přesvědčené, že válka bude krátká, byly „náchylné“ změnit stanovisko spíše pod vlivem varianty B (48 %) než pod vlivem varianty A (36 %). Osoby původně přesvědčené, že válka bude dlouhá, byly „náchylné“ podržet si své mínění spíše pod vlivem varianty A (52 %) než varianty B (23 %). Tyto výsledky se interpretují tak, že u osob, které zastávají opačné stanovisko, je varianta B méně efektivní, než je tomu u varianty A. (V detailnějším rozboru byl např. prokázán nejmenší efekt při variantě B u osob s původně shodným stanoviskem a s nejmenším stupněm vzdělání.) — Je třeba poznamenat, že tento experiment je staršího data, takže postrádá to, nač se v soudobé teorii masové komunikace soustřeďuje značný zájem, totiž stano-

vení lingvistických charakteristik sdělení, jež jsou relevantní pro jazykové chování individuálních komunikantů a jejich skupin.

3. Zkoumání komunikantů (společenských nositelů komunikace)

Komplexní studium komunikačního chování zahrnuje i výzkum komunikantů. Ten je prováděn zejména sociální psychologií a novou mezioborovou disciplínou — psycholingvistikou (přehled a základní literaturu viz v [23]). Jak už název této vědy dokazuje, jde tu o spojení jistých teoretických poznatků a metod psychologie a lingvistiky (zejména matematické lingvistiky). Na rozdíl od jazykovědy, která je v podstatě soustředěna na sdělení samotná a pro niž komunikující strany jsou celkem irelevantní, je předmět psycholingvistiky širší, zahrnuje i procesy kódování jazykových sdělení ze strany mluvčích a jejich dekódování ze strany příjemců. Jinými slovy, psycholingvistika studuje stavy sdělení vzhledem ke stavům komunikantů. Přitom se postihují oba základní typy komunikace, a to interpersonální komunikace v užším smyslu (v prvotní sociální skupině) i komunikace masová.

Na stavech komunikantů při verbálním komunikativním chování se podílejí různé psychické faktory: postoje, záměry, vlastnosti osobnosti. Za klíčové se považují postoje [13]. Postoj (na rozdíl od vlastnosti osobnosti) lze vymezit jen v závislosti na vztahu komunikanta k „významu“ přijímaného nebo vysílaného sdělení.

V konkrétním experimentálním rozboru je možno sledovat korelaci parametrů sdělení a parametrů komunikantů, a to dvojím způsobem: Parametry sdělení je možno považovat za proměnné, jejichž různé hodnoty se odrážejí (zejména při dekódování) v psychických parametrech komunikantů [29]. Opačný postup je při zkoumání specifických účinků, např. při motivaci jazykového chování, která se projevuje na vlastnostech sdělení [20]. V obou případech jde o komplexní problematiku, v níž jsou propojeny množiny jevů psychologických, sociologických a lingvistických. Tuto problematiku se snaží postihnout teorie jazykového kódování (zatím v prvních pokusech, viz např. [7]).

Souhrnný výzkum komunikačních procesů, v němž by se kladl důraz na rozbor společenských nositelů komunikace, by tedy měl zahrnovat

a) hledisko psychologické, tj. analýzu psychických parametrů komunikantů, které jsou relevantní pro jejich jazykové chování,

b) hledisko sociologické, tj. analýzu sociálních aktivit a postojů komunikantů jako členů určitých sociálních skupin,

c) hledisko lingvistické, tj. analýzu vlastností sdělení (vyjádřitelných kvantitativně v tzv. stylových charakteristikách) jako výsledků jazykového chování komunikantů při určitých podmínkách komunikace.

4. Vztah jazyka a společnosti

Rozhodujícím problémem výzkumu jazykových vlastností sdělení je zjištění míry závislosti jazyka na změnách složení sociálních skupin a struktur komunikačních okruhů. Dialektika tohoto vztahu může být poznána pouze podrobným osvětlením složitosti obou jevů, zvláště proto, že jazyk a společnost jsou jevy mnohoplánové, hierarchizované. Přiznání souvislosti vývoje jazyka a společnosti (ostatně málokterými lingvistickými školami popírané) je pouze předpokladem vzniku dílčích studií, které by zjistily, jak nachází společenský vývoj svůj odraz v jazyce. Marxisticky zaměřené jazykovědy se stále nedostává prací, které by podávaly vyčerpávající přehled změn citelných zvláště v oblasti slovníku vyvolaných revolučními převraty ve společnosti (přehled literatury v [8]). Stalinovo kategorické odmítnutí Marrova „nového učení o jazyce“, přiznávajícího jednoznačný vliv extralingvistických společenských faktorů na strukturu všech jazykových plánů, zůstalo dlužno odpověď na otázku, jaká je specifika tohoto vztahu. Stalin vydvihl proti tvrzení o třídnosti jazyka vlastní pojetí jazyka jednotného a všelidového, na jehož okraji existují sociální žargony charakterizované pouze několika osobitými výrazy, a ponechal stranou celou sociálně historickou diferenciaci uvnitř jazyka. Za nejzávažnější z těchto diferenciací pro náš účel považujeme pojetí funkčních jazyků a funkčních stylů jako jeden ze základních vztahů mezi jazykem a extralingvistickými strukturami. Tento vztah zdůrazňovali členové Pražského lingvistického kroužku již na počátku 30. let. Domníváme se, že vytvoření adekvátní teorie funkčních stylů vzhledem k jednotlivým komunikačním okruhům je jedním ze základních požadavků lingvistické praxe, kte-

rý zahrnuje širokou oblast stylizace textů, efektivního přenosu, příjmu a zpracování informací. Na své uskutečnění čeká i průzkum názorů veřejnosti na funkci mateřského jazyka, na problémy spojené s jazykovým vyučováním na školách atd.

Vztah jazyka a společnosti je ovšem vztahem oboustranným. V naší jazykovědě je stále potřeba objektivního zhodnocení teorií spočívajících na hypotéze jazykového relativismu, které předpokládají vliv jazyka na způsob vnímání vnějšího světa a na organizaci společenského bytí. Sem patří nejrůznější neohumboldtovské směry v moderní jazykovědě, jako např. učení Leo Weisbergera v NSR a tzv. etnolingvistická hypotéza Sapirova a Whorfova v USA. Podle těchto lingvistů je každé poznávání ovlivněno charakterem, „silou“ mateřského jazyka, který je schopen vztahy objektivního světa sám o sobě vytvářet. Machistická koncepce světa jako „komplexu počitků“ je zde poněkud pozměněna na chápání světa jako „komplexu výpovědí“. I když s touto teorií nelze pochopitelně souhlasit, přece jen zůstává neprozkoumáno její racionální jádro — poznání stupně vzájemného neporozumění, které je ovlivněno jazykovou stránkou sdělení, tedy zjištění miry „sémantického šumu“, který vzniká při nevhodné stylizaci nebo při neadekvátním překladu z jednoho jazyka do druhého.

Nyní, kdy se u nás znovu rozvíjí sociologie, chtěli jsme svými poznámkami upozornit na problematiku sociálního komunikování, která by měla být zahrnuta do sociologické teorie a do plánů konkrétního sociologického výzkumu. Předpokládá to ovšem vzájemnou informovanost a opravdovou součinnost pracovníků mnoha věd, především sociologů, psychologů a lingvistů. Vlivem známých okolností se nyní nacházíme pokud jde o teorii sociálního komunikování v situaci, kdy se musíme nejprve důkladně poučit z výsledků dosažených v zahraničí. Znamená to po orientaci v příslušné základní literatuře, tj. zejména v pracích Millera [19], Cherryho [12], Schramma [26], Wienera [31] a ost., studovat nejnovější práce a speciální časopisy (u nás zatím ne vždy plně a pohodově dostupné), věnované sociálnímu komunikování: *Journal of Communication*, *Gazette*, *Audiovisual Communication Review*, *Journalism Quarterly*, *Journal of*

Verbal Learning and Verbal Behaviour aj. Mnoho užitečných poznatků může vzejít i ze studia prací polských [14] a rumunských [27].

- [1] Allport F. H. — Postman L.: *The Psychology of Rumor*, New York 1947.
- [2] Bauman B.: *K teorii a pedagogice prostředků masového působení*. Filosofický časopis 12, 1964, 421—426.
- [3] Berlo D. K.: *The Process of Mass Communication*, Glencoe 1960.
- [4] Buehler E. R. — Richmond J. F.: *Interpersonal Communication Behavior Analysis: A Research Method*, *Journal of Communication* 13, 1963, 146—155.
- [5] Doležel L.: *Lingvistické problémy řízení socialistické společnosti*, *Slovo a slovesnost* 1962, 244—247.
- [6] Doležel L.: *Jazykověda a kybernetika*, sb. *Kybernetika ve společenských vědách*, Praha 1965.
- [7] Doležel L.: *Un modèle statistique du code linguistique*, *Études de la linguistique appliquée*, Paris 1965, 51—63.
- [8] Dubois J.: *Le vocabulaire politique et social en France 1869 à 1872*, Paris 1962.
- [9] Emery E. — Ault P. H. — Agee W. K.: *Introduction to Mass Communications*, New York — Toronto 1960.
- [10] Guchman M. M.: *Sociologie jazyka*, sb. *Teoretické problémy sovremennogo sovětskogo jazykoznanija*, Moskva 1964.
- [11] Hovland C. I. — Lumsdaine A. A. — Sheffield F. D.: *Experiments on Mass Communication*, Princeton 1949.
- [12] Cherry C.: *On Human Communication*, New York 1957.
- [13] Janoušek J.: *Osobnostní postoj v interpersonálním jazykovém styku* (ref. na II. sjezdu čs. psychologů, Praha 1964).
- [14] Kafel M.: *Problematyka współczesnych badań nad środkami masowej informacji*, *Biuletyn Prasoznawczy* 1964, 17—38.
- [15] Klapper J. T.: *The Effects of Mass Communication*, Glencoe 1960.
- [16] Klare G. A.: *The Measurement of Readability*, Ames, Iowa 1963.
- [17] *Mass Communications*, Ed. Schramm W. Urbana 1960.
- [18] Mendelshon H.: *Measuring the Process of Communication Effect*, *Public Opinion Quarterly* 26, 1962, 411—416.
- [19] Miller G. A.: *Language and Communication*, New York 1951.
- [20] Osgood Ch. E.: *Působení motivace na styl kódování*, sb. *Teorie informace a jazykověda*, Praha 1964.
- [21] *People, Society and Mass Communications*, Ed. Dexter L. E. — White D. M., New York 1964.
- [22] Peterson W.: *Organizations, Publications and Directions in the Mass Media Communications*, Iowa City 1960.
- [23] Průcha J.: *O psycholingvistice*, *Slovo a slovesnost* 26, 1965, 67—73.
- [24] *Problémy marxistické jazykovědy*, Praha 1962.

- [25] Schaff A.: *Język i poznanie*, Warszawa 1964.
- [26] Schramm W.: *Mass Communication*. Annual Review of Psychology 13, 1962, 251–284.
- [27] Slama-Cazacu T.: *Observations Concerning Language Communication in the Process of Work*, Revue des Sciences Sociales, Série Philosophie — Psychologie, 1963, 63–89.
- [28] *The Science of Human Communications*, ed. W. Schramm, New York 1963.
- [29] Tetelowska I.: *Pokus o určení předmětu vědy o prostředcích masového sdělování informací*, Novinářský sborník 10, 1965, 143–153.
- [30] Tunkel B. D.: *Prijem i posledujuščaja peredača rečevogo soobščeniija*, Voprosy psichologii 1964, 106–114.
- [31] *Trends in Content Analysis*, ed. Poll. I, Urbana 1959.
- [32] Wiener N.: *Kybernetika a společnost*, Praha 1963.

Problematice tzv. současné společenské krize se věnuje v západní (americké i evropské) literatuře značná pozornost. Publikované práce jsou na jedné straně důkazem existence společenských potíží a rozporů a toho, že si je lidé uvědomují, na druhé straně působí na názory o povaze, příčinách, příznacích, následcích a způsobu překonávání této krize, jakož i na praktické snahy o její odstranění nebo alespoň zmírnění.

Před prvou světovou válkou není jasného a obecného vědomí o existenci společenské krize, ačkoliv se její příznaky v této době již projevují, i když nejsou vždy zřejmě patrný. Sama první světová válka nebyla nejdříve považována za příznak krize, ale za hrozný a nesmyslný pokles. Ještě v jejím závěrečném stadiu vláda domněnka, že spojenecké vítězství vytvoří lepší svět než byl dosud, a že jejím skončením se svět navrátí ke starým řádům a zvykům, které byly považovány za dobré řády a zvyky, čímž bude opět nastolen řádný pochod společenského pokroku. Ale od jejího skončení vzrůstá na Západě jasné a obecné vědomí, že existují společenské krize, které vrcholí v době druhé světové války a které trvají i po ní.

Rozšíření tohoto vědomí se projevuje ve velkém množství vědeckých, filosofických, theologických a politických publikací o této problematice, kterou se zabývá rovněž řada spisovatelů v krásné literatuře. Vydávané publikace mají ovšem různou kvalitu, vykazují nesterilní stupeň objektivnosti a subjektivnosti, serióznosti či zaujatosti, kritičnosti či dogmatičnosti. Právě tak jsou různé i ideologické pozice jejich autorů a hlediska, z kterých problematiku nastiňují, vysvětlují a řeší. Rovněž v metodě není jednotnosti, ale vedle filosofických a theologických výkladů převládá metoda sociologická (nebo alespoň sociologizující) a psychologická (nebo alespoň psychologizující), doplněná metodou historickou a opírající se o ni.

Mezi autory, kteří se zabývají problematikou současné společenské krize, zaujímají významné a důležité místo autoři evropského původu, a mezi nimi opět autoři němečtí a francouzští. Mnozí z těchto autorů musili opustit svou vlast a případně i evropský kontinent v době před druhou světovou válkou a po jejím vypuknutí. Ažyl a další pracovní možnosti našli hlavně ve Velké Británii a ve Spojených státech, kde také své práce publikují, a to téměř bez výjimky v anglické řeči. Naproti tomu autorů anglosaského původu je původně poměrně méně a začínají se také zabývat touto problematikou až později, ve větším měřítku teprve od doby před druhou světovou válkou.

Postavíme-li se na stanovisko, které zastávají někteří badatelé [1], že totiž lidstvo neuvažuje o otázkách hospodářské a společenské organizace, dokud není donuceno učinit tak pod prudkým tlakem nějaké naléhavé praktické potřeby, pak možno z uvedeného dovodit dvojí. Za prvé, jak bylo konstatováno výše, již samotné vydávání prací o současné společenské krizi ukazuje na její existenci i na to, že si ji lidé uvědomují. Za druhé, z množství vydávaných prací o této krizi možno usuzovat na její intenzitu; z rozdělení autorů podle jejich národností pak na místa, kde tato krize vznikla a kde probíhá. To potom znamená, že nutno obrátit pozornost především na kontinentální Evropu, a zde na prvním místě na Německo a Francii jako na výchozí bod. Vzrůstající zájem anglosaských autorů o tuto problematiku i jejich stanoviska pak dokazují, že krize není omezena pouze na Evropu, ale že postihla též anglosaské země.

Podle pojetí západních autorů má současná společenská krize dva aspekty: vnitřní, projevující se v sociálně kulturní struktuře jednotlivých zemí (národů, států), a vnější, projevující se ve vztahu mezi jednotlivými státy, tedy v oblasti mezinárodních vztahů. A podle západních nemar-

xistických autorů jde o krizi světovou, která podle nich probíhá nejen v kapitalistickém světě, ale v celém světě vůbec, tedy i uvnitř jednotlivých socialistických zemí a mezi nimi [2].

Jedním z autorů, kteří se touto problematikou zabývají, je americký sociolog ruského původu Pitirim A. Sorokin, donedávna profesor na Harvardské univerzitě ve Spojených státech. Sorokin — dnes téměř osmdesátiletý (narozen r. 1889) — publikoval vedle četných článků na třicet knih, z nichž mnohé byly přeloženy do cizích řečí. K nejznámějším patří např. jeho *Sociology of Revolution* (1925), *Contemporary Sociological Theories* (1928; zkrácený český překlad 1936), *Social and Cultural Dynamics* (čtyři svazky; 1937—1941), *Man and Society in Calamity* (1942), *Russia and the United States* (1944), *Reconstruction of Humanity* (1948), *The Ways and Power of Love* (1954), *Society, Culture and Personality* (1962).

O současně společenskou krizi napsal Sorokin samostatnou knihu [3], jejíž první vydání vyšlo v r. 1941 pod názvem *The Crisis of Our Age. The Social and Cultural Outlook*, a která byla přeložena do češtiny v r. 1948 jako *Krise našeho věku*. Tato kniha se opírá o autorovu *Social and Cultural Dynamics* a její základní tezi je, že současná krize západní kultury a společnosti spočívá právě v rozkladu vládnoucího senzitivního (smyslového) systému moderní evropsko-americké kultury, přičemž postihuje všechny jeho aspekty — umění, vědu, filosofii, náboženství, etiku, právo, hospodářství, politiku, společenské instituce. Východisko z této krize spočívá v přechodu od zkomírající senzitivní kultury ke kulturní formě ideační (která je postavena na principu nadsmyslového a nadracionálního boha jako jedině pravé realitě a hodnotě) nebo idealistické (jejíž základní premisa je částečně nadsmyslová a částečně smyslová). Terapie vyžaduje úplnou změnu současné mentality, základní přeměnu západního systému hodnot, nejhlubší úpravu chování vůči druhým lidem, kulturním hodnotám a celému světu.

Podejme nyní stručnou charakteristiku uvedených sociálně kulturních řádů, s kterými Sorokin v této knize operuje a s kterými se u něho neustále setkáváme. Tyto sociálně kulturní řády jsou modely, z nichž

dva (senzitivní a ideační) jsou v zásadním protikladu, zatímco třetí (idealistický) představuje jejich syntézu.

Podle Sorokina představuje každá velká kultura jednotu, jejíž části jsou prostoupeny týmhž základním principem a promítají tutéž základní hodnotu. Hlavní princip senzitivní kultury je převážně „z tohoto světa“, světský a utilitární. Tato kultura se vyznačuje např. tím, že pravda je převážně pravdou smyslů (je empirická) a zahrnuje každou zjevenou nadsmyslovou pravdu. Nejvyššími hodnotami jsou hodnoty materiální (např. smyslové štěstí, rozkoš, užitečnost, pohodlí). Nic není absolutní, věčné hodnoty se zanedbávají. Na vše se pohlíží z hlediska vývoje a pokroku. Žije se a hodnotí většinou v přítomnosti. Věda, filosofie, pseudonáboženství a etika jsou utilitární, hedonistické, pragmatické, instrumentální. Právo je považováno za lidský výtvar; jeho poslání je vysloveně utilitární a jeho normy jsou relativní, pozměnitelné a podmíněné. Vláda je světskou vládou a spočívá buď na vojenské a fyzické moci, na bohatství a schopnostech, nebo na mandátu voličů. Společenské vztahy mají převážně smluvní povahu a spočívají na dohodě mezi stranami za účelem vzájemné výhody; jsou prosty lásky i nenávisi, ale jsou prospěšné pro obě strany. Na smluvních vztazích spočívá i kapitalistický hospodářský systém a demokratický politický systém, smluvní vztahy pronikly rovněž do náboženských organizací a do rodiny. Svoboda je převážně vnější; usiluje o nekonečné rozšíření přání a prostředků k jejich uspokojení. Čím více kdo má, tím více chce; rozpínání smyslových přání není položena mez a rozpor mezi tím, co máme, a tím, co chceme mít, progresivně stoupá v začarovaném kruhu. To vede k podnícení a zesílení zápasu mezi jedinci a skupinami.

Ideační sociálně kulturní řád je pravým opakem senzitivního sociálně kulturního řádu. Jeho hlavní princip je převážně z onoho světa, náboženský, zaměřený k nadsmyslové realitě boha a je cele proniknut touto hodnotou. Ideační kultura se vyznačuje např. tím, že pravda je pravdou víry; je zjevena (milostí boha a jeho mluvčími, např. proroky), odhalena mystickou zkušeností a božskou inspirací; je považována za neomylnou. Mentalita, ovládaná touto pravdou, je idealistická (na

realitu se pohlíží jako na spirituální), absolutistická, neutilitární, nepragmatická. Nejvyšší mravní hodnota je v nadsmyslovém světě boha nebo absolutna. Etické normy jsou absolutní, nepodmíněné, neměnné a věčné. Etika nehledá cíl ve vzrůstu smyslového štěstí a rozkoši z tohoto světa. Právo je považováno za dané od boha či absolutna. Na jeho normy se hledí jako na boží příkazy, čímž se stávají absolutními a neměnitelnými. Hřích a zločin znamenají totéž. Tresty jsou smyslové i nadsmyslové (např. věčné zatracení). Soudci jsou vždy — přímo nebo nepřímo — kněží či jiní náboženští činitelé. Vláda je výslovně nebo skrytě theokratická, její legitimní autorita je v poslední instanci odvozena od boha či absolutna. Společenské vztahy mají převážně familistickou povahu — jsou proniknuté vzájemnou láskou, oddaností a obětí (takové vztahy se vyskytují nejčastěji mezi členy oddané rodiny nebo mezi skutečnými přáteli); v menší míře mají donucující povahu — tyto vztahy ukládá jedna strana druhým proti jejich přání a zájmům; a jen v nepatrné míře mají smluvní povahu. Svoboda je vnitřní svobodou; tkví v omezení a kontrole našich tužeb, přání a chtíčů. Nerozmnožuje smyslová přání a nevede k neustálému zápasu o stále větší rozšiřování prostředků k jejich uspokojování — k bohatství, moci, slávě. Zajímá se málo o politická a občanská práva a o jejich vnější záruky. Její „království není z tohoto světa“.

Posléze idealistický sociálně kulturní řád obsahuje jak aspekt nadsmyslový a nadrozumový, tak aspekt rozumový a posléze i smyslový, to vše smíšeno v jedinou jednotu nekonečně rozmanitého boha. O tomto řádu budeme podrobněji hovořit níže.

Žádná základní forma kultury (ať ideální nebo senzitivní) — připomíná Sorokin — není věčná. Dříve nebo později nutně vyčerpá své tvůrčí schopnosti, protože žádná ze základních forem kultury není ve svých tvůrčích možnostech nekonečná, ale omezená. Když k tomuto okamžiku dojde, začne se rozkládat a upadat. Vyčerpání tvůrčích sil a uskutečnění všech omezených možností vede k tomu, že dotyčná kultura a společnost buď ustrnou a stanou se neplodnými (podrželi svou vyčerpanou formu), nebo přejdou k nové formě, která uvolní nové tvůrčí možnosti a nové hodnoty. Nahrazení jedné základní

formy kultury jinou není však totožné se smrtí společnosti a kultury, které tuto přeměnu podstupují. Toto stanovisko je v rozporu s teoriemi, které — opírajíce se hlavně o biologické analogie — tvrdí, že každá kultura a společnost nezbytně procházejí stadiem dětství, zralosti, stáří a smrti; Sorokin také tyto teorie výslovně odmítá.

*

Více než dvacet let po prvním vydání této práce vrací se Sorokin k problematice současné společenské krize další samostatnou knihou, nazvanou *The Basic Trends of Our Time*. (College of University Press Publishers, New Haven, Conn., 1964). Také tato kniha navazuje na jeho *Social and Cultural Dynamics* (a tím i na *The Crisis of Our Age*), a vedle toho shrnuje myšlenky, které byly obsaženy v jeho několika esejích, přednesených, resp. publikovaných v posledních letech (např. na 18. a 19. mezinárodním sociologickém kongresu v Norimberku a Mexico City, jejichž analýzy byly publikovány v r. 1961).

Podle této publikace jsou třemi nej důležitějšími trendy naší doby: 1. přesun tvůrčího vůdcovství celého lidstva z Evropy a evropského Západu, kde bylo soustředěno během posledních pěti století, do širších oblastí Pacifiku a Atlantiku, zvláště do obou Amerik, Asie a Afriky; 2. pokračující desintegrace dosud převládajícího senzitivního člověka, kultury, společnosti a systému hodnot; tento senzitivní sociálně kulturní řád vynořil se na Západě koncem 12. století, po 15. století stal se vládnoucím, ale na konci 19. století počal ukazovat symptomy únavy a desintegrace; 3. vynoření a pomalý růst prvních složek nového — integrálního — sociálně kulturního řádu, systému hodnot a typu osobnosti. Pro přítomnost a budoucnost lidstva jsou druhý a třetí trend pravděpodobně ještě důležitější než první.

Jak je patrné, staví Sorokin i v této knize na své cyklické teorii o neustálém střídání tří sociálně kulturních řádů — ideálního, senzitivního a idealistického (integrálního). Touto teorií snaží se Sorokin rehabilitovat historickou sociologii typu tzv. cyklických teorií velkého rozsahu, které musí často být vyjádřeny formou ideálních typů či modelů (Sorokinovy so-

ciálně kulturní řády také, jak již bylo řečeno, modely skutečné jsou); následkem toho je jejich kontrola pouze potenciální a podrobit je skutečné kontrole je velmi obtížné, ne-li nemožné — naproti tomu cyklické teorie malého rozsahu jsou snadněji verifikovatelné. Námitky, uplatňované proti cyklickým teoriím velkého rozsahu ve společenských procesech a strukturách, byly vznášeny i proti Sorokinově teorii. Vedle toho byla kritizována Sorokinova periodizace jednotlivých sociálně kulturních řádů [4].

Pokud jde o integrální sociálně kulturní řád, nalézáme oproti dřívějšímu dvě změny. Prvá je terminologická. Sorokin nazýval dříve tento řád „idealistický“. Nyní toto označení opouští a používá důsledně termínu „integrální“, který je logičtější a správnější než termín „idealistický“, jenž byl do značné míry klamný a mohl vyvolávat nedorozumění. Termín „integrální“ odpovídá totiž Sorokinovu pojetí tohoto řádu, který slučuje (integruje) ideační a senzitivní prvky v harmonický celek. Jak již bylo řečeno, podle integrálního pojetí má pravá realita a hodnota nadmyslovou, rozumovou a smyslovou formu, které jsou od sebe neodlučitelné. Tuto zásadu vyjadřují všechny oblasti kultury a společenského života. Např. poznání má tři prameny: smyslový (empirický), rozumový (logicko-matematické myšlení) a nadmyslový-nadracionální (intuice). Člověk je pojímán — ve shodě s triadickými koncepcemi, převládajícími ve velkých náboženstvích — jako bytost, mající tři formy existence: nevědomou (reflexně instinktivní mechanismus těla), vědomou (racionální mysl) a nadvědomého tvůrce [5] („duch“, „duše“, „božské já“). Sterilita a úpadek tvořivosti poznamenaly senzitivní filosofie (jako je materialismus, empirismus, utilitarismus, naturalismus, fyzikalismus, realismus), zatímco mnohem větší tvořivost ukazují nově se objevující filosofické systémy jako fenomenologie, existencialismus, intuicionismus, neomysticismus, neothomismus, neorealismus, neohegelianismus [6]. V etické oblasti se objevuje trend k opětnému nastolení a upevnění věčných, univerzálních a nepodmíněně závazných mravních hodnot a norem. V oblasti společenských vztahů prosazují se vedle vztahů smluvních a donucujících vztahy familistické. Posléze dává nově

vznikající sociálně kulturní řád příslib, že — vedle jiného — provede spontánní sjednocení náboženství, filosofie, vědy, etiky a krásných umění do jediného integrovaného systému nejvyšších hodnot pravdy, dobra a krásy; toto sjednocení znamená konec vzájemného odloučení a konfliktu (typického pro přezrálý senzitivní řád) mezi vědou, náboženstvím, krásným uměním a etikou. Tolik k charakteristice integrálního sociálně kulturního řádu.

Druhá změna spočívá v tom, že v *Krizi našeho věku* zastával Sorokin názor, že stávající senzitivní řád bude nahrazen buď ideačním nebo integrálním řádem. Tuto alternativu Sorokin opouští a považuje celkem jednoznačně za nástupce senzitivního řádu řád integrální. Tento řád se již začíná prosazovat, a nedojde-li k sebevražedné válce, je jeho vítězství téměř jisté. Bude-li však ustanoven ve své plně rozvinuté formě, dojde v přiměřené době rovněž k jeho úpadku, až vyčerpá své tvůrčí možnosti. K tomu nutno poznamenat, že podle Sorokinovy předchozí analýzy převládaly v historii relativně jednostranné ideační nebo senzitivní řády, zatímco společnosti s integrálním řádem byly poměrně řídké. Z toho lze dovodit, že rovnováha integrálních řádů je pravděpodobně nejistá a že integrální řády nemají dlouhého trvání. Tím je dáno několik otázek, které se vynořují v souvislosti se Sorokinovou prognózou: směřují současné sociálně kulturní procesy skutečně k integrálnímu řádu? V kladném případě, bude tento řád opravdu schopen vyřešit stávající společenskou problematiku? Jaká je pravděpodobná doba jeho trvání? Jakou povahu bude mít jeho nástupce a nebude přechod k dalšímu řádu provázen společenskými třesky?

Obraťme nyní pozornost k prvnímu trendu naší doby, k přesunu tvůrčího vůdcovství celého světa ze Západu na Východ. Předem nutno upozornit, že Sorokin rozumí „Západem“ Evropu a obě Ameriky, „Východem“ Asii a Afriku. Ale třídění obyvatelstva, kulturních systémů, národů a lidí na „východní“ a „západní“ je — jak říká Sorokin — z velké části umělé a fiktivní. A vzájemná izolace mezi Východem a Západem, která trvala nějaké tři tisíce let, se v přítomnosti vlivem moderních komunikačních a dopravních prostředků značně zmenšila.

Tvůrčí vůdcovství Západu začíná teprve

ve 13. století a projevuje se hlavně v oblasti vědy, technologie, krásného umění, filosofie, ekonomiky a politiky. Ale v oblasti náboženských, filosofických, etických, uměleckých a kulturních hodnot Západ zřídka předčil Východ. Tyto hodnoty v nedávné době ve vzrůstající míře pronikají na Západ. Východ rovněž nepřímou vykonával prostřednictvím křesťanství věčný vliv na Západ.

Naproti tomu Západ poskytl podrobeným národům dovednost a instituce, které mohly být nejučinněji použity proti němu a tak zasel semě své vlastní desintegrace. Tzv. zaostalé národy (Čína, Indie, Barma, Egypt, bývalé evropské kolonie a další) vyvinuly vědecko-technickou kulturu v rozsahu, který jim umožnil znovu získat jejich společenskou a politickou nezávislost, likvidovat jejich koloniální postavení a vyhnat bílého muže z jeho vládnoucího postavení v těchto zemích. Tvůrčí vůdcovství Západu je u konce. Od nynějška směřuje historie lidstva více a více k tomu, aby se odehrávala v prostoru asijsko-africko-evropsko-americkém.

Vycházejíce z téměř protikladných forem sociálně kulturních řádů, Východ a Západ stojí před zásadně podobným úkolem: vybudovat nový integrální řád na místě jejich příslušných drobných se řádů. To neznamená, že tyto integrální řády budou ve všech směrech totožné. Uskutečnili se, integrální řád bude jistě vybudován ve „východním stylu“ na Východě a v „západním stylu“ na Západě — přičemž každý styl se bude lišit od druhého ve svých druhotných charakteristikách, ve svých konkrétních formách, vzorech a jiných detailech.

Sorokin poté přechází k vnitřnímu vývoji Spojených států a Sovětského svazu a uvádí, že obě země si ve vzrůstající míře vypůjčovaly a přejímaly jedna od druhé hodnoty, instituce a kulturní rysy. K tomuto procesu dochází nejen v oblasti přírodních věd a techniky, sportu a rekreace, ale také v oblasti společenských věd, filosofie, etických systémů, právních řádů, výchovy, krásných umění, náboženství, manželství a rodiny, hospodářského systému, společenských vztahů a politického systému. Ve všech těchto základních oblastech se obě země stále více stávají podobnými jedna druhé a vzájemně konvergují ke smíšenému sociálně kulturnímu

typu, který nebude ani komunistický ani kapitalistický, ani totální ani demokratický, ani materialistický ani idealistický, ani plně náboženský ani ateisticko-agnosticko-istický, ani čistě individualistický ani kolektivistický, ani příliš zločinecký ani příliš svatý.

Ve svých úvahách hledá autor prvky, které jsou oběma zemím společné, příbuzné a podobné, které je sblíží a spojují, nikoli prvky, které je rozdělují, i když současně poukazuje na klady a záporny na obou stranách. Předpokládá, že v průběhu času zmizí podstatné rozdíly mezi oběma sociálně kulturními řády (a tudíž i mezi jejich hospodářskými systémy) a odstraní se základní rozpory. Zdůrazňuje rostoucí demokratizaci Sovětského svazu i rostoucí autoritativní prvky ve Spojených státech a uvádí, že v oblasti společenských vztahů směřují obě země k podobnému typu vzájemných vztahů mezi jedinci a skupinami, který je převážně familistického charakteru v různých stupních ryzosti a rozsahu.

Další otázkou, kterou se Sorokin zabývá, je náboženská a morální polarizace naší doby. V dobách velkých krizí (katastrof) dochází jak k úpadku religiosity, růstu ateismu, demoralizaci a vzestupu zločinnosti (tj. k negativní polarizaci), tak k růstu religiosity a k morálnímu povznesení (tj. k pozitivní polarizaci). V prvním období krize převládne obvykle negativní polarizace nad pozitivní, zatímco v druhé části kritického období a po jeho skončení převládne pozitivní polarizace — ovšem za předpokladu, že dotyčná společnost působením krizových podmínek nezahyne. V současné době se pozitivní polarizace projevuje nejen růstem religiosity a náboženské činnosti a spoluprací různých křesťanských aj. denominací, ale také např. vznikem a činností protiválečných (mírových) organizací, osvobozením koloniálních národů, finanční i nefinanční pomocí (poskytovanou potřebným skupinám a osobám), odstraněním mnoha nerovností (rasových, etnických, náboženských a jiných), vyvíjením nesobeckých činností mezi jedinci, růstem potenciální svobody.

Náboženské a morální síly současnosti stojí před řadou úkolů. Musí např. vyvinout největší vliv, aby zabránily nové světové válce a jiným krvavým konfliktům. Musí působit na vnější chování, aby příslušníci všech náboženství nejen vyznávali,

ale také v praxi uplatňovali mravní předpisy těchto náboženství. Musí nahradit dosud převládající kmenové hledisko hlediskem universálním, a to ve smyslu vyžadujícím praktickou aplikaci mravních předpisů nejen na příslušníky vlastního náboženství, ale na všechny lidské bytosti bez ohledu na jejich náboženství, rasu, národnost, společenské postavení, pohlaví, věk a jiné rozdíly; kmenové stádium lidských dějin ve všech jeho formách, a právě tak doba sobeckých kmenových náboženství, jsou totiž v podstatě věci minulosti a lidstvo se stalo již do značné míry jedním vzájemně závislým celkem.

Svou knihu uzavírá Sorokin kapitolou o lásce. Název této kapitoly — „Tajemná energie lásky“ — je do značné míry šalebný, protože autorovi jde ve skutečnosti o praktickou, všední a každodenní lásku, která je nezbytná pro život a blaho jedince ve společenských vztazích mezi jedinci i mezi skupinami, tedy o lásku jako psychologický a společenský činitel. A myslilo-li se dříve, že altruistická láska patří do oblasti náboženství a etiky, daly události od r. 1914 a nebezpečí nové sebevražedné války podnět k vědeckému studiu tohoto jevu.

Odstranění konfliktů vyžaduje nejen výhradně politické, výchovné, pseudonáboženské, hospodářské nebo vojenské prostředky. Ukazuje se, že odstranění béd a utrpení lidstva není možné bez posílení energií nesobecké lásky. Zdá se, že dějinné síly dávají člověku ultimatum: zhyzní svou vlastní rukou nebo se pozvední k vyšší mravní úrovni prostřednictvím milosti tvůrčí lásky.

Jako empirický jev znamená altruistická láska specifické chování živých forem, které instinktivně nebo vědomě usilují, aby byly nápomocny druhým organismům. V lidském světě se altruistická láska projevuje současně jako specifická psychologická zkušenost, vnější chování a společenské vztahy. Tato láska má pět dimenzí: intenzitu, extenzitu, trvání, čistotu a přiměřenost (která se pohybuje od „slepé“ lásky k „moudré“).

Sorokin pak zkoumá některé následky lásky, resp. jejího nedostatku, neboli jaké funkce, resp. disfunkce, plní. Tak např. láska je nezbytná pro děti; je důležitým činitelem vitální, mentální a společenské pohody a růstu jedince; podporuje dobré zdraví a dlouhý život; je zvlášť důležitá

jako terapeutický prostředek při prevenci, léčení a uzdravení určitých fyzických, mentálních a mravních poruch; zmenšuje možnost sebevraždy, zatímco při jejím nedostatku (při psychosociální izolaci jedince) možnost sebevraždy stoupá; je prostředkem proti agresi, nepřátelství a sporům; mění delikventy v poctivé lidi; plodí lásku (v tom smyslu, že ryzi a adekvátní láska nebo přátelství — i když ne vždy — účinně mění lidskou mysl a vnější chování v přátelském směru k osobám, které jednají přátelsky), právě tak jako nenávisť plodí nenávisť; atd. Ale moc lásky se projevuje nejen ve vztazích mezi jedinci, nýbrž působí na celý společenský a kulturní život lidstva. Tak např. zabráňuje válkami; ukončuje dlouhé a smrtelné nebezpečné katastrofy v životě národů; podporuje úspěch a pozitivní výsledky společenské rekonstrukce; prodlužuje existenční trvání společností a organizací.

Na současné křižovatce dějin spočívá největší úkol lidstva ve zvýšení produkce, nahromadění a případném použití energie lásky. Bez minima spolupráce, dobré vůle a vzájemné pomoci nemůže žádná společnost přežít a bude bezprostředně trpět neustálým napětím, konflikty a „občanskými válkami“.

Závěrem vrací se Sorokin ještě jednou k zákonu náboženské a morální polarizace v dobách katastrof. Tento zákon udává, že podle typu osobnosti jedinci čelí překážkám a neštěstím a překonávají je často zvýšeným tvůrčím úsilím a altruistickou transformací (pozitivní polarizace), ale často také sebevraždou, mentální poruchou, brutalizací, růstem sobeckosti, němým podřízením se a cynickým senzualismem (negativní polarizace). Tatáž polarizace přihází se v masovém měřítku, postihnou-li katastrofy a překážky velkou kolektivitu. Tento zákon vysvětluje, proč období katastrof vyznačují se na jedné straně desintegrací systému hodnot dané společnosti a růstem demoralizace, kriminality, válek a krvavých revolt, na druhé straně tvůrčí reintegrací nového systému hodnot, zvláště hodnot náboženských a mravních, a duchovním a mravním zlepšením pozitivně polarizované části obyvatelstva. Tato polarizace probíhá i v současnosti. Gigantický boj mezi silami pozitivní a negativní polarizace je skutečným bojem našeho věku.

V recenzované knize i v *Krizi našeho věku* narazili jsme několikrát na pojmy „tvořivost“, tvůrčí možnosti (schopnosti, síly)“, „tvůrčí vůdcovství“. Protože pojem tvořivosti zaujímá u Sorokina poměrně významné místo (vzpomeňme např. na spojení tvořivosti s jednotlivými sociálně kulturními řády a na tvrzení o probíhajícím přesunu tvůrčího vůdcovství celého lidstva), věnujme mu ještě krátce pozornost.

Otázkou tvořivosti se zabýval Sorokin v poslední době v článku [7], jehož základní tezí je, že lidská tvořivost ve svém celku (souhrnu) [8] představuje hlavní faktor konstruktivních sociálně kulturních změn. Touto tvořivostí se rozumějí pouze ty činnosti jedinců nebo skupin, které vytvářejí nebo oživí nové obohacující jazyk, vědu, techniku, filosofii, náboženství, právo, krásná umění, ekonomiku, politiku a praktické způsoby lidského života. V behavioristických termínech představuje konstruktivní činnost: a) odpovídající (přiměřenou, adekvátní) reakci jedince nebo skupiny na novou výzvu nebo situaci; b) více (lépe) odpovídající reakci na starou výzvu; c) vyvolání nové situace, jakož i ji odpovídající reakce. Všechny činnosti, které nesplňují tyto podmínky, jsou buď netvůrčí nebo destruktivní, když podkopávají, ochuzují, pokrývají nebo ničí všechny výše vyjmenované oblasti kultury a lidského života.

Lidská tvořivost je nejdůležitějším rysem, který odlišuje člověka od všech ostatních druhů. Liší se podstatně od tvořivosti všech ostatních organismů, u kterých je kontrolována rigidními reflexními mechanismy, je dědičně predeterminována a má velmi specifické a úzké formy; proto je také — na rozdíl od člověka — převážně nevědomá. Lidská tvořivost vybudovala třetí základní třídu jevů, nadorganické čili kulturní, které jsou zcela odlišné od jevů neorganických a organických. Kulturní jevy mají tři prvky: fyzický, vitální a „nehmotný“ prvek významu (jako idea, hodnota, umělecký vzor nebo mravní norma chování), který je položen na fyzické a/nebo vitální prvky. Tyto výsledky lidské tvořivosti jsou poplatny především člověkovu géniu: jeho ovládnutí smyslového pozorování, jeho racionálnímu (logicko-matematickému) myšlení a nadsmyslové a nadracionální intuici (nejvyšší forma génia).

Hypotéza, že celková lidská tvořivost ve všech svých známých formách je hlavním faktorem konstruktivních (nikoli však destruktivních nebo netvůrčích) sociálně kulturních změn, je podle Sorokina z důvodů logických i empirických platnější a přiměřenější než všechny teorie (jako např. marxismus nebo teorie Maxe Webera), které považují pouze jednu formu této celkové tvořivosti za takový faktor.

V *The Basic Trends of Our Times* zabývá se Sorokin rovněž otázkou tvořivosti, ovšem nikoli z hlediska sociologického, ale z hlediska gnoseologického a psychologického. Jde mu o funkci nadvědomí (angl. the supraconscious) při skutečně velké tvořivosti a důležitém poznání. O nadvědomí — říká Sorokin — víme velmi málo. Zdá se však, že nadvědomí, které tvoří a objevuje prostřednictvím nadvědomé intuice, je pramenem největších výsledků a objevů ve všech oblastech lidské tvůrčí činnosti. Jeho hlavní úlohou je zřejmě být iniciátorem a nejvyšším usměřovatelem všech vynikajících objevů, vynálezů a mistrovských děl. V této schopnosti spolupracuje se smyslovými a rozumovými způsoby vědění a tvoření, jejichž hlavní funkce zdánlivě pozůstává v rozvinutí a přezkoušení osvětlující myšlenky nebo vzoru, poskytnutého nadvědomou intuicí. To znamená, že každý velký výsledek nebo objev plyne vždy ze spojeného úsilí všech tří způsobů poznání a tvořivosti (nadvědomého, rozumového a smyslového). To varuje proti přijetí všech druhů falešných „intuicí“ za nadvědomé intuice.

Potud Sorokin. K problematice lidské tvořivosti, jejíž význam v lidských dějinách je nepopíratelný, připojme na tomto místě dvě poznámky. Za prvé, nutno rozlišovat mezi tvůrčí činností jako psychologickým a společenským procesem a mezi výsledky této činnosti. Při tvůrčí činnosti, která je převážně činností nejen vědomou, ale také usilovnou a namáhavou, hraje určitou úlohu i intuice. Její význam nesmí však být přeceňován — např. ve vědě a při společenském řízení musí být pojímána jako pouhý podnět, který musí být racionálně a empiricky zpracován a ověřen. Výsledky tvůrčí činnosti mohou mít jak funkční, tak disfunkční (škodlivé) společenské následky — záleží na účelu, ke kterému jsou použity, jakož i na způsobu, jakým jsou použity. Za druhé, nutno roz-

lišovat na jedné straně mezi oblastí, ve které tvůrčí činnost probíhá (např. oblastí uměleckou, vědeckou, technickou, hospodářskou, řídicí) a povahou jejích výsledků (jako jsou umělecká a vědecká díla, technické vynálezy, hospodářské statky) a na druhé straně mezi společenskými, kulturními a psychologickými faktory, které tuto činnost podmiňují (vyvolávají, usměrňují, podporují, utlumují) a jsou pro ni rozhodující (a to jak bezprostředně, tak dlouhodobě, v poslední instanci).

*

Pokusili jsme se v této stati nastinit Sorokinovy hlavní teze o tzv. současné společenské krizi. Upozornili jsme též na to, že Sorokin navazuje v recenzované knize na své dřívější práce a že se v podstatě od svých dřívějších názorů neodchyluje. K Sorokinově koncepci uveďme nyní několik kritických poznámek, které však — jak již bylo zdůrazněno — nesmějí být chápány jako soustavný a vyčerpávající kritický rozbor jeho teorii.

P. A. Sorokin nebyl a není marxistou. Ve své analýze, prognóze a programu klade hlavní a prvotní důraz na faktory ideologické a psychologické, i když neopomijí ani faktory hospodářské, politické a společenské, kterým však připisuje sice důležitou, ale přece jen sekundární úlohu. Ideologické faktory považuje za hlavní a konečné příčiny společenského vývoje, nepodává však dostatečné a průkazné důkazy, proč v určité době převládne ta která základní kulturní premisa (ideační, senzitivní, integrální) a jí odpovídající sociálně kulturní řád. Právě tak nezdůvodňuje, proč každá základní forma kultury musí vyčerpat tvůrčí schopnosti. A konečně neanalyzuje působení hospodářských, technických a jiných faktorů na uvedené základní kulturní premisy.

Cyklické teorie spojuje Sorokin s ideační kulturou, teorie lineárního vývoje pak se senzitivní kulturou. Ale vysvětlení, proč moderní cyklické teorie (včetně jeho vlastní) [9] vznikají právě v současné převládající senzitivní kultuře, nepodává. Sorokin rovněž kritizuje druhé cyklické teorie ve snaze, aby dokázal správnost svého pojetí. Přitom však nelze nevidět podobnost jeho koncepce s koncepcemi druhých cyklických teoretiků — např. jeho ideační sociálně kulturní řád odpovídá stadiu růstu

civilizace u Toynbeeho, jeho integrální a senzitivní sociálně kulturní řády souhlasí s Toynbeeho obdobími zhroutení a dezintegrace.

Sorokinovými úvahami proniká víra v neosobní, neregulované, ba mystické síly, kterých si společnost sice může být vědoma, ale proti kterým je více méně bezmocna — z čehož však nelze dovozovat, že Sorokin je fatalista a že hlásá pasivní, trpné podřizování se společenským a kulturním procesům. Na druhé straně se nesmí zapomínat na jeho kladné a sympatické rysy: neuvažuje v extrémních, jednoznačných kategoriích „bílý versus černý“ a odmítá nevědomost, která se často právě tímto způsobem uvažování vyznačuje; nebojí se vyzdvihovat a kritizovat nedostatky západní společnosti a kultury; stojí na straně míru, osvobození, osvobození, utlačovaných a vykořisťovaných. Řečeno krátce, je společensky angažován, a to na straně sil, které podle jeho názoru mohou překonat současnou společenskou krizi.

Sorokinovi musíme přiznat osobní přesvědčení a poctivost, i když s jeho názory nebudeme souhlasit. Je např. možno předpokládat, že v průběhu času zmizí podstatné rozdíly mezi kapitalismem a komunismem a že společenský vývoj směřuje k hospodářskému systému, který se bude skládat z prvků částečně kapitalistických a částečně komunistických? Význam lásky pro psychický život jedince i pro společenské vztahy bude málokdo popírat. Ale lásku nelze považovat za rozhodující dějinný činitel a za panaceu společenských konfliktů, katastrof a utrpení. Dějiny ukazují, že její účinnost je omezena, není-li zakotvena ve společenských organizacích a institucích, nemluvě o tom, že láska k jednomu společenskému subjektu může být současně spojena s nenávisí k druhému. Problematiku lásky nutno spíše vidět ve vytváření společenských, kulturních a psychologických podmínek, které ji — a jí odpovídající individuální a kolektivní vnější reakce — vyvolávají, umožňují, udržují a posilují. Souhrnně možno říci, že Sorokin opouští v recenzované knize přísně vědecké hledisko, jehož nutnost při studiu společenských jevů vyzdvihoval v některých svých dřívějších pracích, a dostává se až na platformu filosoficko-náboženskou. Ale i přes náš nesouhlas s jeho názory

neměli bychom jeho úvahy v žádném případě přejít mlčením, protože podněcují, provokují a nutí k zamyšlení a k vědeckému zpracování problémů současné společnosti na Západě, v socialistických zemích a v zemích rozvojových, jakož i problémů, plynoucích ze vzájemných styků a vztahů mezi nimi.

Poznámky

[1] Viz např. R. H. Taney, *Religion and the Rise of Capitalism. A Historical Study*. Pelican Books 1938 (1. vyd. 1926), kap. II, předmluva. Též L. L. Whyte, *The Next Development in Man*. London 1944, str. 9.

[2] Zdůvodňování této teze závisí vedle jiného i na konkrétních politických podmínkách a konkrétní hospodářské situaci v zemích socialistického tábora. Tak např. způsob argumentace změnil se do určité míry po XX. sjezdu KSSS v r. 1956 a po uveřejnění usnesení ÚV KSSS „O překonání kultu osobnosti a jeho důsledků“ z 30. 6. 1956. Na podporu této teze používá se též nedostatků, které v socialistických zemích existují a o kterých se v nich veřejně píše, hovoří a diskutuje. Někdy se rovněž nerozlišuje nebo nikoli dostatečně přesně mezi společenskou krizí, negativním společenským jevem a krizovým jevem ve společnosti, jakož i mezi antagonistickými a neantagonistickými rozpory.

Pro některá stanoviska hlasatelů této teze v různých dobách po druhé světové válce viz např.: W. C. Bullitt, *The Great Globe Itself. A Preface to World Affairs*, London 1947. — G. F. Kennan, *American Diplomacy 1900–1950*, Mentor Books (New York) 1952. — S. Hook v sérii článků nazvaných *The Crisis in Communism*, publikovaných v časopise „Partisan Review“ (New York) od r. 1956. — W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth. A Non-communist Manifesto*, Cambridge University Press 1960. — E. Crankshaw, *Moskau – Peking oder Der neue Kalte Krieg*, Rowohlt 1963 (angl. originál 1963).

Hospodářský rozvoj Sovětského svazu a ostatních socialistických zemí vedl pak v posledních letech, kdy tuto skutečnost nebylo možno více popírat, k nové koncep-

ci: kapitalistické i socialistické země se subsumují pod společný pojem tzv. průmyslové společnosti, z čehož se dovozuje, že kapitalistické i socialistické země nevyhnutelně trpí stejnými negativními průvodními jevy. Rozbor a kritiku této koncepce podal podrobně J. Filipec, *Člověk v křivém zrcadle*. (Kritika některých sociologických teorií o postavení člověka v tzv. „industriální společnosti“), Praha 1963 [3]. Připomeňme na tomto místě, že účelem této stati je podat českému čtenáři stručný přehled Sorokinových hlavních tezí o tzv. současné společenské krizi. Kritické poznámky, které na různých místech připojujeme, nesmějí být považovány za soustavný a vyčerpávající kritický rozbor jeho teorie.

[4] Ke kritice teorie historických cyklů viz např. V. Gordon Childe, *History*. London 1947, kap. V. a VI. (Childe považuje dějiny za kumulativní proces. Naproti tomu u Sorokina není univerzálního pokroku.) — Alvin Boskoff, *Social Change: Major Problems in the Emergence of Theoretical and Research Foci*, ve: *Modern Sociological Theory in Continuity and Change*, New York 1957, str. 281–284. — O historii, výkladu a kritice cyklických teorií velkého rozsahu viz např. Robert B. Bailey, III, *European Sociological Thought Amidst a Fading Optimism*, The Hague 1958, kap. V a VI.

[5] V angl. originálu „the supraconscious creator“.

[6] Pro rozbor a kritiku těchto filosofických systémů viz např. L. Tondl a kol.: *Současná západní filosofie*. Praha 1958.

[7] *The Factor of Creativity in Human History*. V časopise *Main Currents in Modern Thought*, May–June, 1962, str. 99–104. Také tento článek se opírá o autorovu *Social and Cultural Dynamics*.

[8] V angl. originálu „totality“.

[9] K cyklickým teoretikům 19. a 20. století patří např. Rus Nikolaj Danilevskij (1822–1885), rakouský sociolog Ludwig Gumplowicz (1838–1909), Američan Brooks Adams (1848–1927), Němec Oswald Spengler (1880–1936), Angličan Arnold Toynbee (nar. 1889).

D. Slejška ve svém článku (Sociologický časopis, 1965, čís. 4) poněkud přeceňuje význam a poslání mého příspěvku o vlivu disfunkční pospolitosti na plnění pracovního úkolu (SČ, 1965, čís. 2). Můj text je pouze dílčím příspěvkem na dílčí téma, nikterak si nečiní a nemůže činit nárok na hlubší zvládnutí problematiky. Šlo mi v něm o některé projevy disfunkční pospolitosti, nikoli o všestrannou analýzu disfunkčnosti jako takové. Proto nemohu než odpovědět kladně na otázku, kterou Slejška klade: zda totiž „v daných případech vedle neformální pospolitostní struktury nepůsobí disfunkčně také formálně institucionální struktura podniku“. Disfunkční uplatňování formálních vazeb nepochybně existuje, a já nikterak nehodlám tuto skutečnost popírat. Výtku jednostrannosti zde snad není na místě, protože v mém textu jde o vědomé omezení a specifikaci, vyvolanou aktuálními potřebami. Slejška sám uvádí, že hlavním problémem se na mnoha pracovištích stala autorita vedoucích a disciplinovanost podřízených. Toto tvrzení by se dalo doplnit a uvést na obecnější rovinu: jedním z hlavních problémů celého našeho hospodářství je prosadit principy kvalifikace, výkonu a funkčnosti. Mezi optimální funkcionalizací a humanizací života v podniku bude asi existovat jistá míra napětí, aniž by toto napětí nutně muselo mít charakter lineárního antagonismu. Střetání i souběh formální a neformální struktury je proces, který je možno ovlivňovat, provedeme-li konkrétní analýzu konkrétního stavu v konkrétním podniku. Zde neexistuje univerzální klíč, zde neplatí „buď — anebo“, zde je nutno konkrétně zkoumat, co se v životě konkrétního pracoviště stalo disfunkčním, zda má tato disfunkčnost interní nebo externí provenienci. Podle Slejšky je disfunkčnost zbytněním jedné funkce. Nejsem si tím tak zcela jist: za určitých okolností (např. podnik v podmínkách válečné výroby) může dojít k zbytnění

jedné funkce, a přesto je toto zbytnění z hlediska systému jako celku v této konkrétní situaci funkční. Disfunkčnost je podle mne jakýkoli stav, jakákoli interakce a jakékoli chování, které narušuje intence a integritu daného systému. Takové pojetí disfunkčnosti není vnášením „určitého aprioristicky hodnotícího momentu“, ledaže bychom za „apriorní hodnocení“ považovali např. určení a poslání podniku a požadavek, aby při plnění svého úkolu dosahoval nejvyšších parametrů.

Život v podniku má četné dimenze a sféry. Neexistuje univerzální klíč, který by se dal uplatnit v každé z těchto sfér, protože tyto sféry mají specifické zákonitosti. To se týká i účasti na řízení. Zdá se mi, že v aplikaci tohoto pojmu zůstává Slejška na běžné propagandistické rovině. To, co říká o pracovnících jako účastnících na řízení, o dezalienaci a manipulaci, je příliš globální, jsou to spíše ideologmata volitivního charakteru, je to ideál a cíl, kterého ještě zdaleka není všude dosaženo.

Pokud jde o řízení, domnívám se, že konstitutivním znakem řízení je institucionálně garantované rozhodování. Účast na řízení je proto především účastí na rozhodování a je podmíněna kvalifikací a zkušenostmi pracovníka: proto je nutně hierarchická. Účast na řízení nelze např. měřit tím, že uvedeme, kolik je v daném podniku různých komisí, kolik se koná porad a kolik lidí se těchto porad účastní. Taková účast na řízení může být jen formální, stínová. Každý, kdo pracoval v některém národním podniku, ví, že se mnohdy sáhodlouze diskutuje o něčem, co by mělo patřit k pravomoci odpovědného pracovníka. Komise a porady mají smysl jedině tehdy, jestliže stupňují kvalitu rozhodování; potom jsou nepostradatelné a každý odpovědný řídicí pracovník je pociťuje jako nezbytnou podmínku své práce.

Ještě k otázce pospolitostního života lidí v podniku. Plně se shoduji s D. Slejškou,

že tato pospolitostní stránka je neobyčejně důležitá a že ji nelze zanedbávat. Myslím však, že je třeba více vystupovat proti pospolitosti v lajdáctví, špatné práci, nekompetenci a nevykonnosti. Dobře fungující, racionálně řízený podnik klade sice na pracovníky značné nároky, ale může také uspokojovat jejich potřeby. Jestliže si pracovník vydělá, jestliže vidí, že dobrá a svědomitá práce se vyplácí, kdežto špatná je postihována, je rozhodně více spokojen než v „pospolitosti“, kde se v jedné směsi proplétá výkonnost i lajdáctví, svědomitost i chytráctví.

Celá otázka pospolitostního života lidí v podniku má ovšem ještě jeden moment: potřebu pospolitosti neuspokojuje člověk jen na svém pracovišti, její nezbytné formy jsou situovány i v mimopracovním životě. Funkce a charakter těchto pospoli-

tostních forem jsou jiné v rodině a jiné na pracovišti. Nedostatek pospolitosti v jedné sféře svého života se člověk snaží nahradit hledáním pospolitostních vztahů v jiné sféře. Zřejmě tu jde o vhodné a funkční proporce, které je nutno zkoumat v jejich konkrétních projevech.

Pokládám za velice užitečné, že D. Slejška nekoncepuje svůj článek jen jako kritiku mých názorů, ale že sám rozvíjí téma, ukazuje na jiné stránky a momenty. Jde totiž o téma neobyčejně významné, nejen teoreticky plodné, ale i společensky aktuální, téma, které v sobě zahrnuje i problematiku sociologické koncepce člověka, jeho zájmů a potřeb. Bylo by jistě na místě, kdyby se v diskusi o tomto tématě pokračovalo v duchu Slejškova článku, to jest kriticky a věcně, s úsilím dobrat se hlubšího a podloženějšího poznání.

1. Máchův článek je významným příspěvkem k sociologii a zároveň svou sympatickou bezprostředností i dokumentem naší doby. Zdá se mi však, že přílišná stručnost zavinila jakousi neúplnost v definici předmětu vědy o lidských vztazích. Autor slovem „lidské vztahy“ rozumí, jak naznačuje na str. 227a, „všechny přirozené vznikající a vzniklé vztahy mezi lidmi“. Základ Máchovy úvahy tvoří rozlišování přirozenosti a nikoli-přirozenosti lidských vztahů. To, myslím, není vhodný základ.

2. Problém přirozenosti je starý, nalézáme jej už u Demokrita, Platon jej vyjádřil projevem Kallikleia atd., ale filosofie přirozenosti, které se z toho vyvíjely, dávaly pojmu „přirozenosti“ velmi různý, i protichůdný obsah. Jednou byla přirozenou rovnost lidí (Rousseau), po druhé nerovnost (Hobbes, Nietzsche). Podle Rousseaua je člověk od přírody dobrý a svobodný, ale civilisace jej zkazila¹. Hledalo se i přirozené náboženství, hledal je např. D. Hume, který si však neuvědomil, že právě jeho přirozené náboženství (deismus) je nejméně přirozené. Největším bojištěm o přirozenost byl pojem státu a práva. V 18. stol. se pokládala rodina (obec, národ) za původní a přirozený útvar, kdežto stát „vznikl“ později a uměle. Byla to nauka v té době dost demokratická. Německá romantika pod vlivem Kanta pokládala za přirozený původ státu a práva násilí, moc; dobrého divocha vystřídal nakonec plavá bestie, silný člověk, nerušený ani ve svých zločinech svědomím. Dává-li se už přednost přirozenosti, záleží na tom, co se považuje za přirozené.

3. Avšak samo rozlišování přirozenosti a nikoli-přirozenosti v lidských vztazích není správné. Lidské vztahy právě tím, že

jsou lidské, nejsou přirozené. Nikdy nebyl na počátku „přirozený stav“, ať už si jej představujeme jako pastýřskou idylu či jako bellum omnium contra omnes. Každá společnost, i počáteční, vždy také vytvořila stát a právní řád. Sebe primitivnější společnost, ať rodina, klan nebo obec, byla od počátku a vždy velmi složitou a uměle vytvořenou organizací². O monogamii nelze říci, že by byla něčím přirozeným; trvalo to staletí, než se církvi a státu podařilo uplatnit monogamii aspoň formálně. Nikdy neexistovala přirozená plodnost (fécondité naturelle), která je jen naším biologicko-vědeckým výpočtem (pravděpodobností). Když už člověk nějak vznikl na zemi, je sice přirozené, že se musil nějak živit, ale že to byla činnost ekonomická, je něco lidského, uměle organizovaného. Hospodářství se stává čím dál tím víc uměle řízeným procesem. Stačí srovnat iluzi přirozené autoregulace, hlášanou starším liberalismem „laissez faire“, s plánováním, centrálně řízeným a normativním hospodářstvím, v němž skoro každý hospodářský akt se stává složitě upravovanou povinností. Ostatně ani „příroda“, v níž dnešní člověk žije, není přirozená; lesy, louky, pole, vodní toky, zvířata a mnohé rostliny jsou umělé a pěstěné.

4. I když nelze popírat, že problém přirozenosti a umělosti (násilí) — ať už byly hodnoceny jakkoli — byl výrazem stálého lidského hledání spravedlnosti, přece jen si myslím, že nemůže být základem pro vědu o lidských vztazích. K. Mácha si proteovským pojmem přirozenosti zbytečně zkomplikoval předmět své vědy.

5. Není nutno zabývat se otázkou, zda a jak je možno použít v naší sociologii americké teorie o Human Relations. Jistě každá věda musí zkoušet každou metodu a teorii,

¹ Teorie dobrého divocha se rozšířila hlavně spisem otce Laffiteau „Moeurs, coutumes et religions des Sauvages Américains“; první, kdo přišel s myšlenkou „le bon sauvage“, byl Jean Léro, 1572.

² Georges Davy nadhodil kdysi otázku, jsou-li

nejprimitivnější známé společnosti (australské) skutečně primitivní (počáteční), nebo jsou-li spíše úpadkovým zjevem a izolátem zbylým po nějaké vyšší společnosti. Viz La Foi Jurée, 1922, srov. I A. Moret a Davy: *Des clans aux empires*, 1923.

i když odmítá tendence, které k nim daly podnět a v nich se skrývají. Otázkou však je, proč právě pojem přirozenosti má být tak významný pro vědu o lidských vztazích. Domnívám se, že zdrojem tohoto úsilí je to, že naše sociologie opomíjí význam norem v lidských vztazích.

6. Mácha se vyhýbá (z důvodů, jimiž se tu nemohu zabývat) tomu, aby vřadil etiku do vědy o lidských vztazích zřetelně, ačkoli slovy „přirozený lidský vztah“ míní patrně mravní, etickou, humánní, kulturní povahu, která by měla v lidských vztazích být.

7. Ještě zřetelnější je opomíjení pozitivního práva nejen u Máchy, ale i u jiných autorů. Pozitivní právo však upravuje téměř všechny vztahy mezi lidmi a konečně všechny vztahy se mohou stát předmětem právního řízení, stanou-li se spornými. Pozitivní právo proniká do celého života lidského (*Ubi societas, ibi ius*) a není v našem případě otázkou, je-li samo správné (*Stulta lex, sed lex*)³. Neběží mi o to, zda už máme sociologii práva, tj. specializovanou vědeckou disciplínu, jejímž hlavním úkolem jsou dvě otázky: a) jaká je účinnost právní normy ve společnosti, b) jak to přišlo, že se určitá norma stala součástí pozitivního práva. Ale opomíjení pozitivního práva způsobuje, že se sociologické průzkumy provádějí jakoby ve společnosti jen faktické, žijící mimo stát a právo, bezmála jako v ovidiovské společnosti, *quae vindice nullo sponte sua sine lege fidem rectumque* (colet). — Sociologický výzkum

by měl respektovat pozitivní právo aspoň potud, aby pracoval s přesnou znalostí právní úpravy té věci, která je předmětem výzkumu. Např. sociolog, který chce studovat manželské vztahy, by měl znát, co jest *de lege lata* manželství, co je v něm upraveno kongentními předpisy a co ponechává právo dohodě a zvyku mezi manželi (resp. snoubenci).⁴

Vezměme příklad z Matejkova článku o utváření mezilidských vztahů v polských podnicích (*Sociologický časopis*, 3/1965): Chce-li sociolog studovat vztahy ředitele, mistra, k podřízeným, musí přesně znát právní povinnosti ředitele, hlavně jeho povinnost nařídít podřízeným určité chování (*facere, omittere, pati*). Sociolog musí přesně vědět, zda chování ředitele (autoritativní rozkaz) bylo pravoměrné. Jinak by se mohlo sociologovi přihodit, že by pokládal nedovolenou shovívavost ředitelovu za humánní vztah a jeho povinnostní chování za nelidské, a v tom zmatku by zapomněl na kritiku pozitivní normy, která v daném případě může být opravdu „*stulta lex*“. Sociologie znamená také velkou pomoc ve vývoji právního řádu.

I Lamser (v témž čísle časopisu) přes velké podrobnosti své úvahy o gnoseologických otázkách sociologického výzkumu trochu opomíjí pozitivní právo, tj. míru svobodného a volného projevu osob podrobovaných výzkumu, která je vždy nějak určena pozitivním právem nebo mimoprávně liberální snášenlivostí bezprostředního okolí.

³ Pozitivním právem se rozumí ústava (i nepsaná), zákony, i všechny odvozené normy: nařízení apod. ústředních úřadů, a singulární normy (např. rozsudek, smlouva, testament) apod.

⁴ Sociolog si může utvořit vlastní definici manželství, např. může říci, že není už manželstvím, jestliže oba manželé bydlí odděleně, protože nemají vlastní byt nebo dokonce přestože mají společný byt, ale přesto musí uznávat, že i toto je *de lege lata* ještě manželstvím. Sociolog může

pokládat faktické soužití také za manželství, ale musí vědět, že to není manželství *de lege lata*, a v čem se liší neb shoduje se skutečným manželstvím. — Demografická statistika se drží právních definic, i když jí to působí potíže, např. právní definice živě narozeného dítěte se do nedávné doby odchylovala od biologické definice, právní pojem bydlícího obyvatelstva odporuje reálnějšímu nazírání sociologickému.

Úvodní část

Současná oprávněná tendence zavádět do praxe průmyslových podniků funkci odborného psychologa nebo sociologa naráží na nedostatek těchto odborných pracovníků, na jejich zpravidla malou podnikovou zkušenost a praxi a v neposlední řadě i na teoretické zaostání jako důsledek dlouhodobého vyřazení (sociologie), respektive omezení (psychologie) těchto oborů ve vysokoškolské výuce, a často také na malou zkušenost a znalost, které o působnosti těchto pracovníků mají organizační a jini vedoucí pracovníci podniku.

Za této situace je vytvoření dobře fungující psychosociologické složky v podniku náročným úkolem, pokud zřízení nové funkce nemá být jen formálně splněným požadavkem. Do celkové struktury průmyslového podniku se totiž zavádí jako integrační součást technicko-ekonomického podnikového plánu nová složka,¹ mající svou společenskou působností nejen *cílevědomě ovlivňovat* mezilidské vztahy na všech stupních podnikové hierarchie, ale současně i pomoci řešit některé tíživé otázky velmi úzce souvisící a rozhodující o celkových hospodářských výsledcích podniku.

Přesto, že existují značné souvislosti mezi pracovní, respektive sociální psychologii na jedné straně a sociologií práce, resp. průmyslu na straně druhé, nelze pomíjet rozdíly, které tyto disciplíny odlišují. Bude-li v podniku obsazeno místo pracovníkem zaměřeným sociologicky, nevyhne se tento pracovník často otázkám spadajícím tradičně do oblasti psychologie (např. poradenství v soukromých obtížích zaměst-

nanců nebo vypracování rejstříku požadavků pro optimální výkon jednotlivých profesí a jiné) a obráceně.²

Bylo by jistě účelné mít obsazeny, alespoň ve větších hospodářských celcích, obě funkce. Nebude-li to možné, je nutno s tímto prolínáním úkolů vždy počítat.³

Postavení sociologa v podniku může mít svoje zvláštnosti. V našich podmínkách se zpravidla předpokládá, že tento pracovník se stane řádným zaměstnancem podniku, bude zařazen do některého ze štábních útvarů, popřípadě podřízen přímo řediteli podniku a bude mít rámcově vymezenou svoji pracovní náplň.

Je třeba poukázat i na jiné formy možných vztahů odborníka k podniku. Sociolog může např. zpracovávat určitý předem vymezený problém jako externí expert, což v některých případech je důležitým momentem, rozhodujícím o tom, že sociolog, když dojde k objektivně zjištěným závěrům, které event. odporují názorům vedení podniku, nemusí mít obavy před možnou kolizí. Sociolog-zaměstnanec bude zpravidla vždy uvažovat, zda má závěr vyslovit a trvat na něm, když ví, že se setká s negativním postojem vedení. Je možný ještě další vztah sociologa k podniku, tak, že se stane zaměstnancem jen na určitou, předem vymezenou dobu, během níž zpracuje danou tematiku, přičemž je odborně řízen některým teoretickým pracovištěm.

Požadavky kladené na funkci podnikového sociologa

Průmyslový praktik bude zpravidla očekávat, že působnost podnikového sociologa přinese určité konkrétní, postizitelné vý-

¹ „Nová“ v tom smyslu, že zatímco dosud se řešili např. různých konfliktních situací (alkoholismus v práci, notorická absence, extempore mladých pracovníků a jiné) řešilo jakýmsi zaběhaným praktikem některými nebo všemi společenskými organizacemi v podniku, bude úkolem psychosociologického pracovníka předem a záměrně, tj. metodicky, konfliktním situacím předcházet a konflikty vzniklé svádět na úroveň nepoškozující společenský zájem. To nelze chápat jako nahrazo-

vání funkcí společenských organizací. Všechny úkoly sociologa jsou vázány na spolupráci se všemi, kdož se více nebo méně podílejí na ovlivňování a řízení pracovních kolektivů.

² V souvislosti s takto formulovaným požadavkem podnikové praxe užívá autor v této stati pojem psychosociologický pracovník.

³ V dalším budeme předpokládat odborníka se sociologickým zaměřením.

sledky. I když tento požadavek v sobě zahrnuje nebezpečí přeceňování možností, které aplikace sociologických poznatků poskytuje, nelze tento požadavek nerespektovat.

V souvislosti s tím je nutno poukázat na rozdíl mezi prací sociologa-teoretika, který konkrétním výzkumem v podniku získává podklady pro analýzu určitého problému (předem stanoveného komplexu otázek na svém pracovišti) a práci podnikového sociologa, jenž bude nucen v prvé řadě analyzovat problémy, které jako tíživé pociťují vedoucí pracovníci podniku, s nimiž bude muset úzce spolupracovat, radit se a jimž je i formálně podřízen.

V určitém smyslu budou proto na „úspěšně“ pracujícího podnikového sociologa kladeny větší nároky pokud jde o praktickou znalost mechanismu a technické i ekonomické struktury podniku, v němž bude působit, než tomu může být u sociologa-teoretika.

Kdybychom tedy měli v přehledném souhrnu vyjmenovat požadavky, které by měl v určité míře splňovat podnikový sociolog nově zavádějící psychosociologickou funkci, je možno je stanovit takto:

1. Odborné vzdělání psychologické nebo sociologické se specializací na pracovních průmyslovou problematiku a se znalostí metod a technik výzkumu.

2. Určité praktické i teoretické tvůrčí výsledky ve své specializaci (pojednání, stati, výzkumy, publikace).

3. Schopnost vypracovat nástin své počáteční působnosti v podniku (pracovní plán pro nejbližší období).

4. Podniková praxe — znalost formální organizace průmyslového podniku, technické a ekonomické znalosti, umožňující orientaci v pracovní náplni všech oddělení podniku.

5. Subjektivní předpoklady pro zvládnutí náročných a bohatých kontaktů s pracovníky všech funkčních stupňů v podniku.⁴

6. K úspěšnému plnění funkce podnikového sociologa může přispět případná znalost některých výrobních profesí a znalost mentality a postojů různých sociálních skupin zastoupených v podniku.

Návrh počátečního postupu pro zavedení funkce psychosociologického pracovníka

Z dosavadních málo zkušeností některých už fungujících sociálních inženýrů se ukazuje, že dosud není vypracován žádný systematický a prověřený *metodický postup*, podle něhož by měla být orientována práce sociologického pracovníka, a o nějž by se rovněž mohl opírat podnikový aktiv (vedoucí pracovníci podniku).

Dosud se žádné odborné pracoviště o takovou metodicky podloženou funkční náplň nepokusilo,⁵ a tak zůstává na znalostech, schopnostech, zkušenostech a často také elánu a fantazii nově nastupujícího sociologa a některých zainteresovaných pracovníků podniku, kterým směrem se práce rozvine.

Rozhodně je nutno popřít představu, že sociolog v podniku je k tomu, aby začal hned dělat sociologické výzkumy, chrlit dotazníky, na jejichž základě by se např. zvýšila rentabilita, produktivita apod. Funkci psychosociologického pracovníka je nutno chápat jako neautonomní organizační složku každodenní pracovní náplně podniku. Sociolog bude představovat v celkové struktuře podniku činitele, který jenom systematictější a metodičtější se bude zabývat otázkami, které ve skutečnosti nejsou nové pro každého jiného pracovníka, jenž však pro svoje konkrétní úkoly jiného druhu nemá zpravidla ani čas, ani možnost věnovat jim hlubší pozornost.

V souvislosti s tím je vhodné upozornit na některé „požadavky“ se strany podniku po rychlých výsledcích, aby se dokázala oprávněnost a užitečnost této funkce. Plnění takových požadavků pochopitelně nemůže přispět k žádným seriózním výsledkům a vede naopak nejčastěji k diskreditaci.

⁴ Jde o získání důvěry a naopak o překonání určité nedůvěry event. apriorních averzí vůči této funkci se strany nejrozličnějších pracovníků, s čímž nutno počítat.

⁵ V tomto směru je na tom lépe průmyslová psychologie. Status průmyslového psychologa (Čs. psychologie 5, 1961, 275) byl schválen už v roce 1960 na první celostátní poradě psychologů s odborníky v průmyslu. Také Jednotný organizační řád

strojírenských podniků z roku 1964 zahrnuje kapitulu „Psychologie v řízení“ a nomenklaturu činnosti průmyslové psychologie a průmyslové fyziologie (Zkušenosti a úkoly psychologie práce ve výrobě. Sborník prací přednesených na II. celostátní poradě čs. psychologů s vedoucími pracovníky z výrobních rezortů v Gottwaldově 19.–21. 5. 1965, str. 254–257).

Vlastní koncepcie plánu práce bude ovšem vždy rozdílná v závislosti na specifických podmínkách a problémech podniků nejenom různých výrobních sektorů, ale také uvnitř téhož rezortu. Podnik zavádějící funkci sociologa může mít více nebo méně přesnou představu o práci a úkolech tohoto referátu, ale zpravidla bude požadovat od nově nastupujícího odborníka jeho vlastní koncepci, což bude požadavek oprávněný.

Následující vymezení některých počátečních postupů a výběru tematiky je jednou z možných variant, kterou autor opírá o vlastní zkušenosti:

1. Přípravná fáze bude zahrnovat:

- a) Seznámení se s organizačním členěním podniku, popřípadě jeho podřízených složek (velikost podniku, rozmístění závodů, postavení podniku v širším rámci svého oboru);
- b) seznámení se s technickými a ekonomickými daty (technicko-ekonomický rozbor, daný stav, perspektivy vývoje pro nejbližší období atd.).
- c) seznámení se se sociální strukturou podniku (techničtí specialisté, jiní odborní pracovníci, administrativní zaměstnanci, členění jednotlivých profesí);
- d) konzultace s vedoucími pracovníky podniku i ostatními pracovníky. Navazování kontaktů s různými pracovními skupinami.

Časově lze počítat pro přípravnou fázi podle předběžných znalostí pracovníka s dobou 3–8 týdnů.

2. Vlastní činnost⁶

- a) sestavení problémů, které vyplynuly z konzultací a u nichž lze navrhnout určitý způsob rozboru a výzkumu z aspektů společensky motivovaných; výběr aktuálního problému, u něhož bude možno dojít k reálným opatřením a zlepšení situace.⁷ Takových tíživých problémů existuje v každém podniku celá řada (např.: fluktuace, absence, vysoká úrazovost na některých pracovištích, neatraktivní povolání, problém brigádníků, stabilizace osazenstva, konflikty,

přijímání a vedení nových pracovníků, produktivita atd.). V této souvislosti je třeba konstatovat neplodnost pokusů o komplexní výzkum a vůbec přehnané dotazníkové akce hned v počátcích působnosti.

- b) vytvoření psychosociologické skupiny (team-work) z příslušných specialistů (technik-provozář, technik projektant nebo výzkumář, ekonom, pracovník organizačního oddělení, oddělení pracovních vztahů, lékař a jiní) pro přípravu některých náročnějších výzkumů a speciálních forem školení.
- c) Posuzování a poradenství ve všech podnikových rozhodnutích majících svůj společenský dosah, u nichž lze počítat s nejednoznačným ohlasem u pracovních kolektivů (např. zavádění nových organizačních opatření, pracovních metod — příprava pracovníků formou volných diskusí nebo tzv. risk technique).
- d) Spolupráce na přípravě všech typů podnikového školení. Vlastní přednášková činnost v podniku (zaměření plánu školení na využívání nejučinnějších metod — role playing, sensitive training).
- e) Vyhledávání vhodných spolupracovníků pro službu sociálních důvěrníků, kteří obsáhnou všechny větší organizační celky podniku a jimž bude např. možno svěřit systematickou péči o vedení nového pracovníka. Je to úkol dlouhodobý a obtížný, protože zdaleka ne každý má pro takovou práci předpoklady a bude ochoten ji bez odměny vykonávat.
- f) Osobní poradenská činnost v soukromých otázkách zaměstnanců a v sociálně psychologických otázkách pracoviště (problémy vedoucích pracovních skupin — parťáků, mistrů, vedoucích oddělení atd.).
- g) Spolupráce při hledání účinných forem kulturizace pracovníků (kultura pracoviště, mimopracovní zájmy, osobní životní perspektivy).
- h) Metodické zpracování poznatků a závěrů z jednotlivých realizovaných pod-

⁶ Vlastní činnost nebude nijak ohraničena a je třeba počítat, že začne už v přípravné fázi.

⁷ Půjde často o takové otázky, které by vůbec nevyžadovaly zásah odborníka a při větší pozornosti by mohly být napraveny velmi jednoduše kratším instruktivním rozhovorem. Sociolog si

však takových zdánlivých malčností musí všimnout a vedení podniku na ně upozorňovat (např. jednání a informovanost pracovníků ve vrátnici, vedení instrukcí o bezpečnosti práce u nových zaměstnanců a jině).

nikových rozborů a výzkumů. Vedení kartotéčních záznamů o všech významných individuálních nebo skupinových situacích, ovlivňujících společenskou strukturu podniku.

- i) Spojení s některým vědeckovýzkumným pracovištěm jak pro účely konzultační, tak pro případnou spolupráci na některém speciálním výzkumném úkolu.

Celkové pojetí a přístup k práci bude vždy záviset na sebranosti, porozumění a vzájemné spolupráci sociologa a podnikového aktivu. Je to otázka nikoliv vedlejší, protože ve skutečnosti podmiňuje kvalitativní výsledky této funkce.

I když je zřejmé, že větší šance na její úspěšné zavedení bude mít odborník s bohatší podnikovou praxí a celkovou zkušeností ve styku se sociálním a kulturním prostředím, v němž bude pracovat, důležitým momentem zůstane individuální schopnost získat důvěru a určitou autoritu nejen u vedoucích pracovníků, ale rovněž u všech ostatních pracovníků. V každém případě je nutno zdůraznit, že zavedení psychosociologické funkce v podniku je *úkol dlouhodobý*; jde o funkci, jejíž meritorní význam bude pronikat každým dalším uplynulým obdobím a o jejíž potřebnost a nutnost nelze pochybovat.

Baumanův přístup k systematickému výkladu marxistické sociologie

Realizace obsáhlého programu překladatelské činnosti v oblasti sociologie začala u nás překlady polských autorů. Je to přirozený důsledek skutečnosti, že v socialistických zemích právě polští sociologové mají za sebou nejvíce empiricky badatelské práce. Vloni vyšla knížka Szostkiewiczze nám široce přístupnou formou ukázala leccos z metodické výbavy této práce. Letos vyšlý překlad knihy Zygmunta Baumana *Zarys sociologii*¹, spolu se svým současně publikovaným poutavým, popularizujícím, mládeži určeným pendantem² dokumentuje, že polská sociologie není zaměřena výhradně empiricky. Bohatý materiál, shromážděný dosavadními výzkumy, začíná hrát úlohu východiska závažných pokusů o teoretické zobecnování, a to již nejen na jednotlivých úsecích speciálních sociologií (práce, venkova atd.), ale i v obecné sociologii.

Nepovažujeme za nutné v této recenzi podávat soustavný přehled všech názorů Baumanových knih. To úspěšně a výstižně provedl M. Jodl v encyklopedickém hesle, připojeném k Sociologii. Místo toho se pokusíme o charakteristiku celkového rázu myšlenkového okruhu obou přeložených knih a částečně i třetí, je rozvádějící a na ně navazující knihy, která vyšla pouze v polském originále.³ Hlavně se však soustředíme na některé — ať již jasnější či spornější — problémy, které jsou obzvláště živé na současné úrovni sociologické práce u nás.

Právě Baumanovy práce (které lze v tomto směru porovnávat s pracemi Wiatrovými a Szczepańského) obsahují první přístup k nové syntéze v daném oboru. Její nový ráz je dán za prvé tím, že jde o syntézu marxistickou. Zakládá se na historicko-materialistickém pojetí dějin, úspěšně a bez jednostranné deduktivnosti aplikuje teorie společensko-ekonomických formací, třídního boje, státu, materialistického pojetí společenských idejí atd. Baumanova práce jakožto systematický výklad základních otázek marxistické obecné sociologie je zároveň přínosná pro teorii historického materialismu, pomáhá ji rozvíjet a překonávat dogmatické nánosy, které dosud nemělo brzdí tvořivý rozvoj této teorie. Zejména druhá kapitola: „Sociologie“ (Společnost) podává — zajímavě a z hlediska modelování (např. třídních vztahů a konfliktů

i dynamiky jejich vyhrocování) v lecčems originálně — podstatu teorie historického materialismu, i když se slovo „historický materialismus“ v celé práci nevyskytne.

Baumanův pokus o novou syntézu přitom respektuje vědecké výsledky západní sociologie. Není to jen v prvé kapitole podaný a z teoreticky klasifikačního hlediska velmi dobře založený přehled základních tendencí a významnějších škol západní sociologie, na něž organicky navazuje analýza marxistické koncepce sociologie. I během dalšího, obsahového výkladu problematiky společenských vztahů Bauman vědomě přejímá a na základě nových výzkumů kriticky interpretuje nejen metody a techniky, ale i nemálo pravdivé výsledky a objevy západní nemarxistické sociologie (zejména z teorie společenské stratifikace a s ní spjatých teoretických otázek společenských skupin, např. malých skupin, referenčních skupin aj.). Je to hluboce fundovaná a promyšlená dialektická interpretace. Výsledkem je ucelené pojetí společenských vztahů v jejich bohaté mnohotvárnosti. Baumanův myšlenkový postup umožňuje akceptovat vědecky cenná zjištění západní sociologie, aniž výsledek vyznívá jako neorganické přilepení těchto zjištění k základnímu rámci marxistické teorie.

Uznání vědeckých výsledků západní nemarxistické sociologie neznamená pro Baumana koncepčně se jí podřítit a setřít zásadní rozdíly mezi marxistickým a nemarxistickým stanoviskem. Problém poměru k nemarxistické sociologii je z tohoto hlediska explicitně rozepisován v *Zarysu marksistowskiej teorii społeczeństwa*. Zde autor výslovně kritizuje ty sociology, kteří hlásají takovou jednotu soudobé sociologie, v níž by zmizely rozdíly směrů a jež by stála nad společenskými zřízeními. Každá rovina takové integrace se musí okamžitě stát novou rovinou dezintegrace, novou volbou mezi množstvím odporujících si koncepcí metodologických i teoretických. Celosvětovou pospolitost sociologů považuje za mýtus.

Marxistická poznávací perspektiva skýtá takový systém hodnot, který je bytostně spjat s úsilím o překonávání odcizení a útlaču všeho druhu. Bauman zde výstižně charakterizuje marxistickou sociologii jako společensky nejdůležitější nonkonformistickou.

Pro program práce sociologů i v naší zemi

¹ Z. Bauman: *Sociologie*, přeložil A. Měšťan, Malá moderní encyklopedie, Orbis, Praha 1965.

² *Sociologie pro každý den*, přeložil J. Sedláček, Mladá fronta, Praha 1965.

³ Z. Bauman: *Zarys marksistowskiej teorii społeczeństwa*, Warszawa 1964.

je velmi závažná první kapitola „Sociologie“, zabývající se vědoslavnými otázkami oboru a jeho současným stavem. Vychází z analýzy společenských funkcí sociologie. Velmi výrazně ukazuje komplexnost její poznávací, ideologické, sociálně přetvářející funkce. Tomu odpovídají tři nejdůležitější role sociologa: role experta (diagnostika či plánovače), vychovatele (humanisty) a autora (respektive spoluautora) sociálního programu. Je třeba dodat, že každá z těchto rolí realizuje – ovšem v různé míře – všechny uvedené funkce.

Jinak je významné to, jak Bauman vyvrací možnost sociologického objektivismu. Zejména v *Sociologii pro každý den* staví mládeži před oči skutečnost, že práce všech velkých novátorů v dějinách sociologie byla v těsném spojení se společenským bojem. Důrazně rozlišuje mezi sociologií revoluční a konzervativní. *Zarys marksistowskiej teorii społeczeństwa* uvádí celou řadu příkladů pokrokového společenského boje západních sociologů (Giddingse, Smalla, Warda, Thomase aj.).

Svůj přehled současných sociologických škol opírá Bauman o rozbor pěti klasifikačních kritérií, která mohou padat v úvahu: typ hodnot, jimiž se řídí sociologické bádání, rozdílné chápání charakteru společenských faktů (jde-li o psychické stavy nebo o objektivní skutečnost), typ hledaných generalizací (historické generalizace nebo trvalé vztahy), koordinační pojitko (soustředění problematiky buď kolem problémů konfliktu a vývoje nebo kolem problémů konsensu a rovnováhy) a chápání vztahu teorie a empirie.

Z pozic uvedených, jak Bauman sám říká, „ideální typologie“ pak rozeznává tyto sociologické školy: neopozitivistickou (Lundberg, Dodd), pluralistickou behavioristickou (Lazarsfeld, Stouffer, Adorno), analytickou (Znaniecki, Sorokin), funkcionalistickou, která jediná vytvořila důslednou teoretickou soustavu (Parsons, Merton) a institucionalistickou (Mills, Dahrendorf aj.). U této poslední Bauman správně sonduje materialistické tendence. Nczdá se však přesvědčivým a obecně platným názor, považující Marxe (ať už přímo nebo prostřednictvím Maxe Webera) za předchůdce dané školy (56). Na druhé straně není jasné, proč v přehledu sociologických škol, podaném v *Zarysu marksistowskiej teorii społeczeństwa*, Bauman tuto školu vůbec vypustil.

Všeobecně se ukazuje – a v nové knize si to i Bauman jasněji uvědomuje – že lze těžko řadit marxismus do roviny této klasifikace sociologických škol. Např. pokud jde o kritérium chápání vztahu teorie a empirie, preferuje Bauman výslovně u marxistické sociologie empirii. Definuje ji jako „empirickou vědu o historicky daných a individualizovaných společenských vztazích, považovaných za objektivní, materiální předpoklady společenského života“ (70). V této definici je řada diskusních prvků. Proč jde právě o *individualizované společenské vztahy*? (To Bauman nevysvětluje). Lze ztotožňovat objektivní s materiálním či eliminovat z předmětu sociologie nemateriální, ideologické společenské vztahy?

Hlavní připomínka k definici se však týká toho, že je sociologii přisuzován značně jednostranně empirický charakter. Komplexnější vystihují její předmět a badatelské zaměření ty názory u nás, které o ní hovoří jako o vědecké disciplíně empiricko-teoretické. S nimi je ostatně ve shodě i celkový Baumanův metodický postup v recenzované knize a výslovně i vyzvednutí problému „společenského a priori“ v kapitole o metodách (282 an.).

Bauman zpravidla přistupuje k jednotlivým analyzovaným vztahům z hlediska jejich společenské funkčnosti. Většinou je toto hledisko aplikováno úspěšně. Někdy však nestačí, a to zejména tehdy, má-li jim být vysvětlena geneze příslušných vztahů. To se týká např. pokusů osvětlit původ společenských názorů a představ, kde, jak se nám zdá, by bylo třeba více rozlišovat proces kauzálního odrazu a proces společenského fungování. Takto působí Baumanův výklad společenských idejí poněkud utilitaristicky, např. když – bez postavení otázky odrazu, jeho adekvátnosti a kauzálního charakteru – hovoří o tom, že určité ideje uspokojují potřebu skupiny vytvořit si soustavu tezí zdůvodňujících její zájmy a snahy (141). Tento přístup je pak rozváděn v obsáhlé partii o skupinové (především třídní) eufunkčnosti či disfunkčnosti politických idejí, morálních norem atd. S tím koresponduje v *Sociologii pro každý den* také tvrzení, že „ideologie nemůže být ani pravdivá, ani nepravdivá“ (134).

Tím nechceme popřít, že přístup z hlediska společenské funkčnosti je přínosný, že obohacuje zejména naše poznání třídních zájmů a jejich prosazování ve společenském vědomí. Zejména při něm vyniká důraz na aktivní vliv ideologie ve společenském boji. Jde jen o to, že takový přístup má svou platnost pouze v určitých rámcích daných hlediskem kauzálním a též hlediskem gnoseologické adekvátnosti. Jinak totiž se tento přístup může zvrátit v poněkud jemnější podobu dřívějších příliš zjednodušujících projekcí třídních zájmů do sféry společenského vědomí.

V *Zarysu marksistowskiej teorii społeczeństwa* je oddíl o ideologii a jejím třídním charakteru podstatně přepracován. Větší důraz je položen na společensky strukturální předpoklady působení ideologie, stránka funkcionální je však podle našeho názoru oslabena příliš. Komplexní pohled, jak se zdá, by poskytla teprve syntéza značně jednostranných koncepcí obou knih.

Má-li sociologie analyzovat úlohu ideologie ve společenské totalitě, předpokládá to výzkumy souvislosti mezi společenskými vztahy a více či méně uvědomovanými subjektivními postoji v různých skupinách. Bauman však sám sobě brání v takovém postupu, jež bychom v *Sociologii* logicky očekávali po seznámení s jeho přístupem k otázce společenské úlohy ideologie z hlediska funkčnosti. V oprávněné snaze postavit se proti subjektivismu metod, jež ztotožňují výzkum společenské struktury s výzkumem vědomí lidí, kteří jsou její součástí, totiž přehánění a staví mezi společenskými vztahy a jejich uvědoměním příliš příkrou hráz: „Lidé, kteří stojí vůči

sobě navzájem v určitém společenském vztahu si mohou tento vztah uvědomovat ve více či méně správné formě, to však na tento vztah nemá naprosto žádný vliv... Lidé... mají o svém postavení určité představy, které jsou s tímto postavením v *korelaci*, nejsou však jeho *odrazem*" (167). Tato formulace absolutizuje rozdíly objektivního a subjektivního ve skupinových vztazích, čímž narušuje pochopení jejich vnitřní souvislosti. Zanedbává se též možnost zkresleného odrazu společenských vztahů jejich účastníky.

Uvedená teze není vůbec metodicky uplatnitelná, což prokazuje sám Bauman tím, že se jí zpravidla nedrží. Zejména oddíl o skupinách s převažujícím osobním pojtkem a partie o referenčních skupinách ve svém celku poukazují na významný vliv uvědomování společenských vztahů lidmi na tyto vztahy samotné.

Uvedená vnitřní neshoda není vyřešena tím, že Bauman uměle rozlišuje objektivní společenský vztah, založený na účasti určitých individuí v určitém společenském procesu, a společenské spojení založené na přímém nebo nepřímém styku individuí (186). Pro toto spojení považuje přitom za rozhodující psychologickou vazbu. I o tom lze pochybovat. Hlavně se však ptáme: Cožpak společná účast ve společenském procesu nevede ke stykům lidí, a právě tak naopak jejich styky ke společné účasti? I malé skupiny, které Bauman nazývá skupinami s převažující osobní vazbou, jsou konstituovány objektivními společenskými vztahy. I zájmy velkých skupin (tříd, vrstev vedou k intenzivnějším společenským i osobním stykům jejich členů ve srovnání se styky meziskupinovými.

Uvedená neshoda není vyřešena ani tím, že se Bauman rozhodl překvapivě označovat jako společenskou skupinu pouze takové souhrny lidí, které jsou spojeny psychologickými pojtky (za ně považuje nejen osobní, ale i neosobní pojítka (172).

Zde již vystupuje i mikrosociologická problematika. U nás se nezdá hovořit o oprávněné „sociologizaci“ historického materialismu, respektive vědeckého komunismu. Proces, který se tak nazývá, se netýká jen propagandisticky pedagogických aspektů. Nejde jen o to, učinit výklad marxistické teorie společnosti zajímavějším. Jde ve značné míře o pokrokový vývoj samotného obsahu této teorie. A jedním z jeho základních příznaků je široké vplynutí do marxistické teorie mikrosociologické problematiky, která zůstávala v dosavadních koncepcích obsahu historického materialismu i vědeckého komunismu zcela na okraji. Dané obory předkládaly proto více méně široké kontury vývoje společnosti a její struktury, nemohly účinně navazovat na zkušenosti denního života lidí. Úpadek zájmu studentů i jiných posluchačů přednášek a další pedagogické potíže v daném oboru byly důsledkem tohoto a jiných obsahových nedostatků.

Baumanovy práce ukazují, že systematický výklad marxistické sociologie se bez mikrosociologické problematiky nemůže obejít. Kapitola o společnosti podává přirozeně makro-

sociologickou problematiku, koncentrující se kolem materialistického pojetí dějinného vývoje výrobních sil, výrobních vztahů, politiky a společenské ideologie. V kapitole o skupinách se makrosociologická problematika prolíná s problematikou mikrosociologickou. Vede takových širokých organizací, jakými jsou politické strany, odbory a armáda, pojednává se zde o rodině, vesnickém společenství a sektě. Oba druhy skupin Bauman odlišuje, přičemž vychází z již tradičního členění na skupiny formální a neformální, nazývá je však nově skupinami s převažujícím pojtkem neosobním, respektive osobním. V novém *Zarysu* dává přednost tomu, označovat formální skupiny s převažujícím neosobním pojtkem jako „organizace“ a při charakteristice jejich struktur a funkcí více čerpá z Webera.

V oddílech o společenských skupinách se čtenář dozví u Baumana velmi mnoho poučného, např. v analýze poznávacích znaků prvotní skupiny, mechanismu utváření osobnosti člověka v prvotní skupině, v pojednáních o referenční skupině a o skupinové struktuře, o jednotlivých skupinách, zejména o rodině (velmi mnoho jemných postřehů k sociologickým otázkám rodiny obsahuje též *Sociologie pro každý den* v celé řadě svých kapitol), o vesnickém společenství, politických stranách aj., při rozboru metod donucení, autority a manipulace při dosahování závaznosti skupinových rozhodnutí. Současné však lze uvést některé další připomínky k těmto oddílům.

I když neformální skupiny aproximativně tendují k tomu, aby se kryly se skupinami prvotními, a podobné formální skupiny se skupinami druhotnými, nelze obě dichotomická členění ztotožňovat (jak je tomu na str. 172 an.). Třeba školní třída nebo malá pracovní skupina jsou skupinami prvotními, nejsou však současně skupinami výlučně neformálními. Jsou účelově organizovanými skupinami s velmi silnými formálními vztahy.

Podobně nelze přejímat Ellwoodovo ztotožnění dobrovolných skupin se skupinami specializovanými a nedobrovolných skupin jakožto „přirozených“ se skupinami nespecializovanými (174).

Problém svazků mezi rolemi i problém jejich funkční spojitosti nevystávají jen u formálních vztahů ve skupinách „s převažujícím neosobním pojtkem“ (200), ale i u neformálních vztahů v malých skupinách.

Velmi málo pozornosti je věnováno skupině z hlediska společenské struktury tak významné jako je průmyslový závod. Vůbec není zmíněna malá pracovní skupina.

Nakonec ve čtvrté kap. o osobnosti je v popředí problematika mikrosociologická a přirozeně i sociálně psychologická. Tato kapitola se soustřeďuje na problém společenské zařazenosti osobnosti. Zde upoutávají zejména 3. a 4. oddíl, které probírají vztah mezi jednotlivcem a skupinou a proces zespořádění jednotlivce. Vztah jednotlivce a skupiny má složitý charakter, a to jak v důsledku komplexu rolí (s jednou pozicí ve skupině je spojeno mnoho rolí), tak i v důsledku pozičního pluralismu (jednotlivec zaujímá řadu pozic v různě

ných skupinách). Odtud pluralismus společenských hodnot a vzorů chování, konflikty rolí a skupinových zájmů — což vše vylučuje možnost absolutního konformismu. V *sociologii pro každý den* Bauman trefně říká, že „absolutním konformistou“ může být jen ten, kdo dokáže dokonale lavirovat, což ovšem může provádět jen potud, pokud se konflikt mezi požadavky různých prostředí a skupinových zájmů nevyhraní (34–35). Ani absolutní nonkonformismus není možný. Mladí programoví nonkonformisté se zpravidla projevují jako dokonalí konformisté vůči prostředí mladých.

Podnětné je též, když Bauman ukazuje plasticnost osobnosti v procesu jejího zespo- lečenšování a současně i meze této plastic- nosti. O hluboké znalosti sociální psychologie svědčí v obou přeložených knihách rozbor- y postojů, syndromů, orientací a stereotypů, vznikajících během daného procesu.

Závěrečná kapitola se zabývá metodami. Nemůže být samozřejmě v rámci dané knihy nějakým podrobným metodickým návodem pro výzkumníka. Je to něco zcela jiného: pří- spevek k teorii sociologických metod, která je nezbytným předpokladem pro vypracování marxistické sociologické metodologie. Pro nás je důležité, že Bauman vystupuje proti ruti- něské absolutizaci metod dotazníku a inter- viewu a že, byť zkratkovitě, teoreticky roze- bírá metody pozorování, ať již zúčastněného nebo lustračního, obsahové analýzy archivních a jiných písemných materiálů a pokusů. Do- tazník a interview vystupují z tohoto hlediska jako smíšené techniky na pomezí pokusu a lustračního pozorování.

Naznačili jsme, že Baumanova *Sociologie* předkládá systematický výklad marxistické sociologie. Sám autor v úvodu hovoří o tom, že jde o výklad jednoho ze systémů. Vystá- vá otázka, zda je možný marxistický sociolo- gický systém. O tom lze diskutovat. Nesporné jsou však, jak také Baumanova práce doklá- dá, dvě věci: Za prvé, je možný a potřebný systematický výklad marxistické obecné socio- logie (což ještě není totéž jako její systém). A za druhé, není pochyb, že ať již to bude systém nebo jen systematický výklad, může být ve svém marxistickém pojetí pouze otevře- ným, tj. vyvíjejícím se. Není to jen otevře- nost „okrajová“ (tj. pouze u nějaké vyhraně- né části otázek, která by byla považována za ještě neřešenou), ale integrální. Marxistická obecná sociologie je přístupna novým prvkům na všech stranách své problematiky. Pojímá v sebe organicky výsledky nových výzkumů a teoretického úsilí speciálních společenských věd i vlastních úsekových sociologických dis- ciplín.

Systematický výklad marxistické sociologie osciluje kolem řady párových kategorií, které se navzájem podmiňují. Jsou to:

relativně stabilní	
stavy	— dynamické procesy
struktury	— hodnoty
oblastní struktura	— skupinová struktura
mikrostruktura	— makrostruktura
struktura činnosti	— struktura vztahů

Existuje několik desítek možností, jak při výkladu vzájemně kombinovat uplatnění těchto kategorií. Hlavní je, čím začít a které dělítko položit za základ. Tradiční historický materialismus vycházel především z oblastní struktury. Vědecký komunismus vycházel pře- devším z procesů přeměn společensko-eko- nomických formací. Oba v podstatě zanedbávaly problematiku mikrostruktury. Jestliže však uznáváme za nutné tuto problematiku zahr- nout do systematického výkladu marxistické sociologie, vyvstává hned otázka jejího vztahu k problematice společenské makrostruktury a místa jich obou v celkovém výkladu.

Systematický výklad marxistické sociologie bude patrně tím dokonalejší,

1. čím syntetičtější budou pojaty strukturální a dynamické aspekty každého problému,
2. čím důsledněji se bude postupovat od čá- stečného a jednoduchého ke složitějšímu a ce- lospolečenskému jako k vyšší kvalitě,
3. čím lépe budou osvětleny vazby jednodu- ššího z hlediska jejich funkce předpokladů složitějšího.

Logičtější je tedy postup od mikrostruktury k makrostruktuře, který by ovšem nepopřel jejich reciprokou závislost a vzájemnou de- terminovanost.

V minulosti systémy, které bazírovaly na malých jednotkách, odpovídaly zpravidla so- ciologickému psychologismu. Odtud u nás určité zdráhání před tímto postupem. I Bau- man postupuje opačně: od společnosti ke sku- pině a nakonec k osobnosti. Tento postup sice vylučuje psychologismus, nese však v sobě nebezpečí jednostranného deduktivismu a schematicčnosti. Proto je Bauman nucen probí- rat problémy takové základní skupiny, jako je třída, již v oddíle o společnosti, některé otázky osobnosti probírá v oddíle o skupi- nách (v souvislosti s rozlišováním skupin s osobním a neosobním pojitkem) a v kapitole o osobnosti jsou zas poněkud nelogicky sta- věny takové celospolečenské problémy, jako problém sociální mobility nebo stratifikace. Ve své nové knize *Zarys marksistowskiej teorii społeczeństwa* řeší Bauman tyto roz- pory částečně tím, že předeseilá zvláštní ka- pitolu o společenské existenci, kde se jedná o třídách a dále tím, že problémy skupiny a osobnosti spojuje do jedné z dalších kapitol.

Novým rysem každého pokusu o sociolo- gickou syntézu v podmínkách našich zemí by též měl být přístup k obecné sociologickému zpracování některých problémů struktury a vývoje socialistické společnosti a komunistic- ké formace vůbec. Po této stránce nás však *Sociologie* neuspokojuje.

Výzkumy a teoretické zpracování nových společenských jevů, které s sebou přináší so- cialistická společnost, jsou dnes hlavním po- lem studijního úsilí marxistické sociologie. Zde ji očekávají největší objevy. Právě pol- ské výzkumy již umožňují určitá teoretická zobecnění. V *Sociologii* však kromě stručné a všeobecné charakteristiky komunistické for- mace (str. 97–98) z toho nenalezneme nic. Zvláště to bije do očí tam, kde se výklad

přibližuje k problému vyústění třídního boje (hovojí se o polárním konfliktním modelu třídních vztahů), v partiích o stratifikaci, o průmyslovém závodu, o společenských skupinách vůbec. Jde vesměs o živé vztahy, které jsou v pohybu. Příslušné problémy však mohou být položeny.

Zarys marksistowskiej teorii społeczeństwa částečně napravuje tento nedostatek. Obsahuje — vedle nového významného oddílu o průmyslové civilizaci — dva poměrně obsáhlé oddíly o socialismu.

První z nich probírá ekonomické a společensko-strukturální základy socialismu. Celospolečenské vlastnictví podmiňuje centralizovanou hospodářskou administrativu, a to má dva důsledky: možnost celospolečenského plánování a redistribuci společenského produktu. V rozporných nárocích různých uskupení vůči tomuto produktu hledá Bauman zdroj rozpornosti naší společnosti. Tyto rozpory nemají však povahu strukturálního konfliktu, tj. nejsou trvalé a mohou být řešeny danou formací samotnou.

Tato koncepce nesporně přispívá k hlubšímu pojetí základů těch rozporů, které vznikají za socialismu mezi celospolečenskými a skupinovými zájmy i mezi různými skupinovými zájmy navzájem. Plodná je také Baumanova analýza problémů egalitarismu za socialismu i těch strukturálních přeměn, které přinesla industrializace a urbanizace. Nicméně nové prvky společenské struktury za socialismu nejsou vyznačeny dostatečně výrazně, převládá spíše charakteristika toho, čím tato struktura již není nebo přestává být.

Jiný oddíl nové knihy probírá instituce socialistického státu, jež Bauman považuje především za kolektivního činitele řízení základních výrobních prostředků, odpovědného za své činnosti v dané oblasti nikoliv před shromážděním akcionářů, ale před společností jako celkem. Socialistický stát se vyvíjí v situaci rozporného působení nutnosti politické aktivizace mas při řízení veřejných záležitostí a nutnosti disciplinování mas jakožto účastníků procesu společenské výroby. V této souvislosti je citován M. Jaroszyński, podle něhož nezbytným korelátem zespolenenštění výrobních prostředků je zespolenenštění hlavního donucovacího prostředku, jímž je stát.

Také partii o průmyslovém závodu doplňuje Bauman úvahou o podmínkách socialismu. Socialistická továrna je pro něj nejen výrobcem statků (což bylo pro továrnu kapitalistickou pouze instrumentálním cílem, zde je prvním cílem), ale i organizací, ve které se utvářejí postoje lidí vůči mnoha stránkám společenského života, kde probíhá společenská výchova a sepětí lidí s celkovým systémem socialistických vztahů.

Nakonec přičiňuje nový *Zarys* též oddíl o úloze sociologie za socialismu. Její uplatnění vystoupilo do popředí spolu s dvěma výraznými tendencemi posledního období: s tendencí k nové koncepci racionálního řízení společenských záležitostí a s tendencí k demokratizaci společenského života. Důležitý je Baumanův postřeh o působení sociologie

v tom směru, aby do společenského systému byl „zamontován“ mechanismus řešení konfliktů takovým způsobem, že by dodávaly tomuto systému nové zásoby energie a zároveň působily v zásadním souladu se základy systému.

Nová Baumanova kniha je přepracováním a podstatným rozšířením do češtiny přeloženého *Zarysu*. Sociologické otázky jsou v ní vyloženy soustavněji a úplněji. Sám autor v úvodu píše, že první kniha byla provizoriem. Druhá kniha přeskupila materiál tak, aby byl podán co nejsystematičtěji, rozvinula problémy v přeložené práci naznačené jen skicovitě, revidovala některá nedosti promyšlená nebo mylná tvrzení. Hlavní změnou pak bylo zplastičení obrazu společnosti z hlediska historické perspektivy. Slabost této perspektivy považuje autor za největší nedostatek *Zarysu sociologii*.

Překlady obou Baumanových knih jsou literární, stylisticky a většinou i odborně velmi dobré, své stopy na nich ovšem zanechala okolnost, že byly zpracovány v době, kdy se u nás ještě ani nezačala ustavovat moderní sociologická terminologie. Pro mnohé pojmy bylo třeba hledat poprvé české termíny, což se nemohlo obejít bez určitých improvizací. Např. termín „grupa odniesienia“ (anglicky „reference group“) je v *Sociologii* překládán jako „srovnávací skupina“, ač přesnější by bylo hovořit o vztahové, případně přímo referenční skupině. Podobně lze diskutovat o vhodnosti překladu termínu „wiesz“ jako „pojitko“ v souvislosti s tříděním skupin na skupiny s převážujícím osobním a s převážujícím neosobním pojitkem.

To ovšem není na škodu, naopak: jde o významný impuls pro sociology, aby se pojmoslovnými a terminologickými otázkami zabývali intenzivněji. Potvrzuje se správnost založení terminologické komise při Čs. sociologické společnosti. Iniciativa této komise při chystaném vydávání *Sociologického slovníku* pomůže jistě vyřešit řadu pojmoslovných i terminologických nejasností v našem oboru a též ty, které vyvstaly při překladech.

Kromě toho najdeme ovšem v překladu lapsy, k nimž ani nemuselo dojít. Těžko pochopit, proč A. Měšťan výraz „subjekt“ překládá mluvnicky „podmět“ (třidy jako „podměty výrobních vztahů“ — str. 105; „výsledky ideologického boje nejsou jeho podmětům vždy známy“ — str. 117 aj.). Na druhé straně J. Sedláček uvádí termín „konflikt úloh“, ačkoliv je již vžitě označení „konflikt rolí“.

Uvedené kritické připomínky nic nemění na našem přesvědčení o významném přínosu Baumanových prací pro utváření marxistické sociologie a o výjimečném významu vydání obou překladů u nás. Nemluvě o *Sociologii pro každý den*, která vyšla neúměrně nízkým nákladem (2500 výtisků), byla i *Sociologie* s osmitisícovým nákladem okamžitě po vydání rozebrána. Nová vydání a zejména překlady dalších prací by tedy neměly nechat na sebe dlouho čekat.

Dragoslav Slejška

Univerzitní vyučování společenským vědám: Průmyslová sociologie

Pod tímto názvem vydalo Unesco v r. 1961 knihu, která bohužel není u nás příliš známá. Jejím autorem je mladý anglický teoretik a univerzitní učitel — tedy docent na School of Economics v Londýně, dnes profesor a vedoucí katedry sociologie na rychle se rozvíjející universitě v Southamptonu. Úvod k práci pochází z pera profesora J. D. Reynauda z pařížské Conservatoire National des Arts et Métiers. Tato významná instituce bude našim odborníkům v sociologii známa již ve spojení se jménem profesora George Friedmana, jehož práce jsou zatím nejpřednější evropskou vizitkou průmyslové sociologie ve světě.

Není náhodou, že Unesco rozhodlo zařadit právě tematiku průmyslové sociologie do této série [serie The University Teaching of Social Sciences]. Po desetiletích velmi nebdalého poměru sociologické fronty k problematice „industrie“ — poměru vysvětlitelného ještě v 19. století, kdy oficiální sociologie v průmyslových zemích hledí vybudovat obecné systémy a „přehlíží“, že faktor, který ovlivnil reálný systém sociálních vztahů nejpronikavěji, totiž ekonomika, se již tehdy a zejména později právě rozvojem průmyslové výroby postavil do čela celospolečenského pohybu — v tomto století tedy nelze čekat velikých prací a dokonce již ne serie přednášek z průmyslové sociologie na universitách. Je však s podivem, že ještě ve 20. a 30. letech tohoto století, a to dokonce v takové průmyslové zemi, jako jsou právě USA, si musí průmyslová sociologie probíjet svou cestu na university, a to i na ekonomické fakulty. Několik knih (zejména práce Eltona Mayo, Roethlisbergera, Dixona) se ani nenazývá průmyslové sociologickými: hovoří o „morálce v průmyslu“, o „průmyslových vztazích a řízení lidí“. A tak prvá práce s názvem „průmyslová sociologie“ je vskutku až učebnice profesorů Millera a Forma (*Industrial Sociology*) z r. 1951.

Přirozeně, že tato tematika se objevuje již mnohem dříve pod jinými názvy, nicméně k její rozsáhlosti zcela ojediněle, a ten skok od 2. světové války lze naznačit i v této rovině publicistické: V NSR vychází 11 tisíc titulů k problematice „člověk a průmyslová práce“ jen za jediný rok 1957. Uvážíme-li výuku tohoto oboru na všech významných universitách ve světě a váhu této vědy ve stále mohutnější průmyslové praxi, oceníme publikaci Unesca v tomto směru nejvýš pozitivně.

Jestliže již samo zaměření je tak užitečné, potom lze říci, že ani obsah čtenáře nezklame. Práce je dokonce sama založena na seriózním průzkumu výuky a badatelské činnosti v této disciplíně v řadě zemí, prozrazuje erudici autorů v teorii a zároveň — což se ne vždy s uvedenými kvalitami snoubí — velmi reálný smysl pro praktické uplatnění poznatků této vědy.

Již v úvodu vyjadřuje prof. Reynaud zájmovou myšlenku o komplexním charakteru průmyslové sociologie: Jak ji definovat? Snad jen záznamem okruhu problémů, jímž se její představitelé zabývají v praxi? Avšak v teorii i v praxi jde o globální pohled na subjekt v ekonomické sféře. Vezmeme Hawthorne: je snad zde prokazatelná jen jedna disciplína? A nyní profesor Reynaud přichází s názorem, že dnešní snahy — řekli bychom, někdy až pedantické snahy po definici vůbec a průmyslové sociologie zvláště — se mohou negativně dotknout i toho nejdůležitějšího: totiž právě interdisciplinárního charakteru výzkumu subjektu v ekonomické sféře.

Prof. Reynaud ostatně upozorňuje i v Anglii na rys, který jsem připomínal v úvodu v souvislosti s vývojovými stadii v Americe: že totiž i v této zemi byla industriální sociologie původně chápána pejorativně — jako disciplína zabývající se tím, co zbude po ekonomické a právní analýze. Dnes však — píše v předmluvě prof. Reynaud — má funkci právě opačnou: je považována za sociologii vůbec — neboť se zabývá kategorií tak obecnou, jako je industriální společnost.

Po úvodu prof. Reynauda přistupuje prof. Smith k problému historickým pohledem na vznik a vývoj průmyslové sociologie, který při hutnosti výkladu načrtl na necelých 3 stranách a vysvětluje ihned účel této publikace: mohutný rozvoj průmyslového podnikání zejména po roce 1945 vyvolal i širokou potřebu zkoumat podnik, řízení, výchovu specialistů a manažerů. Toto zkoumání však vyžaduje specialisty: jejich příprava tak staví před problém průmyslové sociologie i vysoké školy.

Rovněž rozvojové země mají důvod, proč v době své zrychlující se industrializace studovat sociální problémy, které vyvolává průmyslová činnost — aby bylo možno předvídat a eliminovat nežádoucí následky. Jde tedy o to, aby byly zkoumány a publikovány hlavní okruhy problémů průmyslové společnosti.

Jak je průmyslová sociologie vymezována?

Americký profesor E. W. Schneider (*Industrial Sociology*, New York 1957) vymezuje její předmět jako zkoumání oblasti lidských vztahů, do nichž člověk vstupuje, kdykoli se podílí na procesu průmyslové výroby. H. Gouldner chápe průmyslovou sociologii jako studium sociálních vztahů, jak tyto ovlivňují ekonomickou aktivitu a samy jsou jí ovlivňovány. Přední americký sociolog průmyslu D. C. Miller vymezuje tuto vědu jako zkoumání sociálních aspektů pracovního života a pracovních institucí jako např. podniku, nemocnice, školy, obchodu apod.

R. Bendix, autor dnes velmi známé na Západě publikace *Work and Authority* (New York 1956), mluví o studiu pracovních zařízení, pracovních skupin, pracovních rolí.

Prof. Smith tedy shrnuje, že i když pojetí jsou velmi různá — ostatně i názvy volí někteří autoři odlišně, např. pracovní sociologie, nebo sociologie organizační —, na universitách zvítězil název „průmyslová sociologie“, ovšem v široké koncepci, do níž se zahrnuje bádání o sociálních vztazích v prů-

myslu a jejich ovlivnění i aktivní působení na celou společenskou realitu.

Výuka sociologie průmyslu se vydělovala postupně z rámce obecné sociologie. Dosud se však často učí v rámci politické ekonomie, v rámci vědy o řízení, organizace práce apod.

Těžiště ve výzkumné i pedagogické práci bývá rozličné i podle jednotlivých zemí. Tak např. — ukazuje prof. Smith — v Anglii je značně rozvíjena sociálně psychologická stránka (viz např. práci prof. Browna, přeloženou již i do polštiny), dále sociální konflikt. V Liverpoolu bylo možno v r. 1960 získat diplom „průmyslový sociolog“. Ve Francii přednášel prof. Friedman první kurs již v r. 1946. Jako neefektivnější se ukazují být pracoviště, která spojují pedagogickou činnost s výzkumem — obojí se navzájem inspiruje.

V západních zemích se často průmyslová sociologie chápe jako společenskovědní základ studia techniků — např. na Pensylvánské universitě v USA nebo v Anglii na universitě v Cardiffu, kde jsou tyto kursy zařazovány pro všechny studující inženýry hornictví.

Za zvlášť cenné považují ty partie práce, v nichž prof. Smith vytyčuje hlavní funkce, které má sociologie průmyslu v průmyslově rozvinutých zemích. Tyto se totiž nutně zřejmě odrážejí ve stavbě kursů průmyslové sociologie a zejména ve stanovení vědecko-badatelských oblastí. Ze první funkce považuje autor spoluvytváření komplexního obrazu světa — zaměření v rámci celé sociologie na stále významnější, s industrií spjatou část sociální reality. Tuto linii vede Smith důsledně až k závěru práce, kde ukazuje, že právě proto by se měla průmyslová sociologie stát součástí obecného vzdělání člověka našeho věku.

Druhá funkce — umožnit maximálně přesné poznání sociální reality v ekonomické oblasti za účelem jejího ovlivnění, řízení. Odtud vede linii k požadavku učinit průmyslovou sociologii organickou součástí činnosti řídicích pracovníků. Smith správně kritizuje praxi na Západě, která tuto potřebu sice uznává, ale v rovině plochého empirismu: jde jen o aplikování základních poznatků do operativy, nikoli o tvoření teorie řízení skupin. To je ovšem krátkodeché a bez naděje vniknout do tak složité reality, jako jsou motivy, uspokojení z práce apod.

Hlavní pole výzkumu podle autora jsou:

1. Výzkum pracovníků: sociální vztahy, produktivita, motivy, životní postoje a hodnoty.
2. Řízení: struktura, byrokracie, vliv techniky na formy řízení, osobnost ředitele, role a pozice inženýra, mistra.
3. Odborová práce: princip vedení, vztahy odborů a vedení, historie vývoje odborů.
4. Podnik jako sociální systém: kooperace a konflikt, podnik a komunity, zaměstnané ženy; vstup do práce, škola a podnik.

Podobným způsobem se snaží vyvodit ze zkušeností řady universit model kursu prů-

myslové sociologie. Dělí ho na 2 základní části: *sociální struktura průmyslu a průmysl ve vztahu k sociální struktuře společnosti*: Do první části se řadí:

1. Sociální profil pracovní jednotky — vliv technických změn na sociální vztahy ve skupině, struktura řízení, role ředitele, inženýra, mistra, informální skupiny, podnik jako sociální systém.
2. Průmyslové instituce — podnik, vývoj a struktura, odborové hnutí a řízení podniku.
3. Kultura práce — práce jako socializační proces, nástup zaměstnání, výběr povolání a stabilita.

Do druhého oddílu se řadí tato témata:

1. Průmysl jako faktor sociálních změn: růst obyvatelstva, stratifikace, rozdělení třídní a profesionální.
2. Zaměstnání a rodina.
3. Průmysl a komunity (urbanizace atd.).
4. Průmysl a ekonomická moc (vlastnictví a kontrola).
5. Průmysl a politika.

Závěrečné kapitoly jsou z hlediska dnešního účelu věci nejméně užitečné — což svědčí pozitivně o velikém rozvoji průmyslové sociologie. Stačilo totiž 5 let, aby celá řada informací o stavu sociologické práce v této oblasti prostě přestala platit.

Zejména jednostránkové informace o průmyslové sociologii v Polsku a SSSR by se dnes musely rozrůst, spolu se zachycením výsledků v naší zemi, Maďarsku, NDR a ostatních socialistických zemí, v celou obsáhlou kapitolu. Ale i Holandsko dnes překvapuje rozmachem právě v této oblasti, a řada údajů o Anglii či Francii je dnes opět pochopitelně jen vzpomínkou.

Práce končí skutečně jen nejstručnějším seznamem publikací, i tu vývoj šel prudce kupředu — aspoň kvantitativně.

Vzhledem k neobvykle úsporné, věcné práci autorů i redaktorů díla neztratila však svou aktuálnost podstatná část práce. Nabízí se myšlenka, zda místo posledních dvou kapitol by nebylo účelné spojit s jádrem této práce — jejíž překlad by byl uvítán jak naší teoretickou frontou v sociologii, tak i hospodářskou praxí — novou kapitolu, zachycující vývoj sociologie právě v této oblasti v naší zemi, případně v ostatních zemích socialistických. V této podobě by zřejmě splnila v naší veřejnosti svou úlohu optimálně.

Jaroslav Kohout

Aron, R.: Die industrielle Gesellschaft

Frankfurt a. M. — Hamburg, 1964. Fischer Verlag.

Kniha je překladem osmnácti přednášek proslavených na Sorbonné v letech 1955/56 a vydaných v roce 1962 u Gallimarda pod názvem *Dix-huit Leçons sur la Société Industrielle*. Pro nás představují tyto přednášky v podstatě reprezentativní názor západního sociologa na rozdíly vývoje průmyslové spo-

lečnosti západní a východní, představované hlavně USA a Sovětským svazem. (R. Aron objasňuje v předmluvě, že původně nezamýšlel své přednášky vydat knižně a že tak učinil až na naléhání.) Od roku 1955 vyšla řada knih zabývajících se stejnou problematikou, za nejzávažnější považuje W. W. Rostowovy *Stages of Economic Growth* (Stadia ekonomického růstu). Svými přednáškami, nyní shrnutými do jednotlivých kapitol, chce odhalit některé mýty, jako např. mýtus o nucené přeměně kapitalistického systému v sovětský, mýtus o nuceném souladu obou hlavních typů průmyslové společnosti (kapitalistické a socialistické), mýtus — který se objevuje i u Rostowa — o totožném charakteru různých fází ekonomického růstu obou typů společností atd. R. Aron již v předmluvě říká, že sovětský typ společnosti není jen ukázkou metody industrializace, ale mnohem spíše teorií a praxí této společnosti. Aron se odvolává na XXII. sjezd KSSS, který proklamoval program přechodu k získání materiální základny přechodu ke komunismu, ale nelíbí se mu, že polovina má být rozdělována prostřednictvím společenské spotřeby.

Knihu zahajuje úvaha o sociologii, filosofii a národním hospodářství. Je vztah mezi sociologem a ekonomem vztahem mezi člověkem, který se táže, a jiným, který žije skutečností? Jaký je vztah mezi teorií a modely? A jsou pochopitelné další vztahy, např. k psychologii a dalším vědám. Avšak sociologové by neměli zapomínat, že studující jen část skutečnosti, nemohou tvrdit, že studují celou skutečnost. V druhé kapitole srovnává Aron Tocquevilla a Marxe: Tocqueville tvrdil, že všechny západní společnosti mají egalitářské tendence. Jaké mohou být sociální a politické důsledky? Pro Marxe naproti tomu existoval problém: existuje-li mezi dělníkem a vlastníkem výrobních prostředků protiklad, existuje tím i základ třídního boje. Za jakých podmínek možno pak opět dojít k nějaké jednotě? V třetí kapitole je srovnáván Marx a Montesquieu. Nejprve vykládá obtížnost pochopení Montesquieua, jeho epigramatičnost i nestejné užívání pojmů. Např. *zákon* u něho znamená nejen nutný vztah, ale příkaz i požadavek, příkaz společnosti. Montesquieu se snažil abstrakci dojít k univerzálnímu modelu společnosti. O to se Marx nikdy nepokoušel.

Další kapitola je věnována dějinám a pokroku. Existuje pozitivní úkol: Které druhy vztahů je možno a nutno navodit, aby bylo možno rozeznávat hranice dějin? Které činnosti to jsou, které vedou k převaze přítomnosti nad minulostí a k perspektivní převaze budoucnosti nad přítomností? Aron přiznává, že na to je těžko odpovědět. Od vědy k technice lze přejít lehko. Obě mohou pomáhat pokroku. Jak ale měřit sám pokrok?

Kapitoly V. až X. jsou věnovány pojmu, typům a ekonomickému růstu průmyslové společnosti. Průmyslová společnost je ta, pro niž je charakteristická existence průmyslové nebo velkoprámyslové výroby. Průmyslový podnik je oddělen od života rodiny, čímž

se liší od živnosti nebo řemesla. Dva základní typy průmyslové společnosti jsou typ *kapitalistický* a *sovětský*. Je pro ně rozhodující rozdíl ve snaze po zisku? Nikoli. Avšak rozdíl přece existuje! A tím je užítí zisku. Aron dobře charakterizuje etickou stránku jednoho a téhož procesu v různých systémech. Rozdíl jsou také v metodách a cílech plánování. Sovětský systém umožňuje globální, komplexní plánování. Aron hodnotí epochu od roku 1928 (od první pětiletky) jako epochu trvalé inflace a tvrzení odůvodňuje disproporcí mezi poptávkou a nabídkou. Autor uznává vysoká templa růstu průmyslové produkce v Sovětském svazu, avšak porovnává je s tempy v USA v 19. st. a tvrdí, že rozhodující pro tempo je i počáteční úroveň průmyslové výroby, což je logické.

V dalších kapitolách, nadepsaných společně *Průmyslová společnost a modely ekonomického růstu*, hovoří nejprve o modelech růstu, které jsou velmi složité a nemusí být jednoznačně charakterizující. Zvláštní kapitolu věnuje sovětskému modelu. Růst ekonomiky závisí vždy na poměru počtu obyvatelstva a objemu produkce, na poměru růstu zemědělské a průmyslové výroby a na poměru růstu produkce a produktivity. Pro Sovětský svaz není možno užít schémat použitelných pro jiné společnosti; už např. vztahy mezi růstem obyvatelstva a objemem výroby byly jiné. Bylo to jednak důsledkem válečných ztrát první a druhé světové války a občanské války, ale také důsledkem nízkých přírůstků obyvatelstva v etapě industrializace. Tím se Sovětský svaz velmi odlišoval od vývoje jiných průmyslových zemí. Jiná odlišnost spočívala v tom, že preference těžkého průmyslu znesnadňovala výměnu zboží mezi městem a venkovem, kterému chyběly spotřební statky.

Dvě kapitoly jsou věnovány myšlence o sebezničení (Selbstzerstörung) kapitalismu. Aron vykládá příznaky, jimiž by mohla být tato cesta charakterizována: vychází z marxistického pojetí důsledků diskrepance mezi výrobou a koupěschopností obyvatelstva. Druhým momentem je nepřiměřenost investiční politiky, která je příliš často pod tlakem komentů, a konečně teze o tom, že monopolní kapitalismus vyřadí konkurenci, tak nutnou pro sám kapitalistický systém. Aron pochopitelně odmítá myšlenku takových procesů, hovoří o odstranění státních hranic k podpoře celosvětové výměny produktů a je celkem optimista v dalším rozvíjení možnosti kapitalistického hospodářství.

Zajímavé jsou úvahy o tzv. socializaci evropského hospodářství. Vychází z konstatací, že některé státy — zvláště po druhé světové válce — postátnily některá průmyslová odvětví. To je chápáno jako jeden z kroků nacionalizace západního průmyslu na cestě k socializaci. Avšak nemylme se! Při znárodnění hrála svou významnou roli psychologie: za existence mamutích podniků mají dělníci vždycky představu, že se na nich obohacuje několik jedinců; je proto lépe podnik zestátnit. Tak mohl Renault a

jiné závody i nadále zůstat v soukromých rukách, ale uznalo se, že nové formy budou lépe vyhovovat současné sociální situaci. Aron nevyzdvihuje myšlenky společné základny státního kapitalismu a lidového kapitalismu, ačkoli v podstatě o to jde. Za prvek socializace západních hospodářství možno považovat i sociální zákonodárství a zákonodárství daňové.

Předposlední dvě kapitoly jsou věnovány zpomalení a zrychlení procesu ekonomického růstu. Zpomalení mělo historické kořeny: souviselo s urychlením tempa růstu po první světové válce v USA a od roku 1928 v SSSR. Ekonomika západní Evropy se s tím jen pomalu vyrovnávala. V USA se rychle zvyšovala produktivita práce, která v Evropě zůstávala. Po druhé světové válce došlo k *oživení*. Souviselo to s obnovou průmyslového parku, zčásti zničeného válečnými událostmi. Tempo a produktivita rostly i přesto, že 80–85 % obyvatelstva pracovalo v odvětvích, kde se s rychlejším růstem produktivity nedá počítat.

V závěrečné kapitole dochází R. Aron k předběžným závěrům. Rekapituluje svůj metodický přístup, vycházející ze tří rovin: první je abstraktní hladina ideálního schématu, druhou jsou změny sociálně ekonomické, třetí pak konkrétní historický obraz západní a sovětské společnosti. Všechny společnosti vidí R. Aron jako heterogenní v trojím smyslu: první heterogenita je v dělbě práce, na druhém místě jmenuje nerovné rozdělení bohatství (říká: *hierarchie* bohatství), třetí prvek vidí v pluralitě skupin, které se stýkají a potýkají. S bohatstvím souvisí moc a prestiž, s pluralitou skupin souvisí třídní boj. Všechny tyto momenty jsou předmětem sociologie. Hlavní role v budoucnu připadá dvěma druhům inteligence: inteligenci technické a inteligenci netechnické. Průmyslové společnosti 20. století jsou *de iure* pacifistické, *de facto* válečné. Ve vztahu k Sovětskému svazu dochází R. Aron, opíraje se o studie Maurice Alaise, k názoru, že SSSR udrží i nadále tempo růstu a rozvoje těžkého průmyslu. Na druhé straně předpovídá, že Sovětský svaz neuspěje v agrární politice, kterou Aron považuje za rozhodující pro konečný úspěch či neúspěch socialistického systému hospodářství. Proti těmto závěrům ovšem rozhodující bude historická skutečnost.

Vladimír Srb

Sociología de la Seguridad Social

Jsou dva důvody, proč recenzovat knihu Sociología de la Seguridad Social (Sociologie sociálního zabezpečení), která vyšla jako soubor materiálů ze 14. sjezdu Mexické sociologické společnosti v roce 1963 na universitě v Sinaloa (vydavatelem je Instituto de Investigaciones Sociales de la Universidad Nacional Autónoma de México):

1. Recenzi se snažím upoutat pozornost čtenářů časopisu k tomuto oboru, který je

v naší sociologii překvapivě opomíjen, ačkoli by si zasloužil pozornosti mnohem větší. Má četné a důležité souvislosti s daným společenským systémem.

2. Kniha poskytuje pohled do sociologie v latinskoamerických zemích, zejména v Mexiku, o níž toho víme poměrně velmi málo.

Je jistě pozoruhodné, že celý kongres mexických sociologů byl věnován otázkám sociální bezpečnosti, sociální spravedlnosti, problematice zabezpečení lidí v různých životních situacích. Kdo však vývoj společenských věd v těchto zemích aspoň zběžně pozoruje, není tímto faktem překvapen. Latinskoamerické země, zvláště Mexiko, Chile, Venezuela, Argentina, Brazílie a snad i některé další se zabývají zejména takovými oblastmi sociologie, které mají blízko k praktickým společenským otázkám. Uvedené otázky v tom hrají nemalou úlohu. To platí do jisté míry o mnoha jiných rozvojových zemích v Asii nebo v Africe.

Kongresu mexických sociologů se zúčastnila řada odborníků ze zemí Latinské a Severní Ameriky. Z Evropy byly zastoupeny jen některé země; ze zemí socialistického tábora nebyl zastoupen nikdo, což vzhledem k tématům byla škoda.

Otištěny jsou referáty, které lze rozdělit pro naši potřebu do dvou skupin:

- a) referáty s tematikou mezinárodní,
- b) referáty s tematikou latinskoamerickou, popřípadě čistě mexickou.

Budu se zabývat jen první skupinou.

První pohled na názvy jednotlivých kapitol ukazuje, že předmět sociologie je chápán velmi široce, takže zasahuje do mnoha vědních disciplín i praktických úseků.

V úvodních příspěvcích je obsažen přehled literatury (str. 61–83), historický přehled oboru a vysvětlení některých základních pojmů a kategorií. L. Mendieta y Nuñez nazval svou stať „Úvod do sociologie sociálního zabezpečení“ (str. 41–49). Sociální bezpečnost chápe v širším smyslu jako činnost celého státu. Připisuje jí tyto úkoly:

- Radikální změna sociální struktury států a mezinárodních vztahů.
- Vhodná fiskální politika.
- Spravedlivé rozdělení národního důchodu.
- Státní plánování.
- Nová koncepce svobody, která má obsahovat také pojmy spravedlnosti a solidarity.

V tomto pojetí, které je pro latinskoamerické země běžné, je patrné, jak pojem sociální bezpečnosti a sociálního zabezpečení vede sociology k poměrně progresivním názorům na řešení společenských problémů.

Dva další referáty se zabývají vývojem sociální bezpečnosti. Jejich autory jsou J. Bernaldo de Quirós a S. A. Queen (str. 87–112).

A. Hazas ve svém referátu o pojmu sociální bezpečnosti (str. 131–137) zdůrazňuje nutnost nové orientace ekonomické a poli-

tické v zemích, jež sociální bezpečnosti chtějí dosáhnout.

První kapitola se zabývá teorií sociálního zabezpečení. Uvádí ji pracovník Mezinárodní organizace sociálního zabezpečení V. Rys referátem, nazvaným „Sociologie sociálního zabezpečení“ (str. 141–176). Zdůrazňuje institucionální charakter sociálního zabezpečení. Tato instituce je výsledkem dlouhého historického vývoje. Pozoruhodné je třídění sociologických faktorů sociálního zabezpečení na vnější a vnitřní (z hlediska státu). V celé knize je to nejsystematičtější sociologický pohled na sociální zabezpečení. Další příspěvek venezuelského profesora sociologie P. Barbozy de la Torre (Některé aspekty sociálního zabezpečení, str. 177 až 184) v tradici iberoamerické sociologie redukuje výklad pojmu na psychické složky (postoje a přání).

Druhá kapitola je věnována metodologii sociálního zabezpečení. Uvádí ji profesorka bruselské university H. Janneová statí „Funkcionální zkoumání sociálního zabezpečení“ (str. 207–214). Patří k pozoruhodným částem knihy. Je to podnětná stať, která navíc dobře osvětluje funkci sociálního zabezpečení v moderní společnosti a její neslučitelnost se starým liberalistickým pojetím státu. Funkcionální analýza se tu ukazuje jako vhodný nástroj ke zkoumání makrostrukturálních útvarů a procesů.

Třetí kapitola má název „Sociální zabezpečení a obyvatelstvo“. Pokouší se řešit demografické aspekty problému. Největší pozornost upoutává studie známého francouzského demografa A. Sauvyho o vztazích mezi sociálním zabezpečením a demografií (str. 237–254). Zabývá se hlavně vztahem ekonomicky aktivního a neaktivního obyvatelstva.

Další kapitoly se zabývají sociálním zabezpečením v městském a venkovském prostředí (kapitola 5.), jeho významem pro rodinu (6.), různými rasovými a národnostními skupinami (7.), vztahem sociálního zabezpečení a axiologie, kde jsou patrné vlivy existencionalistické filosofie (kap. 8.), otázkami volného času a kultury (kap. 9.), zdravotnictvím (kap. 10.), plánováním (kap. 11.) a rozvojem zemí (kap. 12.).

V závěru se praví (str. 605): „Svou povahou, cíli a dynamikou je [sociální zabezpečení] sociální jev, jehož zkoumání má výrazně sociologický charakter. Sociologie má zkoumat sociální zabezpečení, jeho různé historické a institucionální aspekty, vnitřní a vnější faktory, jež působí na jeho rozvoj, společenské skupiny a struktury, v nichž funguje“. Tento závěr lapidárně ukazuje možnosti sociologie sociálního zabezpečení také u nás.

Celá kniha by v evropských poměrech měla asi stručnější dikci. Podává dost systematický přehled problematiky oboru a je-

jiho řešení, není to však ještě důkladný vědecký systém. Vypracovat takový systém by byla skvělá příležitost pro naši sociologii. Byl by to její hodnotný příspěvek k mezinárodní sociologii, který by mohl ukázat funkci sociální bezpečnosti v socialistickém společenském systému.

Václav Lamser

Literatura jako umění a jako zboží

(Leo Lowenthal k otázce metod a problémů sociologie literatury)

Sociologická interpretace tzv. umělecké (vysoké) a masové (nízké, zábavné, okrajové, periferní, marginální aj.) kultury vůbec a literatury zvláště se ve světovém měřítku netěšila a dosud netěší zvláštní pozornosti společenských věd. Akademické disciplíny, které se tradičně zabývaly vývojem a rozbohem dokumentů lidské kultury a jsou poznamenány specializovaným resortnictvím (úzké zřetele estetizující, filologizující, historizující bez uvědomění společenského kontextu), se daly překvapit nevidaným přívalem a náporům masové kultury — od literárních bestsellerů přes komerční filmy až po společenské hry — a projevily vůči ní rozpaky a bezradnost. K projevům této bezradnosti patří indiferentnost, apatie, vznešená povýšenost, okázalý nezájem.

U nás daly následky primitivismu, omezenosti a deformací období tzv. kultu osobnosti této, všeobecné situaci specifické zabarvení. Jak správně poznamenal L. Sochor v úvodu k rozboru Goldmannovy studie o sociologii románu¹, sociologické pojetí kultury je u nás namnoze chápáno jako jakési pejorativum, zjednodušující a zkrslující složité vztahy mezi duchovní kulturou a sociální skutečností, ekvivalentní „vulgárnímu sociologismu“². Z obavy o svébytnost a autonomii uměleckých děl je sociologická interpretace tolerována nejvýš ještě v oblasti masové kultury, kde jsou estetické zřetele považovány za irelevantní, kde se tedy už sociologií „nedá nic zkazit“.

Na Sochorovu podnětnou úvahu, apelující právem na potřebu sociologického výzkumu literárních jevů v duchu tvořivého marxismu, reagoval J. Cigánek poznámkou *Znovu sociologie literatury* v Literárních novinách (č. 35/1965). Rozvíjí tu Sochorovy postřehy takto: „Při účtování s nedávnou kulturní minulostí rádi hovoříme v pejorativních souvislostech o sociologickém, resp. vulgárně sociologickém, pojetí literatury... Měříme-li však nedávnou minulost měřítky rozvinuté empirické sociologie, je víceméně deklarativní a deklarující koncepce umění jako »společenského jevu« z let padesátých dost nemilosrdně kompromitována. Ukazuje se, že i tradiční doména marxismu, tj. sociální výklad uměleckých děl, utrpěla v období

¹ *Sociologie románu*, Dějiny a současnost, 1965/2.

² Je zajímavé, že takovému defenzivnímu pojetí jsou poplatny i některé náročné filosofické

práce, jako např. partie o umění v Kosíkové *Dialektice konkrétního*, která vůbec postrádá sociologickou dimenzi.

dominujícího dogmatismu tolik šrámů a trhlin, že i v rámci současné sociologie umění statute spíše v roli zaostalého podivína, který namísto výkladu zařikává.“ A autor poznámky dodává, že si tuto skutečnost smutně uvědomil při četbě knihy Leo Lowenthala *Literatur und Gesellschaft* (Luchterhand, 1964). J. Cigánek tak vyjádřil pocit, který s ním sdílejí literární kritici a historici, tj. ti, kdo se snaží obohatit a oplodnit domény svého profesionálního zájmu o nové postřehy, podněty, horizonty a dimenze vědního oboru, který u nás začíná nabývat domovského práva už ne jen podle jména — pocit, který s ním s tím větším smutkem spojuje i samy sociologie.

Úkolem této práce je po Cigánkově informaci, která se omezila jen na několik hlavních obsahových rysů Lowenthalovy knihy, obrátit pozornost odborné veřejnosti k metodologické stránce Lowenthalova pojetí sociologie literatury, která v širším kontextu platí i pro metodologii sociologie kultury vůbec. Jako základ jsme vzali anglický originál Lowenthalovy knihy, který pod názvem *Literature, Popular Culture and Society* vyšel roku 1961 v Englewood Cliffs, New Jersey.

Kdo je Leo Lowenthal?

Lowenthal, jeden z předních současných sociologů Spojených států, je zároveň literární kritik, historik a filosof mezinárodního formátu. Narodil se ve Frankfurtu n. M. roku 1900 a po studiích na třech německých universitách pracoval od roku 1926 v Institutu für Sozialforschung ve Frankfurtu a později v New Yorku. Když musil natrvalo opustit Německo, stal se roku 1941 lektorem sociologie na Kolumbijské universitě a po kratším pobytu v „Centre for Advanced Study in the Behavioral Sciences“ na Stanfordské universitě v Kalifornii působil jako docent a od roku 1956 jako profesor sociologie na Kalifornské universitě v Berkeley. Jeho badatelský zájem sociologa má dvě vyhraněné oblasti: sociologii masové komunikace (a na úseku masové kultury zejména analýzu vlivu rozhlasu) a sociologii literatury. K jeho nejznámějším publikacím patří: *Prophets of Deceit* (s N. Gutermanem) z roku 1949, *Culture and Social Behavior* (s M. S. Lipsetem), *Literature and the Image of Man* z roku

1957 a námi již uvedená kniha [angl. orig. 1961, něm. verze 1964].

Publikace *Literature, Popular Culture and Society* se skládá z několika esejů, napsaných v různých časových obdobích za posledních třicet let³. Přece však má jednotící téma, základní svorník, syntetizující autorovy dlouhodobé vědecké zájmy.

Mnohostrannost, komplexnost pohledu a přístupu, úsilí o syntézu v rámci společenských vědních oborů, v němž sociologie je základním článkem širokého referenčního systému, je prvním předpokladem a zároveň i hlavním rysem Lowenthalovy metody zkoumání literárních jevů. Po první světové válce studoval čtyři roky společenské vědy a další čtyři roky literární historii, přičemž se celých těchto 8 let zároveň věnoval systematickému studiu filosofických disciplín. Po celou dobu svého pobytu ve Spojených státech, tedy po více než 30 let, se zabývá převážně sociologickou analýzou, zejména když se sociologie stala jeho odbornou profesí. Lowenthal o tom píše sám v úvodu ke knize, již se zabýváme: „Tato holá fakta mého intelektuálního života mohou označovat, že se k jednoznačně definované specializaci ani nepřiznávám, ani se jí nechlubím. Věřím, že to je výhoda“. Přístup k sociologickému výzkumu z pozic humanitních věd, aniž ztrácíme ze zřetele sociologický pohled na tyto obory, je americkému autorovi základní premisou badatelského úsilí a jen lituje, že resortnické zájmy jednotlivých akademických specializací — („stubborn claims of privilege“) jen zatemňovaly tuto jednotu společenských disciplín⁴.

Odvolává se na francouzského filosofa a politického myslitele Ch. de Bonalda, pokládá Lowenthal literaturu za zvláště vhodného nositele základních symbolů a hodnot, integrujících jednotlivé sociální skupiny. V tomto smyslu literatura zahrnuje dva mocné kulturní komplexy: *umění* na jedné straně a *zboží* určené pro trh na straně druhé.

Literatura jako zboží je především indikátorem sociálních a psychologických charakteristik mas, jejich typických forem chování, postojů, věr, předsudků a aspirací. Symbolický význam tohoto zboží zvláštního druhu jako diagnostický nástroj pro studium člověka v moderní společnosti nelze nikdy přecenit. Literatura jako umění je na druhé straně výtvorem individuí a je prožívána

³ Kap. 1 *Populární kultura v perspektivě* je přepracovanou verzí statí *Historical Perspectives of Popular Culture* (The American Journal of Sociology, leden 1950). Kap. 3 *Diskuse o umění a populární kultuře: Anglické 19. století jako case study* byla napsána roku 1957 jako The Debate over Art and Popular Culture in 18th Century England. Kap. 4. *Triumf masových idolů* byla publikována v letech 1942/43 pod názvem *Biographies in Popular Magazine* (Radio Research). Kap. 5 *Literatura a společnost* shrnuje statí *The Sociology of Literature* (Communications in Modern Society, 1948) a partie z knihy *Literature and the Image of Man* (1957).

⁴ L. Lowenthal, uved. kn., XI. — Lze věřit, že dlouhodobá předchozí erudice v jiných vědních oborech se může stát předností i pro většinu našich sociologů, jímž objektivní postavení této

disciplíny v Československu po více než čtvrt století znemožňovalo systematické a hluboké studium.

⁵ Tamtéž, str. XI.

⁶ Interpretační tendenci vykládat každý lidský čin jak v jeho bezprostřední realitě, tak v jeho symbolickém významu, již Freud vyvažoval mechanistickými sklony svých teorií, razila psychoanalytická psychologie cestu, po níž se později ubírala sociální psychologie, kulturní antropologie a sociologie kultury. Tento rys freudismu právem zdůraznil J. Cvekl ve svém kritickém pohledu na psychoanalýzu z hlediska současných názorů (*Ego-superego-id*, Literární noviny 1965/35). Je zbytečné připomínat, že většina amerických sociologů kultury, Lowenthala nevymínaje, tvořivě recipuje vše, co je na Freudových myšlenkách živé a racionální.

individuálně. Zdá se tedy, že se vzdálena zájmu společenských pracovníků, a ti se jí dosud skutečně vyhýbají, alespoň ve své profesionální práci. „A přece je mým hlubokým přesvědčením, že zvláště od úsvitu naší éry za renesance znamená tvůrčí umělecká literatura jeden ze základních zdrojů studia vztahu mezi člověkem a společností“⁷. Už v úvodu ke své práci *Literature and the Image of Man* (Boston 1957) Lowenthal napsal: „Právě umělec portrétuje to, co je reálnější než realita sama“ — a rozboru této své teze věnuje značnou část knihy, o níž uvažujeme. Jeho analýza plně potvrzuje poznatek, který je dnes už všeobecným majetkem nejen sociologů kultury — že totiž hranice mezi tzv. vysokou a tzv. nízkou literaturou je velmi pohyblivá a relativní⁸.

K otázce vztahů mezi oběma kulturními komplexy, k jednomu z nejzávažnějších problémů sociologické interpretace kultury, načrtává Lowenthal plán výzkumu, vztahující se k vědecky fundovaným odpovědím na tyto hlavní otázky:

1. Máme tu co činit s dichotomií, oba jde o dva pojmy, které vznikly v různých logických kontextech?

2. Jsou rovnice umění ↔ vzhled ↔ elita na jedné straně a populární umění ↔ zábava ↔ masové obecnstvo na straně druhé platné?

3. Může se z umění stát populární kultura? A za jakých podmínek?

4. Bude se rozšiřování prostředků masové komunikace v moderní společnosti propast mezi uměním a populární kulturou zvětšovat?

5. Kdo rozhoduje o druhých zábavě a umění, předkládaných v dané společnosti?

6. Co je „dobré“ a co „špatné“ v jednotlivých uměleckých oborech a v populární kultuře?

Vyřešení těchto problémů se podle Lowenthala stane základem teorie populární kultury, kterou prozatím není s to ani začít formulovat⁹.

Formulace teorie populární kultury přispěje k sociologické interpretaci literatury jako umění a jako zboží, jejíž základní problematiku Lowenthal inventarizuje takto: *vztah mezi literaturou a společenským systémem, postavení spisovatele ve společnosti, společnost a sociální problémy jako literární materiál, společenské podmínky úspěchu*.

Pokud jde o první z aspektů a rovin této problematiky, je tu prvním úkolem „situovat literaturu do funkčního systému (frame) uvnitř každé společnosti a zase uvnitř různých úrovní stratifikace této společnosti“¹⁰. Druhým úkolem sociologa je studium literárních forem. Epika, lyrika, drama, román

mají specifické sociální souvislosti. Za klasický počátek studia tohoto aspektu považuje americký autor knihu G. Lukáče *Die Theorie des Romans* (Berlin, 1920).

Spisovatel je „specializovaný myslitel o individu“¹¹, „intelektuál per se, pro něhož objektivní pramenné materiály jsou jen arbitrárním arсенálem vztahů, jehož užívá — užívá-li ho vůbec — vzhledem ke svým zvláštním estetickým záměrům“, a představuje „prototyp intelektuálního chování“¹¹. Problematika tohoto druhého aspektu studia se týká jednak subjektivních podmínek tvorby (literární tvůrce, resp. výrobce jako psychosociální individualita), jednak objektivních skutečností (zdroje prestiže a příjmů, tlak institucionalizovaných činitelů sociálního ovlivňování, vliv technologie a tržních mechanismů aj.), jednak mezních problémů subjektivních a objektivních aspektů.

Literární dokumenty hodnotí Lowenthal jako druhotný pramen pro historickou analýzu. Stávají se tím cennější, čím je méně primárních pramenů pro dané období. Literární památky patří do oblasti propedeutiky studia dějin a sociologie společenského vědomí. Po celá dlouhá uplynulá období byla literatura jediným zdrojem informací např. o soukromých mravech a módách, který tu byl k dispozici. K největším nedostatkům současných biografii, jimž americký sociolog věnoval speciální studii velmi známou v odborné literatuře (viz pozn. 3), patří pokusy interpretovat literární postavy zkratovými závěry na základě analogií s psychologií a mentalitou současného člověka. „Avšak ženy jako paní Bovaryová, Anna Kareninová nebo Faustova Markétka nemohou být interpretovány pouhou analogií: jejich problémy prostě dnes nemohou být prožívány, protože atmosféra, z níž vyrůstaly jejich konflikty, minula“... „Je úkolem sociologa literatury uvést zkušenost imaginárních charakterů ve vztah k specifickému historickému klimatu, z něhož pocházejí, a tak učinit z literární hermeneutiky součástí sociologie vědění“¹².

Pod poslední kategorií problémů spadají podle Lowenthala tři skupiny otázek. Je to za prvé problém rozsahu poznání všeobecné sociální konstelace (all-embrancing social constellation), za níž se píše a čte (např. vliv války a míru, ekonomické konjunktury a deprese; vztah mezi distribuovanou a konzumovanou literaturou a jinými prostředky masové komunikace, jak jej zkoumal např. P. F. Lazarsfeld, *Radio and the Printed Page*, New York 1940). Druhý pomocný zdroj je třeba hledat v oblasti sociálního ovlivňování (social control), kde by bylo záhodno studium zaměřit např. k vládním subvencím divadlům, praktikovaným v Evropě, k výběru symbolů veřejného ovlivňování od Nobelovy ceny až k lokálním odměnám, k for-

⁷ Tamtéž, str. XII.

⁸ Nově zajímavé poznatky na toto téma přinesla R. Grebeníková v článku *O literatuře nízké, zábavné a masové* (Divadlo 4 1965).

⁹ Tamtéž, str. XVIII–XXI.

¹⁰ Tamtéž, str. 141.

¹¹ Tamtéž, str. 142.

¹² Tamtéž, str. 144. Autor upozorňuje na studii E. Bentleye *The Playwright as a Thinker* (New York 1946) jako na mimořádně úspěšný pokus převádět soukromý život do sociální scenerie a pak ji vykládat v sociologicky významných pojmech.

mám manipulativního ovlivňování (reklama), k cenzuře, k institucionálními zvaným restrikcím (index katolické církve), k ovlivňování neformálního (od recenzí až ke kavérenským debatám) atd. Třetí činitel sociální podmíněnosti úspěchu je spojen s technologickými změnami a s jejich ekonomickými a sociálními důsledky. Za základní teoretickou práci v této souvislosti považuje Lowenthal, pokud jde o oblast umění, stat M. Horkheimera *Art and Mass Culture*¹³. Poměrně málo je známo o kumulativních účincích technologických změn co do jednotlivých masových sdělovacích prostředků: Čtou lidé více knih, protože vidí více filmů a poslouchají více rozhlasových pořadů, anebo je tomu naopak? Jestliže víme mnoho o klinických defektech při čtení, je tomu zcela jinak pokud jde o intelektuální čtenářskou selektivitu.

Pokud jde o úkoly, které musí řešit sociologie literatury, leží podle Lowenthala ve čtyřech oblastech analýzy, ohraničujících čtyři terény výzkumu:

Za prvé je nezbytné zkoumat funkční obsah jednotlivých děl na základě kvalitativní a kvantitativní inventarizace obsahu, vzniklé komparativními studiemi. Vědecké studium je tu ve zřejmém nepoměru k běžně přejímaným spekulacím. Je např. pravda, že hlavní funkci masové literatury je uspokojovat unikové tendence lidí, kteří trpí frustrací, když funkční obsah dnešního románu je spíše informativní než unikový?

Druhou oblastí je výzkum latentního základu a smyslu toho, co autor explicitně formuluje, co vypovídá mimo práh čtenářova vědomého subjektu. „Více či méně vědomě, obvykle méně, je autor manipulátorem, jenž se pokouší vyslat určité zprávy (to get over certain messages), které obrazy jeho osobnosti a osobnostní problémy“¹⁴. Vydestilovat latentní důsledky z jejich formulovaného obsahu je úkol, jehož metodika a technika dosud čeká na prověření.

Do třetí oblasti spadá výzkum kulturního dědictví a zejména komparativní studium, při němž by bylo záhodno srovnávat současné periferní prostředky masové komunikace s „ideologickým a emocionálním obsahem tradiční a účtyhodné literatury“¹⁵, abychom získali hlubší pohled na vývoj čtenářových zálib, potřeb a zájmů a zejména na mechanismy jeho adaptace¹⁶.

Pro sociologickou orientaci československého literárněvědného bádání, potřebnou jako sůl, jsou v knize *Literature, Popular Culture and Society*, stejně jako v jiných Lowenthalových publikacích, celé baterie podnětů, námětů i postřehů metodologické i obsahové povahy. Podle našeho názoru by bylo velmi plodné rozvinout *dialog*, který by

v dané etapě především ohledával terén a tříbil stanoviska a měřítka.

V rámci tohoto dialogu by se mělo především:

a) srovnat různé marxistické a nemarxistické koncepce současné sociologie literatury v zahraničí (bylo by např. svrchované poučné konfrontovat nemarxistu L. Lowenthala, hluboce poučeného Marxovými myšlenkami, s marxistou L. Goldmannem);

b) analyzovat a rozvinout cenné sociologické postřehy v dílech Marxe a Engelse o umění a literatuře (např. Marxův rozbor bulvárních pařížských románů Eugèna Sue);

c) kriticky navázat na práce G. Lukáče, zejména jeho knihu *Die Theorie des Romans*, a zhodnotit průkopnický přínos sovětské avantgardní vědy dvacátých let (Školovskij, Žirmunskij aj.) k vývoji sociologie literatury;

d) poučit se z prvků domácí pokrokové tradice v této oblasti (B. Václavek, L. Svoboda, K. Teige, bratři Čapkové a další), a tvořivě je rozvíjet.

Tento dialog je chápán jako dlouhodobý program vědecky fundovaného studia, který je třeba postupně zpřesňovat, doplňovat a konkretizovat. Bude tak získána výzbroj mj. i pro zvláště naléhavý a palčivý úkol, který už vstoupil na pořad dne: pro sociologickou analýzu naší současné *masové kultury*.

Lowenthalovy studie jako celek v rámci současné západní sociologie dotvářejí obraz *zvěčnění* moderního světa také v oblasti kultury. Jestliže jsme v ČSSR přes všechny rozdíly nedílnou součástí moderní industriální společnosti, pak je naším úkolem ukázat, do jaké míry platí diagnóza amerického vědce i pro naše poměry.

Bedřich Baumann

Ke knize Piotrowského „Zaměstnání žen a rodina“

Nesmírně závažný fakt trvalé tendence k socializaci člověka vyvolal jasně se projevující rozpor mezi sociálním a přirozeným v člověku; projevuje se v různých rovinách a vyvolává mnoho negativních momentů. Proniká především do jednoho z nejdůležitějších vztahů mezi lidmi — do vztahu mezi mužem a ženou. Toto je zdůrazněno i tím, že žena, která se stále více zapojuje do společenského dění, se také stále více socializuje, čímž se porušují citové vztahy k rodině. Aktuálnost této problematiky, již se věnují sociologové a jiní odborníci, je v současné době zjevná v mnoha státech. Na otázku, je-li zaměstnanost žen skutečně příčinou vznikajícího oddělení mezi mužem a ženou a porušení stability rodiny a citového života dětí, pokusil se odpovědět polský sociolog Piotrowski ve své knize *Zaměstnání žen a rodina*.

Zde autor na základě širokého materiálu svých a jiných existujících průzkumů a sta-

¹³ *Studies in Philosophy and Social Science*, vol. IX, 1941.

¹⁴ L. Lowenthal, op. cit., str. 158.

¹⁵ Tamtéž, str. 159.

¹⁶ Vybírali jsme závažné a podnětné myšlenky především z kap. 5 uvažované knihy, napsané *Literatura a společnost*, op. cit., str. 141–161. Viz pozn. 3.

tistického materiálu ze své země i ze zemí kapitalistických se snaží odpovědět na základní otázku: do jaké míry společenská práce ženy mimo domov se integruje s její rolí v rodině? Dokazuje, že profesionální práce žen se bude i nadále rozvíjet a že práce žen se stává nejen společensky nutnou a uznávanou, ale že není v rozporu s její rolí jako ženy a matky, že se práce stává integrální složkou její role mateřské a rodinné a že tento proces je nutně objektivním důsledkem industrializace společnosti.

Pozastavíme se podrobněji u každé z deseti kapitol této knihy.

V první kapitole autor především ukazuje, jak různorodé názory vyvolala a vyvolává sociální revoluce související se zapojením žen do práce, které vzrůstá v poslední době u vdáných žen a zvláště u žen s dětmi mladšího věku. V socialistické společnosti zvláště v padesátých letech byl tento moment obhajován jako nutný předpoklad emancipace žen; v Polsku byl zdůrazňován nejvíce v údobí šestiletého plánu (r. 1950–56), kdy byla nejvyšší potřeba pracovních sil. Překotné a často formální zapojování žen do pracovního procesu vyvolalo pochopitelně mnoho negativních jevů v rodině. Zároveň vyvolalo různé reakce jak ve společenských institucích, tak i v tisku. Nejvíce se tvrdilo, že prohlubující se krize rodiny a vzrůstající chuligánství souvisí se zaměstnaností žen. Mnozí autoři viděli nápravu jevu ve zvýšení rodinných podpór a návratu žen do domácnosti. Tento typ postoje vyústil v tvrzení, že práce mimo domov není žádoucí pro ženy, které mají děti. Jejich společenská role je vyznačena především jejich funkcí jako ženy a matky. Zároveň vzniklo protikladné stanovisko, že žena musí být v zásadě rovnoprávná s mužem a že je to možné uskutečnit jedině zaměstnáním žen mimo domov. Nejstřízlivější bylo třetí stanovisko: zachování harmonického vývoje obou rolí ženy bez přeceňování kterékoliv z nich. Tyto různorodé názory pochopitelně vyvolaly v různých místech a organizacích různé postoje k ženám. Autor zdůrazňuje, že rozhodující musí být imanentní tendence žen samých a že je proto třeba shromáždit systematické poznatky o práci žen mimo domov a zjistit, v jakých podmínkách vznikla, jaké jsou její příčiny a význam. Přitom klíčovým problémem zaměstnanosti žen je rozbor vdáných zaměstnaných žen, u kterých se jejich specifická role ženy a matky střetává se sociální rolí, kdy žena často stojí na „rozcestí“ — má-li pokračovat ve své kariéře anebo vychovávat děti. Toto všechno bral autor na vědomí při rozboru problematiky zaměstnaných žen, která v důsledku industrializace společnosti a změny společenských vztahů již hluboko zapustila kořeny. Vycházejí z této základní otázky, která také vyvolává nutné i změnu tradiční funkce rodiny, naznačuje autor genezi, rozvoj a zvýšení zaměstnanosti žen.

V další kapitole pojednává autor o formách tohoto rozvoje. Teoreticky rozebírá různá pojetí forem práce a ukazuje, že za zaměstnaného je třeba pokládat každého, kdo

se žije svou vlastní prací. Vychází přitom ze zřetele k věkové skupině a uvádí, že ženy ve zvýšené míře přecházejí ze stavu pomáhajícího člena rodiny do stavu samostatně zaměstnaných. Nejvíce se zvětšil počet žen zaměstnaných mimo zemědělství (v roce 1921 bylo v zemědělství 85 %, v r. 1960 59 %). Mimo zemědělství z každého 1000 žen vzrostl počet zaměstnaných ze 149 v r. 1931 na 308 v roce 1950 a na 400 v roce 1960. Proto hlavní těžiště při zkoumání problematiky zaměstnaných žen v Polsku se přesouvá na zaměstnání mimozemědělského charakteru. V důsledku velkého vzrůstu zaměstnanosti žen vůbec (v roce 1960 každá druhá žena žijící ve městě byla zaměstnána), v letech 1946/50 vzrostl počet pracujících žen o 145 % a mužů o 110 %, v roce 1950/60 počet pracujících žen o 40 % a mužů o 27 % oproti předválečnému období. Toto je v knize podrobně rozebráno a ukázáno na tabulkách a grafech v porovnání s jinými státy od roku 1921. (Polsko stojí v r. 1955, pokud se týče počtu zaměstnaných žen, mezi socialistickými státy za NDR a ČSSR. V kapitalistických státech počet zaměstnaných žen vzrůstá buď pomalu, nebo někdy se i snižuje, jako ve Francii a Švédsku).

V třetí kapitole autor dokazuje, že zaměstnanost žen mimo zemědělství dostává více profesionální charakter a dokazuje to na procesu jejich kvalifikace. Vzrůst kvalifikace uvádí velmi podrobně na tabulkách a grafech. Přesto, že tradice žen v zaměstnání není tak velká a kvalifikace žen oproti mužům je vcelku nižší, není to s kvalifikací žen tak zlé. V některých oborech, zvláště u mladé generace, je nejen stejná jako mužů, ale dokonce i větší. Z tabulek je patrné, že kvalifikace žen (podle srovnání údajů z roků 1881 a 1923) vzrostla. Počet žen se středněškolským vzděláním je v některých závodech větší než počet mužů. Autor zdůrazňuje, že přitom ženy zastávají i nadále nižší postavení a mají při stejném vzdělání nižší plat než muži. A dále zaujímají málo vedoucích míst (průmyslových ředitelů jsou pouze 2 %, hlavních inženýrů 2 %, starších inženýrů 8 %, ředitelů škol 21 % atd.). V platovém zařazení cca 1500 zl. je 52 % žen a mužů až 91 %. Tím názorně ukazuje na existující diskriminaci žen v zaměstnání. Je to problém, který je aktuální i v ČSSR, což jasně zdůraznila konference o problému kvalifikace žen v Brně. Při rozboru aktivity zaměstnanosti podle věku je na grafech patrný velmi zajímavý zjev, totiž, že nejvíce klesá zaměstnanost kolem 27–30 let. V tomto období nejaktivnějšího mateřství je zřejmá potřeba brát na ženu zvláštní ohled.

To, jak probíhalo zapojování vdáných žen do zaměstnání během let 1931–1956, autor rozebírá v další kapitole a ilustruje tento fakt na velmi podrobných tabulkách a grafech — jak činí ve všech kapitolách, s ohledem na pracovní obor a podle věku, s ohledem na počet manželství podle roku jejich uzavření a podle věku (v roce 1931 průměrný věk vdavek byl u žen 24,6 let, v roce 1950 23,4 let, v roce 1959 22,5 let; počet manželství

uzavřených v roce 1931 byl 7,9 %, v roce 1950 12,6 %, v roce 1959 9,4 %). Počet vdaných žen vzrostl ze 16 % celkového počtu zaměstnaných žen v roce 1931 na 18 % v roce 1950, a na 30 % v roce 1956. K velmi silnému vzrůstu počtu zaměstnaných vdaných žen došlo v letech 1950–56, v době realizace šestiletého plánu (vdaných zaměstnaných žen bylo více než 400 000, neprovdaných 300 000).

V této kapitole autor zdůrazňuje fakt, že při zapojování žen do zaměstnání bral a bere ohled především na společenskou potřebu a ne na specifickou funkci ženy jako matky a manželky. Přitom je nejvíce zaměstnaných vdaných žen ve věku 25–34 let, 47 %, a pokud jde o počet dětí — nejvíce s 1 dítětem: v roce 1956 35 % s 1 dítětem, se 2 dětmi 20 %, s více 12 %. V roce 1956 75 % zaměstnaných vdaných žen mělo děti v předškolním věku. Autor se podrobně pozastavuje u platů mužů a žen z hlediska počtu dětí a jejich věku. Vycházejí z toho, snaží se hledat příčiny vzrůstu zaměstnanosti vdaných žen. Ukazuje, že ekonomická závislost je velmi důležitá, a to tak, že čím je zařazení muže vyšší, tím méně žen je zaměstnáno, což platí spíše pro ženy mladší než starší (zřejmě moment aktivního mateřství má vliv na tuto skutečnost). Mateřství má také vliv na vzrůst zaměstnanosti žen. Při jednom dítěti odchází do zaměstnání více žen než při dvou dětech, při dvou častěji než při třech atd. (matek nastupujících do zaměstnání s jedním dítětem je 39 %, se čtyřmi dětmi je 22 %). Při všestranném rozboru přichází autor k závěru, že přesto ekonomická potřeba není rozhodující příčinou nástupu vdaných žen do zaměstnání a že ani děti nejsou brzdou zaměstnání, i když výrazně působí věk nejmladšího dítěte, nejvíce do tří let. Působí zde mnoho jiných momentů, kupříkladu malá finanční odměna žen (ženy jsou placeny o 50 % níže než muži), špatné pracovní prostředí, obor, kvalifikace. Jsou to faktory osobní a rodinné.

Na základě všech těchto poznatků přichází autor v další kapitole k závěru, že zaměstnání žen je vlastně novou formou tradiční role ženy v rodině, související se změnou společenských vztahů pod vlivem industrializace. Ukazuje, jak práce doma, která v minulé době tvořila sociální funkci ženy, se přesunula mimo domov a jak se tím rodina, která dříve byla více uzavřenou buňkou společnosti, stává méně institucionální. Zaniká svrchovaná role muže, která vycházela z jeho ekonomické nadvlády, mění se rytmus dne a způsob života a žena ze „strážce domova“ se stává spoluživitelkou. To, že žena se mění v souvislosti se zaměstnáním, není novinkou. To trvá od 19. stol. Ve 20. stol. se změnilo pouze podmínky pro možnosti zaměstnání, a to v důsledku koncentrace průmyslu a potřeby pracovních sil, zanikání možnosti vydělávat doma. Proto je žena více zaměstnána v různých oborech mimo domov. Zkrácení pracovní doby, rozvoj institucí pomáhajících vychovávat děti a konat domácí práce, plánované rodičovství a další pod-

mínky vytvořily předpoklady pro to, aby se práce ženy stala neoddělitelnou složkou pracovního procesu a funkce rodiny se přenesla do roviny rovnoprávných partnerů při vzájemném porozumění a lásce.

Tento komplex změn ukazuje, že poptávkou po práci ženy a rozvojem nových čistě ženských profesí bylo vytvořeno více faktorů stimulujících práci ženy. Zaměstnanost žen za svobodna, touha po nezávislosti, to všechno jsou vážné motivy pro účast na společenské práci.

Další kapitola rozsáhle uvádí motivy, proč ženy nastupují do zaměstnání. Jsou to motivy rodinné a mimorodinné. Při velmi podrobném a komplexním rozboru každého z nich autor uvádí, že v motivech pro zaměstnání na prvním místě stojí motiv rodinný, jde o výdělek pro zvýšení blahobytu rodiny, na druhém místě nezávislost a vlastní příjem, na třetím zájem o práci, a na čtvrtém potřeba styku s lidmi. K faktu, že vdaná žena pracuje především pro rodinu, autor přistupuje dosti filosoficky.

Uvádí, že práce má spíše charakter instrumentální a že normálně se vykonává ne pro bezprostřední satisfakci, ale spíše pro hodnoty, které je možno dosáhnout v důsledku práce. Zde je kromě ekonomického momentu mnoho jiných, jako zdokonalení osobnosti, styk s lidmi, upevnění pozice ženy v rodině atd. Toto všechno pochopitelně vyvolalo u ženy touhu po významnější pozici v rodině, která je také nutná pro výchovu dětí. Američtí sociologové dokázali, že se snižuje pozice ženy v rodině, když ona nepracuje. Práce se stává nutností proto, že při rozkladu tradičního forem rodiny upevňuje a stabilizuje novou formu rodiny, která přechází z patriarchální autoritativní formy v demokratickou. Hlavní funkcí rodiny se stává rozvíjení a krystalizování osobnosti jejích členů. Toto všechno potvrzuje domněnku, že profesionální práce ženy se bude i nadále rozvíjet (2/3 žen pokračuje v práci i po narození dítěte), a že se bude zvyšovat kvalifikace žen; a také to, že *práce je integrální složkou její mateřské a rodinné role.*

Proto je třeba skončit s konzervativními názory ve snaze vrátit ženy do domácnosti. Z ohledu na biopsychologické zvláštnosti ženy je nutné vytvářet lepší podmínky pro její rozvoj a tím i pro rozvoj celé rodiny. Je nutné likvidovat mnoho existujících chyb a snažit se stabilizovat tento progresivní proces.

Z hlediska různorodosti forem modelu rodiny a sporu o nich tato kniha na velkém faktickém materiálu nepopíratelně dokázala nutnost a objektivnost rozvíjející se zaměstnanosti žen, nutnost její integrace a prohlubování. Dokázala nemožnost uskutečnění modelu „dámy“ a nebo „ženy a matky“ vytvářející kouzlo domova. Dokázala spíše nutnost vytváření podmínek pro všestranný rozvoj osobnosti rovnocenných partnerů, ve kterém je práce nutnou a nezbytnou složkou. Dost důležitý je též fakt, na který autor knihy poukázal, bohužel jen obecnou poznámkou bez podrobného a komplexního rozboru, že vyhovující pracovní podmín-

ky zaměstnaných žen nejsou v dnešní praxi uskutečněné. V současné době je spíše aktuální prozkoumat negativní momenty hlubším psychologickým všestranně vědeckým rozbořením, aby se mohlo předejít četným chybám. Na tyto momenty, jako např. zvýšení nervových chorob u žen, zvláště zaměstnaných, porušení citového vztahu jak mezi manžely, tak i k dětem, v důsledku nespokojenosti ženy v zaměstnání, poukázala nedávno v Literárních novinách s. Klimová. Bohužel, byl to jen částečný a nekomplexní rozbor bez praktických návrhů. Jde-li skutečně o změnu vztahu v rodině, je potřeba zajistit serióznější průzkum podmínek pro práci žen a podrobné zkoumání jejich psychologických vlastností. Na základě toho je třeba vytvořit vše, aby žena byla v zaměstnání spokojena. Tím lépe se rozvine její osobnost a uskuteční se harmonizace rodinného života.

Raisa Kopejsková

Sociologie a armáda

V červnu 1965 vydalo Vědeckovýzkumné pracoviště sociologie armády při Vojenské politické akademii Klementa Gottwalda v Praze svůj čtvrtý sborník, určený těm, kteří ve své pracovní náplni potřebují uplatňovat sociologické výzkumy v armádě.¹ Byly-li předcházející tři sborníky tematicky zaměřené k obecným otázkám marxistické sociologie, pak tento sborník již obsahuje původní studie z obecné i konkrétní oblasti marxistické sociologie armády, poskytuje jasnější představu o možnostech použití sociologie v řídicí činnosti v armádě, především proto, že jeho autoři informují o významu některých sociologických průzkumů v armádách USA, NSR a PLR. Tematicky — mimo přílohu „Sociologie a statistika“ — se sborník rozpadá na tři části.

V první části informuje M. Purkrábek o sociologickém průzkumu morálně politických a bojových vlastností pilotů. Stať se soustřeďuje ne na výsledky průzkumu, ale na otázky využití sociologie v řízení a velení svazu. Toto obsáhlé sociologické zkoumání bylo plodným krokem z pozic obecného proklamování požadavku vědeckosti k uplatňování vědeckosti v práci politických orgánů v armádě. Jestliže dosavadní metoda operativních kontrol byla převážně zaměřena ke konkretizaci již přijatých závěrů a srovnávala, do jaké míry praxe odpovídá rozkazy, řádům a nařízením, pak byla často (i pro

časovou omezenost) jen evidencí daného stavu a neobjevovala nové problémy. Nedostatek informací o situaci, určitá — a někdy nepřipustná — míra tolerance a libovůle ve vyvozování závěrů, statické posuzování jevů apod. jsou stinnou stránkou této navyklé metody práce. Proto metoda operativních kontrol musí být spjata a doplňována sociologickou metodou tematických výzkumů. Obsahová koncepce uvedeného tematického průzkumu pilotů zahrnovala otázky konfliktových situací, vztahů v malých skupinách, odhalování příčin zúženého pojetí života, omezených kulturních zájmů, motivů iniciativy, netvůrčího přenašlení úkolů atd. Výsledky průzkumu rozptýlily pochybnosti o této „novotě“, byly objektivním podkladem pro konkrétní opatření. Průzkum odkryl nové otázky v oblasti vztahů kontrolní a výzkumné činnosti, otázky vlivu vztahů v malých skupinách na plnění bojových úkolů, a jiné vojensko-teoretické otázky. Tím vším přispěl k prohloubení konceptní stránky řídicí činnosti, osvědčil se především jako metoda poznávání a ukázal na nezbytnost spojení vědeckých pracovníků s řídicími orgány.

V další stati první tematické části se Oldřich Mikšík zamýšlí nad otázkami vojenské psychologie ve vědeckém řízení vojsk. Autor ukazuje kvalitativní odlišnost tzv. „technického systému řízení“, jakým je např. systém řízení letu rakety s jednoznačnými souvislostmi mezi vstupem a výstupem, s formulovanou zpětnou vazbou, od řízení činností takového systému, v němž se na celém procesu řízení podílí člověk. Tyto dva systémy se liší subjektivním faktorem. Vojenské řízení jako systém řízení je vysoce komplikováno nejen náročností adekvátního a objektivního poznání subjektivních kvalit, ale i tím, že v boji vždy proti sobě stojí protikladné složité soustavy činností, vlastní a nepřátelská, dvoustranné činnosti oboustranně plánované, ale utajované, tedy spjaté s chronickým nedostatkem informací. Volit nejvhodnější „soustavu protitahů“ vyžaduje znát subjektivní faktor vlastní i nepřátelský s jeho bojovou technikou. Proto v zabezpečení dostatečného a nepretřžitého proudu informací má výrazné místo informace o lidském činiteli a psychologie se stává pomocnou vědou pro úspěšné řízení složitých systémů, zvláště pro psychologickou analýzu „výkonného organismu“, která může odhalovat možnosti optimálního výkonu. Autor dospívá k závěru, že dnešní vojenské činnosti, exploataující nejmodernější technické stroje k vyhodnocení situace a uskutečnění rozhodnutí,

¹ Vědeckovýzkumné pracoviště sociologie armády vzniklo v prosinci 1963 při Vojenské politické akademii Klementa Gottwalda v Praze. Počáteční rozvoj marxistické sociologie armády v ČSSR je spjat především s tímto pracovištěm, které plánuje postupně „sociologické zmapování“ základní problematiky armády pomocí empirických sociologických výzkumů. Jsou to především otázky vývoje sociální funkce čs. lidové armády, postavení armády ve společnosti, její struktury, povolání důstojníka v ČSLA, vlivu vojenské služby na světový názor mládeže, otázky úlohy sociologie v řízení vojsk atd. Podstatným úkolem plánu sociologického bádání

VVP sociologie při VPAKG je také výzkum mínění obyvatelstva o otázkách války a míru, o obraně armády, představ o soudobém charakteru války, mírového soužití socialismu a kapitalismu, odzbrojení apod.

² Sborník „Sociologie a armáda“ navazuje na předcházející tři sborníky, které obsahovaly základní informativní stati polských a sovětských sociologů o předmětu a obecných metodách marxistické sociologie; v časovém pořadí třetí sborník byl překladem práce polského sociologa Stefana Szostkiewicze: *Procedury a techniky sociologického výzkumu*.

je vlastní tvůrčí „řídící“ charakter práce, typický nejen pro „vojevůdce“, ale i pro nejnižší složky výkoného organismu, hlavně při tvůrčí analýze na nejnižších stupních. Z psychologického hlediska však nabývá na důležitosti i výběr specialistů. „Intuitivní“ výběr, prováděný podle namátkových kritérií, musí ustupit vědeckovýzkumné práci v oblasti metodik výběru lidí pro potřeby řídicího aparátu. Velení není totiž jen řízením specifického druhu činností, nýbrž i vyjádřením vztahu mezi příslušníky vojenského kolektivu. Psychologická problematika velení podstatně souvisí s činností velitele, totiž s jeho řídicí činností v oblasti plánování, rozhodování, organizování, kontrolování a hodnocení. Psychologii velení nebyla doposud v žádoucí míře věnována pozornost, proto rozvíjení vojenské psychologie je koncipováno se zaměřením na nezbytnost a užitečnost této problematiky.

Druhá část sborníku *Sociologie a armáda* je uvedena statí *Vladimíra Tretery*, informující o některých sociologických průzkumech v armádě Polské lidové republiky, v níž rozvoj vojenské sociologie spadá hlavně do roku 1957.³ Polská sociologie armády zvolila na počátku za své východisko marxistické přehodnocení výsledků buržoazní empirické sociologie kapitalistických armád, věnovala pozornost např. neomilitarismu v USA, úloze francouzské armády a jejímu postavení ve společnosti, postojů západoněmeckého obyvatelstva k remilitarizaci atd. Vlastní sociologické výzkumy polské lidové armády se člení na práce z oblasti vnitřních problémů armády a práce věnované vztahům mezi armádou a společností. Autor uvedené statí informuje o dílčí studii K. Migdala, zkoumajícího soudržnost v tzv. malých skupinách vojáků pomocí sociometrie. Hlavní pozornost věnoval K. Migdal charakteru „struktur soudržnosti“ v kolektivu roty. Sociogramy „struktur soudržnosti“ ukazují, že nejčastěji se vyskytují „těsné struktury“, charakterizované několikanásobnou vzájemnou volbou. Některé struktury jsou založeny na přirozeném vůdci, jsou tedy jiného charakteru. Nejvýznamnějším činitelem motivace je přátelství a dovednost pobavit a obveselit. Potvrdilo se, že přirození vůdci se nemusí shodovat s formálními. Výsledky podobných výzkumů umožňují poznávat jednotku a mají značný praktický význam především při řešení výchovných problémů.

V oblasti výzkumů vztahů mezi armádou a společností informuje Vladimír Tretera o výsledcích sociologického šetření příťažlivosti povolání důstojníka v názorech mládeže. Tento výzkum byl realizován „Střediskem pro výzkum veřejného mínění“ v roce 1958–59 reprezentativní procedurou s použitím anonymního dotazníku. Výsledky potvrdily závislost příťažlivosti povolání důstojníka na sociálně ekonomických podmínkách společnosti. V zemích ekonomicky rozvinutějších je příťažli-

vost značně nižší. Je-li ekonomický vývoj nejdůležitějším činitelem určujícím příťažlivost povolání důstojníka, není jediným determinujícím činitelem. Vliv zde mají tradice národně osvobozenecých bojů, vojenská tradice rodin. beletrie atd.

Příťažlivost povolání důstojníka v Polsku ve srovnání s předválečným obdobím klesla. Sociálně ekonomické přeměny Polska determinovaly především značný růst příťažlivosti povolání inženýra. Také nedostatečná kvalifikace při odchodu důstojníka do zálohy působí negativně. Přesto patří povolání důstojníka ve zkoumané skupině 34 povolání mezi příťažlivá povolání. Šetřená reprezentativní skupina soudí o prvních třech nejpríťažlivějších povoláních takto: 26 % uvádí povolání inženýra, 11,5 % povolání lékaře a 8,5 % povolání důstojníka. Toto povolání je tedy uváděno na třetím místě před povoláním vědeckého pracovníka, námořníka, právníka, učitele, technika, letce v civilní dopravě, výtvarníka, geologa atd. Nejpríťažlivější v důstojnickém povolání jsou zbraně a služby „nejtechničtějšího“ charakteru. Mládež z venkova má daleko větší zájem o povolání důstojníka než mládež z města (13,2 % : 5,9 %), u mládeže z dělnických rodin činilo toto procento 10,7, z rolnických rodin 16,3, z rodin inteligence 4,6.

Vladimír Tretera informuje dále o výzkumu názorů společnosti na polskou armádu. O tomto výzkumu píší J. T. Gęsek, S. Szostkiewicz a J. J. Wiatr v časopise *Studia Sociologiczno-polityczne*, 1962/12. Většina šetřených (reprezentativní skupina 2385 mužů ve věku 18 až 65 let) uznává vojenskou službu za prostředek výchovy a je toho názoru, že lidé, kteří prošli vojenskou službou, jsou lépe připraveni pro život, jsou informovanější a vzdělanější. Tradiční stereotypní hodnocení vojenské služby se udržuje nejsilněji ve vesnickém a dělnickém prostředí. Dnešní armáda se hodnotí ve srovnání s předválečnou v oblasti sociálních vztahů výše, výrazně kladně se hodnotí i v oblasti materiálního zabezpečení. V mínění o technickém vybavení armády byli kritičtější důstojníci a poddůstojníci v záloze. Průzkum také ukázal, že civilní společnost má značně časté osobní kontakty s vojáky, že zde neexistují sociální přehradu, což má pozitivní vliv na hodnocení vojenské služby.

Rozvoj sociologického výzkumu PLA je spjat s utvořením sociologického pracoviště na Hlavní politické správě a s katedrou sociologie na VAP. Poznatky sociologie se promítly i do nových základních dokumentů pro výcvik a výchovu. Výsledky společenského postavení, se vtělily v roce 1964 do významného dokumentu o mravní výchově — do *Zásad etiky vojáka z povolání*. Sociologie armády se v Polsku stala jedním ze základních předpokladů řízení ve všech oblastech života armády.

³ Některé práce polských sociologů armády vyšly v českém nebo slovenském jazyce knižně nebo vycházejí na pokračování v časopise *Lidová armáda*, která se nyní volně kolportuje. Z polštiny

byla přeložena pro sociologa armády významná práce J. Wiatra, *Společnost, politika a armáda USA* (Naše vojsko 1961).

K velmi zajímavým statím druhé části sborníku pracovníci sociologie na VPA v Praze patří stať L. Matysky: *Sociologie v ozbrojených silách USA*. Zabývá se kritickým hodnocením sociologie armády USA, která jistě zasluhuje pozornost. Úvodem autor uvádí historické okolnosti, které v druhé světové válce vedly k rozvoji sociologie amerického vojáka. Bylo to především obtíže vzrůstu armády z 260 tisíc na 4 milióny v zemi, která neznala v míru všeobecnou vojenskou povinnost. Když v říjnu 1941 byl zrušen dosavadní zákaz anonymních průzkumů mínění mezi vojáky americké armády, pomohlo mnoho dobře připravených pracovníků sociálních věd řešit špatně probíhající přizpůsobování bezduché kázně a zastaralým metodám výcviku v „nejdemokratičtější“ armádě světa. Na sociologické průzkumy se přestalo názírat jako na činitele, který má „destruktivní vliv na vojenskou organizaci“. Došlo k prudkému rozvoji sociologie amerického vojáka, i když mnozí důstojníci pokládali sociologii za nepřipustné proniknutí „civilního ducha“ do vojenského organismu. Fakt, že důstojníci, kterým byl zakázán jakýkoli mimoslužební styk s mužstvem, neznali, co si myslí vojáci, vedl Výzkumný odbor informačního a výchovného oddělení americké armády k vydávání měsíčníků *Co si vojáci myslí*, dodávaného až velitelům rot. Práce amerických sociologů a sociálních psychologů za druhé světové války obsahují mnohá poučení i pro současnou výstavbu americké armády. Když se v roce 1951 USA staly zemí s povinnou vojenskou službou i v míru, bylo využito nejdůležitějších průzkumů amerického vojáka z druhé světové války, systematicky zpracovávaných v letech 1945–1950. „Invaze“ civilních vědců do vojenské problematiky přinesla výsledky, které jsou pokusy o koncepční, nikoliv empirické sociologické řešení. Moritz Janowitz podal sociologickou analýzu současné vojenské elity v USA ve známé práci *The Professional Soldier, A Social and Political Portrait* (Glencoe 1960), která je určitým doplněním k Millsově *Mocenské elitě*.

Luděk Matyska se ve své stati soustřeďuje na informace o sociologii amerického vojáka v druhé světové válce. Sociologie a sociální psychologie ve druhé světové válce se zaměřila na zkoumání postojů, nikoliv na zajišťování dovedností, schopností a vloh, a na vztah mezi slovním vyjádřením o některých skutečnostech a přizpůsobením poměrům v armádě. Ukázalo se, že vojáci s „příznivým verbálním postojem“ k armádě byli v průběhu služby úspěšnější a byli rychleji povyšováni. Američtí sociologové oddělovali při svém zkoumání postoje k válce jako takové od postojů v bojové situaci. Velmi zajímavé byly pokusy, hledající stupeň závislosti verbálního postoje amerických vojáků před bojem se skutečnými bojovými výkony. Analýza typů bojových situací, problém strachu, paniky, selhání v boji tvořily rozsáhlou tematiku amerických

sociologů v době druhé světové války. Nejsilnějším faktorem, který udržuje vojáka v boji, je podle těchto výzkumů vliv formálního institucionálního faktoru, to znamená vliv zařazení do armádní organizace, rozkazy, řády, předpisy, kázeň, tresty, odměny. Faktory „formální organizace“ však málo ovlivňují iniciativu a aktivitu vojáka, tu velmi pozitivně ovlivňují „neformální organizace“, působení malých kolektivů a jejich vlastních norem. Američtí sociologové se pokusili vyzkoumat, jakou úlohu hraje v boji ideologická motivace. Americké velitelské kruhy tradičně podceňovaly úlohu ideologie. Průzkumy věnované „ideologickým“ pohnutkám odhalily velký význam modlitby v boji. V těžkém boji nejvíce pomáhala americkým vojákům modlitba, v Pacifiku odpovídělo 70 % šetřených, že modlitba jim pomáhala „hodně“, 13 „trochu“ a 17 „vůbec ne“, v oblasti Středozemí odpovídělo „hodně“ 83 %, „trochu“ 9 % a „vůbec ne“ 8 %. Modlitba byla jediným „ideologickým faktorem“, jehož vliv s délkou služby neklesal jako u ostatních ideologických faktorů. Modlitba je faktor, který sice nežene člověka do boje, ale pomáhá překonat ony vlivy, jež vojáka z boje vyhánějí. Je tedy berlou slabého. Má význam pro výchovu vojáků kapitalistických armád, neboť posiluje ty, kdo mají z boje velký strach, kdo se mnohem více zabývají myšlenkou, že budou zraněni, kdo se cítí méně připraveni, kdo mají menší sebedůvěru, více strachu v boji než před bojem atd.

Zhodnocení výzkumu ideové výchovy v armádě USA za druhé světové války ukázalo její nedostatečnost a neudržitelnost její redukce jen na prostředky masové komunikace.

Stať L. Matysky, z níž zde excerpujeme, přesvědčuje o nutnosti kritické marxistické analýzy buržoazní sociologie armády, neboť marxistické zhodnocení výsledků této oborové sociologie umožní hlubší teoretické a metodologické úvahy a přístupy i v naší sociologické práci vůbec a v armádě zvláště.

Poslední stati ve sborníku *Sociologie a armáda* je myšlenkově kritická úvaha M. Matouše o západoněmecké mládeži v zrcadle buržoazní sociologie.⁴ Autor ukazuje, že výrazné změny ve vědomí poválečné mládeže v NSR zkoumá několik velikých sociologických ústavů: DIVO – institut ve Frankfurtu nad Mohanem a v Bad Godesbergu, EMNID – institut pro výzkum veřejného mínění v Bielefeldu, Institut pro demoskopii v Al-lensbachu na Bodamském jezeře a Institut pro sociální výzkum na universitě ve Frankfurtu nad Mohanem. Kromě těchto ústavů zkoumají mládež další vysoké školy, církevní a státní organizace, politické strany atd. M. Matouš se ve své stati omezuje v podstatě na dvě základní otázky sociologických šetření mládeže, na postoj k válce a poválečnému militarismu v NSR. Jeho stať přináší cenné informace o těchto problémech. Mládež v NSR má podle mnohých publicistů mimořádný

⁴ Milan Matouš vydal rozsáhlou studii o mládeži v západoněmecké armádě, zvláště o jejím vztahu k militarismu. (*Proč sloužit?*, Naše vojsko 1964.)

strach z války, z atomové záhuby. Většina si nepřeje válku a bojí se jí. Část věří, že válka je hroznou totální nutností, které se nelze vyhnout. V únoru 1958 položil DIVO institut reprezentativnímu vzorku asi 2000 občanů NSR ve stáří 18–80 let otázku: „Věříte, že v příštích třech-čtyřech letech dojde k nové světové válce, nebo ne?“ 12 % uvedlo „ano“, 69 % uvedlo „ne“, 12 % bylo bez názoru, 7 % odpovědělo podmínečně. Má-li západoněmecká mládež strach z válečné apokalypsy, jak vysvětlit, že téměř půlmilionový bundeswehr tvoří ze značné části dobrovolníci? V roce 1962 prováděl EMNID – institut mezi branci průzkum, jehož výsledky ukázaly, že 8 % branců jde na vojnu rádo, 39 % považuje vojenskou službu za nutnou povinnost a 53 % se podřizuje nerado, chce se služby zbavit. Sociologické výzkumy shodně uvádějí, že většina západoněmecké mládeže má k vojenské službě nechut; asi jedna desetina chlapců je v zajetí militaristického romantismu. Nelze vyvozovat, že odpor mládeže vůči službě v armádě je motivován jen politicky. Působí zde nechut k namáhavému vojenskému životu, ukazuje se, že s růstem sociální úrovně roste i odpor k vojenské službě. Autor stati, prováděje srovnání verbálních postojů západoněmecké mládeže v dotaznících se skutečnými postoji, ukazuje, že západoněmecká mládež se s vojenskou službou smíruje a trpě se jí podrobuje. V roce 1957 27 % dotázaných prohlásilo, že by se snažilo vyhnout vojenské službě, 9 % dokonce uvedlo, že by odmítlo vojenskou službu za všech okolností, vojenskou základní službu v tomto roce však odmítlo podle údajů bonnského ministerstva obrany 0,3 % povolanců. Jaké jsou motivy služby u dobrovolníků? V březnu 1962 byla v NSR prodloužena vojenská služba z dvanácti měsíců na osmnáct s odůvodněním, že mládež má malý zájem o dobrovolnou službu. U dobrovolníků bundeswehru převažují existenční stimuly, neboť bundeswehr nabízí dobrovolníkům, kteří se zaváží sloužit po dobu 4–12 let, možnost absolvovat zde speciální školy a kursy pro výhodná místa v civilním životě. Vysokoškolačkům se nabízí výhodné stipendium, zavázali-li se sloužit nejméně 8 let bundeswehru, dobrovolná služba je výhodou při ucházení se o místo ve státní službě, atd.

Na tomto místě není možno seznámit čtenáře s dalšími zajímavými čísly o politických postojích západoněmecké mládeže, není možno více než na to upozornit. V NSR sociologie mládeže sbírá informace o myšlení mladých a poskytuje ideologům a politikům cenné podklady pro rozhodování a modernizaci prostředků světonázorového působení. Sociologie mládeže není pod silným vlivem americké empirické sociologie v té míře, jako jsou ostatní sociologické disciplíny. Proto má velký význam i pro marxistickou sociologii mládeže, která z údajů buržoazní sociologie může kriticky vycházet při studiu morálně politické tvárnosti západoněmecké mládeže.

Závěrem lze přesvědčivě konstatovat, že čtvrtý sborník sociologického pracoviště VPA v Praze poskytuje v široké míře cenné dílčí informace o prvních pokusech sociologie ar-

mády u nás, o sociologii armády v Polsku, USA, i o kontaktu sociologie armády s oborovou sociologií mládeže v NSR. Excerpce základních tezí autorů Sborníku ukazuje na nutnost kritické marxistické analýzy americké a západoněmecké buržoazní sociologie armády (ze bápadních sociologií armády jsou problémově i materiálově nejbohatší) jako na jeden z předpokladů hlubšího metodologického a teoretického přístupu k problematice marxistické sociologie armády, která se stává pomocnou vědou v koncepční, operativní a řídicí činnosti i v naší armádě a ustanovuje se v tomto směru jako speciální sociologická disciplína, poskytující bezesporu mnoho impulsů k zvědečtění poznávání změn, potřeb a tendencí v naší armádě.

Jaroslav Krejčí

Výzkumy religiosity na Západě

Zintenzivnění náboženského života jako reakce na propadání vlivu existencialismu je současnou skutečností vývoje společnosti na Západě. Proto i otázka religiosity je častým předmětem západních sociologických výzkumů a zdá se, že nejde o krátkodobou záležitost. O třech z těchto výzkumů religiosity přináší zprávy 1. číslo roč. 1965 *Revue française de sociologie*.

Jean Séguy se věnoval studiu sektářského nonkonformismu ve Francii. Nejprve se pokusil shromáždit všechny statistické údaje o sektách ve Francii. Dochází k závěru, že vzhledem k utajování dat jednotlivých sekt o své početnosti nelze dojít k uspokojivým a věrohodným údajům ani o síle, ani o složení studovaných sekt. Uzavírá sice, že ve Francii existuje asi 100 000 příslušníků různých sekt, ale sám uvádí číslo s výhradami. Jde z převážné většiny o sektáře protestantského původu, kteří vytvářeli nebo posilovali sekty teprve po roce 1945. Jejich územní rozmístění je nepravidelné, hlavní střediska jsou jednak v severní Francii (dép. Seine-Maritime, Calvados, Pas de Calais), jednak na západě (dép. Ille-et-Vilaine, Loire) a ve dvou pásech na jihu Francie (dép. Var, Pyrénées Orientales). Sekty mají sídla většinou ve městech, často v sídlech prefektur nebo podprefektur. Na venkově jsou sekty výjimkou. Pouze sekta „Přátelé člověka“ (Amis de l'Homme) a „Svědci Jehovovi“ (Témoins de Jéhovah) mají své příslušníky i mezi zemědělským obyvatelstvem. Za významné se považuje, že značná část nových sektářů se rekrutuje z řad katolického obyvatelstva. Sociální profil sektářů není ani vyhraněný ani jednotný, nicméně největší podíl tvoří drobní řemeslníci, obchodníci, malozemědělci, dělníci a v některých départementech i úředníci, v menší míře lékaři a příslušníci svobodných povolání. Významnou úlohu mají v sektách ženy: jednak pro svou početní převahu, jednak pro povahu sekt. Do sekt přicházejí v posledních letech také cikáni; odhaduje se, že od roku 1950 se přihlásilo jen k sektě „Shromáždění Páně“ (Assemblées de Dieu) na 6000 cikánů. Tomuto jevu bude věnován zvláštní výzkum, který

provádí Centre National de la Recherche Scientifique. Co přivádí lidi k sektarství? Na jedné straně snaha vyhnout se konformismu, který tolik ovládá většinu církví, na druhé straně naděje, že v sektě si člověk spíše uchová své Já než v jakékoli masové organizaci. Některé sekty proto stojí v opozici i proti odborům a jakémukoli civilnímu kolektivnímu životu. J. Séguy si položil otázku, proč lidé dávají tak často přednost životu kulturnímu před životem kulturním? Francouzské výzkumy nejsou ještě s to odpovědět na tuto otázku. J. Séguy proto užívá vysvětlení, opírající se o americké výzkumy náboženských sekt, a vyslovuje přesvědčení, že kořeny příkladu k sektarškému nonkonformismu budou i ve Francii stejné, totiž snaha po úniku ze společnosti, která ať skutečně, ať domněle utlačuje jedince. Poměry v USA se ovšem liší tím, že sekty ve Spojených státech mají vlastní silnou dynamiku, kdežto ve Francii tomu tak zdaleka není. Sekty vzrostly ve Francii po roce 1945 a souvisí to se značným přistěhovalectvím různých sociálních i etnických skupin na různá místa Francie. J. Séguy kritizuje dosavadní studium francouzského nonkonformismu, který se dosud zabýval hlavně pastorální stránkou sektarství a opomíjel stránku sociologickou. A ta je důležitá, když už pro nic jiného, tedy přinejmenším z hlediska potřeb sociální analýzy tohoto nového poválečného jevu v kulturním životě Francie.

Druhé sdělení se týká zprávy o předvýzkumu a výzkumu židovství ve Francii. Zprávu uvádí metodologickou a terminologickou poznámkou A. Memmi, který upozorňuje, že Židé a židovství se stali v uplynulých 25 letech předmětem filosofických, teologických, historických i literárních studií, což souvisí jednak s genocidou v době války, jednak se vznikem státu Izrael. Židovství je však nutno zkoumat i jako předmět studia společenských věd. Memmi chce v tomto studiu rozeznávat tři stránky: *židovstvo* (judáicita) jako souhrn Židů, ať už minených jako příslušníci židovského národa roztroušeného po celém světě, nebo jako příslušníci židovské menšiny v určité zemi; dále *judaismus* (judaïsme) jako soubor doktrín, víry a židovských institucí opírajících se buď o psané nebo nepsané zákony, pravidla, zvyky, nebo o filosofii, jurisdikci nebo umění, a konečně *židovství* (judéité) dané souhrnem charakteristik biologických, psychologických nebo sociologických. A. Memmi nesusouhlasí s tím, aby se např. směřoval *judaismus* a *židovství*. Zprávu o předvýzkumu židovství Židů ve Francii (Recherche sur la judéité des Juifs en France) napsali N. a S. Zobermanovi. Bylo v něm zkoumáno 100 jedinců, z nich 60 v Paříži a 40 v provinciích; z úhrnu bylo 65 mužů a 35 žen. Dotazník měl dvě části: 56 otázek bylo uzavřených, 19 otázek otevřených. Měly být zjištěny tři skupiny problémů: *pocit příslušnosti*, tj. solidarita, výchova, zachovávání ritu, názory o společenství Židů; *pocit odlišnosti*, tj. ve společenství židovském, ve společenství nežidovském, tendence k segregaci; *úroveň aspirací*, tj. především aspirací sociálněekonomických, hlavně ve vztahu k dětem.

Větší část zkoumaných osob přišla do Francie již před rokem 1930, a to hlavně z východní Evropy z důvodů politických, rasových, rodinných i ekonomických. Menší část byli Židé ze severní Afriky a odjinud. Příslušnost k židovskému vyznání se navenek projevuje náboženskými úkony (bar mitzva), církevním sňatkem a církevním pohřbem. Devět desetin se vyslovilo kladně pro obřizku. Účast na kulturních podnicích židovských je častější než na nežidovských. Polovina Židů čte pravidelně nějaké židovské periodikum, dvě třetiny dotázaných znali jidiš, třetina z celého souboru pravidelně mluví některým židovským nářečím. Tři čtvrtiny zkoumaných mělo více židovských než nežidovských přátel. Smíšené sňatky jsou odmítány více než polovinou dotázaných. Celkem 61 % Židů pocituje rozdíly mezi Židy a ostatním obyvatelstvem, 81 % se solidarizuje s ostatními Židy. Stát Izrael je pro 75 % francouzských Židů privilegovanou zemí. Polovina z dotazovaných přiznala, že jejich židovský původ má vliv na jejich chování jako francouzských občanů. Náboženskému životu bylo věnováno hodně místa. Byly kladeny otázky zachovávání církevních předpisů, postoje k církevnímu sňatku a jiné církevní praxi, otázky náboženské výchovy dětí atd. Ačkoli Židé ve Francii se sami považují za odlišné od ostatního francouzského obyvatelstva, organizátoři docházejí k závěru, že odlišnost se mění ve své formy *koexistence* na formu *integrate*. Přitom ovšem autoři na jiném místě říkají, že s rostoucí společenskou a kulturní úrovní se zdá, že roste pocit příslušnosti k Židovstvu a že mladá generace má přinejmenším stejný, ne-li vyšší *koefficient židovství* než generace starší. V každém případě je nutno počítat s novou náplní pojmu „židovská osoba“.

Třetí zpráva informuje o typech náboženského jednání ve dvou katolických farnostech v Anglii (Westfield a Shildon). Napsala ji R. Goldsteinová. Bylo získáno 551 použitelných dotazníků. Náboženské jednání bylo zjišťováno podle čtyř kritérií: četnost přijímání, modlitba v kostele během týdne (toto jednání bylo kvalifikováno jako známka tzv. osobního náboženského života), příslušnost k církvi, ale ta je má ještě další vliv v jeho životě, večerní domácí modlitba. Ukázalo se, že 75 % věřících v obou farnostech lze považovat — vzhledem k četnosti jejich přijímání — za hluboce nábožensky věřící. Typologie jednání byla zvolena podle Gabriela le Brass kombinací shora uvedených kritérií. Celkem bylo získáno 24 typů jednání, z nichž řada přechodných podle mého názoru komplikuje situaci a ev. větší jednoznačnost závěrů. Náboženská menšina žije, jak známo, vždy intenzivněji než příslušníci většinových církví. Toto zjištění platí i pro zkoumané obce.

Často se nám zdá, že otázky víry leží již někde na okraji životních procesů člověka moderní epochy. Zdá se, že to dosud neplatí ani o průmyslovém obyvatelstvu západních

zemí, tím méně o obyvatelstvu venkovském. Proces odnáboženštění postupuje pomaleji, než si myslíme. Je dobře to vědět zvláště o některých zemích, aby bylo možno využít modernějších prostředků atheisace.

V. Srb

Sociologie německé vesnice

Změnami ve struktuře vesnice v NSR se zabývá studie Josefa Müllera (Welt der Schule, 1965/1, str. 2–11).

Industrializace v minulém století hluboce zasáhla do struktury a života na vesnici, které trvaly bez větších změn mnoho staletí. Začal především velký přesun lidí z venkova do měst a nabyl přímo povahy útěku ze zemědělství. Od roku 1882 do roku 1933 opustilo v bývalém Německu venkov 12 miliónů obyvatel a založilo existenci ve městě. Počet lidí ve městech stále stoupal. V roce 1830 bylo v Německu 26,5 miliónů obyvatel a v roce 1939 66 miliónů. Tento přírůstek pohltila skoro výlučně města. Ve středověku bydlelo na venkově 90 % obyvatelstva, roku 1871 klesl tento počet na 63,9 % a do roku 1939 dokonce na 27 %. Nešlo jen o vyliďňování venkova jako celku. Zmenšovaly se i jednotlivé vesnice, hlavně v zemědělských oblastech. Následky tohoto úbytku obyvatel na venkově se hned neprojevovaly, protože z vesnic odcházeli především přepočatní, kteří nemohli zdědit usedlost apod. Ale koncem 19. století začal tento úbytek zasahovat do podstaty rolnictva. Zatím co roku 1800 bylo na území bývalého Německa 80 % všeho obyvatelstva rolníky, klesl v roce 1860 tento počet na 50 %, v roce 1895 na 34 % a v roce 1939 dokonce na 18 %. Tento úbytek venkovského obyvatelstva pokračoval i v prvních letech po roce 1945. Mnoho vesnických rodin ztratilo otce. Bylo nutno spojovat opuštěná hospodářství. V důsledku války a těchto poválečných přesunů klesl počet samostatně hospodařících rolnických rodin o $\frac{1}{4}$ a počet zemědělských dělníků skoro o polovinu. V roce 1962/63 klesl tento počet ještě více, u rodinných příslušníků o 2 %, u dělníků o 7 %. Počet samostatně hospodařících rolnických rodin je dnes v NSR asi 600 000. Zemědělský politik H. Haushofer očekává zmenšení tohoto počtu hospodářství ještě o 100 000 a tomu odpovídající procentuální pokles zemědělců v celkovém složení obyvatelstva pod 10 %. Německá spolková republika by se tak přiblížila poměrům v USA, kde podíl zemědělců v celkovém počtu obyvatel je 7,5 %. Západoněmecké rolnictvo definitivně pozbývá svého dřívějšího významu a přestává být rozhodující, silnou skupinou v celku národa.

V posledním desetiletí se ovšem na této fluktuaci objevují nové rysy. Až do druhé světové války museli obyvatelé, odcházející z rolnictví a hledající zaměstnání mimo zemědělství, opustit vesnici a přestěhovat se tam, kde našli práci. Větší dopravní možnosti (vlak, autobus, auto, motorka, kolo) umožňují dnes velké části těch, kdož pracují mimo zemědělství, bydlet i dále ve vesnici a do práce do-

jíždět. Denně se pak pohybují mezi bydlištěm a pracovištěm. Podle sdělení spolkového statistického úřadu je těchto pracujících 6,1 miliónu, tedy čtvrtina všech zaměstnaných v NSR. Od roku 1958 se jejich počet zdvojnásobil. V obcích pod 500 obyvatel každý třetí dojíždí do zaměstnání. Tento pohyb zasahuje tedy především obyvatele vesnic a nabývá obrovských rozměrů.

Transfer průmyslových podniků z měst, rozšíření dopravních prostředků a tudíž i možnost bydlení na vesnici, třebaže pracoviště je jinde, to vše způsobilo, že pokles obyvatel vesnic byl zastaven. Tak byl ukončen pohyb trvající půl druhého století. Mnoho průzkumů prokázalo, že moderní člověk dává přednost životu na venkově a zvláště pracující rádi snášejí nepříjemnosti, jen když mohou zůstat bydlet na venkově.

Současná západoněmecká vesnice se tedy nezmenšuje, nýbrž dokonce zvětšuje. Mladá generace zůstává na venkově, zakládá nová sídliště a generační průřez vesnice ukazuje, že vesnice nestárne, nýbrž se biologicky omlazuje. Vývoj posledních desetiletí, především po stránce technické a hospodářské, skončoval s idylickou izolací staré vesnice a otevřel ji všem produktům a vymoženostem průmyslu. Vesnice nežije již dřívějším uzavřeným životem, asimiluje se městu, má k dispozici všechno, co je k dostání ve městě, ať jde o věci denní potřeby nebo kontakt s kulturou. Noviny, časopisy, rozhlas a televize rozšiřují dále osobní styky městských a vesnických obyvatel. Počet účastníků západoněmecké televize přesáhl na venkově 9 000 000 a je větší než ve městech. V každé druhé rodině na vesnici je televizní přijímač. Hlavně televize přibližuje vesnici světu a činí vesnického člověka členem moderní společnosti. Do vesnického života proniká s prostředky masového působení nový pohyb a dynamika, která do základů mění dřívější hierarchii hodnot, tradiční ráz a klidné tempo. Rozdíl mezi rolníky a dělníky se stírá. I v jednotlivých rodinách na vsi probíhá pohyb od rolnictví k jinému zaměstnání. Sňatky mezi příslušníky dělníků a rolníků vytvářejí nové společenské vztahy. Vrstvení vesnického obyvatelstva podle majetku, příjmu, vzdělání apod. mělo dříve na vesnici rozhodující vliv. Dnes je postavení dřívějších honorací důkladně otřeseno. V důsledku tohoto trendu dochází k vzestupu zemědělského dělnictva, které má stejný přístup ke vzdělání a výdělku. Zemědělský proletariát přestal existovat. Instituce, jako například škola nebo církev, do velké míry pozbýly své autority. I nepsané, ale dlouho udržované tradice neformují už rytmus a běh vesnického života. Mladá generace se o ně málo zajímá. Jejich stanovisko nepovažuje za životní formu. Mění se sociální tvar vesnice. Dříve byl tu život určen silami, které plynuly z vesnice samé. Dnes, když byla uvolněna její tradiční skladba, je život vesničanů řízen mimovesnickými vlivy. Civilizační vymoženosti, působící na vesnické obyvatele již od dětství, určují myšlení a jednání lidí, kteří se jim lehce přizpůsobují. Životní styl se mění, stává se povrchnější, konvenční. Vzrůstá odstup jednotlivých lidí na

vesnici, kteří si vytvářejí novou izolaci, chtějí být sami pro sebe, mít svůj domek a uniknout masovosti průmyslového provozu. Dnes těžko najdeme na vesnici sílu, která spojuje všechny členy obce a určuje jejich postoje.

Nejhlouběji zasáhly tyto změny do struktury vesnické rodiny. Dříve byla rodina na vesnici rodina rolníka. Dnes je diferencována podle toho, jaké zaměstnání má otec. Rodina nemá už dřívější stálost a soudržnost. Otec už není jediná síla, autoritativně normující rodinný život. I postavení matky se změnilo, když ženy se v rostoucí míře zapojují do pracovního procesu; vliv rodičů na děti slabne. Na mladou venkovskou generaci působí především mimovesnické vlivy. Děti se přizpůsobují těmto vlivům ještě rychleji než dospělí. V raném dětství působí samozřejmě na dítě bezprostřední vesnické okolí, ale tento vliv rychle slabne. Dítě s přibývajícím věkem nevyrůstá do vesnického života, ale vyrůstá z něho a přerůstá jeho hranice. O jeho skutečném vlivu na děti není dnes ještě mnoho konkrétních a prověřených údajů.

Tyto změny ve společenské struktuře vesnice stavějí také venkovské školy před nové úkoly. Dříve stačilo, aby škola dala dětem základy triví, aby podporovala a doplňovala vliv prostředí. I dnes ovšem musí dát elementární základy vzdělání, ale místo tradičních postupů minulosti musí vychovávat děti pro budoucnost. Venkovská škola není autonomní útvar. Její výchovná práce záleží na hospodářských a společenských poměrech. V tomto smyslu bude nutné přebudovat venkovské školy ve všech zemích spolkové republiky, aby mohly splnit úkoly, které jim ukládá soudobá společnost.

Autor se touto problematikou zabýval již dříve, a to ze stanoviska pedagogického i sociologického. Srovnajme například jeho práci z roku 1962: „Wird das Dorf zur Stadt? Die neue gesellschaftliche und geistige Situation des Landvolkes“, nebo „Neue Wege ländlicher Schul- und Bildungspolitik“ (1965).

K článku, jehož myšlenky jsem uvedl, je možno podotknout, že v NSR se věnuje velká pozornost dojiždění do práce v zájmu usnadnění pohybu lidí mezi městem a venkovem. Vylidňování venkova je zpomaleno také okolností, že se ve větších městech musí platit poměrně vysoké nájemné.

Karel Metyš

Newcomb T. M.: Social Psychology

New York-London, Routledge and Kegan 1959, 3. vyd.

Kniha profesora michiganské university a významného sociálního psychologa, psaná ve spolupráci s W. W. Chartersem jr., patří k nejoblíbenějším příručkám sociální psychologie a vychází stále v nových „reprintech“.

V úvodu, kde autor stručně nastiňuje genezi své knihy, zdůrazňuje nutnost sociologické orientace u sociálního psychologa. Studium kulturně antropologického díla M. Meadové utvrdilo Newcomba v přesvědčení o kulturní podmíněnosti lidské psychologie, a dílo C. H.

Cooleye o nutnosti studovat psychologii člověka vždy v souvislosti s jeho společenskou situovaností. Nemálo však ke krystalizaci Newcombovy koncepce přispěla i psychoanalýza. Sherifova kniha o psychologii sociálních norem aj.

Základním teoretickým problémem sociální psychologie bylo převedení faktu, že člověk je na jedné straně organismem a na druhé straně složkou sociální struktury, na společného jmenovatele. V minulosti vedla tato snaha k extrémům nebo k eklekticismu. Dokonale dialektické řešení však Newcomb sám nepodává.

Kniha je rozdělena na pět částí; první pojednává o podstatě a rozsahu sociálních vlivů, druhá o motivech a postojích (zvl. o jejich genezi, persistenci a proměnlivosti), v třetí části jsou podrobně zkoumány sociální normy a role, čtvrtá část je věnována analýze osobnosti, zvl. problémům jejího vývoje a adaptace. Poslední, pátá část knihy pojednává o skupinových fenoménech.

„Lidská sociální psychologie začíná otázkou, jak se syrový biologický organismus stává člověkem, jak jej známe — individuem s osobností, která má účast na životě společnosti a sama kulturu předává, která před sebou spatřuje osobní a společenské problémy a pokouší se je řešit“. Snaha sociálních psychologů jde pak ještě dál, totiž ke studiu interpersonální interakce uvnitř společnosti; „zkoumá systematicky zákony a principy, které tento proces určují“. Řešení těchto problémů vycházelo většinou z empirie, která však nestačí vědět. Dějiny sociální psychologie jsou dějinami kontroverzí, z nichž mnohé byly neplodné.

Základním pojmem, z něhož Newcomb vychází a který je promítnut v největší části knihy, je pojem interakce. V procesu interakce se vyvíjejí zvláštnosti lidské osobnosti a kultura sama — od těchto aspektů jde sociální psychologie k důležitým problémům sociálního chování, např. proč jsou rasové předsudky tak silné, proč určití lidé ztrácejí rozvahu, nacházejí-li se v davu atd. Interakce je proces, v němž se individua vzájemně vnímají a reagují na sebe (může probíhat i ve vzpomínkách a v anticipaci). „Chování není pasivní, něco utvořeného okolím; je to aktivní snaha bytosti uspokojit některá přání a mít uspokojivý vztah k okolí“. Sociální interakce je nerozlučně spojena s procesem sociálního učení. Interakce je reciproční vztah a „ve většině sociálních situací může být určité chování jak podnětem, tak reakcí“.

Sociální psychologové nestudují ani protoplazmu jako takovou, ani kulturu jako takovou — v popředí jejich zájmu jsou aspekty sociální psychologie individua, studují tedy psychologickou složku společenských interakcí, akceptující obecné výsledky antropologie a sociologie. Sociální psychologie navazuje a prolíná se částečně na jedné straně s psychologií jedince (Newcomb zde má na mysli obecnou psychologii, pozn. M. N.), na druhé straně se sociologií a kulturní antropologií. Současně má sociální psychologie svou specifickou tematiku, takže se její předmět nekryje ani s jed-

nou z uvedených věd. Hlediskem sociální psychologie je „vědecké zkoumání modifikace lidských funkcí skutečností, že jedinec přísluší ke společnosti“. Proces interakce musí být vždy názírán s ohledem na biologický stav individua i s ohledem na strukturu společnosti, v níž jedinec žije — sociální chování je určováno jak biologickými, tak kulturními faktory. Člověk je také živočichem a zůstává jím, neboť musí přijímat potravu, dýchat, odpočívát atd. „Biologická přirozenost propůjčuje člověku na každém stupni vývoje „biologickou kapacitu“, jejíž horní hranici nemůže překročit“. Člověk však je společenský živočich, zpočátku vůbec může žít jen s pomocí druhých lidí — „jeho vztah k jiným lidem není pasivní, nýbrž od počátku je interakcí“, v níž lidská bytost přichází ke svému člověčenství. „Specifické způsoby chování jsou naučeny a jsou proto v každé kultuře odlišné“. Kulturu chápou sociální psychologové především jako „obsáhlý systém norem chování, který je charakteristický pro danou společnost, odlišuje se ale od systémů jiných národů“. Kulturní rozdíly se vztahují především na specificky lidské znaky: řeč, umění, náboženství, manželství atd. V osobnosti člověka se současně uchovávají biologické imperativy. O fyziologických změnách v průběhu učení toho víme málo, známe však podmínky učení: 1. je dán tělesný stav napětí, 2. objekty okolí jsou vnímány, a to buď přímo nebo nepřímo prostřednictvím symbolů, 3. reakce na to, co bylo vnímáno, nějakým způsobem mění stav napětí. Ve skutečnosti je toto schéma známým zjednodušením neobyčejně komplikovaného procesu. „Individuum se mění, zůstává ale biologickým organismem, živočichem, modifikovaným sociálními vlivy“.

Jednota chování je především jednotou motivů a postojů. Motivem se rozumí v podstatě stav chtění něčeho, postojem dispozice chtít něco. Obdobně souvisí změny chování v určitých kulturách se změnami motivů a postojů. Kwakiutlové vykazují nejen podobné chování, ale i podobnou touhu po prestiži, a Tschambulové se liší od Kwakiutlů nejen tím co dělají, ale i tím, co chtějí. (U obou těchto kmenů byla konána rozsáhlá kulturně antropologická zkoumání, pozn. M. N.) K vysvětlení motivů a postojů určitého individua nestačí znát jen biologické pozadí nebo jen sociální podmínky jeho života, nýbrž obojí. Vycházíme z analýzy motivů a postojů, můžeme předpovědět něco z budoucího chování individua. Uvnitř kultur se objevuje určitá uniformita i určitá variabilita v chování jejich příslušníků. „Nacházíme-li uvnitř jedné kultury nebo u různých kultur relativně stejné sociální chování, potom nacházíme i shodu motivů a postojů“.

Prolnutí biologických a sociálních vlivů se neuskutečňuje ve skupině nebo ve společnosti, nýbrž v individuu. „Akt nebo konstelace motivů nemůže být jednoduše definována jako např. jediná svalová kontrakce“. Z fotografie znázorňující zvednutí nohy a ohnutí kolena nemůžeme usoudit na odehrávající se akt; abychom porozuměli chování člověka, musíme vědět něco o „předtím“ a „potom“. Rozumíme

tedy chování jiných osob, pokud pozorujeme sled způsobů chování (nikoli jen izolované reakce) a tyto klademe do vztahu k pozorovaným (nebo předtím viděným) konečným výsledkům... Ve skutečnosti jdeme ještě dále.

Předpokládáme, že osoby svým chováním sledují dosažení cíle. Rozumíme chování druhých, pokud jim připsujeme určité motivy. Chování je zaměřeno jak na něco vnitřního, tak i na něco vnějšího. Ponecháme-li vnější podmínky konstantní, mění se touha individua po sklenici vody v závislosti na stavu jeho organismu. Podržíme-li naopak vnitřní podmínky konstantní, mění se totéž přání individua v závislosti na určitých faktorech okolí (např. spatření pijící osoby ap.). Čím méně intenzivní je vnitřní impuls, tím vyšší je práh pro vnější podněty, a naopak, čím intenzivnější je vnitřní impuls, tím je práh pro vnější podněty (incentivy) nižší. Je-li člověk hladov, jí vše, je-li méně hladov, je vybíravější. Motiv je stav organismu, v němž je mobilizována tělesná energie a zaměřována na něco v okolí. Základem lidské motivace jsou instinkty, jichž pojem je však velmi nejednotný a neurčitý. Kromě toho je velmi problematické, co z lidských reakcí je vrozeno a co naučeno. „Motivovaná osoba je osoba, jejíž energie, mobilizována pudem, je selektivně zaměřena“. Selektivní charakter motivace je určen zkušeností. „Vnější část motivace závisí na vnímání... Vnímání znamená organizovat dojmy z okolí“.

Postoj definuje Newcomb jako pohotovost k motivaci, jako predispozici. Postoj individua k určitému problému neříká nic o naučených reakcích k tomuto problému, nýbrž o získané zaměřenosti. Matka, která je zabrána do četby románu, není motivována právě ochraňovat své dítě, může však mít vůči svému dítěti ochranný postoj, který je okamžitě aktivován křikem dítěte. Motiv tedy vystupuje, postoj zůstává. Newcombovo vymezení postoje není v americké psychologii obvyklé. Postojem se zde obvykle rozumí manifestní reagování, nebo prostě „tendence reagovat pozitivně či negativně na osoby, objekty a situace“ (C. T. Morgan 1962). Postoje jsou obecné orientace individua vůči okolí. Není-li však současně jedinec určitým předmětem motivován, nemá vůči němu ani žádný postoj. Postoje vyplývají z dvou nebo více motivačních konstelací, motiv naproti tomu z jediné motivační konstelace. Jako motivy jsou i postoje určeny pravděpodobné organizačními modifikacemi, které rezultují z učení. O této organické bázi však víme dosud velmi málo, i když nechybí plauzibilní hypotézy (např. B. Doob 1947). Postoje nejsou nezávislé příčiny chování, nýbrž spíše intervenující proměnné. Základní princip motivace zní: chování je zaměřeno na každou složku okolí, která je vnímána ve spojitosti s uspokojením pudu. Pro sociální psychologii je zvláště důležitá otázka získaných motivů. Individuum reaguje nejprve na vrozené primární cíle (potrava ap.), s nimiž jsou spojeny různé předměty a situace, které nejsou bezprostředně vázány na pud, ale umožňují dosažení primárního cíle (tzv. sekundární cíle). Pro dítě

je takovým prostředkem dosahování primárních cílů nasycení atd. matka. Velmi brzy se vypracovává spojení mezi zjevem matky a redukcí pudů — matka je brzy dítětem chtěna jako taková, její přítomnost se sama stává cílem, dítě se uklidní v její přítomnosti, i když je hladové. Vznik nových potřeb je vlastně osamostatňování sekundárních cílů. Výstavba motivů na bázi primárních; terciárních na bázi sekundárních atd. jde teoreticky ad infinitum.

Dále se Newcomb zabývá otázkou vzniku postojů, především ze specifických motivů a jejich transkulturální rozšířenosti. Obecně lidská je např. potřeba potravy, avšak akviziční motivy v některých kulturách zcela chybí. Všeobecně rozšířený pud se může podílet na vývoji mnoha rozličných motivů. Podle O. Klineberga (1940) je nejrozšířenějším motiv mateřství, zejména během těhotenství a zvláště po narození dítěte vedoucí k péči o ně. U zvířat je tento motiv podmíněn fyziologií — u kryších samic např. stupeň zájmu o mláďata závisí do značné míry na míře sekrece mateřského mléka (Warden 1931). Sámce některých zvířat lze vyprovokovat ke stavbě hnízda a starání se o mláďata hormonálními injekcemi (McQueen-Williams 1935). U lidí je tato situace složitější. Podle Lintona (uvádí Kardiner 1939) např. u Marquesanů matky projevují poměrně malý zájem o své děti (zvl. novorozence), kterým např. místo prsu podávají kokosové mléko. V této kultuře, kde počet mužů značně převyšuje počet žen, činí vše, aby zvýšily svou sexuální přitažlivost. Ženy Mundugumorů jsou podle M. Meadové (1935) většinou zaměřeny proti porodům. Konečně podle DuBoise (1944) ženy Alorů, které pracují na polích již od druhého týdne po porodu ponechávají své děti celý den samotné. V některých kulturách je rozšířena adopce a rodiče nečiní žádný rozdíl mezi vlastním a adoptivním dítětem. Mnozí prarodiče, strýcové, tety, starší sestry apod. projevují mateřské motivy bez odpovídajícího specifického pudu. Podobně je tomu s otcovskými motivy. Arapeští mužové se velmi starají o své děti, zatímco mužové kmene Tschambuli o ně projevují jen malý zájem (M. Meadová 1935). Podle Millera (1928), který se zabýval problémem otcovských motivů u různých kultur, starají se mužové některých kmenů o děti svých žen, i když tyto mají jiné otce, stejně pečlivě jako o své vlastní děti. Vztah rodič-dítě je v různých kulturách určován různými motivy. Mnoho Číňanů např. chce dítě za touhy po zajištění nesmrtelnosti, u Evropanů se zase setkáváme často s motivy náhrady za ztracenou lásku manžela nebo s motivy identifikace.

Velmi obsírně se Newcomb zabývá problémy změn postojů, různými determinanty změn postojů, k nimž uvádí množství konkrétního výzkumného materiálu. K proměnám postojů dochází zvláště tehdy, nejsou-li staré postoje příliš zafixovány, nepůsobilí-li současně protipropaganda a mají-li vlivy, které mají vést ke změně postojů, určitou afinitu se zkušenosťmi ovlivňované osoby.

Teoretickým jádrem Newcombovy knihy je

pojednání o společenských rolích a výklad psychologie osobnosti, v níž Newcomb nepodává konvenční statická hlediska, nýbrž syntetizující přehled, seskupený kolem problémů vývoje osobnosti, interpersonální interakce a vzniku jáství (self), individuální adaptace a vztahu osobnosti a kultury.

V oblasti teorie sociální role přechází sociální psychologie plynule v sociologii a kulturní antropologii. Zatímco však sociologie zkoumá především genezi sociálních norem a rolí, kulturní antropologie se zaměřuje na jejich deskripci a sociální psychologie zkoumá psychologický dosah rolí a jejich introcepce jako specifický případ učení.

„Význam skupinových norem spočívá v tom, že umožňují komunikaci mezi členy skupiny“. S pojmem sociální normy jako regulativního faktoru sociální interakce souvisí užce pojem role, jejímž základem je komunikativní systém. „Interakce bez společných norem je možná, nikoli ale komunikace“, která je do- rozumíváním na základě společného referenčního systému. V organickém celku společnosti zaujímá každé individuum určitou pozici (status) danou věkem, biologickými, psychologickými vlastnostmi a dalšími faktory. Role je dynamické hledisko společenské pozice. Se svým společenským statusem přebírá individuum určitou společenskou roli „Společnost je systém vzájemně spojených pozic“. Způsoby chování ve vzájemné interakci osob nazývá Newcomb rolemi. Role, spojená vždy se statusem (Newcomb užívá pojmu postavení) má vždy dynamický charakter, vztahuje se k chování, ale nikoli na jeho celek, nýbrž na chování osoby jako „držitele určitého postavení“. Dodržování a nedodržování rolí, které jsou v průběhu vývoje individua internalizovány (člověk se jim učí jako řeči), je sankcionováno společenskými odměnami a tresty. Newcombova koncepce společenské role je v podstatě rozvedením o málo starší teorie R. Lintona (1945). Role v jistém smyslu odpovídají osobním potřebám a potřebám kultury. Systém rolí je vzájemně propojen. Newcomb se podrobně zabývá procesem introcepce rolí, který spojuje s analýzou geneze jáství („Self“). Role nevyjadřují pojmově věcné chování individua, jsou to předpisy, proto Newcomb rozlišuje pojmy role a chování v roli, které je třeba dále diferencovat, od pojmu motivace. Role je organickou složkou osobnosti, ač člověk některé role také odmítá a s většinou rolí se neidentifikuje absolutně. Newcombův přínos je právě v tomto pojetí organického sepětí osobnosti a skupiny, osobnosti a role.

Osobnost je produktem sociální interakce a lze ji definovat jako podstatu individua modifikovanou sociální interakcí. Sociální psychologii pak zajímají především tyto dva problémy: jak se v procesu interakce osobnost utváří a jak v tomto procesu sama působí. Osobnost je současně víc než pouhá konstelace motivů, je to dynamická orientace organismu k okolí, „je jedinečnou organizací permanentních, dynamických a sociálních predispozic“, osobnost je něčím organizovaným. Newcomb pak v tomto smyslu definuje osob-

nost jako „individuální organizaci predispozice chování“. V podstatě je Newcombovo pojetí osobnosti jen určitým vylepšením behaviorismu.

Poslední část knihy je věnována analýze skupinových fenoménů. Také zde se snaží Newcomb uplatnit důsledně genetické a dynamické aspekty a zabývá se především vlivem skupinové příslušnosti na psychologii individua, skupinovými konflikty a solidaritami. Skupiny chápe především jako systémy rolí. Skupinu tvoří dvě nebo více osob za těchto dvou podmínek: především se skupina vytváří jediné z osob, jimž jsou společné nějaké normy, a za druhé se skupina skládá z osob, jichž role jsou navzájem úzce sloučeny. Skoro jedna třetina knihy je pak věnována důkladné analýze skupinových fenoménů.

Newcombova kniha jako učebnice sociální psychologie byla didakticky překonána, např. publikací Krech-Clutchfield-Ballachey: *Individual in Society* (1962), která je graficky výraznější, ilustrativnější ap. Domnívám se však, že Newcombova kniha patří k obsahově nejbohatším publikacím o sociální psychologii a že její význam je především ve snaze po integrujícím přístupu, koncepční jednotnosti, naroubované na zajímavou teorii role a doložené množstvím vlastních bohatých zkušeností a konkrétního materiálu vůbec.

Milan Nakonečný

Young K. and Mack R. W.: Sociology and Social Life

New York, American Book Co., 2nd. ed. 1962.

Oba autoři vydali společně už tři, dá se říci učebnice sociologie, z nichž ta, která je předmětem naší recenze, je pedagogicky velice zdařilým a neobyčejně ilustrativním, byť jednostranně pojatým úvodem do studia sociologie. Plastická koncepce knihy umožňuje vidět sociologické problémy i v aspektaci jiných věd (zvl. sociální psychologie a kulturní antropologie).

Výklad problémů je strukturován podle hledisek, která oba autoři pokládají za základ moderní vědy: struktura, funkce, vzorec (pattern) a proces. Výklad systematizovaný tímto hlediskem je pak zaměřen na problémy: sociálních relací, sociální organizace, sociálních institucí a sociální dynamiky. Těmito

hledisky je kniha také rozdělena do čtyř částí. V poslední části, pojednávající o sociální dynamice, jsou dále probírány základy sociální patologie (různé formy deviantního chování, mentální insuficience, sebevraždy, narkomanie, alkoholismu, kriminalita). Kniha je velice vtipně ilustrována četnými fotografiemi a grafy, psaná pregnantní formou, vybavená na konci kapitol slovníky a přehlednými shrnutími.

Sociologie je nejmladší sociální vědou a autoři ji definují, poněkud zjednodušeně a široce, jako „vědecké studium sociálních aspektů lidského života“. Jádrem sociologie je lidská interakce, která je definována jako reciproký kontakt mezi dvěma nebo více osobami. Široké vymezení sociologie neumožňuje autorům výrazněji oddělit sociálně psychologické fenomény od sociologických. Přesnější diferenciace je jistě nutná, i když rigorózní oddělení není možné. Mnoho společného má sociologie obou autorů také s kulturní antropologií, která se zaměřuje na vzorec individuálního chování v dané společnosti a na rozdíly jednotlivých kultur.

Důležité je precizní vymezení čtyř základních aspektů moderní vědy. Strukturou rozumí autoři uspořádání elementů, případů a fakt. Funkcí rozumí aktivitu nebo důsledky asociované se strukturou vzorcem (pattern) znovu se objevující pravidelnosti v chování, o něž se opírají predikce, a konečně proces je chápán jako dynamika nebo změny, které se uskutečňují ve struktuře, funkci nebo vzorcích.

Základní sociální relací je sociální skupina, která je tvořena interagujícími osobami (např. rodina), jinými případy relace jsou sociální asociace jako posluchačstvo, shromáždění (crowd) a dav (mob). Skupinová interakce může být přímá (fyzická) nebo symbolická. Kategoriami sociální agregace jsou: veřejnost (publics), společnost (society) a komunita (community), v nichž se uplatňuje hledisko věku, pohlaví a rasy.

Výkladem proniká řada psychologizujících hledisek, např. kultura je definována z hlediska teorie učení jako „sdílené naučené chování“ a v knize se objevují některé formulace převzaté z Youngovy knihy o sociální psychologii. V každém případě je však tato kniha neobyčejně informativní a zajímavá.

Milan Nakonečný

Současný stav knižních fondů z oboru sociologie a připravovaná organizace práce v knihovnictví

Prudký vzestup zájmu o sociologii odráží se ve zvýšeném požadavku na literaturu tohoto oboru. Současný stav knižního fondu naprosto nemůže poskytnout krytí tak veliké poptávky po odborné literatuře, produkované zejména v posledních letech ve světě. Dlouholetá stagnace měla za následek naprostý nedostatek požadovaných knih u nás, a konečně knihovny ani ústavy v té době nenakupovaly knihy, které byly na světovém trhu. Rozsah stávajícího knižního fondu sociologie, který má dnes například Universitní knihovna, je poměrně zastaralý. Novinky, které byly běžné ve světě vydávány, nebyly kupovány a tak dnes bez znalosti autora, titulu a vydavatelských dat není možné takovou literaturu objednat prostřednictvím knihovny výměnnou cestou od zahraniční knihovny. V uplynulých letech však bylo vydáno takové množství literatury, že orientace není dnes pro nás snadná. Konečně tento problém není jen příznačný pro obor sociologie, ale je to úděl většiny ostatních oborů, které nejsou vysloveně technického směru. Pokud se týká literatury technické, situace je poněkud lepší. Konečně je velmi obtížné pracovat v sociologii a držet krok s ostatními vyspělými státy bez možnosti informace, kolik na kterém poli bylo již dosaženo výsledků a s jakými úspěchy. Správný výsledek je bezpodmínečně závislý na vědecké spolupráci.

V minulém roce začala Universitní knihovna nakupovat knihy pro obor sociologie. Současně byla v lednu letošního roku instalována výstava sociologické literatury a byly zde vystaveny knihy s nejnovějším datem vydání, které zde byly k dispozici. Po skončení výstavy se připravuje podrobná bibliografie, která sama bude jistě cennou pomůckou při studiu sociologie. Je teď velmi důležité, aby odborní pracovníci dokázali ovlivnit radou a připomínkami akcesní politiku doplňování fondů vědeckých knihoven.

A konečně je nutno zdůraznit, jak málo naši odborní pracovníci využívají výpůjční mezinárodní služby ve srovnání s mnohonásobným počtem provedených výměn naší literatury pro zahraniční zájemce.

Státní knihovna má opravdu bohatý knižní fond, který je národním majetkem. Tento fond je neustále doplňován nejrychlejšími dily světové produkce prostřednictvím odborných nákupních přímo v zahraničí. Přílivem další literatury bude knihovna v krátké době po-

stavena před velký problém času, se kterým se bude muset vypořádat. Světová produkce neustále chrlí nové a nové přírůstky a shromáždit a uspořádat je stává se již za nynější situace nemožné. V druhé polovině minulého století bylo možno shrnout všechnu českou literární produkci od prvopočátku do jediného svazku. Dnes se podle světových statistik počet přírůstků až zdvojnásobuje. Za současného tradičního způsobu ukládání a evidování knižních fondů stává se uspořádání nepřehledným. Co to znamená pro vědeckého pracovníka si lze snadno představit, ať již jde o sociologa nebo pracovníka jiného oboru. Již samo nadměrné množství informací a poznatků, kterým se musí prokousat jako nadbytečným nebo opakovaným, znesnadňuje přístup k jádru sledovaného problému. Dnešní stav nutí všeobecně k specializaci a tato vyžaduje i bezpodmínečnou orientaci ve všech literárních pramenech příslušného oboru. Záplava literatury, časopisů, nakupených informací, které každoročně narůstají v celém světě, je tak obrovská, že by nebylo možné zvládnout ji tradičním způsobem evidence. Katalogy, které v tomto směru knihovny vydávají, jsou nedostatečné a málo operativní. Starý způsob práce vyžaduje namáhavé rozepisování jednotlivých fondů na kartotékové záznamní listky, a to vždy na tolik exemplářů, kolik vede příslušná knihovna rejstříků. Tyto záznamní listky je potom nutno ručně zařazovat a třídit. Jakékoliv přehledy vydávané tiskem vyžadují si mnoho lidské práce, vycházejí opožděně a v závodech s časem jsou vždy neúplné. Toto časové zpoždění je právě na škodu vědeckému pracovníku, ke kterému se tak dostává literatura opožděně.

Hledá se tedy nová forma práce v knihovnictví. S tímto problémem se však již před námi potýkaly zahraniční knihovny s mnohonásobně větším knižním fondem. Jde tedy o světový problém. Cesty byly již zvoleny a bylo by tudíž neodpustitelnou chybou odhodit zkušenosti, které vedly k nově zvolené formě práce. V současné době provádíme pokusy s experimentálním zpracováním pomocí nejrychlejších strojových technik. Předpokladem je zde vyloučení mechanické, zdoluhavé ruční práce a nahrazení technikou, která ponechá člověku jen práce odborné. Stroj mechanicky zařadí příslušný svazek podle předem stanoveného kódu, ale dílo musí být především ohodnoceno a správně zařazeno k příslušnému kódu. Celá řada nově získaných fondů není rozříděna ani do základní evidence. Mnoho cenných informací tak prozatím leží bez využití a na druhé straně na ně nedočkavě

čeká odborný pracovník, který se třeba marně namáhá, ač cesta před ním byla již vyšlapána. Mluvíme-li o zásahu strojů do práce badatele, musí tím spíše podklady pro tuto práci být v předstihu. Mechanizací se zabývala většina knihoven a ústavů již před časem. Jednalo se však o jakési nedostatečné začátky, které mohou najít uplatnění na menším souboru, ale rozhodně ne tam, kde se jedná o milionová množství literárních děl. Pro rozsáhlejší soubory je nutno použít i vyšší mechanizace a automatizace. Sledujeme proto postupy v zahraničí. V červnu t. r. bylo v rámci RVHP uspořádáno symposium mechanizace knihovnictví v Moskvě. Podstatou problému je volba správné techniky. V knihovnictví jde především o zpracování obsáhlejších textů, ať již při evidenci knižní nebo časopisecké. Celý úkol je rozplánován do několika etap a spěch by jistě byl v tomto případě jen na škodu věci. Je pochopitelné, že rozsah prací je značný. Prozatím byl mechanizován úsek evidování zahraničních časopisů, které jsou dnes velmi rychlým a přesným způsobem tříděny podle hledaných znaků, t. j. autora, titulu, obsahu, země, vydání apod. Pomocí rozmnožování fotocestou jsou tyto časopisy velmi rychle dodány čtenáři. Tato evidence je prováděna v celostátním rozsahu a tím je podchyten nákup zahraniční literatury, který je možno řídit a plánovitě využívat. Pokusy, prováděné s rešeršemi pomocí strojové techniky, jsou velmi významným přínosem pro vědeckého pracovníka, který bude mít možnost na požadovanou rešerši obdržet maximálně úplnou bibliografii v nejkratším čase. Zpracování požadavku rešerše je dnes ještě velmi obtížnou záležitostí, která není nikdy úplná a především je pro pracovníky knihovny časově náročná.

V současné době se řeší problém, zda je výhodnější používat děrných štítků nebo samočinných počítačů; jelikož tento problém není vyřešen ani na Západě s konečnou platností, používá se kombinace obou.

Knihovna budoucnosti, aby mohla opravdu sloužit svému účelu, bude nucena podstoupit ještě mnoho proměn. Není také všeobecně známo, že dnešní prostory jsou jak pro Universitní, tak pro Státní knihovnu již nedostačující. Při úvahách o nové výstavbě je však nutno brát na vědomí, že ve světě se běžně používá zmenšených formátů na mikrokarty. Na výstavě pořádané v New Yorku byl předveden plastický film o rozměrech 13 cm², kde bylo systémem fotochromatických mikrobrazů pojata více než 1000 stran knih. Tímto způsobem jsou zařízeny knihovny ve světě, kde například největší Kongresová knihovna ve Washingtonu je úplně mechanizovaná. Západoněmecká univerzitní knihovna v Bochumu používá k plné automatizaci počítače Siemens 3003, kde veškeré postupy jsou přenechány stroji — půjčování, evidence, vrácení, prolongace. Na výstavě v New Yorku byla provedena ukázka dálkového zpracování dat ve vzorové knihovně pomocí UNIVAC 490 (Bulletin ALA).

Řešení této úlohy není jednotné, ale plán postupu mechanizace a automatizace je spo-

lečný všem moderním světovým knihovnám. Bude proto nutné i u nás počítat s tím, že si napříště musí badatel zvykat pracovat se čtecími stroji, kterými budou postupně vybavována jednotlivá oddělení knihovny.

Věcný obsah knihy, zakódovaný v paměti počítače a předložený na požádání rychlotiskárnou v nepředstavitelně krátkém termínu, však bude pro nás znamenat prozatím jen představu, že se to skutečně někde provádí.

Helena Janišová

O metodách výzkumu účinu sdělovacích prostředků

Při zjišťování vstupních, výchozích dat v každém sociologickém výzkumu se nevyhne použití nejrůznějších metod a technik, které mohou podstatně ovlivnit cíle i výsledky výzkumu.

Konkrétní praxe produkce a konsumace informací pomocí rozhlasu, tisku, televize i filmu vyvíjí značně silný tlak na sociology a psychology, aby ji sloužili rychle a přesně. Výsledky sociálně psychologických nebo experimentálně psychologických průzkumů účinnu rozhlasových a televizních pořadů jsou na průzkumných střediscích žádaný téměř okamžitě, v případech průzkumu účinnu tisku či filmů sotva s několikadenním zpožděním po komunikaci informace konsumentům. Navíc je tu často požadavek vysoké validity informace, získané výzkumem.

V této situaci je zapotřebí si ujasnit, jaké prostředky, jaké přístroje, jaké techniky a technologie sociolog nebo psycholog ke své práci použije. Klasický arsenál prostředků ve formě dotazníků, otázkových baterií či statistických sdělení nám již nepostačuje, nebo jimi nemůžeme určitě zkoumané rysy vůbec podchytit. Nabízí se nám řada přístrojů a technik z příbuzných věd, o nichž obvykle sociolog má minimální znalosti, nebo nejsou vůbec dostupné, anebo je neumí ovládat.

Z těchto důvodů je rozumné v nějaké práci souhrnně představit systematické rozdělení technik a přístrojů a determinovat jejich použití v různých fázích výzkumu, nebo osvětlit princip jejich funkce.

V této stati jde výslovně o techniku která má postihnout měření obrazové zvukové informací (tj. filmu, televize, ev. rozhlasu). Pro tento okruh je volen jednotný termín „optofonická informace“, převzatý ze soudobé fyziologie. Dále je zapotřebí přístroje, metody a techniky dělit z hlediska metodologie, techniky a technologie.

Formy a metody měření účinnu optofonických informací.

Jestliže chceme vjem konsumenta optofonických informací podrobit vědecké analýze, je nezbytné nutně stanovit přesné měrné jednotky a kritéria, jakož i srovnatelné metody, kterými měrné údaje získáváme.

K objektivnímu hodnocení a měření nemůže samozřejmě přistupovat v každém případě, kdy pronášíme soud o nějakém jevu. K tomu, abychom zjistili vlastní postoj vůči určité skutečnosti, nebo postoj skupiny lidí, stačí prostá autopsie, odečtení vlastního stavu nervové soustavy, abychom mohli velmi rychle pronést kategorický soud o výstavě, filmu, knize, televizním pořadu, divadelní hře — zda se nám „líbí“ nebo „nelíbí“. Potíže nastávají, když buď máme několik takových soudů srovnávat navzájem a poměřovat jejich hodnotu, nebo když máme vysvětlit původ, podmínky vysloveného soudu.

Není také vždy nutné, abychom prováděli při měřeních nebo soudech vyčerpávající objektivizační měrný proces. V řadě případů, kdy zjišťujeme jen zcela určité parametry účinu, postačí, použijeme-li jednu nebo dvě měrné metody, a zbytek soudu doplníme autopsií — nebo naopak, autopsií ověříme měrnou metodou.

Jedině v základním výzkumu psychofyziologie vjemu konsumenta je naprosto nutné, aby co možná největší část probíhajícího jevu byla postižena exaktními měrnými metodami, aby průběh sledování a měření byl z hlediska badatele ovladatelný, a aby výsledky měření bylo možno formulovat v matematických nebo analogových symbolech.

V oblasti psychologie i fyziologie existuje velký počet měrných metod k získání poměrně malého počtu výstupních údajů — nebo získávané údaje nejsou zcela validitní zadanému úkolu. Při systémech zkoumání vztahu vstupu a výstupu informační soustavy (systémem „black-box“, rozšířeným zejména v psychologii) není vždy zcela jasné, které stavy je třeba brát v úvahu pro posouzení vztahu výstupních informací k vstupu do informační soustavy. Z těchto důvodů je psychofyziologický výzkum neobyčejně obtížnou metodickou technikou získávání údajů, které lze jinými metodami (např. experimentálně psychologickými) získat poměrně snadno. Je daleko výhodnější například získat názor diváka rozhovorem a otázkami, než provádět složité klinický výzkum působení určitého souboru optofonických informací na divákovy receptory, na jeho korovou soustavu. V prvním případě však dostáváme vždy určitý korelát (divák nám sděluje slovy, co si „myslí“ a nikoliv to, co na něj působilo), od kterého nelze mentální zpětnou vazbu žádným způsobem odloučit. V druhém případě dostáváme exaktní výsledek účinu jednotlivých optofonických prvků, ale jen velmi těžko zachycujeme sémantiku komunikované informace. Úspěch psychofyziologického výzkumu tkví ve vhodné kombinaci různých metod, při které vyloučíme použitím jedné metody nedostatky metody druhé. Tímto způsobem např. provádíme odreagování klinického prostředí při fyziologických pokusech, nebo naopak zjišťujeme exaktními způsoby validitu informací, sdělovaných divákem experimentátorovi.

Sestavy výzkumných metod se budou lišit nejen pro každý jednotlivý druh optofonických informací (film, televize, divadelní scéna, kniha, výstava), ale budou rozličné i pro

každou konkrétní výzkumnou akci — protože bude záležet mnoho na sestavě divácké skupiny, na klinických či laboratorních podmínkách pokusu, na experimentátorech, kteří budou s lidmi operovat.

Neexistuje v současné době „měřicí stroj“, „měřicí kabina“, „měrné hlediště“, kam bychom mohli přivádět jednu skupinu diváků po druhé a měřit účín předváděných optofonických programů. Neexistuje také jednotný přístroj — „měřicí účín“, který by dával exaktní syntetické výsledky v podobě matematických nebo analogových formulí nebo numerických korelátů.

Existuje však určitý soubor přístrojů a pomůcek, které lze s výhodou při psychofyziologickém výzkumu použít, které nám šetří čas, usnadňují práci, nebo zachycují a konservují naměřené údaje, registrují řadu podnětů ze strany měřeného subjektu, a jsou do určité míry schopny se buď podřizovat předváděcí aparatuře nebo tuto aparaturu ovládat.

Také můžeme disponovat matematickým aparátem vzorců a přepočtů, které uvádějí naměřené údaje do zákonitých vztahů a mohou nám do jisté míry naznačit formový i sémantický význam zjištěných faktů.

Z těchto důvodů má určitý smysl *rozdělení měrných metod a popis pomůcek*, které lze pro účely měření účinu optofonických informací používat.

*

Měrné metody psychofyziologického výzkumu ve vztahu k sociologickému výzkumu se dělí podle objektu zkoumání do následujících skupin:

1. *Výzkum informačních zdrojů*
2. *Výzkum komunikačního procesu*
3. *Výzkum příjmu a zpracování informací.*

Kromě těchto tří hlavních výzkumných oblastí je možné vydělit ještě výzkumné *informační pole* a výzkum *sekundárních odrazů*.

Pod *metodami výzkumu informačních zdrojů* rozumíme všechny způsoby, kterými zjišťujeme vztah výrazových prvků k vjemu diváka. Jedná se o nejrozumnější druhy měření jasů, kontrastů, tonality a kinetiky obrazu, audiometrická měření na scéně, při sledování televizních a filmových pořadů, nejrozumnější druhy pomůcek pro měření vjemu perspektivy, komposice obrazu. Dále do této skupiny patří tachistoskopická metodika a bioelektronické měrné metody, pokud jimi postihujeme odezvu na podnětové pole jednoduchých výrazových prvků měřeného informačního zdroje.

Výzkum komunikačního procesu je srovnávací měrný proces, při kterém hodnotíme, sledujeme a měříme propustnost komunikačních kanálů, hodnotíme kapacitu toku informací, časové průběhy pozornosti a útlumu, průběhy vjemu dominant, dále konsumaci specifiky. (Jedná se o výzkumné akce, počínaje jednoduchými pomocnými čítači na televizních přijímačích a konče rozsáhlými psychometrickými průzkumy.)

Výzkum příjmu a zpracování informací se zaměřuje na postižení všech vstupních a

výstupních symptomů rozeznatelných na divákoví, dále měření zpracovatelského procesu v nervové soustavě diváka, měření stupně vzrušivosti vlastního průběhu vzruchů, odeznívacích period vjemu, paměťových záznamů. Pro tento druh výzkumu je nejlépe zpracovaná experimentálně psychologická metodika. Jsou tu rovněž použitelné některé bioelektrické a bioelektronické metody a diagnostická šetření.

Výzkum informačního pole zahrnuje oblast sociálně psychologických metod a technik, směřující k odhalení souvislosti a stavů, ve kterých divák informace vnímá, zpracovává a exploatuje se zaměřením na přímou souvislost vjemu diváka s jeho jednáním v určité sociální skupině.

Výzkum sekundárních odrazů zahrnuje oblast sociologických metod a technik, která zjišťuje souvislosti mezi jednáním sociálních skupin a předcházejícími podněty, jež stimulovaly informační kvanta vjemového procesu.

Ve všech skupinách výzkumných oblastí se můžeme zaměřit na hodnocení a kvantifikaci *formy* nebo *obsahu* informace. Můžeme jak postihovat formové specifiky filmového a televizního obrazu, tak např. kvantifikovat průběh period optických čtení při prohlídce výstavy divákem i počty podnětů, jejich intenzitu a průběh jejich odeznívání v nervové soustavě diváka. Ale současně se můžeme zaměřit též na vztah vyslané a přijaté informace vzhledem k určité recepci jednotce, divákovi — a postihujeme kvalitativní, *sémantickou stránku informace*. I zde můžeme exaktními jednotkami a matematickou formulací hodnotit jak množství informace ve sdělené formě, tak její kvalitu vzhledem ke konkrétnímu divákovi; můžeme zkoumat šumová spektra při přenosu informace nebo kvalitativní změny při příjmu a zpracování informace divákem. Tato sémantická stránka informace může být např. jádrem *výzkumu tvorby informací* (např. výzkumu tvorby uměleckých děl, filmů, televizních pořadů). Konečně je možné postihovat měrnými metodami i určité pochody, které s komunikací, vysláním a příjmem informace vůbec nesouvisí, ale jsou příjmem nebo vysláním informace *modulovány* (např. řada vnitrotělových pochodů s příjmem zrakových nebo sluchových informací vůbec nesouvisí — jako tep srdce, změny tělesné teploty, chemické změny krevního obrazu —, ale přesto je prokázána určitá souvislost se změnami informačního příjmu v receptorech.)

Dále je možné rozdělit měrné metody psychofyziologického výzkumu podle *metod*: Zde rozeznáváme:

1. *Metody přímé autopsie*:

K hodnocení faktů používáme identické soustavy, jakou byl fakt zpracováván. Výsledek je určitý *dojem, názor hodnotitele* (např. tímto způsobem pracuje většina porot při posuzování filmů, divadelních her, televizních festivalových pořadů, výstav). K metodám přímé autopsie patří pozorování, srovnávání,

divergenční analýza faktů, dotazy, rozmluvy, nazírání, pátrání, eliminace faktů, syntéza. Badatel „prožívá“ celý proces vjemu sám.

Výsledek měrné metody může být zpracován a zachycen jako:

1. *paměťový záznam* (názor o měření)

2. *registrovaný podněťový záznam* (opis měření)

3. *formulovaný záznam* (výsledek v měrných jednotkách, číslech, formulacích)

2. *Metody zprostředkované autopsie*:

K hodnocení faktů používáme výpovědi osob, které zkoumaný proces vjemu prožily, a jsou ochotny nám o něm vypovídat. Výpovědi mohou být ústní, písemné, numericky formulované. K metodám zprostředkované autopsie patří dotaz, rozmluva, interview, anketa, dotazník, dopis, odezvoová výpověď, vyšetřování. Badatel neprožívá celý proces vjemu sám, ale snaží se zjistit prožitek jiných osob, a výsledky pozorování podrobí určité sumaci.

Výsledky měrných metod zprostředkované autopsie mohou být zpracovány:

1. experimentálně psychologicky

2. statisticky

3. matematicky

4. analogově

Při experimentálně psychologickém zpracování provedeme rekonstrukci případu podle zjištěných výpovědí, analyzujeme celý proces od počátečních podnětů až do výsledných reakcí, zjištěných v jednání vypovídajících osob, a formulujeme přímou autopsii závěry výzkumu.

Při statistickém zpracování provedeme běžnou početní techniku sumaci výsledků a vytríděné výsledky uspořádáme do podoby matice, tabulky, statistického výkazu. Při početních úkonech můžeme s výhodou použít strojů.

Při matematickém zpracování výsledků si určíme nejprve *hodnotový kód*, podle kterého zpracujeme všechny výpovědi do numerických nebo algebraických symbolů, a ty pak řešíme podle zvolených rovnic nebo formulí na základě přímé analogie. Kódování lze provádět již při získávání výpovědí ručně, mechanicky nebo analogově, a v takovém případě lze další zpracování výzkumu provádět pomocí matematických strojů.

Při analogovém zpracování získané údaje rovněž podrobíme určitému kódování, ale ne vždy do numerických nebo matematických, ale přímých analogových kódů, a další variační nebo optimalizační počty provádíme na analogovém počítací. Je výhodné, jestliže použijeme různé variátory a optimalizátory funkcí a předvádíme volené variace hodnot na fázovém repetitoru. K analogovému zpracování patří samozřejmě příslušná registrační technika pro fixaci zpracovaných výsledků.

3. *Metody sociální autopsie*:

K hodnocení faktů přistupujeme dvěma předchozími metodami: Badatel prožije jev nebo

jeho část sám, ale sumuje svůj prožitek s prožitky jiných lidí, diváků, u kterých zjistí případné odezvy. Ty odečte buď na základě objektivního měření nebo subjektivního dojmu.

Tímto způsobem pracuje převážná většina recenzentů, publicistů, filmových, divadelních, televizních a výtvarných kritiků, kteří nějakým způsobem hodnotí „účin“ divadelních her, filmů, výstav, televizních pořadů, literatury a hudby.

Výsledkem této metody bývá literární studie, slovní opis jevu, jeho formy a obsahu a dojmové vyjádření reakce diváků na prezentované dílo.

Zpravidla tu můžeme rozlišovat:

1. *recenzi* (tiskovou, rozhlasovou) — která stručně popíše zkoumaný jev a v závěru provede jeho hodnocení jevu;

2. *kritický rozbor* — provádějící analýzu formy nebo obsahu díla a jeho účinku na diváky;

3. *uměnovědná studie* — zachycuje, přisné hodnotí a vynáší soudy nad prvky formy, obsahu a účinu prezentovaných informací. Provádí sociálně psychologickou analýzu podnětového pole díla, všimá si obecných principů tvorby, prezentace a konsumace informačních shluků, děl;

4. *esej* — zpracovává formou uměleckého díla určitý jev, hodnotí jej, ale hodnocení provádí pomocí emocionálně-naukového působení na čtenáře.

Ve všech případech může mít výsledek jak psanou nebo mluvenou formu, tak i své obrazové vyjádření (filmový fejeton, televizní recenze, umělecký film, obraz, kreslený vtip).

4. *Metody elementové analýzy:*

K hodnocení faktu používáme složitější vědeckou metodiku, která se skládá:

1. z rozložení faktu na pokud možno nejmenší prvky;

2. z určení kódu parametrů těchto prvků;

3. z měření parametrů jednotlivých prvků nejrůznějšími objektivními metodami, přístroji a způsoby;

4. ze sumace výsledku, který může být prováděn všemi druhy autopsie, nebo vyhodnocován pomocí početních pomůcek nebo strojně.

K metodám elementové analýzy patří např. tachistoskopická elementová metodika, různé způsoby obrazové, zvukové a biotelemetrické registrace faktu a psychometrická metodika.

Badatel v tomto případě neprožívá jev, ani se nemusí jevu zúčastnit, ani nepotřebuje sumovat výpovědi účastníků, diváků. Hodnotu jevu pouze podle údajů, komunikovaných měřicími přístroji, nebo na základě přesného testového programu nebo měřítka. Metodu realizujeme obyčejně v terénu.

5. *Metody elementové syntézy:*

K hodnocení faktu používáme následující metodiky:

1. určíme základní parametry prvků zkoumaného faktu,

2. provedeme statistickou rozvahu celého sledovaného souboru,

3. určíme reprezentativní vzorek parametrů prvků a ten podrobíme objektivnímu měření,

4. provedeme sumaci výsledku.

Tento druh výzkumu může být prováděn jak v terénu, tak jako laboratorní nebo výběrový pokus.

Kromě zmíněných pěti druhů metod může být při výzkumu používáno kombinované metodiky — a právě tato kombinace metod bývá nejčastější a šťastnou volbou pro postižení zkoumaného jevu. Při kombinaci metod je však nutno mít na zřeteli, že výsledek bude mít vždy korelační charakter — a případná chyba v korelátu může být mocninou chyby jednotlivých elementů. Je tu tedy enormní nebezpečí omylů, zvláště použijeme-li při matematické formulaci chybných přepočtů získaných hodnot.

Úspěch zvolené metodiky je vždy závislý na validitě vstupních, prvotně získávaných dat. Proto je velmi důležitá správná volba *prvního* zpracovatelského stupně, ze kterého nemůžeme chyby v žádném případě již eliminovat pozdějším zpracováním. Chyby v ostatních zpracovatelských stupních se nám objeví neúměrnými nebo nereálnými výsledky, které můžeme snadno opravit. Chyby v prvním zpracovatelském stupni výzkumu opravit nikdy nelze.

Posledním dělením forem a metod měření účinu optofonických informací je rozdělení jednotlivých *technik a technologií výzkumu*.

Pojmem *techniky výzkumu* rozumíme soubor technických prostředků a pomůcek, které k realizaci průzkumových prací používáme. Pojmem *technologie výzkumu* rozumíme způsob zacházení s nimi.

Z hlediska technik můžeme dělit soubor přístrojů a pomůcek následovně:

1. *Technika sondážní* — obsahující přístroje, jejichž pomocí zjišťujeme vstupní data výzkumu. Přístrojovou techniku této kategorie dělíme dále na:

a) *sondáže stavu a průběhu* — obsahující nejrůznější měřiče vegetativních biologických funkcí, psychometrie, memorativní aparatury, bioelektronické vícekanálové soustavy, filmové kamery, fotoaparáty, mg. aparatury;

b) *sondáže podnětů* — obsahuje celou tachistoskopickou techniku, jasoměry, luxmetry, audiometry, měřiče kinetiky, stereoanalýzátory, kinestetické analyzátory;

c) *sondáže zpětných vazeb* — obsahuje nejrůznější sběrače podnětů při skupinovém průzkumu, evalografy, kvantigrafy, synchrografy, komunikační zpětnovazební systémy, beep-sondy.

2. *Technika zpracovatelská* — obsahuje přístroje, určené k manipulaci se získanými vstupními daty. Dělí se na:

a) *kódovací stroje* — zprostředkující pře-

vod vstupních dat pro strojové zpracování (flexowritery, snímače, děrovače);

- b) *převáděče kódů* — nejrůznější typy vocoderů, převodníky záznamových systémů;
 - c) *dešifrovací stroje* — decodery, deduktory;
 - d) *početní soustavy* — stroje pro statistické, matematické a analogové výpočty;
 - e) *analytické a syntetické strojní soustavy* — audiospektrografy, videospektrografy, měřiče úrovní záznamů a signálů. Synchronizační a časosběrné pomůcky;
 - f) *laboratorní techniku*: fyzikální, fotochemickou, elektrickou, pneumatickou. Detekční pomůcky.
3. *Technika hodnotící — resultativní*: obsahuje přístroje, s jejichž pomocí hodnotíme zpracovaná data. Jsou to nejrůznější poměrová pravítka, logaritmické početní pomůcky, osciloskopy a repetiční analogová technika, měřiče záznamů a jejich úrovní, grafické analyzátory, anaglyfické a stereoskopické vyhodnocovací stroje.
4. *Technika ověřovací — verifikační*: slouží nám k porovnání dat, získaných různými přístroji. Jsou to nejrůznější analyzátory záznamů, pantografické a korelační vyhodnocovače, převodní strojové systémy pro numerický i alfabeticý kód, technické pomůcky pro optickou a akustickou verifikaci záznamu, srovnávací generátory, můstky apod.
5. *Technika záznamová — registrační*: slouží k fixování přijímaných dat z výstupu strojů. Dělí se na:
- a) *grafické registrátory* — u nichž výsledkem je křivka, přímka nebo soustava bodů, zaznamenávaná na papír, film, sklo;
 - b) *obrazové registrátory* — do této skupiny patří všechny registrační pantografické, filmové a videomagnetické přístroje, pokud jich používáme k registraci nějakého jevu, dále telefotografické aparatury, pokud jich používáme k přenosu obrazové informace pro výzkum;
 - c) *registrátory středních kmitočtů* — (zvukové registrátory) — sem patří nejrůznější typy magnetofonů, diktafonů, tonových generátorů, hlukoměrů apod.;
4. *registrátory elektrických funkcí* — zde se jedná o soubor běžných měrných pomůcek, voltmetrů, ampermetrů, korelačních měřících soustav, o měřiče kmitočtů, měřiče funkcí z oblasti vlnové mechaniky — pokud tyto přístroje představují výstup strojů z oblasti sondážní techniky.
6. *Technika ovládací a synchronizační* — slouží k přesnému ovládání zapojených přístrojů ve výzkumné akci. Jsou to nejrůznější relové a elektronkové ovládací sady, čítače, zpochťovací a urychlovací obvody, počítací ovládače, časová, impulsní a repetiční relé, mechanické, elektrické a elektronické syn-

chronizátory. Patří sem i vybavení všech registrátorů, pokud je určeno k synchronizaci záznamu (např. údaje kódu, času, podmínek v okraji výzkumného filmového snímku, údaje obrazového kódu v registračním fotografickém záznamu).

Technologie výzkumu v oblasti měření účinnu optofonických informací se řídí vlastnostmi strojů, a samozřejmě nutnými potřebami zkoumaného objektu. Vztah jednotlivých výzkumných technik k technologii práce s nimi je dán korelátem jejich funkcí ke skutečnému cíli výzkumu. V případech, kdy nedostačuje k ovládnutí strojů člověk, experimentátor, je možné jej nahradit ovládacím nebo synchronizačním zařízením tak, aby vůdčí funkce člověka v prováděném psychofyzilogickém výzkumu se posunula směrem ke zkoumanému objektu, k divákovi — a aby stroje pokud možno pracovaly bez záahu člověka.

Miroslav Malík

Problematika sběru vstupních dat v sociologickém výzkumu

Žádný sociologický výzkum se neobejde bez opatrování určitého, poměrně značného množství informací o skupině lidí, kterou studujeme. *Sběr informací představuje nejdlejší a nejobtížnější fázi sociologického výzkumu.* Často právě na něm závisí úspěch tohoto výzkumu; velmi často míra poskytnutých finančních prostředků determinuje — vzhledem k obtížnosti sběru dat — jeho rozsah.

Pojem „vstupní data“ je identický s dřívějším pojmem „základní“, „primární“ údaj — tj. výpověď, kterou získáváme od každé jednotky v sociologickém výzkumu. Ustálil se v souvislosti s užíváním strojové zpracovatelské techniky v sociologickém výzkumu. Má několik základních parametrů¹:

1. Sémantické charakteristiky:

- a) intenzita informace (vnější — vzhledem k cíli výzkumu) (vnitřní — vzhledem k formě vyjádření),
- b) renundativnost informace (rozložení intenzity informace v ploše),
- c) opacita informace (iniciační kvantum látky, potřebné k vyvolání podnětu),
- d) temporální nosnost (trvanlivost informace v určitém časovém průběhu).

2. Formové charakteristiky:

- a) stav symbolu (primární, sekundární, stav přenosu odrazu, zpětné vazby),
- b) systém kódu (verbální, světelný, auditivní, motorický),
- c) kód signálu (slovo, matematický znak, grafická zkratka).

Když si z obecné teorie informace analyzujeme data, získaná v sociologickém výzkumu (z odpovědí na dotazník, z interviewu

¹ N. Glazer: *Basic input Data in Social Relations Research*. New York 1964, str. 13–19.

720

na *iniciátor*, ovládaný výzkumnou jednotkou (sledovaným člověkem). Iniciátor má podobu buď jednopólového nebo dvoupólového tlačítka, které drží tázaný člověk v ruce. Otázkou kladé sociolog celé skupině lidí *najednou*, odpovědi mohou následovat *bezprostředně* (řádově v sekundách), *v libovolném pořadí tázaných a volitelným kódem*. Maximální počet členů skupiny je 30 osob, které mohou být najednou vyšetřovány. Doba vyšetření *není omezena* (může jít i o dvouhodinovou rozmluvu sociologa se skupinou, s obsahem až 1000 otázek). Technický princip zařízení je tento: stejnoměrné napětí el. proudu 24 V napájí soupravu cívek. Do okruhu je vsazen klíč (tlačítko), spojený vodičem (tenkou dvoulínkou v PVC), který se uzavírá podnětem vyšetřovaného. Elektromagnetické cívky reagují na impulsy přitažením kotvičky, která vybíhá v pelotu, na niž je zapisovací zařízení. Převodové zařízení, poháněné elektromotorem 220V, umožňuje pohyb registračního papíru. Zdrojem napětí je transformovaný proud 27V, který je usměrňován selenovým usměrňovačem v Graetzově zapojení. Pohyb registračního papíru lze synchronizovat s průběhem promítaného testového filmu, pozorovaného televizního pořadu apod.

Hlavní části přístroje je liniový registrátor. Jde o sériový výrobek n. p. Metra v Blansku. Je vyráběn ve třech typech: Rg 140 (pro sledovanou skupinu 10 osob), Rg 280 (s dvěti kanály), Rg 380 (s třiceti kanály pro třicet sledovaných osob). Cena přístrojů podle typu se pohybuje od 1300 do 6800 Kčs. Záznam je prováděn inkoustem na perforovaný registrační papír. Pohyb ručky i záznamu je přímočarý, s eliptickým převodem síly. K záznamu je zapojena samočinná aretace. Tlumení přístroje je magnetické, ustavení ručky na trvalé výchylce je 0,5–1 sec (to znamená, že podněty od sledovaného člověka nemají přicházet do přístroje v kratší době než 1 sec). Pro posuv registračního pásu lze (podle přání objednatele) použít hodinový strojek s ručním nebo elektrickým natahováním, synchronním motorkem nebo impulsním hodinovým strojkem. Hodinové strojky mají dobu chodu 8 dnů s rozsahem posuvu 10–120 mm/hod. Hodinový strojek s elektrickým natahováním má rezervu 6 hod., zdroj 120V/50Hz. Hodinový strojek se synchronním motorkem má rozsah posuvu 10–48 000 mm/hod. ve třech rychlostních stupních. Impulsní hodinový strojek s impulsy v intervalech 1, 3, 12, 30, 60 sec (24V) má rozsah 10–120 mm/hod. ve třech stupních, poslední stupeň maximálně 20 mm/hod. pomalého chodu. Pro účely sociologického průzkumu vyhovují rychlosti posuvu mezi 12–36 000 mm/hod.

Registrační pás má časové a rozsahové dělení, provedené podtiskem. Délka pásu je 24 m matného hlazeného papíru 30g/m², dodávaného n. p. Metra, Praha. Registrační inkoust je dodáván v tubách v černé, červené, fialové a zelené barvě, ve dvojí viskozitě pro malé a vyšší rychlosti záznamu [inkoust pro vyšší rychlosti kolem 36 000 mm/hod. musí mít nižší obsah glycerínu]. Výrobcem inkoustu je n. p. Gama, Praha. Čitelnost zázna-

mu je zaručena do četnosti impulsů ve vzdálenosti 0,5 mm. Spotřeba přístroje je cca 30W/hod.

Iniciační systém (tlačítka a vodiče) nejsou s registrátorem dodávány; předpokládá se, že si je objednatel zhotoví vlastním nákladem. V nejjednodušší formě jde o 30 zvonkových tlačítek, spojených s registrátorem vodičem.

Evalograf je dílem konstruktérů dr. Admace a dr. Satánka z Brna, byl vyroben v roce 1964 a je používán v MUZO-Brno k sociologickým výzkumům v oblasti zdravotnické osvěty.

Specifické možnosti poskytuje evalograf při lineární kombinaci kódového záznamu, kde můžeme docílit při respektování zákonitosti motorické reflexivity pozoruhodných výsledků v neadaptovaných odpovědích vyšetřovaných osob.

Kvantigraf (čs. patenty 89 417 a 100 245) je registrační zařízení, které provádí *kumulativní záznam jevů v počtu případů a proíhající čas* (průchod chodců křižovatkou, kolem exponátu ve výstavním sále, dobu sledování nějakého jevu člověkem, užití nějakého předmětu, iniciované podněty). Přístroj na pohybujícím se záznamovém pásu kreslí stupňovitou čáru — *kvantigram*. Pás papíru je široký 90 mm, perforovaný, ve třech pásmech po 25 mm (tři skupiny sledovaných jevů). Posun pásu má konstantní rychlost 60 mm/hod., na šířku jednoho pásma lze zaznamenat 50 případů. Jakmile dojde hrot peloty k maximální hranici, automaticky se vrátí k nulové základně a začne zaznamenávat další případy. Prakticky lze zaznamenávat 5000 případů za hodinu, a s předřazeným kumulátorem impulsů i vyšší počet případů. Pelot může psát inkoustem, nebo je proveden jako ocelový hrot, který ryje do speciálního papíru. Kvantigraf nevyžaduje žádnou obsluhu, naplní papíru stačí pro *nepřetržitě sledování* 7–8 dní, ve spojení s fotonkou nebo fotobuňkou může pracovat v jednoduchých případech i bez přítomnosti člověka-operátora, zcela automaticky. Přístroj může být rovněž zapojován výběrově (pracuje jen v určitých hodinách) nebo kvantově (zapojí se jen tehdy, jestliže počet případů, které přístroj měří, přestoupí určitou hranici za časovou jednotku.)

Technické parametry kvantigrafu jsou tyto: 25 × 17 × 21 cm, váha 6.60 kg, pohon synchronním motorkem SMz 375, 220/110V 50Hz, přívod impulsů šestipramenným vodičem, napojeným na snímače impulsů (tlačítka, fotobuňky). Napětí v usměrněných okruzích maximálně 36V. Cena přístroje cca 3800 Kčs.

Synchrograf (čs. patent 96600) je přístroj, jehož může sociolog použít při terénním výzkumu. Je založen na principu grafického zobrazení jevu pomocí úseček, které mohou mít povahu lineárního kódu. Přístroj zaznamenává úsečky rycím hrotem na papírový záznamový pás, opatřený sítí. Šířka perforovaného pásu je 90 mm, síť má 16 kanálů s jedním kontrolním nebo synchronizačním kanálem. Přístroj má tři rychlosti 1 mm/min, 10mm/min a 100mm/min. Pro časová měření (v sociologii používaná výjimečně) lze měřit

až do řádu 0,005 min. (systémem decimálního dělení minut). Výhodou synchrografu je jeho podoba s počítačím strojkem. Má 16 tlačítek ve 4 řadách, které může sociolog ovládat na slepo, během vyšetřování, aniž musí sledovat přístroj. Jakmile stlačí tlačítko, začne záznamový hrot zaznamenávat. Stlačí-li druhé tlačítko, přestává psát předcházející souprava. Stlačí-li obě tlačítka najednou, píše najednou dvě i více pelot. Záznam může být z přístroje kdykoliv odebrán, na zásobní cívice je zázoba cca 15 m záznamu.

Největší výhodou tohoto přístroje pro sociologa v terénu je skutečnost, že při besedě nemusí nic psát, žádné údaje nezaznamenává, může se věnovat řízení diskuse a pozorovat reakce účastníků. Přitom získává objektivní a přesný záznam v binárním nebo nebinárním kódu, ze kterého vyhodnotí řadu kvantometrických údajů u každého účastníka průzkumu. Předpokládá se, že buď jde o vyšetření jednoho člověka sociologem v rozsahu 16—256 otázek při jedné rozmluvě, nebo o záznam skupinového vyšetření do velikosti skupiny 15 osob při záznamu 16—48 typů údajů v lineárním kódu.

Technické údaje synchrografu: velikost 26 × 15 × 11 cm, 3,40 kg, pohon synchronním motorkem 220V, s transformátorem lze použít

i 12, 24, 42 V/50Hz. Cena zatím není určena.

Oba přístroje (kvantigraf i synchrograf) byly vyvinuty v letech 1964—65 ve Výzkumném ústavu strojírenské technologie a ekonomiky v Praze pracovníky V. Viniklářem a S. Smolou.

Ve vývoji jsou přístroje kvantiskop (tj. kvantigraf, doplněný fotografickým záznamem registrovaných jevů, s dálkovým ovládáním) a korelační evalograf (evalograf, u něhož je záznam jednotlivých kanálů kumulován do jediné korelační křivky na principu analogie galvanometru).

Výhodou této tzv. střední mechanizace sběru dat v sociologickém výzkumu je skutečnost, že téměř odpadá předpracovatelská fáze pro strojové zpracování, vstup dat do počítače je možný přes fotooptický snímač nebo kontakt ní dotykové snímače. Další nespornou výhodou je skutečnost, že přístroje odstraňují obtížné a zdoluhavé vyplňování dotazníků a psaní zpráv, které jsou dosud nezbytným, průvodním zjevem každého sociologického výzkumu. V případě evalografu získáváme navíc synchronizovaný autentický záznam výzkumu, který lze kdykoliv s naprostou věrností reprodukovat.

Miroslav Malík

Konference filosofických (a sociologických) časopisů evropských socialistických zemí ve Varně

Ve dnech 18.–22. 5. 1965 konala se v objektu Bulharské akademie věd u Varny třetí konference filosofických časopisů (evropských — s výjimkou Albánie) socialistických zemí, na níž byli poprvé přizváni také zástupci časopisů sociologických; v budoucnu mají být již pravidelně svolávány porady časopisů filosofických i sociologických.

Na programu konference bylo několik teoretických otázek: 1. *Některé problémy dialektiky vývoje socialismu a komunismu* (úvodní referát akademik Mitin, SSSR), 2. *Teorie odrazu* (akademik Pavlov, BLR) a *Logika vědeckého zkoumání* (prof. Polikarov, BLR), 3. *Některé otázky metodik sociologických průzkumů* (prof. Bauman, PLR). Poslední den byl pak věnován *informacím a výměně zkušeností* o práci filosofických a sociologických časopisů.

Akademik Mitin snažil se ve svém referátu vystihnout specifičnost projevu zákonů dialektiky za socialismu, podmíněnou stále větší sociální jednotou společnosti. Z odstranění třídních antagonismů vyvozoval závěr o zásadní neantagonističnosti rozporů za socialismu vůbec (i když připouštěl jednotlivé projevy antagonismů) a o posloupnosti jako formě skoků za socialismu. Kritizoval přitom názory o jakoby zcela novém typu dialektiky za socialismu a pojetí rozporů jako pouhých chyb a nedostatků. Základní rozpor socialismu formuloval jako rozpor mezi dostiženou úrovní výroby a neustále rostoucími potřebami. Vyzvedl vzrůst role a novou funkci subjektu, spočívající v překonávání živelnosti a v stále uvědomělejší řízení společenských procesů. Zabýváje se rozporů v současném mezinárodním dělnickém hnutí a mezi socialistickými zeměmi, ukázal na jejich objektivní i subjektivní příčiny a charakterizoval je jako rozporů neantagonistické, jež je možno překonat. Jejich překonání není ovšem dáno automaticky obecnými předpoklady socialismu, nýbrž vyžadá si velikého subjektivního úsilí. I když varoval před podceňováním obecně teoretických problémů, zdůraznil v závěru, že není možno setrvat jen u nich, a vyzval příkročit ke konkrétním výzkumům společenských jevů.

V diskusi k tomuto prvnímu referátu vystoupili ss. Eichhorn (NDR), Pomaizl (ČSSR), Wirth (MLR), Ošavkov (BLR), Danase (RLR), Grlíč (FLRJ), Iovčuk (SSSR), Krajewski (PLR), Strinka (ČSSR), Životić (FLRJ), Belu

(RLR), Vylov (BLR), Lukacz (MLR). Pomaizl se zabýval otázkou podstaty a jevových forem socialismu, otázkou rozporů za socialismu, dialektikou demokratického a socialistického za socialismu, zvláště s ohledem na národnostní problematiku, a na závěr — v souvislosti s problematikou světové socialistické soustavy — pojetím socialistické integrace. Wirth podal velmi sevržený a přesný přehled základních rozporů přechodného období a socialismu. Ošavkov zdůraznil význam sociologie pro vědecké a plánové řízení socialistické společnosti a pokusil se vysvětlit své pojetí marxistické sociologie jako speciální, nefilosofické společenské vědy a spolu s tím naznačit hlavní její úkoly. Hlavní teze Grlíčova příspěvku daly by se stručně shrnout asi takto: o komunismu se místo jako o procesu a pohybu společnosti mluví chybně jako o jakémsi konečném cíli a stavu; navíc absolutně jako o ideálu naprosté dokonalosti, takže se uvádí v pochybnost jeho reálnost; ignoruje se otázka cest a prostředků k jeho dosažení, třebaže neadekvátními metodami může být vytvořena jen deformovaná jeho podoba; komunismus bude natolik humánní, nakolik humánní bude socialismus, z něhož vyrosté; komunismus není nadosobní obecně, v jehož zájmu je dnes nutno vyžadovat odříkání, obětí a potlačování osobnosti a jejich zájmů. Komunismus je v principu obsažen už v dnešku — bude jen rozšířením toho, co existuje a plánuje se už dnes. Iovčuk se zabýval otázkou socialistického uvědomování a zvláště výchovou k proletářskému internacionalismu; zdůraznil význam demokratického k prosazení základní metody řešení rozporů socialistické společnosti bojem názorů; vyzvedl růst významu a role vědy v socialismu. Zvláště s ohledem na konkrétní poměry v dnešním světě odmítl snahy o desideologizaci vědy. Krajewski upozornil, že rozporů spojené s kultem osobnosti znamenaly deformaci socialismu a byly v podstatě socialismu cizí. Polemizoval s názorem Mitina, že dialektický proces rozdělení jednotného jakoby v socialismu ztrácel na svém obecném významu. Poznamenal, že by to vedlo k názoru, Mitinem kritizovanému, jakoby v socialismu — v rozryvu s předešlým vývojem — šlo o zcela nový typ dialektiky. Strinka vyzvedl v svém příspěvku kritický charakter marxistické metody, v souvislosti s obdobím kultu osobnosti zabýval se otázkou svobodného rozvoje vědy a odmítl autocenzuru, vedoucí k deformacím vědeckého zkoumání. Životić polemizoval s Iovčukovou tezí o desideologizaci. Názor, že socialismus je možno

vybudovat jen na základě vědy, kritizoval jako přežitek pozitivistického scientismu. Věda jen otevírá možnost humanisace a další závisí od cílů, jež jsou pro nás hodnotami. Nestačí tedy zkoumat strukturu světa, nýbrž i to, co je nejvyššími hodnotami člověka. Nejvyšší hodnotou je totální, autentický, iniciativně, bez vnějšího přinucení se uskutečňující morální člověk, nesledující apriorně stanovené cíle, nýbrž svobodně tvořící. *Belu* viděl hlavní rozpor socialismu i komunismu v rozporu mezi výrobními silami a výrobními vztahy. Subjekt je výrazem objektu, nedá se však naň redukovat. Upozornil na nedostatečné studium rozdílu individuálního a společenského vědomí a zkoumání motivů jednání lidí. *Vylov* se vyslovil pro formulaci, že hlavními ve společenském vývoji jsou samozřejmě materiální ekonomické procesy, že však role subjektu – vědomí, organizovanosti, aktivní činnosti lidí – se stává stále více rozhodující.

Akademik *Mitin* v závěrečném slovu jednak doplnil svůj referát, jednak odpověděl na diskusní příspěvky. Kritizoval tezi o splynutí teorie a praxe v socialismu, jež napáchala mnoho škod v oblasti teorie a historie společnosti, jako neopragmatistickou. Svůj názor o základním rozporu socialismu obhajoval jako pokus o konkrétnější charakteristiku pohybového zákona socialistické společnosti. Rozpory komunismu je možno charakterizovat a formulovat jen obecně a rámcově. Přiznal relativní imanentnost vývoje vědy a význam svobody vědeckého zkoumání. Vyslovil se však proti jednostranně gnoseologickému chápání problému vědy, jež podle něho vede k chybám. Např. teze o destruktivní funkci marxistické metody, odvolávající se na Marxův Kapitál, všímá si formální shody, nevidí však konkrétní historické rozdíly mezi rolí marxismu za kapitalismu a za socialismu. Apologetika socialismu je správná – samozřejmě pokud je správná, tj. pravdivá. Vyjádřil souhlas se základním Grličovým úsilím, současně je však kritizoval za abstraktní humanismus, ignorující reálné poměry současného světa, nedovolující – ani v Jugoslávii – vzdát se dosud násilí. Proti životičové strohému rozlišení vědy a etiky zdůraznil, že etika je také věda. Proti jeho naprostému odlučování filosofie a politiky uvedl, že může jít jen o relativní, nikoli o absolutní oddělování; námitky jsou oprávněny jen proti pokusům o bezprostřední, úzké a násilné spojení filosofie s každodenní politikou. Stranickost představuje nejvyšší princip chápání filosofie a jejích úkolů. Filosofie je spojena s politikou i v svých nejabstraktnějších oblastech. Marxističtí filosofové přijímají spojení filosofie s politikou nikoli na rozkaz, nýbrž dobrovolně a z přesvědčení. Pokud jde o otázku antropologie, prohlásil v závěru, že podle něho nepotřebuje marxismus zvláštní vědu o člověku, protože problematika člověka, humanismu atd. patří do předmětu především marxistické filosofie.

Další dva referáty a diskuse k nim byly věnovány vysloveně filosofické a navíc ještě dosti specifické problematice. Akademik *Pav-*

lov ukázal na význam teorie odrazu pro správné chápání logiky jako vědy o pravdě. Vyslovil názor o zbytečnosti tzv. meta-nauk. Formuloval metodu jako zákonitost osvojenou v takové míře, že může být využita k získávání nových poznatků i k změně skutečnosti. Odmítl vymezení metody jako souhrnu principů, pomocí nichž je dosahováno pravdy, pro jeho formálnost. Uvedl, že poznávání pomocí modelů je starého data, dostává se však v současné době na nový stupeň. Kybernetika, založená na analogii, nemůže pomoci při zkoumání jedinečných procesů a jevů. Otázku, zda může stroj myslet, odmítl jako falešně postavenou. Myslí člověk – pomocí mozku, jenž je nástrojem myšlení; nástrojem myšlení se stává i stroj.

V diskusi vystoupili ss. Kosing (NDR), Girginov (BLR), Ruml (ČSSR), Popescu (RLR), Krajewski (PLR), Arab-Ogly (SSSR – Otázky míru a socialismu), Stojanovič (FLRJ), *Belu* (RLR), Szigeti (MLR). *Kosing* vyšel z rozlišení metody a metodologie. Oproti T. Pavlovovi, který ostře odlišil metodu a systém, upozornil na vzájemné jejich souvislosti. Souhlasil s T. Pavlovem, že teorie – odražené, poznané zákonitosti – mají metodologický význam; vyzvedl nicméně rozdíly, specifčnost teorie a metody. To je i racionální jádro některých názorů neopozitivistů na otázku metody, jež jsou svým odtrháváním metodologie od světového názoru a redukcí metody na logické zacházení s materiálem samozřejmě v základě falešné. Pokud jde o tzv. metateorie, nelze je podle Kosinga pokládat za pouhý idealistický výmysl. Nezávisle na idealistických definicích jde o reálný problém, vynořující se zákonitě na určitém stupni rozvoje vědy, postihující různé stupně rozvoje teorie a bránící směřování pojmů a zbytečným nedorozuměním. *Ruml* poukázal na to, že dialekticko-materialistická teorie odrazu je východiskem vědeckého řešení role symbolického prvku v procesu poznání a rozebral základní vztahy mezi teorií a systémem znaků. Podle *Krajewského* je pojem informace stejně široký jako pojem odrazu, neboť informace vzniká při každém vzájemném působení. Pokud jde o otázku stroje a myšlení, rozlišil *Krajewski* logický a psychologický pojem myšlení. *Arab-Ogly*, který naň navázal, vyzvedl oproti dosti skeptickému názoru T. Pavlova obrovské možnosti existující už techniky (učící a opra- vující se stroje) a ještě nevidanější její perspektivy. Z věcného, i když často ostře polemického rázu diskuse vypadal příspěvek *Stojanovičův*, odmítající jednoduše teorii odrazu. T. Pavlov, provádějící závěr diskuse k tomuto bodu a uznávající řadu vážných námitek diskutujících, právem žádal na Stojanovičovi argumenty, případně nové pozitivní řešení problémů, stavěných teorií odrazu.

Třetí okruh problémů konference byl dán referátem *prof. Baumana* o některých otázkách metodik a technik sociologických výzkumů. V Polsku už vyšli z prvního stadia konkrétních výzkumů. Elementární problémy tohoto období byly vystředány vyššími, z nichž některé *Bauman* uvedl: má být marxistická sociologie empirickou vědou? V ja-

kém smyslu — má být sama konkrétní vědou, mají sociologové sami sbírat fakta, nebo je mohou a mají sbírat z druhé ruky? Od těchto otázek přešel Bauman k problému, k němuž má nejbližší, k otázce studia chování lidí, již má sociologie věnovat zvláštní pozornost — protože se jí nezabývají jiné společenské vědy, protože je nerozpracovaná, protože nestačí jako dosud vycházet při posuzování chování lidí pouze z obecných podmínek a předpokladů, protože prozkoumání mechanismu chování lidí má nesmírný význam pro chod společenských procesů, jeho plánovitě řízení atd. Nastínil způsob, metodu, metodiky zkoumání chování lidí (asi v rozsahu jako při své pražské přednášce loňského roku), postavil Bauman některé obecné problémy tohoto zkoumání: otázku reprezentativnosti, otázku věrohodnosti (vzhledem k tomu, že lidé, kteří ví o tom, že jsou zkoumáni, se mění; jak a do jakého stupně je tento moment možno překonat?), problém kvantitativního vyjádření kvalitativních rozdílů. V závěru svého referátu se Bauman dotkl rozdílu sociálních a sociologických výzkumů, výzkumů chování lidí z ekonomického a etického zřetelů, apod.

V diskusi k jeho referátu vystoupili ss. Ošavkov (BLR), Hahn (NDR), Iovčuk (SSSR), Michajlov (BLR), Arab-Ogly. Ošavkov chápal výzkum chování lidí především jako prostředek zkoumání sociálních struktur a celé společnosti. Nastínil stupně tohoto zkoumání, zabýval se otázkou kvantifikace společenských jevů, dotkl se významu otázky předmětu sociologie a „nebezpečného“ problému uvedení Baumanem: jak se přes zkoumání subjektivních názorů lidí dostat k co neobjektivnějším faktům. Na příkladu výzkumů provedených v Bulharsku dokazoval, že výzkumy prováděné moderními statistickými metodami, i když vycházely ze subjektivních dat (sdělení lidí), daly vynikající výsledky, odlišující se v míře menší než bylo přípustno od objektivních dat, získaných jinými metodami. Hahn se stručně zabýval marxistickou koncepcí skupiny, označil chování za rozhodující objekt konkrétního sociologického zkoumání, nikoli však celé sociologie. Poukázal na závislost použití statistiky na sociální struktuře (jen tam, kde jde o homogenní celek) a vyzvedal nutnost marxovského postupu od prvotní, smyslově názorné představy přes řadu abstrakcí ke myšlenkové reprodukci konkrétního. Jednotný systém řízení a získávání informací zakládá podle něho možnost, aby socialistická společnost věděla o sobě víc než společnost buržoasní. Zatímni stav charakterizoval však jako pouhé kvantitativní upřesňování toho, co už je známo. Upozornil na působení výzkumu i po jeho skončení (Bauman v této souvislosti řekl, že zakrátko nebudeme už mít před sebou nerušený, netknutý terén). Stejněho problému se dotkl i Arab-Ogly, hovořící jinak především o kvantifikaci společenských procesů. Iovčuk podal přehled problémů, jimiž se v současné době zabývá sovětská sociologie (naši čtenáři jsou s nimi seznámeni ze stati Osipova-Lebeděva z 5. čísla Sociologického časopisu). Rozlišil sociální výzkum jako širší a vlastní všem společen-

ským vědám od užších sociologických výzkumů, jejichž předmětem jsou zákonitosti formování a vývoje společnosti a člověka ve vzájemných ekonomických, politických, kulturních atd. vztazích. Podle něho existuje obecná sociologická teorie a metoda, již je historický materialismus, pak jednotlivé společenské vědy, jež mají své speciální metody. a posléze aplikace historického materialismu v jednotlivých společenských vědách. Vyslovil pochybnosti o oprávněnosti „matematické“ sociologie. Michajlov se zabýval rozdílem reprezentativnosti a hodnověrnosti výzkumů, jejich závislostí od použitých metod jakož i interpretací výsledků při výzkumech dosažených.

Baumanův závěr byl vlastně jakousi novou přednáškou. Referent se v ní nejprve odmiatavě vyslovil ke sporům o pojetí sociologie a vymezení jejího předmětu; jsou podle něho zbytečné a nemění nic na konkrétních výzkumech. Z dvou možných způsobů definování sociologie (definice-projekt, a pojetí sociologie jako toho, čím se sociologové zabývají), kloní se Bauman k druhému (v Polsku vrhli se podle něho na oblasti, jež nikdo nezkoumal, za jediné kritérium pokládali rozumnost postavení otázky, a teprve když dosáhli výsledků, ptali se po názvu — to se stalo sociologií, čím se takto zabývali). Vyvrátil názor, jako by jeho zájem o otázku chování a metody jeho zkoumání znamenal, že v těchto otázkách vidí veškerou sociologii. Odpovídaje Ošavkovovi, vyslovil se proti jeho metodě „redukcionismu“, jež jakoby upírala samostatný význam výzkumu chování lidí a viděla v něm pouze pomocný prostředek k zkoumání (objektivní) struktury společnosti. Pokud jde o kvantifikaci, prohlásil vtipně, že otázka není v tom, zda je možná (— vše lze měřit), nýbrž v tom, zda stojí (v tom či onom konkrétním případě) za to. V souvislosti s metodou reprezentativního výběru upozornil, že zkoumání elementů nedává odpověď vzhledem k celku, jenž není prostou sumou částí. Proto je třeba od „pluralistického“ zkoumání např. kolektivitu přistoupit k jeho zkoumání jako celku. Metody, metodiky a techniky je třeba volit a měnit v závislosti na předmětu zkoumání. Teorie pravděpodobnosti nezaručí sama o sobě hodnověrnost závěrů a vývodů, neboť záleží na tom — a to je jiná otázka —, jak jsme vybrali a vybírali fakta. V Polsku se stále méně víry přikládá odpovědím lidí, kteří jsou zkoumáni — zkoumání lidé si uvědomují, že jsou zkoumáni, nabývají jakéhosi „falešného vědomí“, snaží se přizpůsobit tážícím atd. Subjektivní odpovědi mají — vlivem nejrozličnějších okolností (stud, zábrany) — různý stupeň pravdivosti. Vytváří úkol zaměřit prosté metody zkoumání hlubšími.

Posledním bodem konference bylo podávání informací o práci jednotlivých časopisů a vzájemná výměna zkušeností. Kirchhof (NDR — Deutsche Zeitschrift für Philosophie) navrhl vzájemnou výměnu plánů mezi filosofickými a sociologickými časopisy socialistických zemí a doporučil zvláště vzájemné podrobné informace o probíhajících diskusích, tak aby se jich mohli případně zúčastnit i zájemci z dru-

hých zemí. *Szacki* (PLR — Studia filozoficzne) vystoupil s námětem vydávat každoročně sborníky vybraných statí z právě uplynulého ročníku v některém ze světových jazyků. Pomaizl (ČSSR — Sociologický časopis) podal zprávu o založení, prvních číslech a dalších plánech Sociologického časopisu; informoval např. o úmyslech redakce připravit speciální číslo Sociologického časopisu, jež by informovalo cizinu o sociologii v ČSSR. Dal návrh, zda by se časopisy neměly aktivněji zapojovat do přípravy mezinárodních kongresů. *Strinka* (ČSSR — Otázky marxistické filozofie) informoval podrobně o obsahu minulého ročníku časopisu. *Zivotič* referoval o zaměření a práci jugoslávských časopisů *Praxis* a *Filosofie* a vyzýval k vzájemné výměně statí a delegací. *Szigeti* (MLR) navrhl podávat problemové informace a upozornil na problém publikování v světových jazycích. *Belu* (RLR) doporučil, aby zvláště časopisy, jež jsou druhým jazykově nepřístupné, vypracovávaly na konci ročníku jakýsi obzor, který by posílaly k publikování sesterským časopisům. *Mitin* (SSSR) podal podrobnou informaci o obsahu časopisu *Voprosy filosofii* a způsobech práce redakce, o jejich stycích se zahraničím apod. *Iovčuk* (SSSR — Filosofskie nauki) referoval podrobně o obsahu svého časopisu a o jeho funkci zvláště v poměru k sovětským vysokým školám. Nastínil plán nejbližších diskusí (struktura marxistické filosofie, metodologické problémy historického materialismu, zákony dialektiky v socialistické společnosti, fyziologické a psychické, genetika, měřirinská biologie atd.), hovořil o symposiích věnovaných živým a diskutovaným problémům vědy, o sociálních a sociologických výzkumech v SSSR, vyzýval k vzájemnému recenzování, k umísťování příspěvků zahraničních filosofů a sociologů ve *Filosofskich naukach*; vyslovil názor, že není třeba se bát polemiky s vědci druhých zemí jako dosud. Pro sociologický kongres měla by každá socialistická země připravit podrobnou informaci o prováděných sociologických výzkumech, aby byly vyvářeny existující dosud pomluvy. Byla podána také zpráva o bulharském časopisu *Filosofska mysli*.

Závěr konference provedl akademik *Mitin*, který uvítal živou výměnu názorů v průběhu diskuse, zhodnotil úroveň konference jako dobrou a vyzval zaměřit se v dalším zvláště na odstranění existujících nedostatků. Hovořil otevřeně o rozporech, jež se na konferenci projeví nejen v diskusích o dílech, nýbrž i o nejzákladnějších a nejpodstatnějších otázkách. Tyto rozpory, nejasnosti atd. je podle něho třeba dále vyjasňovat a odstraňovat vzájemnou soudružskou diskusí.

Vcelku je možno říci, že konference byla zajímavá — jak obsahem, tak složením účastníků, jež dovolilo udělat si určitý obrázek o filosofii, případně sociologii, v jednotlivých socialistických zemích. Konference se dotkla celé řady vážných problémů. Nemohla je však ani zdaleka dořešit. Bylo to dáno jak množstvím různorodých témat a jejich šířkou, tak nedostatkem času. To si uvědomovali všichni účastníci a navrhovali proto omezit

se pro příští konferenci na jedno užší téma. Nedostatkem konference bylo také to, že její účastníci nedostali předem nebo včas texty referátů nebo aspoň jejich teze. Diskutujícím pak nezbývalo než diskutovat nepřipraveni, spatra, nebo přednášet předem připravené příspěvky, orientující se jen podle názvu tématu a třeba i značně vybočující z jeho rámce. Navenek samozřejmě vždy lépe působí druhý způsob.

V diskusí byly napadeny některé teze, pokládán dosud za nesporné. Protože šlo často o pouhé odmítnutí, bez argumentace a pozitivního rozvedení, skončila věc obyčejně tím, že se proti těmto názorům uvedly elementární, známé věci. Problému se tím ovšem kupředu ani v prvním, ani v druhém případě mnoho nepomohlo.

Na konferenci se také vyskytly jazykové potíže.

Ze všech těchto zkušeností je třeba vycházet vzhledem k plánovaným konferencím dalším. Aby naše účast na příští konferenci, jež má být uspořádána v Maďarsku, byla efektivnější, je třeba aktivně zasáhnout už do její přípravy.

Řadou podnětů, týkajících se spolupráce časopisů, měla by se vážně zabývat i redakce našeho časopisu — tím spíše, klade-li si úkol lépe informovat o vědeckém životě v druhých zemích a lépe informovat zahraniční veřejnost o sociologii u nás.

K. Pomaizl

Celostátní seminář k otázkám sociologie průmyslu

Československa společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí letos vyvinula v oblasti popularizace sociologie pozoruhodnou aktivitu, kterou je nutno přivítat a ocenit. Tato organizace, poměrně silná materiálně i personálně, s rozsáhlým polem působnosti, s řadou obratných organizátorů a vyzkoušenými formami práce, je dnes prakticky jedinou institucí u nás, která je schopná v širším měřítku a na slušné úrovni „nasytit“ hlad širší veřejnosti po základních informacích z jednotlivých odvětví sociologické problematiky. Přednáškové cykly, které v rámci Lidové university pořádá pražský městský výbor a některé krajské výbory této společnosti, zbavují mladou Sociologickou společnost přemíry popularizačních povinností a umožňují jí soustředit síly na jiné závažné úkoly.

Významnou formou této aktivity jsou celostátní semináře k nejdůležitějším sociologickým problémům, pořádané ÚV Čs. společností pro šíření politických a vědeckých znalostí ve spolupráci s dalšími institucemi. Materiály z těchto seminářů budou publikovány a použity pro vzorové cykly Lidové university; vznikne tak poměrně rychle a s minimálními náklady jakási knižnice základních sociologických znalostí, s jejíž existencí by měly instituce, plánující vydávání sociologických publikací, počítat a vyloučit zbytečnou duplicitu. Řada seminářů, zahájená v březnu t. r. ve Smolenici (K základním otázkám sociolo-

gie), pokračovala v dubnu dvěma brněnskými semináři, věnovanými sociologické problematice zaměstnaných žen a otázkami sociologie průmyslu.

Dvoudenní seminář (28. a 29. dubna) o industriální sociologii, pořádaný ÚV Čs. společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí ve spolupráci s ČSAV a KOR Jiho-moravského kraje, byl prvním veřejným jednáním na toto téma u nás. Přilákal pochopitelně neobvyklé množství účastníků, přesahující očekávání pořadatelů i kapacitu sálu. Přítomní s mimořádnou pozorností sledovali přednesené referáty a živě se účastnili diskusí, převážně kuloárových, protože na diskusi v plénu zbylo bohužel málo času.

Je přirozené, že jednání semináře, podmíněné celou řadou objektivních omezujících faktorů (časovým rozsahem, současnou úrovní znalostí průmyslové sociologie u nás atd.), se mohlo jen dotknout některých tematických úseků industriální sociologie, demonstrovat hloubku, složitost celé disciplíny, její teoretické implikace, exponovat vybrané problémy a naznačit způsob jejich současného řešení ve světě a u nás. Není náhodou, že téměř ve všech vystoupeních byla věnována mimořádná pozornost otázkám konstituování, vzájemného působení a funkcí formálních a neformálních struktur v průmyslovém podniku. Když tuto problematiku otevřel na hrazanské sociologické konferenci v roce 1964 M. Petrusek, setkal se s rozpaky a pochybnostmi některých účastníků a dokonce i „ideologicky“ zdůvodněnými odmítavými replikami několika zahraničních hostů. Pro pohyb našeho sociologického myšlení v poslední době, zbavujícího se mnoha stereotypů, je příznačné, že v Brně byla tato problematika přirozenou patěří celého jednání a nikoho z účastníků nenapadlo uvažovat o „přípustnosti“ těchto termínů či pochybovat o existenci jejich denotátů. Kromě problematiky formálních a neformálních aspektů průmyslových organizací soustředilo se jednání zejména na tyto otázky: vymezení objektu a zorného úhlu industriální sociologie, její vývoj ve světě i u nás, sociologický model průmyslového podniku a jeho aplikace, vztah sociálního systému podniku a sociální struktury společnosti, kvalifikace jako jeden ze základních strukturotvorných činitelů v podniku, metodologie studia průmyslového podniku.

V průběhu jednání byly předneseny čtyři referáty: doc. B. Weiner (SF ČVUT Praha), *Sociologie a řízení socialistické ekonomiky*; B. Jungmann — M. Petrusek (Ústav marxismu-leninismu, Praha), *Sociální struktura průmyslového podniku a sociální struktura industrializované společnosti*; J. Blucha CSc., *Problémy výzkumu kvalifikace dělníků*; doc. D. Slejška CSc. (Sociologický ústav ČCAV), *Sociologické otázky pracovních skupin*. Dva referáty obdrželi účastníci písemně: doc. J. Kohout CSc. (VŠE Praha), *Základní otázky buržoasní průmyslové sociologie*; prof. V. Čech CSc. (MŠK), *O počátcích sociologie průmyslu v Československu*; k druhému z nich přednesl doc. E. Jukl (LF Plzeň) koreferát. Jednání

obohatilo půldruhé desítky diskusních vystoupení v průběhu obou jednacích dnů.

Stručně o čtyřech hlavních vystoupeních. Doc. Weiner se ve svém úvodním referátu pokusil nejprve o vymezení průmyslové sociologie. Označil ji za jednu z odvětvových sociologií, zpracovávajících jednotlivé relativně uzavřené oblasti sociální reality, situoval ji jako mezistupeň mezi obecnou sociologií na straně jedné a sociotechnickou praxí na straně druhé, a požadoval její rozvíjení v obou těchto směrech. Za objekt jejího studia označil společenské vztahy v trustech, závodch, podnicích a pracovních kolektivech jako relativně samostatné součásti celého sociálního systému. Průmyslová sociologie vychází z analýzy stavu a rozvojových trendů techniky, ekonomiky a sociálně politických vztahů ve společnosti a sleduje jejich vliv na společenskou strukturu výrobních jednotek a její fungování. V centru jejího zájmu je struktura výrobního kolektivu. Toto extenzivní vymezení prohloubil referent v dalším výkladu náčrtem jednoduchého strukturálního modelu průmyslového podniku. Ve výrobní jednotce rozlišil 3 základní struktury: 1. materiálně technickou strukturu, na jejíž bázi probíhají technologické procesy, 2. organizační strukturu, do níž zahrnuje i systém společenských organizací, podílejících se na řízení, 3. strukturu pracovních kolektivů. První strukturu přijímá sociologie jako nezávisle proměnnou, vlastním objektem analýzy a sociotechnických zásahů jsou další dvě. (Tento náčrt je přirozeně velmi jednoduchý ve srovnání s daleko odstiněnějšími modely, používajícími např. sociologické polskémy [Matejko, Kowalewska, Doktor], nicméně je v souladu s tendencí, prosazující se v pracích řady autorů [W. F. Whyte, Popitz, Bährdt, Jüres a Kesting, Touraine, z polských zejm. Hirszo-wiczová], hledajících vztahy mezi sociálními strukturami a procesy v podniku a technickou a technologickou strukturou, a popírajících možnost zcela autonomní interpretace dynamiky sociální struktury.) V další části zkoumal referent podmínky dynamické stability těchto tří struktur a kritéria jejich vnitřní a vnější funkčnosti.

B. Jungmann a M. Petrusek se ve svém referátu pokusili využít některých racionálních momentů současných teorií industriální společnosti a zkoumat průmyslový podnik a současnou sociální strukturu vyspělých společností jako produkt téžoh industrializačního procesu. Nerozvinutá vertikální diferenciace tradiční společnosti, která je spíše „segmentována“ výrazným vlivem přírodních determinant než diferencována, obnažuje zřetelně třídní polaritu „práce“ a „nepráce“. V industrializující se společnosti se jednotlivá dílba práce nerozvíjí jen v horizontální rovině, ale dochází k výraznému vertikálnímu oddělování pracovních funkcí, což je předpokladem integrace horizontálně rozčleněných pracovních činností do kooperujících společenských celků. Tento proces vede k vzniku velkých specializovaných výrobních kooperací s rozvinutou formální strukturou a je

předpokladem vzniku složité sociální diferenciace, v níž třídní polarita je zastřena stratifikací, založenou na stupňování určitých sociálních znaků. Dále se zabývali proměnou, kterou doznává společenský systém podniku i celospolečenský systém, pojatý jako soustava rolí, v průběhu likvidace třídní polarit společnosti, a v závěru analyzovali problémy dekompozice a rekompozice činitelů statusu v socialistické společnosti.

J. Blucha se nejprve zabýval koncepcí výzkumu kvalifikace pracujících; komplexní přístup podle jeho názoru předpokládá analýzu 1. objektivních společenských i výrobně technických determinantů i subjektivních kulturně technických dispozic jako předpokladů kvalifikačního zařazení, 2. funkce kvalifikační struktury při konstituování formálních i neformálních struktur v podniku, 3. postojů a syndromů, vyplývajících z kvalifikačního zařazení, 4. objektivních sociálních konsekvencí tohoto zařazení. Dále seznámil posluchače s výsledky vlastních výzkumů kvalifikace, v nichž šlo zejména o zjištění významu vybraných faktorů pro tvorbu kvalifikačního profilu strojírenských dělníků pomocí faktorové analýzy, a o sociální důsledky kvalifikace (vztah kvalifikace ke mzdě, k účasti na zlepšovatelském hnutí a jeho úspěšnosti, k stupni aktivity v účasti na řízení). Referent zdůraznil nutnost kolektivního a komplexního studia kvalifikace a navrhl vytvoření výzkumného týmu, který by se touto důležitou otázkou industriální sociologie, nabývající významu zejména v podmínkách socialistické společnosti, systematicky zabýval.

D. Slejška se v úvodu svého vystoupení zabýval významem studia pracovních skupin a jeho místem v industriální sociologii. Pokusil se o popis formální struktury malé pracovní skupiny, která je podle jeho názoru dána pěti prvky: 1. diferenciací pracovních funkcí, tj. profesionálně-kvalifikační strukturou, 2. vztahy nadřízenosti a podřízenosti, 3. topologickým rozmištěním, 4. časovým rozvržením, 5. způsobem odměňování. Dále pak analyzoval neformální struktury, vznikající na této bázi, a demonstroval výsledky svých sociometrických výzkumů pracovních skupin. Provedl několik typizací skupin z hlediska struktury individuálních preferencí a zabýval se významem konvergence formálních a neformálních vztahů. Hodnotil kritéria skupinové koheze a determinující vliv struktury podle věku a pohlaví i profesionálně kvalifikační struktury. V závěrečné části se soustředil na vztahy jedince k pracovní skupině. Charakterizoval pět základních ideálních typů příslušníka skupiny – formální vedoucí, neformální vedoucí, konformista, epigon, kritik – a jejich funkce ve skupině. Zabýval se konečně i některými sociotechnickými konsekvencemi výzkumu malých pracovních skupin, vyplývajících z postižení vztahů mezi skupinovou kohezí a produktivitou, skupinovou atmosférou a fluktuací atd.

Soubor referátů a diskusních vystoupení z brněnského semináře je v době, kdy píšl tuto zprávu, již připraven do tisku. Doufejme,

že zájemci dostanou tuto aktuální informativní brožuru do rukou co nejdříve.

Bohumil Jungmann

Kurs „Úvodu do sociologie“, pro učitele marxismu-leninismu na vysokých školách

Ve školním roce 1964/1965 uspořádal Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy při UK v Praze a v Brně kurs „Úvod do sociologie“. Uspořádáním kursu se ústav snažil vytvořit jednu z platforem, která by umožnila a usnadnila zainteresovaným pracovníkům z kateder marxismu-leninismu, popř. z jiných podobných institucí, navázání a prohloubení kontaktu se současnou sociologickou vědou. Danému cíli odpovídaly obsah i organizace kursu; kurs byl v podstatě cyklem 10 přednášek, podávajících přehled o vybrané základní sociologické problematice. Přednášky, jež měly někdy spíše formu seminářů a vždy byly spojeny s diskusí, byly celodenní.

Kurs byl zahájen přednáškou prof. dr. Gally (katedra pedagogiky UK) o vývoji evropské a americké sociologie od jejího konstituování v samostatný vědní obor až zhruba do druhé světové války. Přednášející věnoval hlavní část své pozornosti velkým postavám sociologie staršího období. Na vystoupení s. prof. dr. Gally navázala přednáška s. prof. Klofáče (Vysoká stranická škola), zabývající se současnou nemarxistickou sociologií.

Třetí pokračování cyklu bylo vyhrazeno otázkám obecného systému marxistické sociologie. Soudruh prof. dr. M. Kaláb (Sociologický ústav ČSAV) hovořil o předmětu marxistické sociologie a o vztahu sociologie k vědám jí nejbližším, zejména k filosofii. Soudruh dr. Z. Strmiska podal, pokud mu to omezený čas dovolil, analýzu některých kategorií obecné sociologie. Třetí část kursu měla převážně formu semináře, ve kterém vystoupilo s informativními příspěvky více soudruhů.

Následující přednášky byly věnovány vlastním metodám a technikám sociologického výzkumu; referovali soudruzi dr. D. Slejška (Sociologický ústav ČSAV) a M. Dismán (fakulta osvěty a novinářství UK). Na tyto přednášky navázaly další, věnované metodám a technikám jiných nesociologických vědních disciplín, které sociologický výzkum využívá a které v něm mají své důležité místo. O použití statistických metod v sociologii přednášel s. inž. Vácha (Ústřední komise lidové kontroly statistiky). Soudruh inž. F. Herbst referoval na téma Kvantifikace společenských jevů a základní postupy při zpracování údajů sociologických průzkumů na matematicko-statistických strojích. Konečně soudruh dr. J. Růžička (katedra psychologie UK) hovořil o významu sociální psychologie pro výzkumnou práci sociologa. Nad spoluprací demografa a sociologa se zamyslel téhož dne odpoledne dr. V. Srb (Ústřední komise lidové kontroly a statistiky).

Předposlední část kursu byla věnována besedě účastníků se zástupci některých našich

sociologických pracovišť. Úvodem podali s. doc. P. Machonin a s. dr. Z. Strmiska informaci o jednání ústředních stranických orgánů z března t. r. o rozvoji sociologie v ČSSR. V dalším besedovali s přítomnými účastníky o výzkumných úkolech svých pracovišť ss. doc. inž. dr. J. Tauber a dr. E. Horáková (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky v Praze), dr. J. Pašiak (Sociologický ústav SAV), dr. J. Prokopec (Státní populační komise), doc. dr. Macků a s. Ovesný (katedra dialektického a historického materialismu na Universitě J. E. Purkyně v Brně) a B. Jungmann (Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy).

O závěrečnou přednášku požádali organizátoři kursu s. doc. A. Matejko z katedry sociologie na Varšavské universitě. Soudruh doc. Matejko hovořil o některých metodologických problémech současné etapy sociologických výzkumů v PLR. Hlavní teze tohoto vystoupení jsou obsaženy v člancích, které předal doc. Matejko k publikaci Sociologickému časopisu a Přehledu vědeckých a pedagogických prací kateder marxismu-leninismu; bude tedy mít i širší sociologická veřejnost příležitost k jejich poznání a prostudování.

Ve školním roce 1965/1966 chce ústav podobný úvodní kurs uspořádat v Bratislavě. Po zkušenostech z Prahy a Brna bude věnováno více času obecné problematice, obecnému systému marxistické sociologie. — Po informativním úvodním kursu vidí ústav svůj hlavní úkol v přípravě kursů, které se budou zabývat speciálními oblastmi sociologie a speciálními jejími aspekty. Zatím jsou připravovány dva takové kursy: „Kurs vybraných problémů sociologie práce a průmyslu“ a „Kurs soudobých sociologických teorií.“

Tyto kursy budou mít formu soustředění, pravděpodobně 14denního; pracovníci ústavu doufají, že forma soustředění vytvoří lepší podmínky pro práci účastníků než cyklus přednášek a seminářů s měsíčními pauzami. Obě soustředění jsou plánována na září 1966, v průběhu školního roku jim budou předcházet jedna až dvě přednášky. Počítá se, že se účastníci budou aktivně spolupodílet na náplni soustředění — referáty o výsledcích vlastní výzkumné práce, informacemi o literatuře apod. V roce 1967 se plánuje obdobný kurs k problematice sociologie venkova a zemědělství.

Věra Rollová

Centre de Sociologie européenne

(Středozemský program)

Centre de Sociologie européenne organizuje regionální výzkumy a programy. Pro oblast Středozemního moře byl pracovní program vyhlášen v roce 1962 a je soustavně doplňován a zpřesňován. Hlavní náplní je výměna zkušeností, koordinace výzkumů a organizace seminářů. Země Středomořské oblasti nejsou ve výzkumech ovšem stejně daleko, protože tradice sociologie jen v některých je dost dlouhá, aby opravňovala požadavky kladené

na moderní výzkumy, metodiku atd. Za Středomořskou oblast považuje *Centre* Portugalsko, Španělsko, Francii, Itálii, Jugoslávii, Albánii, Řecko a Turecko. Patří tam ovšem i země Maghred, Egypt, Izrael a Libanon, které se zatím nezapojily.

Přehled činnosti ukazuje různou aktivitu:

Řecko. — Byly provedeny dva průzkumy na omezeném území (Margariti, Lesbos).

Itálie. — V Neapoli uskutečněno mezinárodní kolokvium za účasti 40 sociologů, jimž předsedal R. Aron. Publikace z kolokvia uveřejněny v roce 1963. V současné době je prováděn výzkum výnosů a nákladů v zemědělských závodech v Evropě.

Španělsko. — V Madridu byl uspořádán španělsko-francouzský seminář k organizaci španělských výzkumů středozemského programu. Provedeny ankety k sociologii výuky a sociologii práce. Pilotážní studie je organizována pro účely sociologie ekonomiky.

Turecko. — Kolokvium o programu, organizované v Ankaře v r. 1963, doplnilo závěry neapolského kolokvia o programu sociologie industrializace. Zkoumají se zemědělské závody a jejich hospodaření, příbuzenské vztahy osob a jejich vliv na ekonomický systém.

Jugoslávie. — Páté kolokvium *Centra* se uskutečnilo v říjnu 1965 v Dubrovniku. Byla podána zpráva o výzkumu v 16 jugoslávských vesnicích, patřících k různým sociálním a kulturním sférám, kde byl proveden průzkum jejich života. Byla podána rovněž zpráva francouzské a jugoslávské skupiny o průzkumech v oblasti sociologie výuky.

Portugalsko. — Uskuteční v roce 1966 dva výzkumy.

Francie. — Program obsahuje tři výzkumy z oblasti vztahů mezi kulturou a ekonomikou. Jeden je zaměřen hlavně na zemědělství v severní Normandii, druhý na zemědělské chovatelství s pastevectvím v Aubracu, třetí na sociologické aspekty turistického ruchu v Languedocu v Roussillonu.

Vladimír Srb

Založení Bureau de Sociologie appliquée de la Maison des Sciences de l'Homme

Počátkem roku 1965 vznikl ve Francii orgán, který se bude zabývat technickou stránkou organizace sociologických výzkumů, anket ap. Je to jakási služebna, podléhající ministerstvu školství (*Ministère de l'Education Nationale*), která má umožnit poskytování praktické pomoci při výzkumech nebo je přímo na žádost organizovat. Služebna je financována ministerstvem školství; vedle toho může užívat výnosů z provedených nebo organizovaných akcí, z poradenské činnosti vůbec, a může přijímat subvence od jiných organizací.

V čele služebny je ředitel, kterým byl jmenován p. Touraine. Služebna vypracovává za vedení ředitelského výboru (*Comité de Direction*) vlastní plán vědecké činnosti. Členy ředitelského výboru jsou: Braudel, Aron,

Bloch-Lainé, Bourgeois-Pichat, Chazelle, Delouvrier, Friedmann, Gruzon, Malinvaud, Monbeig, Reynaud, Ripert, Saint-Geours, Stoetzel.

Sídlo *Bureau de Sociologie appliquée* je: 4, rue de Chevreuse, Paris 6e.

(Podle *Revue française de sociologie*, 1965, VI-2).

Vladimír Srb

Založení společnosti *Société de démographie sociale*

Koncem m. r. byla ve Francii založena *Société de démographie sociale*, se sídlem v Paříži 7, Bd. de Latour-Maubourg 60, sdružující demografy, sociology, lékaře, ekonomy a další pracovníky společenských věd. Jádrem členů tvoří 200 vědeckých pracovníků sdružených v dosavadním *Centre de démographie et de sociologie médicale* a kolem časopisu *Cahiers de sociologie et de démographie médicale*.

Předsedou je známý francouzský demograf *Jean Bourgeois-Pichat*. Prvá zasedání (maji se konat třikrát ročně) byla věnována projednání programu, který se týká společenských věd jako faktorů současného života, konkretizovaného přednáškami: Feminizace zdravotnických a sociálních povolání (M. Rocard). Zdravotnická povolání a povolání příbuzná podle sčítání lidu v roce 1962 (G. Rösch). Práce praktického lékaře (E. Garbe), Rodinný a sociální původ současných lékařských osobností (H. Bastide), Skupinový kabinet (D. Josephová, J. M. Bolze, A. Laugier). Organizátoři nové společnosti si slibují, že shromáždí pravidelně osobnosti různého zaměření a umožní jim vzájemnou informaci o pracích v různých společenských odvětvích. Mnoho informací má poskytnout běžná statistika demografická i lékařská, ale i výzkumy nutné k doplnění dalších potřebných informací. *Cahiers de sociologie et de démographie médicale* se staly časopisem nové společnosti.

Vladimír Srb

Institút sociologie venkova a historie zemědělství a jeho úkoly

Plenární zasedání ÚV KSČ k otázkám ideologické práce strany v prosinci 1963 zdůraznilo nutnost věnovat stálou pozornost rozvoji sociologických výzkumů a po roční přípravě zvláštní komise při ÚV KSČ byla sekretariátu předložena zpráva o podmínkách rozvoje sociologie v ČSSR, kterou pak na jaře tohoto roku sekretariát ÚV KSČ schválil. Tím byl také dán základ k vzniku Institutu sociologie venkova a historie zemědělství jako hlavního vědeckovýzkumného i koordinačního střediska čs. sociologie venkova.

Usnesením sekretariátu ÚV KSČ ze dne 17. 3. 65 a rozhodnutím ministra zemědě-

lství, lesního a vodního hospodářství ze dne 7. 9. 1965 byl zřízen z dosavadního sociologického oddělení Výzkumného ústavu zemědělské ekonomiky a z historického oddělení Zemědělského muzea (Ústavu vědeckotechnických informací) Institut, který zahájil svou činnost dnem 1. července 1965. Vycházelo se zde z názoru, že historie zemědělství by se měla (pokud je rozvíjena v rámci resortního výzkumného ústavu ministerstva zemědělství) zabývat především nedávnou a současnou historií, která se do značné míry překrývá nebo i splývá se sociologií venkova a zemědělství, a že Zemědělské muzeum by mělo plynule znázorňovat vědeckou práci Institutu i jiných zemědělských vědeckých institucí, resp. ji svým specifickým způsobem propagovat mezi statisíce návštěvníků čtyř stávajících objektů Zemědělského muzea.

Institut představuje jedno z nejstarších zemědělských sociologických pracovišť v ČSSR a vlastně i v Evropě. Navazuje jak na Kabinet sociologie při Československé zemědělské akademii, která vznikla r. 1924 a při níž existovala velmi agilní sociologická komise, v níž působil Chalupný, Smetánka, Galla a řada vynikajících sociologů z první republiky,¹ tak (a především) na Kabinet pro sociální a kulturní otázky v zemědělství a lesnictví při Čs. akademii zemědělských věd. Při ní od r. 1953 velmi úspěšně působila Ústřední komise pro sociální a kulturní otázky v zemědělství a lesnictví, která v podstatě představovala jakousi zemědělskou sociologickou společnost, sdružující významné pracovníky nejrůznějších společenských věd, pokud se zabývali sociální a kulturní problematikou čs. vesnice. (Nyní tento poradní sbor prakticky splýnul se sekci pro sociologii venkova ČSS.) V Ústřední komisi se fakticky soustředila naše první marxisticky orientovaná sociologie, pokud se zabývala jedním z ústředních problémů naší republiky, socialistickou přestavbou čs. zemědělství. Uspořádala řadu konferencí a vyšlo zde několik publikací, které možno nazvat sociologickými nebo kulturně politickými; pokusili jsme se zde i o napsání naší první sociologické metodologické příručky². Dva roky před zánikem Čs. akademie zemědělských věd (1960) vzniklo zde Ústředí pro studium společenského vývoje v zemědělství, které v sobě zahrnovalo jak sociologický a historický výzkum, tak zemědělské muzejnictví. Po zániku ČSAZV byly však tyto složky rozděleny: sociologie venkova byla soustředěna v sociologickém oddělení Výzkumného ústavu zemědělské ekonomiky, a historie a muzeologie v Ústavu vědeckotechnických informací. To je náčrt historie Institutu, o jehož vznik jsme usilovali již v r. 1945 (první návrh na jeho vznik byl podán ihned po revoluci r. 1945). Cesty jeho vzniku nebyly snadné a nebudou snadné ani cesty jeho rozvoje — pocit nutnosti sociologie se těžce rodí v hlavách zemědělských techni-

¹ J. Tauber: *Předmět a úkoly sociologie vesnice po XII. sjezdu KSČ*. Zprávy PSK, sv. 11. Praha 1963.

² J. Tauber: *Jak sledovat a zkoumat hospodářský, sociální a kulturní vývoj v zemědělství*, Praha, ČSAZV 1957, s. 202.

ků a ekonomů. Má-li Institut úspěšně rozvinout další činnost, musí být náležitě vybaven a počet jeho odborných a vědeckých pracovníků musí vzrůst alespoň na srovnatelnou úroveň s ústavy, které se zabývají nejrůznějšími produkčními problémy v zemědělství. Zatímco tyto ústavy mají po 100–200 i více pracovníků, náš Institut začíná s necelými dvaceti (i s odbočkou v Bratislavě), a má příslib určitého rozvoje v průběhu tohoto a příštího roku. Vybavení Institutu, jako ostatně všech sociologických pracovišť, je velmi jednoduché — jeho největší výmnožeností je sociologická laboratoř v Kačíně, kde dochází k plynulému kontaktu s družstevníky okolních vesnic, a kde se organizuje průzkum názorů a postojů zemědělců — návštěvníků Zemědělského muzea, v němž je laboratoř umístěna.

Na jiném místě jsme si ujasnili, jaká je povaha a úkoly sociologie venkova a historie zemědělství³. Jsou především aplikací obecné marxistické sociologie a historie na studium společenských vztahů a společenského vývoje zemědělství a jeho širšího prostředí (tj. venkovských sídlišť), a z toho vyplývá i jejich metoda i úkoly. Bez znalostí ekonomiky, techniky a technologie zemědělství (nebo alespoň bez přihlížení k nim), a bez znalostí dosa-
vadního vývoje zemědělství bychom však nemohli úspěšně aplikovat zásady a poznatky obecné sociologie — C. Taylor měl asi pravdu, když při zrodu americké sociologie venkova tvrdil, že rurální sociologie má stejné daleko k obecné sociologii jako k zemědělské ekonomice. Já bych ještě dodal, že se neobejdeme ani bez znalostí způsobů práce a života zemědělců a obyvatelů venkova, tj. bez znalostí techniky i technologie zemědělství a bez znalostí psychologie rolníků, která je tak úzce svázána s podmínkami jejich biologické výroby a s jejich specifickým prostředím a vývojem. Není tudíž divu, že sociologii venkova se věnují především odborníci se zemědělským vysokoškolským vzděláním, a že bychom si přáli, aby naše vysoké školy zemědělské umožnily v postgraduálním studiu a v přípravě na vyšší akademické hodnosti sociologickou specializaci. Ostatně první kroky k tomu byly učiněny zavedením přednášek ze sociologie venkova, i když zatím jen v rámci předmětu vědeckého komunismu a při obhajobě kandidatur. Tím není řečeno, že se neuplatní v kolektivu sociologů vesnice i jiné profily sociologů, tj. s universitním filosoficko-sociologickým vzděláním, ekonomové, právníci, psychologové, statistikové atd. Takové struktury našeho vědeckého kolektivu se snažíme také dosáhnout a do značné míry již tomu tak je.

Jaké jsou hlavní úkoly Institutu? Již ta okolnost, že nejde jen o studium sociologických, ale i aktuálně historických problémů venkova a zemědělství, a že jde o pracoviště, které má koordinovat veškerý výzkum tohoto zaměření v naší republice, je program vě-

decké činnosti Institutu široký — i když si vytkl neodkladné přednostní úkoly, jimž chce věnovat nejvíce úsilí a péče. Celý soubor úkolů Institutu lze označit jako „Sociologie venkova a současná historie zemědělství“, zaměřený k řešení nejnaléhavějších problémů rozvoje čs. sociologie zemědělství a optimálního uspořádání společenského života na vesnici jakožto širšího prostředí zemědělské výroby. To je ovšem nejširší obecný úkol, který nám umožňuje sledovat a řešit nejrůznější problémy, jež se staví do cesty vzestupu našeho zemědělství a postupnému odstraňování podstatných rozdílů mezi městem a vesnicí.

Na první místo jsme si postavili úkol poznat podmínky dokonalejší organizace práce v zemědělství, resp. zdokonalení jeho řízení. Protože je to velmi obsáhlý úkol, přistupujeme nejdříve k řešení jeho dílčího, ale nadmíru aktuálního problému „Sociologie a psychologie řídících pracovníků v JZD“. Nemá to být jen pouhá analýza příčin úspěchů a neúspěchů vedoucích pracovníků v družstvech, ale také praktický návod, jak zdokonalit jejich práci. Má vyústit řadou kursů pro organizátory našeho družstevnictví, publikování příruček atd. Sociologové zemědělství mají zde mnohem těžší úkol než sociologové průmyslových závodů, kteří se přece jen mohou opírat o některé zahraniční práce — zatímco o sociologii řízení zemědělských závodů nebylo dosud napsáno snad jediné řádky — ani v socialistických zemích, ani v kapitalistických státech. Tento výzkum byl již zahájen a počítá se, že předběžné výsledky budou po roce publikovány a celý úkol bude oponován koncem roku 1967.

Zmíněný výzkumný úkol je volně napojen na mezinárodní srovnávací akci. V září r. 1965 sešla se v Paříži rada tohoto výzkumného projektu a ujasnila si další postup: má být srovnávána organizace a řízení zemědělských výrobních družstev v socialistických a kapitalistických zemích a náš Institut má zde hrát důležitou koordinační úlohu. Projekt bude přidružen k Mezinárodní sociologické asociaci. Nabízí se zde možnost nejen uplatnit výsledky našeho výzkumu v širším mezinárodním prostředí, ale také studovat jeden z nejdůležitějších a nejavantgardnějších problémů zemědělství, totiž kooperaci umožnit racionalizaci zemědělské výroby, jejíž převážně malozemědělský charakter brání pronikání vědeckého pokroku v oblasti techniky a technologie. Ze soukromohospodářské a velkovýrobní formy za kapitalismu znemožňují vyřešení optimálních společenských a výrobních vztahů, to není žádným tajemstvím ani na západě.

S touto problematikou souvisí i studium vývoje naší zemědělské kolektivizace, zobecnění jejích zkušeností. Tento výzkum probíhá na okresu Tachov a sleduje postup od osídlování přes JZD k státním statkům, které se zde sdružily a převzaly většinou zaostávající druž-

³ J. Tauber ve *Sborníku statí o sociologii*, který vyjde pod red. doc. J. Kohouta v roce 1965 v NPL a ve skriptech pro posl. vys. školy zeměd. v Praze. „Sociologie venkova“ 1965.

stva. Tento proces je sice specifický, setkáváme se s ním jen v některých pohraničních i horských oblastech, ale objevují se zde obecné společenské problémy, jejichž poznání přispěje k ujasnění dalšího vývoje našeho zemědělství, nemluvě o zachycení historie jednoho z nejvýznamnějších a nejdramatičtějších procesů v naší zemi. Kromě toho probíhá studium společenského vývoje na několika JZD — a zde již zasahují historici, jako rovnocenní partneři sociologů v našem Institutu. Agrární otázky socialismu nejsou sice výlučně sférou sociologie a historie zemědělství, ale v Institutu budou mít svůj hlavní domicil, protože zatím žádný jiný ústav se jim soustavně nevěnuje. Zde ovšem nepůjde jen o otázky výstavby čs. socialistického zemědělství, ale vůbec o světovou sociálně politickou problematiku zemědělství, bez jejíž znalosti není možno usuzovat, jak se bude vyvíjet zemědělství v naší zemi.

Významným problémem zemědělství a vesnice je vytvoření takových společenských podmínek v zemědělských závedech, aby byly schopny téměř beze zbytku absorbovat vědeckotechnický a kulturní pokrok. Na celém světě se hledají nejvhodnější způsoby pronikání výsledků vědy a techniky do praxe, do života, a my se domníváme, že jen to společenské zřízení přetrvává, které dovede lépe a pohotověji asimilovat technický a společenský pokrok. Ovšem skutečný pokrok, nikoliv jen neproěřené názory. A zde jsme hned u tří zásadních problémů sociologie: Studovat nejvhodnější organizaci vědy, způsoby šíření jejích výsledků, a podmínky, za nichž je v praxi — tj. v konkrétních podmínkách vesnice a zemědělství — ochotně přijímán pokrok, resp. kde je dostatek iniciativy a zájmu nejen mezi předáky, ale u všech pracovníků. Tyto problémy jsme začali již vloni studovat jako mimořádný problém ministerstva zemědělství, totiž efektivnost působení zemědělské vědy a zemědělské propagace — a opět je mezinárodně koordinován: tentokrát Střediskem UNESCO pro koordinaci a dokumentaci společenských věd ve Vídni. Jde o srovnávací výzkum mezi některými sociologickými pracovišti v socialistických i kapitalistických zemích (Polsko, ČSSR, Maďarsko, Jugoslávie, Rumunsko⁴ na jedné straně, a Francie, Švédsko, Holandsko a Itálie na straně druhé). Tyto problémy jsou velmi pilně studovány i v USA. NSR a v jiných zemích a souvisí téměř s celou technickou, ekonomickou a sociální strukturou i s úrovní zemědělské výroby. Nelze je tudíž studovat izolovaně bez přihlídnutí k podmínkám, za nichž věda a pokrok proniká. Věříme, že socialistické země budou zde moci ukázat nejedno prvenství, ale také že se všelícemu příuční z organizace zemědělské vědy a zemědělského poradnictví.

Další významnou sférou naší činnosti budou studie prostorového uspořádání zemědělství a

vesnice. Již před léty jsme při studiu problému zemědělské mládeže⁵ bezpečně zjistili, že po uspokojení základních podmínek materiálního zajištění mládeže se rychle posunují do popředí zájmu materiálně kulturní a ostatní kulturní podmínky a zejména pak podmínky bydlení, hygiena práce, služby a nakonec kulturní společenské podmínky (možnost vzdělávání, zábavy atd.). Výstavba socialistické vesnice je dosud improvizována a neopírá se o technicko-hospodářská a tím méně o sociologicko-psychologická studia a výzkumy. A zde opět jde o složitější otázky, týkající se organizace celého prostoru, jež obývá český a slovenský národ. Heslo „odstranit rozdíly mezi městem a vesnicí“ by mělo dostat novou náplň, totiž vytvoření takové soustavy pracovišť a sídlišť, která je optimální pro rozvoj výroby i kultury a společenských vztahů. Jsme svědky velmi neorganické výstavby všeho druhu, zamořování celých krajů exhalacemi, znečišťování toků, pitné vody a vzduchu, zabírání nejurodnějších půd, neplánovitého růstu sídlišť a jinde zase stavební stagnace. Usilujeme o vznik ústřední komise při ČSAZV, v níž by se komplexním vědeckým způsobem řešil problém industrializace všech odvětví výroby, tudíž i zemědělství, a kde nepůjde jen o pouhé ochrannářství a zkrášlování krajiny, ale o její všestranně účelné uspořádání ze všech existenčních i estetických hledisek. Poláci již mají takovou komisi při Polské akademii věd a vede ji přímo náměstek předsedy vlády Ignar. Domnívám se, že by podobná komise měla být zřízena i u nás — a je jen přirozené, když podnět k tomu dává sociologie venkova, která se nutně musí zabývat rurbanizačními problémy — a ty nelze řešit bez respektování celospolečenských zájmů. Nepřešli jsme zde sice ještě k vytýčení zvláštních výzkumných úkolů, ale utvořili jsme při sekci ČSS pro sociologii venkova komisi pro urbanizaci vesnice, která navrhne program výzkumu ovšem za předpokladu, že Institut bude v tom smyslu vybaven odbornými pracovníky.

Institut se neubrání řešení řady aktuálních úkolů. Již dnes Ústřední výbor KSČ, ministerstvo zemědělství a nejrůznější instituce se na nás obracejí se žádostí o kooperaci při řešení naléhavých problémů. Teší nás, že nepracujeme do zásoby nebo bez adresáta, jako tomu bylo dříve, ale pro život, praxi. Vyžaduje to však zvláštní opatření uvnitř Institutu. Pro aktuální úkoly a pro výzkum názorů a postojů zemědělců i ostatního obyvatelstva k různým opatřením v zemědělství budujeme zvláštní skupinu sociologů, která nejen zná metody zkoumání veřejného mínění, ale rozumí zemědělství. Vloni jsme si na zkoušku ověřovali tyto metody při zkoumání názorů rolníků na organizaci práce v JZD. Zdá se, že zde budeme moci vykonat mnoho užitečného pro zemědělskou správu a že výsledky to-

⁴ Od 24. do 27. listopadu 1965 sešli se sociologové venkova ze socialistických zemí v Praze, aby se dohodli o metodě této spolupráce a uvažovali o jiných formách kooperace.

⁵ J. Tauber a kolektiv: *Otázky zemědělské mládeže*. Praha, ČSAZV 1957, s. 400.

hoto průzkumu současně značně obohatí a doplní všechny naše další výzkumy dlouhodobého charakteru.

Jedním z důležitých úkolů našeho Institutu bude celostátní koordinace výzkumu sociologické problematiky vesnice. Zatím jsme pořídili seznam řešených úkolů, ale po dalších poradách přejdeme od pasivního zaznamenávání a diskusí o správném a užitečném zaměření úkolů k jejich vytyčení. A to již přecházíme z funkce Institutu na funkci sekce ČSS pro sociologii venkova. Ta v serii diskusí navrhne správný směr sociologického výzkumu venkova, resp. studia agrárních otázek socialismu i kapitalismu. Pracovišť pro sociologii venkova je již celá řada. Jednak jsou to katedry marxismu-leninismu (resp. vědeckého komunismu a filosofie) na třech našich vysokých školách zemědělských (Praha, Brno, Nitra), a pak jsou to jednotliví pracovníci na různých společenskovědních ústavech, kteří se zabývají sociální problematikou zemědělství a vesnice.⁶

Sekce pro sociologii venkova ČSS chystá pro příští dvě léta řadu významných porad. Má to být především konference sociologů ze socialistických zemí o koordinaci sociologického výzkumu venkova a zemědělství a postupné dialogy s francouzskými, jihoslovanskými, italskými a západoněmeckými rurálními sociology. Historické oddělení Institutu připravuje konferenci o společenských podmínkách a důsledcích produktivity práce v zemědělství a pak konference, které vyplývají ze zmíněných dvou mezinárodních projektů.

Institut chystá vydání některých závažnějších publikací. Po zpracování sociologického výzkumu jihočeských obcí⁷ vydáme výsledky našeho výzkumu řídících funkcionářů, dále rukověť sociologie venkova (Tauber) v nakladatelství ČSAV a sociologicko-ekonomickou práci *Vývojové směry v světovém zemědělství* (Tauber-Lom). Má dojít k sestavení společné metodologické příručky sovětsko-československo-polské, v níž máme sestavit metodologii sociologického výzkumu venkova (Tauber-Horáková). Chystá se též práce o sociální struktuře vesnice (Horáková) a populární příručka o sociologii venkova (Síma, Němcová, Vaněček) aj.

Význačným rysem našeho Institutu je, že chce prakticky uskutečnit nejužší kooperaci s vysokými školami zemědělskými, resp. jednotu mezi výzkumnou a pedagogickou činností. Ministerstvo zemědělství uzavřelo smlouvu s ministerstvem školství a kultury, že přední pracovníci z rezortních ústavů ministerstva zemědělství budou soustavně přednášet na vysokých školách. Tento záměr je velmi zdravý — všechno nové by mělo plynout přecházet do výuky — a učitelé na vysokých školách měli by se zase plně zapojit do výzkumné práce. Alespoň tímto způsobem by

měly být překonány nevýhody plynoucí z odloučení výzkumu od školství.

Institut má rozsáhlé mezinárodní styky se sociologickými pracovišti v socialistických zemích — v SSSR, Polsku, NDR, Maďarsku a Jugoslávii. K utvrzení těchto styků a k šíření výsledků své práce zahájil vydávání (prostřednictvím vydavatelství Ústavu vědeckotechnických informací) sborníku *Sociologie a historie zemědělství*. Ve světových jazycích publikuje v časopisu *Za socialističeskiju selchoz. nauku*, který je rovněž vydáván ve zmíněném ústavě v Praze.

Byly vytvořeny první podmínky pro další rozvoj marxistické sociologie venkova a historie zemědělství. Společně s ostatními výzkumnými ústavy bude se Institut snažit řešit ty problémy našeho zemědělství, které strana vytyčí jako nejdůležitější. Ale ani zde nebude pasivní, vědeckí pracovníci musí umět sami objevovat překážky rozvoje a včas podávat návrhy na jejich řešení, nečekat na pokyn.

Jan Tauber

Průzkum kvalifikace a pracovních podmínek žen nově vstupujících do zaměstnání

V letech 1960–1964 se zvýšil počet pracujících v národním hospodářství ČSSR o 351 tisíc, z nichž bylo 289 tis. žen (82,3 %). V roce 1963 a 1964 činil příchod žen 110 tis., z nichž 36 tis. vstupovalo do zaměstnání poprvé, ostatní po delším či kratším přerušení (nejméně však dvoutiletém).

Ústřední komise lidové kontroly a statistiky provedla počátkem roku 1965 výběrové šetření ve vybraných průmyslových, komunálních a dopravních organizacích za účelem zjištění kvalifikace žen, které vstupují do zaměstnání, jejich pracovních podmínek, uspokojení v práci a návrhů na zlepšení podmínek pro pracující ženy. Průzkum obsahl 2429 pracovnic, z nich 1971 v průmyslu. ÚKLKS provedla rozbor získaných údajů, z nichž přinášíme stručný výtah o ženách v průmyslu.

Z nově nastupujících žen (mimo ty, které nastoupily ze školy a ty, které se vracely po přerušení kratším než dva roky — tyto ženy nebyly úmyslně pojaty do průzkumu) bylo 87 % vdaných, 8 % svobodných, 2 % rozvedených, přes 2 % vdov a 1 % družek bez údaje skutečného rodinného stavu. Průměrný věk vdaných žen byl 35 let. U *třetiny* žen, které nastupovaly do zaměstnání, šlo o první pracovní poměr. Průměrný věk *prvně* nastupujících byl 32,6 let (skoro 53 % bylo mladších 25 let). 17 % nově nastupujících mělo vyšší vzdělání než základní, což odpovídá vzdělání žen zjištěnému při sčítání lidu v r. 1961, ale je lepší, než je vzdělání v organizacích, do nichž tyto ženy nastupovaly (13 %). Čím mlad-

prací z oboru sociologie venkova v kapitalistických zemích, rovněž ve Zprávách našeho Institutu.

⁷ Jan Tauber: *Kdo žije na vesnici*. Čes. Budějovice, Jihočeské nakladatelství 1965, s. 187.

⁶ Seznam těchto pracovišť a jejich dosavadních výzkumných úkolů vyjde v dohledné době ve *Zprávách Institutu sociologie venkova a historie zemědělství*. Zde vyšel i seznam předních sociologů vesnice ve světě, pokud s nimi Institut již navázal styk. Vyšla i bibliografie nejnovějších

ší ženy, tím vyšší měly vzdělání. Pětina žen byla vyučena v některém učebním oboru (což je málo). Ženy nastupovaly v 82 % případů jako dělnice, v 18 % případů jako technicko-hospodářské pracovnice; dělnice byly 34,4leté, technickohospodářské pracovnice 32,2leté.

Tři čtvrtiny žen byly zařazeny na místa, pro něž měly kvalifikaci. Naproti tomu 12 % žen bylo zařazeno na místa, pro která neměly kvalifikaci. Vedení odůvodňovala tento postup tím, že v závodě nebyli jiní kvalifikovaní pracovníci (58 %), že se žena osvědčila i bez kvalifikace (38 %), nebo že závod zařadil ženu na toto místo ze zdravotních důvodů (3 %). Z nově přijatých si 7 % zvyšovalo kvalifikaci (jinak v těchto závodech si zvyšovalo kvalifikaci jen 4 % žen). Přitom jen u necelé čtvrtiny z nich počítá závod se zařazením na vyšší pracovní místo. V průmyslových organizacích pracují 4 % ve zkrácené pracovní době, z nově přijatých však skoro 6 %. Ženy pracovaly v 37 % ve dvou- nebo třísměnném provozu. Jak známo, ženy pracují s vyšší směnností než muži.

Jako důvody, proč se zapojily do práce, uváděly ženy: v 68 % finanční důvody, v 11 % snahu o zvýšení životní úrovně bez nezbytnosti zaměstnání, ve 3 % krytí krátkodobých investičních nákladů, v 1 % touhu po finanční nezávislosti, v 7 % vlastní uspokojení a zbývající uváděly další individuální důvody.

Průměrná hrubá mzda činila 1048 Kčs, čistá mzda 890 Kčs; mzda mužů vdaných žen činila 1641 Kčs (vdaných žen 894). Vdané ženy měly průměrně 2,08 nezletilých dětí, domácnosti měly 4,20 členů. V domácnosti se zaměstnanou vdanou ženou činil čistý měsíční příjem průměrně 2630 Kčs, tedy 626 Kčs na 1 člena domácnosti.

Průměrná délka školní docházky u vdaných nově nastupujících žen byla 9,42 roku, délka školní docházky jejich manželů byla 10,28 roku. Ženy se základním vzděláním (9 let) měly za manžely muže s 9,98 ročním vzděláním. Ženy se středním odborným vzděláním (11 let) měly za manžely muže s 11,43-ročním vzděláním. Ženy s úplným středním všeobecným vzděláním (12 let) měly manžely v průměru s 12,32-ročním vzděláním. Ženy s úplným středním odborným vzděláním (13 let) měly za manžely muže s 12,30-ročním vzděláním. Všechny vysokoškolačky (17 let vzdělání) měly za manžely vysokoškolačky (17 let). Průměrné vzdělání mužů bylo co do délky o 14 % vyšší než u zkoumaných žen. U 62 % manželství měli oba manželé stejné školní vzdělání.

Ženy byly dotazovány, kolik čistého příjmu jim zbývá ze mzdy. V průměru je to částka 349 Kčs. Zvyšuje se s tím, jak roste čistá mzda. Není rozdíl, jde-li o ženy se základním nebo vyšším vzděláním, resp. jsou to rozdíly nepatrné. Výjmkou tvoří vysokoškolačky, jimž zbývá 530 Kčs, ale jejich průměrný plat činí 1434 Kčs (plat tedy cca o 400 Kčs vyšší, zbývající částka však o 200 Kčs).

Do práce mimo obec bydliště dojíždí 42 % žen (vdaných 41 %). Vdané dojíždějící ženy

mají průměrně 1,98 nezaopatřených dětí, ženy pracující v obci bydliště 2,16 dětí.

Ačkoli jen 7 % žen nastupovalo do práce pro své osobní uplatnění, 87 % všech žen prohlásilo, že práce pro ně znamená *morální uspokojení*. Vztahy na pracovišti označilo 30 % za velmi dobré, 65 % za dobré, 4 % za méně dobré a 1 % za špatné. Dělnice byly se vztahy na pracovišti méně často spokojeny než THP (úřednice a techničky). Jako návrhy na zlepšení podmínek pro pracující ženy navrhovaly vdané ženy z 20 % zkrácení pracovní doby, z 22 % zavedení volných sobot, ev. jiného pracovního dne, v 17 % případů zlepšení služeb, v 9 % zlepšení jeslí a družin, ve 13 % lepší vybavení prodejen a úpravu prodejní doby. Ostatní návrhy byly rozptýleny.

Průzkum kvantifikoval některé empirické poznatky a zpřesnil je. Vyvrátil představu, že do zaměstnání nastupují většinou ženy bez kvalifikace (analogický průzkum by však měl být proveden v administrativě). Ukázal na rozdíly mezi u mužů a žen, i když musíme vzít v úvahu, že u žen to jsou vlastně nástupní platy. S výhradou zveličení nákladů na vedení domácnosti při zaměstnání ženy zjistil, že finanční efekt zaměstnání činí vlastně jen kolem 350 Kčs a že je to patrně právě částka (ve skutečnosti ji lze odhadnout minimálně na 500 Kčs), která má rozhodující úlohu při měření životní úrovně rodiny, kde žena je zaměstnána. s rodinou, kde zaměstnána není.

Vladimír Srb

Zpráva o semináři „K problémům zvýšení kvalifikace žen“

Problém zrovnoprávnění žen byl u nás vyřešen zejména zařazením žen do výrobního procesu. Tím vzniklo ovšem mnoho dalších specifických problémů, jako prohlubování rozporu mezi společenskou a mateřskou funkcí ženy nebo jeho vlivu na rodinu apod. Proto ženská otázka je nadále aktuální a je jí věnována stále značná pozornost.

Zaměstnanost žen se stala natolik samozřejmou, že už nelze mluvit o návratu ženy do domácnosti, i když se takové názory vyskytují. Jde samozřejmě o to, pokračovat v započaté linii ekonomického zrovnoprávnění a vyrovnávat problémy nově vzniklé se zaměstnaností žen. Tento problém je dnes celosvětový a zaměstnanost žen v ČSSR nepřevyšuje současná světová měřítka. Jedním z hlavních problémů týkajících se zaměstnanosti žen je jejich nedostatečné vzdělání (zvlášť u dělnických kadrů), které znamená nedostatečnou přípravu k dobrému výkonu zaměstnání; s ním je spojena otázka kvalifikace vůbec. K tomuto problému byla svolána zvláštní konference do Brna, jejímž úkolem bylo vyjasnit, jak v našich společenských podmínkách zlepšit současný stav kvalifikace zaměstnaných žen.

Hned v úvodním referátu poukázala s. Háková z VŠS na nutnost všestranného přístupu k řešení společenského postavení ženy a zdůraznila jako první a základní funkci mateř-

stvi a ženství, tj. zejména udržování rodinných vztahů. Právě tyto přirozené funkce žen jsou značně podceněné. V našem současném hospodářství vykazují ženy plných 44 % ekonomické činnosti vůbec; jádro pracujících žen tvoří ženy vdané, a to s dětmi od jednoho roku (53,4 %). Důvod ke vstupu do zaměstnání je u celkového počtu zaměstnaných žen vždy ekonomický. Ovšem ekonomický tlak, který nutí ženu ke vstupu do zaměstnání, neznamená vždy realizaci našich představ o samostatné a ekonomicky nezávislé ženě. Tak s. Háková zejména uvedla problém nedoceníení ženské práce, který se projevuje značně nižší odměnou za práci vykonávanou ženami. Průměrný výdělek žen je 1100 Kčs, i když ženy většinou pracují na stejných pracovištích jako muži. Zcela specifického charakteru je pak nápadný pokles politické aktivity žen u nás, který je patrný zejména v posledních letech.

Málo volného času a špatné služby dále ztěžují a znesnadňují výkon funkcí ženy v rodině; zvláště v tomto bodě se vliv zaměstnání projevuje značně nepříznivě.

V dalších referátech účastníci konference rozebírali zejména neaktuálnější bod ženské otázky, tj. postavení zaměstnané ženy z hlediska rovnoprávnosti žen. Tak z referátu s. Wynnyczuka vyplynulo, že současný stav nevyžaduje další zvyšování kvalifikace žen, ale spíše dobré hospodaření s již dosaženým. Podle s. Wynnyczuka není kvalifikace žen u nás špatná. Za posledních deset let vzrostl počet vysokoškolaček čtyřnásobně; tak na jednoho vysokoškolačka připadá jedna vysokoškolačka; na 4 středoškolačky 3 středoškolačky. Obecně jde dnes vůbec více děvat studovat, než tomu bylo kdy dříve. V čem ovšem s. Wynnyczuk vidí hlavní problém, je, že tyto ženy po získání kvalifikace nepřicházejí do zaměstnání, na které mají kvalifikaci, nebo do zaměstnání vůbec nenastupují. Typická je situace ve zdravotnictví. Z celkového počtu 22 356 vystudovaných středních zdravotnických kádří odešlo do zdravotnického povolání pouze 11 637, tj. skoro polovina, přičemž druhá polovina těchto absolventek nastoupila jiná povolání, ke kterým často kvalifikaci vůbec nepotřebují. Ovšem i po nastoupení zaměstnání ve zdravotnictví je fluktuace sester velká. Ze 4 miliard Kčs, které jdou na vzdělání sester ročně, ztrácíme 1–2 miliardy fluktuací. Tyto finanční ztráty jsou ovšem nemalé a je třeba jim věnovat pozornost — nehledě již k tomu, že fluktuaci nastávají dalekosáhlé disproporce v plánovaných ukazatelích a rozmísťování kádří.

Mezi referáty byl velmi zajímavý příspěvek s. Slejšky, který přednesl výsledky průzkumu konaného v závodech ZPA — Křižík. Ze zmíněného průzkumu vyplývá nutnost psychologického přístupu k celkovému plánování ekonomické aktivity na závodech. Nejdůležitější poznatek ze zmíněného průzkumu se týkal změnéné aktivity žen v různých obdobích jejich života. Tak aktivita kvalifikovaných žen klesá nejvíce od 27 do 30 let, pak pozvolna stoupá a dosahuje vrcholu ve 45 letech. Proto psychologie poohlavi je velmi důležitou strán-

kou plánování ekonomické aktivity na závodech.

Zdánlivě protikladný k referátu s. Wynnyczuka byl referát s. Bluchy, který naopak poukázal na vysoké procento nekvalifikovaných žen a jejich problematiku. Tak z průzkumů provedených v průmyslových závodech vyplývá, že největší procento nekvalifikovaných pracovníků tvoří ženy — v průměru od 60 do 93 %. Ve strojírenství jsou vyučeny pouze 2 % žen, zbytek jsou ženy nekvalifikované. Příčinou nepříznivého kvalifikačního zařazení žen je kratší doba praxe a nižší finanční odměna; zájem o zvýšení kvalifikace projevil pouze 29 % žen. Podstatné v tomto bodu je i to, že vyšší kvalifikaci požadují pouze pro zvýšení mzdy, nikoliv ze snahy lépe a kvalitněji vykonávat své povolání. Tímto přístupem může ovšem ekonomická oblast ze strany žen získat málo. Proto s. Blucha vidí perspektivu ženy spíše v přesunu její hlavní aktivity na „tradiční“ působení v rodině a ve všemožném usnadňování této její funkce společností. Povinností je tedy další zdokonalování společenské péče o děti, zlepšování služeb, nutnost vypracování specifického pracovního řádu pro ženy, které zahrne spolu se zaměstnáním i aktivitu v rodině. Proto úprava pracovní doby a pracovních podmínek je pro pracující ženu prvotnou otázkou.

Referát s. Máchové se týkal zejména postavení žen jako intelektuálních pracovníc, které rovněž nejsou v nejlepší situaci. Přestože nejde o velký počet (z celkového počtu 178 838 vědeckých pracovníků je 8798 žen), i zde změna struktury dělby práce je předpokladem správného rozdělení a využití společenské funkce ženy a muže. Ohled na mateřskou funkci ženy a jeho prosazení znamená tedy onu druhou emancipaci žen. U ženy-intelektuálky vyvstávají řady specifických problémů, jako třeba obtíže se zařazováním dětí do školek. Obecně jsou jejich děti diskriminovány a falešně sociální kastovníctví automaticky vidí v intelektuálně činné ženě mimořádně finančně „preferovaného“ pracovníka, který služby ve školách nepotřebuje. Proto se vysvětlovací kampaň bude muset zaměřit zejména na zrušení takového falešného sociálního kastovníctví, které považuje plat intelektuálně činných žen za přepych. Tyto ženy nejen mohou, ale musí být (bohužel) v indikovaných případech posuzovány jako sociální případ.

O východoslovenské situaci promluvila s. Gronská. Mimořádná poptávka po pracovních silách v rámci budování východního Slovenska klade mimořádné podmínky i pro ženy. Tak se předpokládá, že ze všech pracovníků, které východní Slovensko potřebuje, bude přijato 80 000 žen, tj. celá jedna třetina. Z tohoto počtu se ovšem počítá s 10 % žen cikánských, které nemají žádné vzdělání, a pouze s jednou pětinou žen vysokoškolsky vzdělaných. Tato situace, která je tedy kritická, nám klade otázku, zda vůbec za těchto podmínek můžeme se ženami perspektivně počítat jako s pozitivním faktorem pro východoslovenskou ekonomiku. Je naprosto žádoucí lepší organizace „ženské“ otázky i tady.

Ženy v zemědělství se dostaly na pořad referátem s. *Drábové*, která se zaměřila na typickou zemědělskou problematiku. Ženy v zemědělství požadují trvalé celoroční zaměstnání, neboť pravidelný příjem je nutností v moderní domácnosti i na venkově. Východisko je snad v příležitostných brigádách v průmyslu, které by se pro zemědělské ženy pořádaly speciálně v zimním období. Problém není ovšem zdaleka řešen ani vyřešen.

S. *Steinero*vá přednesla na konferenci požadavky žen, jak vyzněly z průzkumu v závodech strojírenských a textilních. Ženy si přímo stěžovaly na skrytou, ale faktickou diskriminaci, která se projevuje nejen nižší mzdou, ale i těžšími pracovními podmínkami. Proto i zde zněly požadavky na zkrácení pracovní doby a řada dalších.

Na konferenci byla vícekrát probírána otázka jeslí, která je stále palčivá. I když došlo ve srovnání s rokem 1930 k početnému vzrůstu, je stále 40 000 nevyživených žádostí o přijetí dětí do jeslí. Opět se ukazuje problém zdravotních sester, kterých je jednak nedostatek, jednak jejich trvalá absence a fluktuace je mimořádný faktor, ovlivňující provoz jeslí vůbec. Sestry ovšem zase trpí těžkými podmínkami; proto dosažení vysoké a dobré úrovně jeslí znamená nejen zvyšování kvalifikace sester, ale hlavně zlepšení jejich pracovních podmínek.

Jesle, které jsou prvním článkem našeho školského systému — stejně jako tento systém celý — trpí problémy spjatými s ženskou otázkou.

Primárka gynekologické kliniky v Karlových Varech Vanda Jurečková vytyčila několik bodů, které pokládá za mimořádně nutné k řešení v nejbližší době:

1. Sestry jsou maximálně přetížené (proto fluktuace), jejich pracovní podmínky co do obtížnosti téměř nesnesou srovnání. Je proto bezpodmínečně nutné zvýšit jejich příjem.

2. Je třeba definitivně řešit otázku zrušení diskriminace a ubytování svobodných matek, které často leží ve zdravotnických ústavech, protože nemají vůbec žádné přístřeší.

3. Je třeba řešit problém zvýšení mateřských dávek.

4. Je třeba pokračovat v řešení otázek, spjatých s interrupcí a s pomocí ženám v klimakteriu a důchodkyním. Mimořádnou pozornost je třeba věnovat i domovům pro přestárlé, kterým zejména společenské organizace nevěnují pozornost.

Konference se neúčastnili sice žádní psychologové, ale byla zde přítomna polská lékařka a socioložka s. *Sokolowska*, která se zabývala definicí některých kategorických pojmů. Tak pod pojmem „domov“ chápe souhrn funkcí a činností, z nichž biologické mateřství, společenská výchova a domácnost dominují. Biologické mateřství spočívá v řadě specifických vztahů mezi matkou a dítětem, které se mění zejména léty. Tak do tří let je vazba matky a dítěte nejsilnější; ovšem není jasné, jak dalece i starší děti potřebují péči matky. S takovými zjištěními souvisí pak

těsně právní legislativa a pracovní právní podmínky zvlášť. S otázkou domácnosti těsně souvisí problém zapojení ženy do zaměstnání. Domácnost, která leží v mnoha případech na ženě, brzdí tak zapojení žen do zaměstnání, naopak přetížení v zaměstnání opět brzdí rodinnou funkci. U mužů je zaměstnání stále kategorií neměnné „vysokou“, u žen je to však různé; čím má žena vyšší vzdělání, tím vyšší má zájem o zaměstnání; a naopak u ne-kvalifikované ženy převládá zájem o domácnost a její zabezpečení. V takovém případě žena často v zaměstnání vykonává řadu domácích prací a v opačném případě často přenáší do svého domova část pracovních úkonů a narušuje chod domácnosti. Správné rozdělení zaměstnání a domova je proto základním problémem.

Ze závěrečného referátu s. *Večery* pak vyplynulo mnoho, o čem již mluvila s. *Sokolowska*, tj. nutnost všestranného přístupu k současné problematice ženy, obohaceného především o psychologické aspekty.

Konference sama ukázala, že problém ženy v naší společnosti není zdaleka vyřešený a potřebuje mnoho pozornosti. Vztah muže a ženy je nejdůležitějším, nejrozhodnějším a nejpřirozenějším vztahem, který nemůže být beztržně porušován. Proto řešení tohoto vztahu vyžaduje neustálou pozornost a prověřování, neboť především na něm závisí celková stabilita společnosti. Zdá se, že přílišnou „socializací“ lidských vztahů došlo k disproporcím mezi sociální biologicko-psychologickou podstatou člověka. Naše společnost naprosto jasně trpí chybami, vyplývajícími z porušení biologických vztahů. Častá rozvodovost, neutěšená situace ve výchově dětí, nejasnosti v koncepci rodinného života — prostě otázky formování rodiny, základní přirozené jednotky společnosti, jsou nadále předmětem socialistické diskuse. Proto porušení rodinného života, související s nesprávným uplatňováním „rovnoprávnosti“ žen, a problémy v pracovním procesu žen jsou spjaté s otázkou nové individualizace ženy i muže. Za ženy tuto otázku „sebevědomí“, která je jedinou možností, jak vyjit se současných problémů, vyjádřila Simone de Beauvoir ve své *Historii ženy*. Pokládá reindividualizaci muže i ženy za předpoklad správné a rozumné cesty kupředu. S tím souvisí pak samozřejmě i to, aby jak žena, tak muž vykonávali takové funkce ve společnosti, které jsou v souladu s podstatou jejich bytosti.

Polsky sociolog Piotrowski ve svém díle *Práce ženy v zaměstnání a rodina* jasně zdůraznil, že nesprávný přístup k ženě, jenž porušuje její charakterovou i biologickou individualitu a násilně ji nutí ke společensko-ekonomickému zařazení, které jí neodpovídá, se vrací společností zpět a stojí velmi mnoho peněz (např. ženy jsou dnes dvakrát více postiženy nervovými chorobami než dříve). Tato polozka je dostatecným varováním před nespektrálním zákonů, které se ukázaly daleko více platnými než zákonitosti ekonomické.

Raisa Kopejsková

Spotřeba statků a volný čas jsou charakteristické znaky soudobé společnosti na Západě, říká Heinrich Bauer (*Erziehung in der Konsum- und Freizeitgesellschaft*, Pädagogische Revue, 1965/3, str. 201–206). Společnost jako základní způsob lidského bytí, je ve své dějinné skutečnosti určována mnohými činiteli, mezi něž patří také hospodářství a výroba. Každá společnost musí hospodařit, chce-li existovat. Nejde ovšem o lhostejnou, libovolnou činnost. Jejím smyslem je uspokojit základní lidské potřeby. Zvíře nehospodaří, je vedeno instinktem. Člověk si musí s použitím své inteligence své potřeby vydobýt. Proto musí hospodařit. Hospodářství se tak stává konstitutivním prvkem lidské existence a celé společnosti – at se to odtažitým idealistům líbí či nelíbí. Do jaké míry jím jest, vidíme již z toho, že daleko překračuje prosté uspokojování základních lidských potřeb. Potrava nejen uspokojuje hlad, ale stává se požitkem, oděv se stává módou, příbytek se mění ve vtil. Nadbytek statků, luxus, uvolňuje člověka z pouhé animality, z přírodní nutnosti. Člověk překonává nutnost, zakládá kulturu. Při veškeré kráse kulturních hodnot nesmíme zapomenout, že její hmotný kořen je hospodaření. To vše se odehrává ve společnosti a skrze ni. Neexistuje hospodaření mimo společnost. Formy a obsahy obou oblastí jsou na sebe podstatně vázány. Nemohlo by se říci, že se tak dostáváme do nebezpečné blízkosti marxismu, mluvce o této podstatné vazbě hospodářství, společnosti a kultury? „Je jisté“, praví autor, „že nějaká věta není už prolo nesprávná, pochází-li od Marxe, právě tak jako třeba filosofická teze není už proto správná, že je od Platona. Nutno věcně zkoumat záležitost a konstatovat, že existuje jakýsi vztah mezi společností, hospodářstvím a kulturou. Marx viděl v materiální „základně“ určující faktor tohoto vztahu, jímž je vždy určován obsah »nadstavby«. Poněvadž Marxovi nešlo jen o samoučelné poznání, nýbrž o to »svět změnit«, vyvodil z teoretickofilosofického poznatku praktické politické závěry... Teoreticko-filosofickou tematiku však krok za krokem vzal za svou obor sociologie, který byl později ustaven jako sociologie vědy. Je lhostejné, chápeme-li vztah společnosti, hospodářství a kultury ve smyslu Karla Marxe nebo Maxe Schelera či Karla Mannheima, nebo se připojíme k jiným pojetím moderní sociologie vědy, jistým zůstává, že tento vztah existuje; že kultura není oblast pro sebe, která existuje nezávisle na »výrobních poměrech«, ale také opačně; že hospodářství závisí na všeobecném stavu kultury společnosti; že tedy, z hlediska celku, kultura a hospodářství jsou úzce spojeny ve společnosti, že ji určují a samy jsou jí určovány“ (str. 202).

O naši dnešní společnosti se už dlouho říká, že je to průmyslová pracovní společnost; je určována prací, která zase je převážně určována průmyslem, a způsob průmyslové práce má samozřejmě důsledky pro pracovní morálku. Tak, jako si rolníci a řemeslníci vy-

tvorili specifický pracovní étos, aby zvládli svou práci, musil i dělník v průmyslu vyvinout etické kvality, úměrné jeho pracovní situaci. Odborná literatura jich vypočítává nemálo: pílí, spolehlivost, přesnost, svědomitost, pocit odpovědnosti, přizpůsobivost apod.

Pro naši společnost jsou typické dva protichůdné znaky: na jedné straně stálý postup mechanizace a automatizace, která přináší pracujícím stále více volného času, a na druhé straně neměnně stupňovaný shon a chvat, vedoucí nakonec k infarktům. Netřeba tu zastírat problém frázemi o „démonii“ nebo „pomstě“ techniky. Je nutno metodicky čistě postavit olázkou a ptát se, oč tu vlastně jde. V podstatě se tu děje něco velmi jednoduchého: Na místo pracovního shonu nastoupil spotřební shon. Větší míra volného času umožňuje člověku větší luxus. K tomu ho nevede žádná nouze, nýbrž cosi horšího: chtíivost mít vše, co svět poskytuje. Je to přání samo v sobě špatné? Sotva, protože právě možnost vyrábět a mít přebytek statků je pro člověka typická. Obžaloba kultury a oslava přírody by vedla jen zpátky k animalitě, at už bychom šli ve stopách Diogena, Rousseaua nebo Spenglera. Ovšem neexistuje nic, co by se u člověka nemohlo obrátit nejen v nouzi, nýbrž i v osvobození od ní. Nouze se mu obrací v nemilosrdnou tvrdost kalvínsko-kapitalistické pracovní morálky, osvobození od nouze se obrací v požitkářství. Možnost podobného obrácení ovšem není argument proti oprávněnosti úsilí, aby se člověk osvobodil od bída a nouze, aby měl dosti statků a volného času. Nedůvěra zde plyne z hluboce zakořeněného manicheismu, který je skrytým základem kapitalistické pracovní morálky. Od takového nazírání bychom se měli poněkud osvobodit a nazírat na svět jako na úkol a poslání, které nám bylo svěřeno“.

Převrácení hodnot však v naší soudobé společnosti trvá. Osvobození od nedostatku a hojnost volného času přišly poměrně rychle a lidé nevědí, co s tím počít. Člověk, v době automatizace osvobozený od nevolnictví stroje, potřebuje novou morálku, étos konzumu. K tomu je třeba lidí teprve vychovávat. A jak sporná je dnes tato výchova, o tom se pedagog denně znova přesvědčuje. Vysvětlovat tyto nesnáze tím, že mladí lidé jsou dnes morálně horší, je pouze únik do sebeklamu. Je to, jako bychom horší prospěch ve škole chtěli vysvětlit poklesem inteligence. Fakt je, že výchova k výše uvedenému seznamu pracovních „ctností“ nezapadá do světa dnešní průmyslové práce, poněvadž nepatrný přínos pracovní morálky, který mladý člověk získá v dopoledních hodinách školní výuky, ztratí odpoledne a večer ve společnosti konzumu a volného času. „Každá reklama konzumu stokrát vyvrací pedagoga, který se při hlášení pracovní morálky musí jevit očím této konzumní společnosti jako staromódní, naivní a zaostalý. Zde také je, mimochodem řečeno, skutečná příčina vysvětlující radikální ztrátu učitelova prestiže v naší společnosti a tím i nedostatek učitelstva, který v budoucnosti bude ještě větší“ (str. 204).

Během 20. století klesla pracovní doba

o třetinu, tj. z 60 na 40 hodin týdně. Úměrně k tomu vzrostl volný čas z 36 na 56 hodin, tedy více než o polovinu; zatímco tedy před 1. světovou válkou byla pracovní doba o 40 % větší než volný čas, dnes je tomu naopak. Tím se po prvé v dějinách lidstva dostává do popředí otázka volného času. Nejsme už pracovní společností, nýbrž společností volného času (Freizeitgesellschaft). Práce v této společnosti se stává neviditelnou, a to trojím způsobem:

1. S počátkem industrializace byla práce přesunuta do továren a úřadů, a tím se stala pro člověka stejně neskutečnou jako narození, nemoc a smrt, které také byly z rodinného prostředí přeneseny do ústavů a nemocnic — což hluboce zasáhlo do základních životních zkušeností člověka.

2. Práce je zmechanizována a automatizována do té míry, že jednotlivec vůbec už nepřehlédne pracovní proces jako celek. Tato dělba práce rovněž hluboce poznamenala zkušenost dnešního člověka.

3. Práce se stala vlastně obtížným omezením volného času, který kvalitou a intenzitou téměř úplně vyplňuje obzor vědomí dnešních lidí.

Tím, že se práce stává neviditelnou, mizí její lidský smysl, pracovní étos se stává bezpředmětným a výchova k němu pozbývá cíle. Nezasahuje to, co má na mysli. Co však může a musí tato výchova zasáhnout, je konzum. Musí tedy vychovávat k étosu konzumu. Zde ovšem je před naší ametafyzickou a nenáboženskou společností úplná tabula rasa. Před jakými zcela novými antropologickými a metafyzickými problémy stojíme, vidíme, redukuje-li například v duchu pracovní dobu na nulu. Příští století nám přinese takovou konzumní společnost a nevidané množství volného času. Pracovní výchova naprosto nevystačí s dříve platným truismem, že práce oslazuje život. Mnohokrát už nám ho jaksepatří ztrpčila. Proto lidé tak rádi snlí o šlaťafii, kde se nemusí nic dělat. I v Moravě Utopii se pracuje nejvýše šest hodin denně. Dnes je tato utopie před námi na dosah ruky a s ní ovšem nespočet otázek, z nichž nejzávažnější je tato: Co nastoupí fyziologicky a psychologicky na místo práce? A co bude, až si člověk nebude dobývat chléb v potu tváře, jak říká bible, nýbrž bude jen sbírat smetánku z povrchu života?

Mnoho bude třeba nově promyslet, chceme-li alespoň napůl zdolat úkoly, které uloží příští století. Výchova bude účinná a prospěšná jen tehdy, zaměří-li se k nové společnosti konzumu a volného času, a uzná-li kategorie služby a kázně za nosné pilíře svobodného lidského rozhodování.

K značně podobným závěrům dospívá v téže revui Werner Schütz (*Kultur und Erziehung in staatlicher Sicht*, str. 1–8). Člověk v buržoasní společnosti je ohrožen odcizením. Na jedné straně je člověkem, na druhé zaměstnancem. Mezi těmito krajnostmi není téměř spojení. Zaměstnanec v závodě nakonec nechápe, co dělá. Výrobek nevidí a k tomu, co nevidí a nechápe, nemůže mít citový vztah.

Člověk v průmyslové společnosti je ohrožen „privátností“, nesouvislostí s celkem života, izolací. Pro všechny vymoženosti kultury je jeho svoboda prázdna. Je to svoboda spíše uvolněná „od něčeho“ než směřující vědomě „k něčemu“. V této struktuře práce je skryta labilita moderní kapitalistické společnosti. Tato společenská vratkost vysvětluje, proč se izolovaný jedinec stává snadnou kořistí demagogických hesel a ideologických mystifikací. Za horečnou vnější činností číhá plíživě nebezpečí nudy a dlouhé chvíle z přemíry volného času. Neutralizovat nebezpečí, která odtud hrozí, patří k hlavním úkolům současné výchovy. Abstraktní étos a idealistické výzvy v kantovském smyslu jsou málo platné bez podstatné změny ekonomické a psychické situace. Dílovedoucí v továrně nebo mistr, zaškolující mladé dělníky, má obdobné potíže jako učitelé ve škole. Jsou konfrontováni s žáky, kteří jsou odrazem technické revoluce. Vlastní jejich potíže nejsou v oblasti ekonomické a věcné, nýbrž v oblasti duchovní. Odcizení, které je důsledkem technického procesu a dělby práce, může lehce vyústit v tupý, záporný „resentment“. Autor si uvědomuje nevýhodu pluralistické demokracie a jejich ideologických pozic proti jednotnému světovému názoru v socialistických zemích. V této souvislosti se mu jeví velmi naléhavým problem volného času, aby svoboda nezvětšovala nejistotu individua. V nedaleké budoucnosti čeká autor souleť dvou navzájem soupeřících sil a komplexů: Utká se klasická tradice filosofie, literatury a umění, které chtějí člověka zlepšit, se spotřebním průmyslem, směřujícím k požitku a ulehčení života. Tedy oblast pravdy a bytí s oblastí zábavy a zdání. Výsledek není předem jasný. Nic nezaručuje, že zařízení například jako tisk, rozhlas a televize nebudou zneužity k nevážné výplni volného času. Praxe církevního života v USA ukazuje, že ani náboženská oblast není jistá před těmito deformacemi. Bude-li život probíhat pouze živelně, bude se prohlubovat podkop a vakuum pod kulturním životem společnosti a národ se poženě nenasytně jen za víkendovými zábavami. Pouze jasné vědomí úkolů a promyšlené, pevně jednáni nám pomohou přes tuto krizi. Terapie, kterou autor závěrem nabízí, zůstává ovšem v mezích kulturní politiky, nedotýká se hospodářské přestavby a změny výrobních poměrů. Podle jeho mínění postací vzdělání, lepší školy a lepší učitelé.

Z jiných posic a na základě jinak diferencovaného materiálu postupuje západoněmecký lékař J. Bodamer. (*Der Mensch ohne Ich a Der Mann von heute*.) Podle něho postup techniky má neblahý vliv na duchovní a mravní život. Maximální konzum stojí proti osobnosti. Technika znamená průmysl, plnou zaměstnanost a maximální odbyt. Spotřeba vyrobených statků je příkaz doby. Reklama vede k maximálnímu konzumu. Používá metod rafinovaných i vulgárních. Bodamer upozorňuje na postupující erotizaci a sexualizaci reklamy, která bez ostychu a zábrán míří k jedinému cíli: k maximálnímu konzumu. Technický efekt přináší defektnost osobnosti. Člověk není pánem techniky, nýbrž její obětí.

„Existuje-li smysl a hodnota věcí už jen v jejich spotřebních vlastnostech, pak člověk převrací nejen věci, ale i sám sebe.“ Proto je i sexualita chápána jen jako konzum, promiskuita je pouze příjemná výplň volného času, bez zábran a bez rizika. Ostatně také Helmut Schelsky ve své *Sociologii sexuality* analyzoval sexualitu jako konzum, při němž lidská osobnost je znehodnocena na prodejný prostředek požitku. Toto nazírání je možné mj. právě proto, že některé pojmy technické civilizace, jako například výroba a konzum, jsou obłudně zabsolutizovány.

Karel Metyš

Drobné zprávy

Téměř dvacetistránkový rozbor věnoval Lutz Rössner zcela speciální otázce, jaká je sociologická a pedagogická funkce moderních společenských tanců. (*Die soziologische und pädagogische Funktion des modernen Gesellschaftstanzes* — Die deutsche Schule, 1965, 5, s. 241–259.)

Je zarážející, že společenské vědy neberou téměř na vědomí společenské působení tance, ačkoliv o jeho globální společenské funkci — hlavně mezi mládeží — nemůže být sporu.

Historicko-sociologický rozbor ukazuje, že moderní tanec je tanec párový, a jako takový má zcela specifický sociologický dosah; na rozdíl od kolových tanců lze mluvit o revolučním zvratu, který přinesl nejprve valčík a pak další moderní tance, kvalifikované často jako odpadky civilizace a výraz dekadence. Sociologický rozbor se nemůže spokojit s tímto unáhleným hodnocením. Moderní tanec je projev, má komunikativní funkci, je výrazem osobního uvolnění, protestem proti společenské konvenci a zabíháním tradicím. Proto má tolik odpůrců v různých institucích. Proti rozšířenému názoru o sexualitě moderních tanců Rössner dokazuje, že v moderním párovém tanci není sexuální moment primární. Znamená uvolnění z pubertální izolace, z tradiční společenské uzavřenosti, z psychické tísně, z mechanismu okolí. Dává mladým lidem možnost kontaktu s partnery druhého pohlaví, kultivuje sexualitu v erotiku. Sexualita bez erotiky klesá ve vulgárnost, v tanci se však uskutečňuje specifická sociální kultura, umožňující setkání s partnerem. Zde se otvírá i výchovná funkce moderních tanců. Tyto tance individualizují a zároveň umožňují kontakt, uvolňují i dávají vazbu, vedou k samostatnosti, otevírají cestu k společenskému celku a řádu, lámou úzkou uzavřenost individua. Škola budoucnosti jen zvýší výchovný efekt své práce, bude-li umět zapojit do ní také tento eminentně společenský prostředek.

„Veikou“ společnost by chtěl založit v USA vicepresident Hubert H. Humphrey (School and Society, 1965, March). Její podstatu vidí ovšem idealisticky: vzdělanost sama osvobozuje člověka, nevědomost plodí otroctví. 88. kongres USA dostal jméno „Kongres pro vý-

chovu“, protože odhlasoval větší položky na školství, které má vzestupnou tendenci: Na školách prvního a druhého stupně je 46 miliónů žáků, v roce 1974 jich má být 54 miliónů. V minulém roce bylo dva milióny absolventů vysokých škol. V příštích letech má vzrůst tento počet ročně o milión. Humphrey ovšem nezamlčuje také některé stinné stránky v tomto obrazu: 40 % posluchačů opouští vysoké školy bez absolutoria a jen 43 % je úplně absolvue. Těto školské „úmrtnosti“ nezabrání jen skvělé materiální vybavení škol. Je třeba odstranit příčiny studijních neúspěchů. Stroje snižují fyzickou námahu dělníků, ale kladou na ně větší intelektuální nároky. Dnešní ekonomika v USA dává možnost pracovního uplatnění, ale jen těm, kdo jsou na ně připraveni. Stále je větší nepoměr mezi prospěchem žáků z chudších vrstev a mezi dětmi zámožné buržoazie. Vyrovnání tohoto znepokojivého rozdílu je ve vicepresidentově projevu ovšem spíše vysloveno jako obecný postulát než jako promyšlené, konkrétní řešení.

Vztahy mezi volným časem a kriminalitou mládeže sleduje darmstadtský lékař Karel Holzschuh (Jahrbuch für Volksgesundheits 1965/64, Hohenneck — Verlag, Hamm i. W.) — Ještě nikdy snad neměla mládež tolik zábavy a rozptýlení. Měla by tedy být šťastná, ale není. Sebevražednost dětí a mládeže stále stoupá. Dosahuje znepokojivých rozměrů v civilizovaných zemích s vysokým životním standardem, například v USA, Dánsku, Švédsku, Švýcarsku a v NSR. Hmotný blahobyt nezaručuje ještě spokojenost. Mladí lidé nevidí v životě dostatečný úkol a smysl. Je třeba naplnit volný čas mládeže obsahem, který by dal smysl jejich existenci. Soudci mládeže souhlasně zjišťují, že většinu trestných činů spáchá mládež po ukončení pracovní doby, hlavně koncem týdne. Víkend je tedy kritický v kriminalitě mládeže. Většina deliktů je spáchána v noci z pátku na sobotu, ať jde o rvačky a ublížení na těle, přepady, vloupání a mravnostní přečiny. I alkoholismus tu spolupůsobí velmi neblaze. Pětidenní pracovní týden, vychvalovaný často jako pokrok, přinesl také povážlivé nevýhody. Příliš mnoho volného času, který není rozumně vyplněn, znamená zahálku, vede k mravnímu úpadku a zločinnosti. Problém volného času, získaného mechanizací a automatizací, jsme ještě zdaleka nevyřešili. Lidstvo má zde před sebou úkol, který nestrpí odkladu.

Na 30 pracovištích v Paříži se provádí sociologický výzkum, jímž jsou pověřeny stovky odborných pracovníků a pomocné síly, kterých je na 3000. Profesor Jean Stoetzel, profesor sociologie na Sorbonně a budovatel ústavu pro veřejné mínění, konstatoval v projevu na Akademii morálních a politických věd mimořádný vzestup sociologického bádání

ve Francii. Značné vědecké úspěchy má sociologie průmyslu, vědy, politiky a po nich přichází na řadu sociologie náboženství.

Teprve v letošním květnovém čísle západoněmecké revue *Die pädagogische Provinz* byly otištěny hlavní referáty a diskusní příspěvky ze symposia v St. Augustin b. Siegburg v NSR, které vloni na podzim se soustředilo k problému pravdy, svobody a tolerance. Konference se účastnili nejen filosofové a teologové, nýbrž i psychologové, sociologové, lékaři a biochemici. Skoro ve všech referátech je sociologicky zajímavý materiál. Pozornosti si zaslouží především bohatě dokumentovaný projev Franka Benselera o manipulovaném člověku a studie Alfonse Adamse o formách lidské sociability (*Freie und vorgegebene Formen menschlicher Gesellung*).

Vztahy mezi společností a universitou jsou v NSR pozorně sledovány na několikere rovině. Nároky společnosti na vysoké školy rostou, jak ukazuje například J. H. Knoll, když probírá tuto otázku v souvislosti s novými universitami. (*Pädagogische Rundschau*, 1965/2.) Autorova hlavní teze, dogmaticky vystředěná, zní: Kontakt s vědou, s jejími obsahy a myšlenkovými postupy, musí být východiskem a základem vysoké školy v NSR. Zde se

ovšem hned otvírá stará bolest: Rozpor mezi „čistou“ vědou a mezi přípravou studentů pro praktické zaměstnání. O osobním kontaktu posluchačů s profesory je těžko mluvit, uvážíme-li, že počet studentů na universitách například v Mnichově, Hamburku a jinde, se studijními možnostmi pro 4000–5000 studentů, překračuje dvojnásobek těchto čísel. Pro novou organizaci universit je zajímavý například pokus v Bochumu, který sdružuje do areálu fakulty příbuzných oborů. Zajímavé je, že pro toto řešení se vyslovil Karel Jaspers a proti němu sociolog H. Schelsky.

Problematika politické výchovy je v NSR velmi aktuální. Dokládá to počet studií věnovaných tomuto tématu například v 1. čtvrtletí letošního roku. — Günther Scholz doporučuje aktivizaci žáků a probuzení osobního stanoviska, které nezavírá oči před rozpory moderní společnosti. (*Pädagogische Welt*, únor 1965). K. G. Fischer zdůrazňuje význam „vhledu“ (= *Einsicht*), který je důležitým didaktickým předpokladem politického vzdělání (*Pädagogische Rundschau*, leden 1965). Walter Jacobsen upozorňuje na význam psychologických znalostí a zkušeností při vytváření úsudku o politickém dění (*Schule und Psychologie*, únor 1965). Autor zde také otiskuje rezoluci západoněmeckých pedagogů, psychologů a sociologů, která se vyslovuje pro studium a výzkum celého souboru otázek politické psychologie. Jednu z vážných příčin německého selhání před Hitlerem vidí také v neznalosti psychiky a jejich zákonitostí. Nacistická propaganda lehce vyplnila toto vakuum.

Karel Metyš

Social and Political Transformations in Poland

Ed. by S. Ehrlich, J. Szczepański, J. Tepicht, S. Zawadski. Warszawa 1964

Sborník desíti statí předních polských vědeckých pracovníků z oboru ekonomických, politicko-právních a sociologických věd. Jeho vydání bylo podníceno disproporcí mezi zájmem o sociální a politické problémy Polska, projevovaným v západních zemích, a přístupnou tam informací. Je to příklad vědecko-analytických informací, stavějících problémy a často pronikajících do složité vývojové rozporovitosti socialistických společenských vztahů. Lze si představit, oč je takový přístup u zahraničního čtenáře účinnější ve srovnání s běžným plochým a idealizujícím propagandismem. Ekonomické statí se týkají plánování (*Bobrowski*), celkového hospodářského vývoje v Polsku (*Pajestka*), rozvoje zemědělství (*Tepicht*) a bytové otázky (*Goryński*). *Lachs* se zabývá problematikou polsko-německých hranic. Právní věda je zastoupena článkem o vývoji lidových rad v Polsku v souvislosti s decentralizací (*Zawadski*) a článkem o dělnické samosprávě (*Rybicki*). Tři sociologické statí, kterým věnujeme další tři anotace, mají ve sborníku nadprůměrnou úroveň a vynikají zejména ve srovnání se statěmi právníckými, z nichž stat o dělnické samosprávě je v podstatě komentováním zákonných norem; přinejmenším společenská skutečnost vystupuje pouze v podobě jednotlivých příkladů pod čarou. Škoda, že i pro informaci o tomto problému nebylo využito bohatých materiálů a rozborů polských sociologů.

D. S.

S. Żolkiewski: Mass Culture in a Socialist Society, in: Social and Political Transformations in Poland, Warszawa 1964

Studie na pomezí sociologie a věd o umění. Zdůrazňuje nutnost marxistického empirického výzkumu na tomto poli. Rozebírá západní sociologické teorie, týkající se problémů komercializace masové kultury, jejich byrokratických organizací, homogenizace, depersonalizace a dehumanizace. Oproti některým teoriím vyzvedá kulturně tvůrčí úlohu proletariátu, který nyní buduje novou, socialistickou kulturu; současně ale cení řadu hodnotných pozorování v nemarxistických teoriích. Autor věnuje největší pozornost problematice vztahů mezi kulturou a zábavou, mezi kontemplativní a zábavnou formou umění. Odmitá Lukáčzovo ztotožňování avantgardy

s dekadencí a antiavantgardy s tvorbou pokrokové literatury pro masy, a též strohé rozlišování Arendtové mezi kulturou a zábavou. Upozorňuje na nebezpečí tří tendencí: k redukci masové kultury na pouhou zábavu, k homogenizaci kulturních obsahů a k privatizaci kulturních hodnot (k tomu dochází např. tehdy, když člověk myslí více na nový skutr než na nové sociální zřízení). Je zdůrazněn též problém aktivní participace lidí na masové kultuře. V boji proti homogenizaci se osvědčuje prvek klasicizace masové kultury.

D. S.

J. Szczepański: Sociological Aspects of Higher Education in Poland, in: Social and Political Transformations in Poland, Warszawa 1964

Stat ukazuje, jak zajímavým se pro širší okruh čtenářů stane speciální pedagogické téma, je-li pojmato sociologicky, tj. na podkladě analýzy působení hlubších společenských vztahů. Velká pozornost je věnována problémům výběru studentů a jejich adaptace během prvního roku studia, kdy řada studentů odchází. Příčiny autor kategorizuje takto: a) intelektuální potíže, b) nesprávná volba, c) špatná organizace studia, d) výchovné potíže (pedagogické nedostatky učitelů), e) materiální potíže (bydlení, strava, zdraví). V přípravě studentů k povolání vystupuje vedle nabývání příslušných znalostí, dovedností a kvalifikace též význam osvojování zásad profesionální etiky. Pokud jde o vysokoškolské učitele, zejména u asistentů a adjunktů není zpravidla dosti podmínek pro vědecký výzkumnou práci v důsledku přetížení pedagogickými a administrativními povinnostmi. Závěrem se zdůrazňuje potřeba systematického informování vysokých škol o úspěších a obtížích při zařazování jejich absolventů do zaměstnání. K tomu je ovšem třeba užívat metod sociologických výzkumů. Absolventi již netvoří tradiční inteligenci, ale své vlastní profesionální skupiny se střízlivým přístupem k světu. Chtějí dosáhnout svých cílů cestou industrializace země a rozvoje ekonomické soustavy, která přinese prosperitu a kulturu všem členům společnosti.

D. S.

W. Markiewicz: Sociological Research in People's Poland, in: Social and Political Transformations in Poland, Warszawa 1964

Zasvěcená informace o vývoji a současném stavu polské sociologie. Ve srovnání se studií Szczepańského na totéž téma (viz *Sociologic*

ký časopis, 1965, č. 2, str. 152, an.) se zabývá Markiewicz více vztahy mezi marxistickou a nemarxistickou sociologií, zdůrazňuje nutnost věcné kritiky idealismu v sociologii. Sám kritizuje současně jak negativní vliv dogmatismu na rozvoj sociologie před r. 1956, tak i pozdější projevy anketomanie. Není jasné, proč považuje „malou sociální skupinu“ za kategorii nemarxistických sociologických teorií. Autor informuje o konkrétních výzkumech společenských procesů v západních územích a dále o výzkumech v celé řadě speciálních sociologických disciplín: průmyslu a práce, dělnické třídy a inteligence, venkova, veřejného mínění, kultury, armády aj. Vyzvedá zejména sociologický význam industrializace, urbanizace, mezilidských vztahů v průmyslu i v jiných oblastech společenského života.

D. S

Jan Szczepański – Ján Pašiak: K problémom súčasnej poľskej sociológie

Slovenský výbor Čs. spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov a

Slovenská sociologická spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied, Bratislava 1965

Rozmnožená brožúra zahrnuje Szczepańského stať „Diskutabilní metodologické problémy súčasnej poľskej sociológie“, Pašiakov informatívni (až príliš faktografický) prehľad súčasnej poľskej sociologie a bibliografií poľskej sociologickej literatury, ktorá je v bratislavské Universitní knižnici. Szczepański konstatuje, že publikácie materiálového typu dnes již nedostačujú. Zdôrazňuje predovšetkým dôležitosť ontologických problémů v sociologii. Ty spočívajú napr. v základě různých teorií skupin, výzkumů postojů a dokonce i výpočtů korelaci, které mají smysl pouze v rámci zjištění, na základě jaké skutečnosti zjištěná souvislost existuje. Další komplex filosofické problematiky sociologie tvoří problémy epistemologické, týkající se napr. ideologického ovlivnění poznávacího procesu a možnosti standardizace výzkumných technik, která by vedla k eliminaci relativity sociologického poznávání. Szczepański poukazuje na správnost jasného uvědomění spjatosti pojmového aparátu s teoriemi, ze kterých byl převzat. Nakonec rozebírá problémy adekvátnosti metod, která závisí na volbě kritérií, jejich výběru, na volbě jednotky pozorování a na správném postavení problému. Základními znaky vědecké metody je preciznost pozorování a správnost úvah, které eliminují logické chyby a jimi vyvolané deformace popisu. Každá metoda je komplexem různých postupů. Velká skupina nových metodologických problémů se začíná rýsovat pod vlivem kybernetiky, teorie informací a teorie organizace. Týkají se zejména funkcionální metody, nového rámce pojetí fungování kulturních systémů, výzkumů fungování velkých účelových skupin a zorganizovaných systémů, atd.

D. S.

Ján Pašiak: Interview – technika sociologického výskumu

Slovenský výbor Čs. spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov a Slovenská sociologická spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied, Bratislava 1965

Autor definuje interview jako plánovaný cílevědomý rozhovor za vědeckým účelem, při němž je respondent záměrnými otázkami podněcován k tomu, aby podal slovní informace. Vytváří se při něm zvláštní druh společenského vztahu, jehož zákonitostí třeba respektovat při přípravě výzkumů. Vzniká problém maximální objektivizace této techniky. J. Pašiak uvádí hlavní pravidla správné formulace otázek, vyznačuje přednosti i nedostatky otevřené a uzavřené formy. Upozorňuje na nebezpečí vedlejších reakcí (halo efekt atd.), kterým je třeba předcházet vhodnou stavbou rozhovoru. Jsou vytyčeny rozdíly mezi tzv. měkkým, neutrálním, a tvrdým rozhovorem. Zvláštní pozornost je věnována skupinovému interviewu. Zdá se, že autor jeho význam poněkud přeceňuje. I při užití jeho nejnovějších technik, jež osvětluje (rozhovor shody, diskuse s rozpornými výroky), zůstává skupinový rozhovor metodou spíše doplňkovou.

D. S.

Gvišiani D. M.: Istoričeskij materializm i častnyje sociologičeskije issledovanija. In: „Voprosy filosofiji“, 1965, č. 5

Autor vychází z koncepce, považující historický materialismus za marxistickou sociologii. Histmat zkoumá zákonitosti vývoje společnosti vcelku. Gvišiani však od něho odlišuje dílčí sociologické výzkumy, které zkoumají zákonitosti těch či oněch stránek života společnosti. Odmítá pro ně termín „konkrétní sociologické výzkumy“. Na rozdíl od výzkumů, prováděných speciálními společenskými vědami, jde podle autora o komplexní sociologickou analýzu jednotlivých aspektů společenského života. (Pojmy „díleč“ a „komplexní“ si tu ovšem odporují.) V reálném životě existuje mnohotvárné proplétání ekonomických, politických, právních, uměleckých aj. vztahů a procesů. Tuto jednotu společenskohistorického procesu v měřítku celé společnosti jako sociálního organismu studuje histmat. V omezeném měřítku, tj. ve svém projevu v jednotlivých podstatných procesech, se stává předmětem dílčího sociologického výzkumu. Ten by měl konkrétněji vyjasnit rozpory mezi výrobními silami a výrobními vztahy, zahrnujícími též vztahy různých společenských skupin, vztah osobních a společenských zájmů aj. Gvišiani dále zdůrazňuje nutnost integrace různých věd při studiu napr. městské výstavby či problémů kriminologie. Za důležitou metodu výzkumů objektivních základů sociálních jevů považuje sociologický experiment, jež vidí v systematickém studiu reálných důsledků uskutečnění určitých návrhů a projektů, v ověřování, nakolik se skutečně realizují, jaké jsou jejich vlivy a efek-

tivnost. Závěrem autor kritizuje ty filozofy, specializující se na histmat, kteří se vyhýbají výzkumům. Podle jeho názoru právě filozofové mají řídit sociologické výzkumy, účastnit se jejich plánování i provedení.

D. S.

Konstantinov F., Kelle V.: Istoričeskij materializm — marksistskaja sociologija. In: „Kommunist“, 1965, č. 1

Autoři člení společenské vědy do 3 skupin: 1. vědy historické; 2. společenské vědy speciální; 3. sociologie, za jejíž předmět považují společnost jako historicky se vyvíjející celek, zákony výměny společensko-ekonomických formací, vnitřní souvislosti různých stránek a jevů společenského života. Historický materialismus mohl řešit filosofické problémy společenského vývoje teprve když určil vlastnosti společenského bytí a specifičnost dialektiky historického procesu, když odkryl sociální podstatu člověka, tj. když vystoupil jako věda sociologická. Vědecký komunismus obsahuje sociologickou stránku, ale týká se podle autorů především problémů sociálně politických. Poukazují přitom mj. na teorii socialistické revoluce, aniž vysvětlují, proč právě ona by neměla mít sociologickou povahu. Není přesvědčivé ani jejich odmítnutí speciálních sociologických disciplín, které považují za příznak pouze buržoazní sociologie. Sociologické výzkumy pokládají autoři za specifický druh výzkumů sociálních, kterými se mají zabývat i speciální společenské vědy. Kritizují skutečnost, že výzkumy se v SSSR ještě nestaly nutnou součástí vědeckého řízení společnosti. V partii o metodice rozebírají zejména potřebu sociálních experimentů a užití kvantitativních metod v sociologii. Stručný náčrt hlavních otázek, které se stavají předmětem konkrétních výzkumů, uzavírají autoři tím, že ve středu pozornosti marxistické sociologie stojí člověk ve svém poměru ke skutečnosti a v mnohotvárnosti svých reálných souvislostí a vztahů.

D. S.

Kuzminov J.: Socialističeskij proizvodstvennyj kollektiv. In: „Kommunist“, 1965, č. 4

Přední sovětský ekonom zdůrazňuje význam vědeckého zpracování problému pro zvýšení operativní samostatnosti, iniciativy a odpovědnosti pracovních kolektivů. Jde o základní buňky socialistické pracovní kooperace. Nový charakter společenského kontaktu se projevil vzájemnou pomocí uvnitř kolektivů i výměnou výrobních zkušeností mezi nimi. Autor zdůrazňuje takové projevy jednoty internálních a pospolitostních vztahů, jako funkci plánu při soudružské spolupráci, boj samotných kolektivů proti narušování disciplíny, účast pracujících v plánování a normování atd. Hlubší přístup by však předpokládal jasně vyznačit rozdílnosti v těchto vztazích a příčiny vzniku konfliktů mezi nimi. Velmi podnětná je partie o vývojových procesech

v pracovních kolektivech. Výměny pracovníků narušují stabilizovanou soustavu vnitřních svazků. Stabilita je podmínkou úspěšné činnosti kolektivu. Zapojení nového pracovníka neprobíhá automaticky, jde o složitý proces. Závěrečná část se zabývá problematikou socialistické soustavy výrobních kolektivů.

D. S.

Kučera, M.: Metody výpočtu rodin a domácností po sčítání lidu.

Demografie, 7, 1965, č. 3, s. 224—231

Znalost počtu a složení rodin a domácností je nezbytným předpokladem sociologie rodiny a životní úrovně obyvatelstva. Dosavadní výpočty mezi sčítáním lidu se opíraly o metodu aplikace procenta vdanosti na věkové složení žen. Tato metoda poskytovala poměrně přesné výsledky (jak ukázalo poslední sčítání a porovnání s bilancemi mezi rokem 1950 až 1961), avšak pro všechny typy domácností se nehodí. M. Kučera proto ukazuje na výhody nové metody nyní stále častěji užívané v cizině (head-ship-rate) a uvádí prvá data vypočítaná po sčítání lidu v r. 1961 do konce roku 1963. Uvádí také, že je nutno revidovat počet rodin a domácností oficiálně vykazovaný v našich statistikách, a to proto, že např. v r. 1961 u nás bylo 3345,1 tisíc ženatých mužů a 3349,1 tis. vdaných žen (na které číslo máme pak vlastně počítat rodiny?), že však 30,6 tis. ženatých mužů a 31,1 tis. vdaných žen žilo ve svazku s jiným partnerem než se svým manželem. Kromě toho 51,2 tis. neženatých mužů a 47,7 tis. nevdaných žen žilo v dalším typu faktického manželství. M. Kučera dochází kombinováním různých typů svazků k počtu 3365,7 tis. manželských resp. kvasimanželských svazků. Domácností bylo v r. 1961 4397,6 tis. Ročně přibývá u nás 43,7 tis. domácností, z toho 30,1 tis. domácností úplných rodin (s oběma manžely v rodině), 5,3 tis. neúplných rodin (jeden rodič s dětmi), 7,7 tis. domácností jednotlivců (v tom i domácnosti podnájemníků) a 600 vícečlenných nerodinných domácností.

Robinson, N.: La population juive dans le monde

Revue Dispersion et unité, Jérusalem, 1964

Néhémie Robinson, ředitel Ústavu pro židovské záležitosti Světového židovského kongresu (Congrès juif mondial), shromáždil data o počtu Židů ve světě. Jeho celkový odhad dosahuje 13,7 mil. osob. Data převzatá z *Population*, 20, 1965, č. 2, je dělí podle území takto:

Spojené státy a Kanada	5 750 000
Sovětský svaz	2 270 000
Izrael	2 000 000
Francie a Velká Británie	950 000
Rumunsko	150 000
Argentina a Brazílie	600 000
Ostatní země	2 000 000

Pro evropské země odhadl N. Robinson tyto počty: Maďarsko 75—80 000, Belgie 35 000, Itá-

lie 30 000, Polsko 25 000, Nizozemí 22 000, Švýcarsko 19 000, Československo 12 000 atd. Francie má asi 500 000 a Velká Británie 450 000 Židů.

V. S.

Václav Lamser: Jak sociální zabezpečení stimuluje ekonomiku JZD

Tiskové oddělení Státního úřadu sociálního zabezpečení, Praha 1965

Výzkumně materiálová studie o poměrně úzkém sociálním problému, jež se však autor snaží vidět z hlediska širších společenských vztahů. Osvětluje jej proto pomocí obecnějších sociologických kategorií (formální, quasi formální a neformální vztahy, sociální hodnoty aj.), což je přínosné, i když to místy vyznívá z hlediska daného užšího problému samoučelné. Význam sociálního zabezpečení je zjišťován u vybraného souboru JZD především na základě úředního statistického materiálu, ale též zvláštním autorovým výzkumem, který u záměrně vybraného souboru 200 družstevníků zjišťoval místo sociálního zabezpečení mezi řadou sociálních hodnot

(odměnou, pracovními podmínkami, společenským postavením aj.). Zajímavé jsou úvahy o vztazích mezi ekonomickou stabilizací a sociální integrací družstev. Stimulující působení sociálního zabezpečení předpokládá určitou úroveň stabilizace členské základny JZD a současně samo ovlivňuje vztahy mezi členy, družstvem a společenským celkem. Přitom je nutné, aby se stalo sociální hodnotou a složkou pracovní motivace. Autorův výzkum ukázal, že do popředí sociálních hodnot se sociální zabezpečení dostává u žen až po 55. roce, u mužů již dříve, vysoký index vykazuje již u věkové skupiny mužů 25–39 let. Je však otázkou, nakolik tyto rozdíly mužů a žen plynou z poměrně malého empirického materiálu, na který upozorňuje sám autor. Metodicky je důležitý jeho požadavek vypracovat komplexní typologii JZD, která by vedle výrobních oblastí přihlížela též ke stavu pracovních sil a k jiným sociálním problémům. I jinak je studie metodicky podnětná, přičemž některé její přístupy (např. stavění různých věkových skupin — u mužů do 24 let a u žen do 19 let apod. — jako souřadných) jsou silně diskutabilní.

D. S.

Bibliografie k problematice mládeže

1. část — knižní publikace a sborníky

Vypracovaná bibliografie k problematice mládeže představuje jednu z nezbytných součástí teoretických příprav k sociologickému výzkumu mládeže, v daném případě především sociologického výzkumu vysokoškolského studenta, který připravuje Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy. Ve světové literatuře není začlenění problematiky mládeže do sociologie jednotné; vedle pojetí sociologie mládeže jako samostatné disciplíny setkáváme se velmi často se začleněním této tematiky do sociologie výchovy a mimo to bývá mládež zahrnuta jako jedna z kategorií ve výzkumech v oblasti různých odvětvových sociologií. Tyto skutečnosti jsme musily respektovat, i když to vedlo k jisté nejednotnosti při výběru titulů. Protože jsme se řídily především praktickými potřebami výzkumů a různorodostí jejich tematiky, uvádíme i některé tituly z oblastí sociologií příbuzných (pedagogiky, soc. psychologie, historie apod.).

Vzhledem k rozsahu materiálu jsme mohli uvést v této první části bibliografie jen publikace knižní; to způsobilo, že v celé bibliografii převažují tituly ze západní literatury, hlavně západoněmecké a pak americké, kde se v důsledku specifické společensko-historické situace věnuje otázkám mládeže mimořádná pozornost. U nás, právě tak jako v ostatních socialistických zemích, převládá zatím v této oblasti především produkce časopisecká (s výjimkou Polska). Z některých socialistických zemí chybí podrobnější informace o literatuře s mládežnickou problematikou, takže v tomto směru budeme moci naši informaci doplnit až později.

Údaje pro předběžnou bibliografii jsme čerpali zčásti z bibliografií zpracovávaných v některých našich knihovnách, především v Bibliografickém středisku společenských věd Státní knihovny ČSSR v Praze, v knihovně Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy, v knihovně Vysoké školy stranické a sociologického střediska VPA, ve Státní pedagogické knihovně Komenského. Zvláště významným zdrojem byla tzv. „skrýtá bibliografie“ v knižních i časopiseckých publikacích; její využití ovšem znamenalo, že jsme nemohly u všech titulů uvést úplné údaje, zvláště počet stránek, nakladatele a vydavatele.

Cílem této bibliografie je poskytnout alespoň první základní přehled o naší i zahraniční literatuře z oblasti sociologie mládeže, která se i u nás dostává stále více do

popředí pozornosti. Vzhledem k rychlému přibývání nových titulů a v důsledku potíží při získávání včasného přehledu o nich, bude tato první varianta postupně doplňována a rozšiřována.

Miluše Kubičková-Libuše Malická

I. Výchovné instituce (s důrazem na vysoké školy)

American Universities and Colleges. Vyd. Mary I. Washington American Council of Education 1960.

Association internationale des universités. *L'université et la formation des cadres de la vie publique.* Paris, Bureau international des universités 1959, 162 s.

Bowles F.: *Access to Higher Education*, vol. I. Unesco and the International Association of Universities 1963, 212 s.

Cole W. E., Montgomery Ch. S.: *High School Sociology.* Boston 1950.

Cooper R. M.: *The Two Ends of the Log — Learning and Teaching in Today's College.* Minneapolis, University of Minnesota Press 1958.

Cowley W. H.: *The "Humanities College".* Proposal Random Standford Writing, 1960, 361 s.

Elias L. J.: *High School Youth Look at their Problems.* Washington, Pullman, State College of Washington 1949.

Frankel Ch.: *Issues in University Education.* New York 1959.

Hartmann H.: *The Role of the German "Hochschulen".* Paris, OEEC-Publication 1955.

Haswell H. A.: *Higher Education in the United States.* Paris, Unesco 1963.

Heimpel H.: *Schuld und Aufgabe der Universität.* Göttingen 1954.

Horkheimer M., Dirks W.: *Die Verantwortung der Universität.* Würzburg 1954.

Die Idee der deutschen Universität. Vyd. Anrich Ernst. Darmstadt 1956.

Internationales Symposium über Hochschulbildung. Moskau im September 1962. Berlin, Zentralvorstand der Gewerkschaft Wissenschaft 1962, 427 s.

Jaspers K.: *Die Idee der Universität.* Berlin 1946.

Kolańczyk K.: *Polityka kulturalna i szkolnictwo akademickie w Niemieckiej republice federalnej.* Poznań, Institut Zachodni 1963, 457 s.

Komorowski Z.: *Rozwój szkolnictwa wyzszego w Afryce.* Warszawa, Miedzyuczelniany zaklad badań nad szkolnictwem wyzszym 1964, 43 s.

- König R.: *Vom Wesen der deutschen Universität*. Zürich 1935.
- Millet, J. D.: *The Academic Community: An Essay on Organization*. New York, McGraw Hill 1962, 265 s.
- Näf W.: *Wesen und Aufgabe der Universität*. Bern 1950.
- Nash A. S.: *The University and the Modern World*. London 1945.
- Ortega y Gasset José: *Schuld und Schuldigkeit der Universität*. München 1952.
- Prokofiev M. A., Chilikin, M. G., Tulpanov S. I.: *Higher Education in the U.S.S.R.* Paris, Unesco 1961.
- Přihoda V.: *Idea vysokého učení*. Praha, Práce 1945, 133 s.
- Ritter G.: *Die Idee der Universität und das öffentliche Leben*. Freiburg 1946.
- Robson W. A.: *The University Teaching of Social Sciences*. Paris, Unesco 1955, 249 s.
- Studium na vysokých školách*. 5. dopl. vyd. Praha, SPN 1964, 97 s.
- Studium na vysokých školách v ČSSR*. 3 dopl. vyd. Uspořádal B. Buriánek, Praha, SPN 1962, 71 s.
- Szkolnictwo w krajach kapitalicznych*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1957, 186 s.
- The University Today: Its Role and Place in Society*. An International Study. Edited by Bernard Ducret and Rafe-uz-Zaman. Geneva, World University Service 1960, 333 s.
- The World of Learning* (Directory on the World's Universities, Colleges, Learned societies...). London, Europa Publications 1962.
- Thwing Ch. F.: *The American College and University-A Human Fellowship*. New York 1935.
- II. Výchova obecně**
1. *Teorie výchovy (aspekty sociologické, pedagogické, psychologické)*
- Annuaire international de l'éducation*. Paris, Unesco, Bureau international de l'éducation 1948 – annuel.
- Beiträge zur Psychologie des Jugendalters*. Berlin, Volk u. Wissen 1962, 98 s.
- Beer U.: *Familien und Jugendsoziologie*. Berlin, Luchterhand 1961, 180 s.
- Das Bildungswesen als Gegenstand der Forschung*. Heidelberg, Quelle u. Meyer 1963, 312 s.
- Bláha A.: *Sociologie dětství*. IV. vyd. Brno, Komenium 1926, 237 s.
- Bock R.: *Probleme der Berufserziehung gefährdeter weiblicher Jugend*. Eine Untersuchung über die Rolle der Arbeit in der Heimerziehung. Dis. Frankfurt a. M. 1960, 249 s.
- Bossard J. H. S.: *The Sociology of Child Development*. New York, rev. ed., Harper 1954.
- Brim O. G.: *Soziologie des Erziehungswesen*. Heidelberg, Quelle u. Meyer 1963, 82 s.
- Brown F. J.: *The Sociology of Childhood*. New York, Prentice-Hall 1939.
- Bühler Ch.: *Kind und Familie*. Jena 1937.
- Cicourel A. V. — Kitsuse J. I.: *The Education- al Decision-Makers*. New York, Bobbs-Merill 1963, 178 s.
- Cipro M.: *O mravní výchově mládeže*. Praha, SNP 1957, 338 s.
- Cipro M.: *Výchova prací*. Praha, Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1963, 26 s.
- Coleman J.: *The Adolescent Society*. The Social Life and Its Impact on Education. New York, The Free Press of Glencoe 1961, 368 s.
- Durkheim E.: *Moral Education*. A Study in the Theory and Application of the Sociology of Education. New York 1961, 288 s.
- Ebel, H.: *Die Konzentration der Berufe und ihre Bedeutung für die Berufspädagogik*. Köln, Opladen. Westdeutscher Verl. 1962, 121 s.
- Education and Culture: Anthropological Approaches*. Vyd. George D. Spindler. New York, Holt, Rinehart a. Winston 1963, 571 s.
- Education in Depressed Areas*. New York, Columbia Univ. 1963, 359 s.
- Estetická výchova mládeže*. Red. A. Macků. Bratislava, SPN 1964, 185 s.
- Fischer A.: *Pädagogische Soziologie*, München, Bd. 3.4. Leben u. Werk. 6 Bände herausgegeben von K. Kreitmar München, Bayerischer Schulbuch-Verlag 1950/57.
- Fraser W. R.: *Education and Society in Modern France*. London, International Library of Sociology and Social Reconstruction 1963, 140 s.
- Good H. G.: *A History of American Education*. 2. vyd. New York, The MacMillan Company 1962, 610 s.
- Galla K.: *Sociologie výchovy*. Vyjde Praha 1966–7
- Galla K., Doležal J.: *K otázce přechodu ze střední školy na vysokou*. Praha, SPN 1957, 192 s.
- Hensing W.: *Moderne Kinder und Jugenderziehung*. Thun (Schweiz), Verlags A. G. 1963, 476 s.
- Hoffman M. L. — Hoffman L. W.: *Review of Child Development Research*. Vol. I. New York, Russel Sage Foundation 1964, 547 s.
- Hornowski B.: *Psychologiczne podstaty kształtowania poglądu na świat dzieci i młodzieży*. Poznań, PWN 1959, 173 s.
- Hurlock E. B.: *Adolescent Development*. New York, McGraw Hill 1955, 626 s.
- (polský překlad Warszawa 1965, PWN).
- Hyhlík F.: *Metodika vzdělávací a výchovné činnosti mezi dospívající mládeží*. Praha, Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1961, 51 s.
- Hyhlík F.: *Rozumíme si s dospívající mládeží?* Praha, Mír 1961, 15 s.
- Hyhlík F.: *Základy pedagogiky a úvod do výchovy dospělých*. Praha, SNP 1963, 126 s.
- Chresta H.: *Moderne Formen der Jugendbildung: Literatur, Film, Radio, Fernsehen*. Zürich-Stuttgart 1958.
- International Yearbook of Education*. Vol. 18, Paris, Unesco 1956, 463 s.
- Jaccard P.: *Sociologie de l'éducation*. Paris, Payot 1962, 254 s.
- Jersild A. T.: *The Psychology of Adolescence*. New York, Macmillan Comp. 1957, 438 s.
- Keilhacker, M.: *Pädagogische Grundprobleme*

in der gegenwärtigen industriellen Gesellschaft. Stuttgart, Ernest Klett Verlag 1964, 128 s.

Kob J.: *Erziehung in Elternhaus und schule. Eine soziologische Studie.* Stuttgart, F. Enke Verlag 1963, 130 s.

Kruteckij V. A. — Lukin N. S.: *Psychologia podrostopka.* Moskva, Učpedgiz 1959, 238 s.

Kurfürst J.: *Kdo odpovídá za výchovu mládeže.* Praha, SPN 1958, 45 s.

Kurfürst J.: *O ochraně mládeže před škodlivými vlivy.* 2. vyd. Praha, SPN 1959, 155 s.

Lesný E.: *K niektorým otázkam nového človeka.* Bratislava, Slov. výbor Čs. spoločnosti pre šírenie polit. a ved. poznatkov 1962, 27 s.

Lichtenstein E.: *Umriss einer soziologischen Jugendkunde, in Handbuch für Sozialkunde,* hrsg. v. Anton Wittmann. Berlin 1955, s. 111.

Mannheim K. — Steward, W. A. C.: *An Introduction to the Sociology of Education.* New York, Humanities Press 1962, 197 s.

Nejedlý Z.: *O výchově a vzdělání.* Praha, SNPL 1953.

Obrazovanie i vaspitanje u doba tehnike. Beograd, Izdanje Pedagoškog društva NRS 1958, 65 s.

Ossowska M.: *Motywy postopowania.* Warszawa 1958.

Pedagogické otázky vysokoškolského studia pracujících. Praha, SNP 1964, 250 s.

Problemy kultury i wychowania, Zbior Studiow. Warszawa PWN 1963, 543 s.

Problémy psychológie dieťaťa a mládeže. Materiály 1. slov. psychol. sjazdu uskutočneného v dňoch 8.—10. apríla 1963 v Smoleniciach. Bratislava, Slov. ped. nakl. 1964, 257 s.

Problémy výchovy mládeže k voľbe povolania. Bratislava, Slov. ped. nakladateľstvi 1964, 236 s.

Roth H.: *Psychologie der Jugendgruppe.* Berlin 1938.

Rotterová B.: *Odkud vítr vane? Některé zkušenosti z individuální výchovy dospívající mládeže.* Praha SPN 1963, 111s.

Sedlár R.: *Úloha práce ve výchově.* Praha, SPN 1963, 138 s.

Sherif M. — Sherif C. W.: *Reference Groups: Exploration into Conformity and Deviation of Adolescents.* New York, Harper & Row 1964, 370 s.

Schelsky H.: *Anpassung oder Widerstand? Soziologische Bedenken zur Schulreform.* Heidelberg 1961.

Sociální adaptace mládeže. Red. F. Kahuda, Katedra sociologie a psychologie VŠE Praha, vyjde 1966.

Sociology and Contemporary Education. Vyd. Charles H. Page. Předmluva David Riesman. New York, Random House 1964, 138 s.

The Sociology of Education. Vyd. Bell. R. Homewood Dorsey Press 1962, 376 s.

Studies in Adolescence. Vyd. Robert E. Grinder. New York, Macmillan Co. 1963, 524 s.

Suchomlinskij V. A.: *Formirovanije kommunističeskich ubeždenij molodogo pokolenija.* Moskva, Učpedgiz, 174 s.

Tardy V.: *Psychologie dítěte a dospívající mládeže.* Praha, SPN 1957

Travińska-Kwaśniewska M.: *Egzamin wstep-*

ny jako czynnik selekcji. Warszawa, Międzyuczelniany zakład badań nad szkolnictwem wyższym 1963, 85 s.

Universität und Gesellschaft. Institut für Sozialforschung. Frankfurt am Main 1956.

Urban B.: *Estetická výchova a vysoké školy.* Praha, SPN 1961, 235 s.

Výchova dospívající mládeže. Sborník rozhlasových přednášek a besed o výchově dospívající mládeže. Praha, SPN, 282 s.

Výchova žiakov k povolaniu. Sborník materiálov z celoštát. seminára o otázkách profesio-

nálnej orientácie (10.—11. 4. 1961 v Bratislave). Bratislava, Slov. ped. nakl. 1962, 249 s.

Weber E.: *Das Freizeitproblem. Antropologisch-pädagogische Untersuchung.* München, E. Reinhardt 1963, 359 s.

Whang J. R.: *Die Entwicklung der pädagogischen Soziologie in Deutschland.* Ratingen, A. Henn Verlag 1963, 133 s.

Zielinski J.: *Freizeit und Erziehung.* München-Düsseldorf 1954.

2. Výchova a spoločnosť

Bergstrasser, A.: *Politik und Bildung.* Freiburg 1960.

Binder aj.: *Politische Bildung und Erziehung.* Stuttgart 1953.

Böhm R.: *Nebezpečnou stopou. Jaké jsou a čím se zabývají organizace mládeže v NSR.* Praha, Mladá fronta 1961, 94 s.

Collier K.: *The Social Purpose of Education.* London, Routledge and Kegan Paul 1959, 235 s.

Compte rendu des travaux de la semaine d'étude sur l'adolescence. Paris, Centre d'Entrainement aux Méthodes de l'Éducation active 1962, 152 s.

Černý A.: *Úkoly komunistické mládeže v Praze.* (Z referátu na konferenci o úkolech komunistické výchovy mládeže konané 11. 4. 1961.) Praha, SNPL 1961, 109 s.

De Witt N.: *Education and Professional Employment in the U. S. S. R.* Washington, National Science Foundation 1961, 856 s.

Education in a Technological Society. Paris, Unesco 1959.

Education, Economy and Society. Vyd. A. H. Halsey, J. Flond a C. A. Anderson. New York, Free Press of Glencoe 1961, 625 s.

Floud E. J.: *Social Class and Educational Opportunity.* London, W. Heinemann 1956, 152 s.

Fyvel T. R.: *Troublemakers: Rebellious Youth in an Affluent Society.* New York, Shocken Books 1962, 347 s.

Gak G. M.: *Formirovanije novogo čelověka.* Moskva, VPS i AON 1962, 64 s.

Grambs J. D.: *School, Scholars and Society. An Introduction to the Sociology of School.* Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1965.

Havighurst R. J.: *Human Development and Education.* New York, Longmans, Green 1953.

Hendrych J.: *Vychovávat mladou generaci v duchu komunismu.* Praha, ÚV KSČ 1962, 35 s.

Herbolt J.: *O komunistické výchově mladé generace.* Praha, SNPL 1959, 81 s.

Hodgkinson H. L.: *Education in Social and*

Cultural Perspectives. New York, Englewoods Cliffs. Prentice-Hall 1962, 243 s.

Humanism and Education in East and West. An International Round Table Discussion Organized by Unesco. Paris, Unesco 1957, 224 s.

Chalasiński J.: *Spoleczenstwo i wychowanie*. 2. zm. wyd., Warszawa, PWN 1958, 335 s.

Chruščev N. S.: *O komunističeskom vospitanii*. Moskva, Politizdat 1964, 348 s.

Kalinin M. J.: *O komunistické výchově*. Praha, Mladá fronta, 1949, 226 s.

Komuniste o výchově. Výbor článků a projevů o kultuře a vzdělání. Praha. SPN 1959, 246 s.

L'éducation dans le monde. Organisation et statistiques. Paris, Unesco 1955, 1006 s.; 1960, 1963.

L'éducation, problème social. Montréal, Les Editions Bellarmin 1963, 244 s.

McClelland D. C.: *Talent and Society*. New York. Van Nostrand 1958.

Malyjasiak M. Z.: *Integracja środowiska a efekty pracy szkoły*. Łódź, PWN 1964, 108 s.

Myslakowski Z.: *Wychowanie człowieka w zmiennej społeczności*. Warszawa, Książka i wiedza 1964, 469 s.

Putko A. B.: *Za umy i serdca junych. Imperialističeskaja propaganda i molodež*. Moskva, „Znanie” 1962, 47 s.

Slovo k mládeži. Sbornik stranických dokumentov a prejavov vedúcich predstaviteľov komunistického hnutia. Bratislava. Smena 1961, 111 s.

Srodowisko i wychowanie. Zbiór rozpraw z pedagogiki społecznej. Warszawa, Ossolineum, Pedagogical Studies 1963, 10, 352 s.

Stanley, Smith, Benne, Anderson: *Social Foundations of Education*. New York 1957.

Stendenbach F. J.: *Soziale Interaktion und Lernprozesse*. Köln-Berlin, Kiepenheuer u. Witsch 1963, 347 s.

Szczepański J.: *Wykształcenie a pozycja społeczna*. Warszawa, PWN 1960.

Tahyová E.: *Komunistická výchova mládeže*. Bratislava, Osvetový ústav 1960, 74 s.

Weinstock H.: *Die politische Verantwortung der Erziehung in der demokratischen Massengesellschaft des technischen Zeitalters*. Schriftenreihe der Bundeszentrale für Heimatdienst, Bonn 1958.

Woodtli O.: *Erziehung zur Demokratie*. Erlenchbach, Verlag E. Rentsch 1961, 224 s.

Za socialistickou výchovu. Bratislava, SVPL 1957.

Za komunistickou výchovu mládeže. Referát a některé diskusní příspěvky z krajské ideologické konference konané v lednu 1962. Ostrava, KV KSČ 1962, 41 s.

3. Metodika sociologického výzkumu mládeže

Encyklopedia of Educational Research. A Project of the American Educational Research Association. New York 1960.

Evans K. M.: *Sociometry and Education*. London, Routledge 1962.

Flitner A.: *Die soziologische Jugendforschung. Darstellung und Kritik aus päda-*

gogischer Sicht. Heidelberg, Quelle u. Meyer 1963, 163 s.

Good C. V.: *Introduction to Educational Research*, New York 1959.

Guilford J. P.: *Podstawa metody statystycznej w psychologii i pedagogice*. Warszawa, PWN 1964, 570 s.

Handbuch zur Jugendforschung. (Informationen über Institute, die sich mit Jugendforschung befassen.) Juventa Verlag 1963.

K metodám pedagogického výzkumu. Praha, VPA KG 1962, 94 s.

Lazarsfeld P. F. — Sieber S. D.: *Organizing Educational Research*. Englewood Cliffs, N. Y., Prentice Hall Inc. 1964, 113 s.

Rosenmayr L.: *Geschichte der Jugendforschung in Österreich*. Wien 1962.

III. Mládež obecně a generační problémy

Arlt F. — Wilms D.: *Junge Arbeiter antworten... Junge Arbeiter und Angestellte äusseren sich zu Beruf und Arbeit, Gesellschaft und Bildung*. Braunschweig, Westermann 1962, 80 s.

Assmann G. und Ransch S.: Die skeptische Generation Schelskys - Beispiel einer unwissenschaftlichen Soziologie der deutschen Jugend in *Zur Kritik der bürgerlichen Soziologie in Westdeutschland*, herausgegeben von K. Braunreuther, Berlin 1962.

Bader J.: *Jugend in der Industriekultur. Ihre Verhaltensweisen zwischen Ideologie und Apparatur 1910-1933-1960*. München 1962, 357 s.

Ball J. C.: *Social Deviancy and Adolescent Personality. An Analytical Study with MMP*. I. Lexington, University of Kentucky Press 1962, 119 s.

Bartoš J.: *Pod praporem socialismu. (Příspěvek k historii ČSM - 1948-1960)*, Praha ÚV ČSM 1963, 82 s.

Baumert G.: *Jugend der Nachkriegszeit*. Darmstadt 1952.

Becker H.: *German Youth, Bond or Free*. London 1946.

Bednarik K.: *Der junge Arbeiter von heute - ein neuer Typ*. Stuttgart 1953.

Erhebung über Lage, Tätigkeit u. Freizeitwünsche der Jugend von 14-21 Jahren. Beirat für Jugendfragen. Wiesbaden 1952.

Beiträge zur Bekämpfung der Jugendkriminalität. Berlin, Zentralverl. 1961, 125 s.

Die Berufswahl - Eine Untersuchung über die Voraussetzungen und Motive der Berufswahl bei Jugendlichen von heute. München 1961.

Bertlein H.: *Das Selbstverständnis der Jugend heute*. Hannover 1960, 7 s.

Besedujeme s mladými. Náměty k rozhovorům s mládeží. Praha 1964, 77 s.

Bird C.: *The Unlost Generation*. Born 1930.

Blatin A. Ja.: *Die Freundschaft u. Kameradschaft der sowjetischen Jugend*. Berlin, Verlag Neues Leben 1955, 62 s.

Bleckmann G.: *Die Freizeit im Leben des Jugendlichen. Eine Untersuchung in Handwerksstätten Hildesheims*. Graz-Hildesheim 1957.

Bloch H. A. — Niederhoffer A.: *The Gang*.

- A Study in Adolescent Behavior. New York, Philosophical Library 1958, 231 s.
- Blücher V. Graf: *Freizeit in der industriellen Gesellschaft, dargestellt an der jüngeren Generation*. Stuttgart 1956.
- Bondy G. — Braden J. — Coben R. — Eyferth K.: *Jugendliche stören die Ordnung*, Berichte und Stellungnahme zu den Halbstarkenkrawallen. München 1957.
- Bornemann E.: *Jugendprobleme unserer Zeit*. Göttingen 1958.
- Bossle L.: *Der Junge Mensch und die Politik*. Osnabrück, Fromm 1961.
- Brückner G.: *Die Jugendkriminalität. Erscheinungsformen-Ursachenbehandlung*. Hamburg, Verlag für kriminalistische Fachliteratur 1961, 335 s.
- Bühler Ch.: *Das Seelenleben des Jugendlichen*. Jena 1929.
- Carter M. P.: *Home, School and Work: A Study of Education and Employment of Young People in Britain*. Oxford, Pergamon Press 1962, 340 s.
- Claessens D. — Danckwortt D.: *Jugend in Gemeinschaftsdiensten. Eine soziologisch-psychologische Untersuchung über die Arbeit in den Internationalen Jugendgemeinschaftsdiensten*. München 1957.
- Cole W. E. — Montgomery Ch. S.: *Probleme der Integration der Jugend*. Berlin 1961.
- Dehn G.: *Proletarische Jugend*. Berlin 1930.
- Deutschlands junge Garde. Berlin, Verlag Neues Leben 1959, 229 s.
- Dilemmas of Youth in America Today. Vyd. McIver Rob. M. New York, Harper and Bros 1961, 141 s.
- Dinse R.: *500 Jungen und Mädchen berichten*, zusammengestellt und bearbeitet von Rudolf Dinse. Eberswalde-Berlin 1932.
- Duquesne J.: *Les 16—24 ans. Ce qu'ils sont et ce qu'ils pensent*. Paris, Editions du Centurions. 1963, 248 s.
- Elder Glen H., Jr.: *Adolescent Achievement and Mobility Aspirations*. Chapel Hill, University of N. Carolina 1962, 238 s.
- Eppel H.: *Wirkung des Films auf Jugendliche*. Wien 1961.
- Erhebung über Lage, Tätigkeit u. Freizeitwünsche der Jugend von 14—21 Jahren. Beirat für Jugendfragen. Wiesbaden 1952.
- Fait J. — Oborský, S.: *O těch, kteří sešli z cesty*. Praha, Mladá fronta 1958, 35 s.
- Figuerès L.: *La jeunesse et le Communisme. Choix de textes marxistes*. Paris, Ed. Sociales 1957, 191 s.
- Fischer E.: *Krise der Jugend*. Wien 1931.
- Fischer E.: *Probleme der jungen Generation*. Wien, Europa Verlag 1963, 180 s.
- Problémy mladej generácie. Bratislava, Mladé letá 1964, 184 s.
- Flitner A. — Bittner G.: *Die Jugend und die überlieferten Erziehungsmächte*. München, Juventa Verlag 1965, 80 s.
- Franz R.: *Mezi mladými o přátelství a lásce*. Praha, Naše vojsko 1963, 213 s.
- Franz R.: *Mezi mladými o smyslu života*. Praha, Naše vojsko 1964, 131 s.
- Friedeburg L. von — Hübner P.: *Das Gesellschaftsbild der Jugend*. München, Juventa Verlag 1965, 80 s.
- Fröhner R., Ed.: *Wie stark sind die Halbstarken?* Bielefeld 1956.
- Fyvel T. R.: *Troublemakers: Rebellious Youth in an Affluent Society*. New York, Schocken Books 1962, 347 s.
- Gillen L.: *Das Gewissen bei Jugendlichen*. Göttingen 1956.
- Ginzberg E.: *Values and Ideals of American Youth*. Columbia University 1961, 338 s.
- Ginzberg E. — Anderson J. K. — Herma J. E.: *The Optimistic Tradition and American Youth*. New York, London, Columbia University Press 1962, s. 10, 160.
- Glueck S. — Glueck E. T.: *Unraveling Juvenile Delinquency*. New York 1950, 257 s.
- Golos junosti mira. *Sbornik materiálů celosvětového fora mládeže*. Moskva 1962.
- Goodman P.: *Growing up Absurd. Problems of Youth in the Organized Society*. New York, Vintage Books 1960, 296 s.
- Gottlieb D. — Ramsey Ch.: *The American Adolescent*. Homewood, Illinois, The Desey Press 1964, 275 s.
- Gottlieb D. — Reeves, J.: *Adolescent Behavior in Urban Areas*. New York, Free Press of Gleonce 1963, 244 s.
- Gottwald K.: *Klement Gottwald mládeži*. Praha, Mladá fronta 1954, 136 s.
- Grenz H.: *Unsere Jugend und ihr Staat*. Berlin, Staatsverlag d. Deutschen Demokratischen Republik 1963, 78 s.
- Grušin B. — Cikin V.: *Ispoved pokolenia*. Moskva, Molodaja gvardija 1962.
- Guenther K.: *Protest der Jugend. Eine kritische Würdigung aus den eigenen Reihen*. München, Paul List Verlag 1961, 172 s.
- Gutachten zur politischen und sozialen Lage der Arbeiterjugend in Westdeutschland. Komitee zum Studium der gesellschaftlichen Verhältnisse und ihrer Veränderung in Westdeutschland beim Nationalrat der nationalen Front des demokratischen Deutschland. Berlin 1963, 24 s.
- Hathaway Starke R. — Monachesi, Elio D.: *Adolescent Personality and Behavior. MMPI Patterns of Normal, Delinquent, Drop-out and Other Outcomes*. Minneapolis, Univ. of Minnesota Press 1963, 193 s.
- Hoeflin Ruth — Kell Leone: *Youth-Parent Relations, Monographs of the Society for Research in Child Development*. Lafayette, Ind., 1959.
- Holešovský F.: *K současným problémům naší mládeže*. Ostrava, Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1963, 62 s.
- Hollingshead August de Belmont: *Elmtown's Youth, the Impact of Social Classes on Adolescents*. New York 1950.
- Hovoříme s mládeží. *Zkušenosti z práce mezi mládeží při šíření protifašistických tradic*. Praha ÚV SPB 1964, 61 s.
- Hurajová E.: *Organizovanie voľného času mládeže*. Bratislava 1963, 18 s.
- Chruščev N. S.: *Molodyje strojitelj kommunizma, vysoko nesite znamja Lenina*. Moskva, Molodaja gvardija 1962, 31 s.
- Chruščev N. S.: *Výbor z projevů N. S. Chruščeva k sovětské mládeži*. Praha ÚV ČSM 1958, 35 s.

- Jaide W.: *Die jugendlichen Staatsbürger*. München, Juventa-Verlag 1965, 160 s.
- Jaide W.: *Das Verhältnis der Jugend zur Politik*. Berlin-Neuwied, H. Luchterhand-Verlag, 174 s.
- Jaide W.: *Eine neue Generation. Eine Untersuchung über Verhaltungen und Zeitbilder der Jugend*. München, Juventa-Verlag 1961, 192 s.
- Jarosinská M.: *Adaptacja młodzieży wiejskiej do klasy robotniczej*. Warszawa, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1964, 176 s.
- Jugend-Amboss oder Hammer? *Tatsachen über die Jugendpolitik in beiden deutschen Staaten*. Berlin, Staatsverlag d. Deutschen Demokratischen Republik 1964, 180 s.
- Jugend in unserer Zeit. Eine Vortragsfolge der Freien Universität Berlin*. München, Juventa-Verlag 1961, 148 s.
- Jugend in Wirtschaft und Gesellschaft — Eine Untersuchung an Lehrlingen und Mittelschülern in Österreich*, durchgef. v. d. Sozialwiss. Forschungsstelle d. Univ. Wien, Österr. Institut für Jugendkunde 1953.
- Jugend von heute — Hausherrn von morgen. Communiqué des Politbüros des ZK des SED zu Problemen der Jugend in der DDR*. Berlin, Dietz 1964, 70 s.
- Jugend zwischen 15 und 24*. Emnid I, II, III. Beilefeld 1954, 5, 6.
- Jugendliche heute. Ergebnisse einer Repräsentativ-Befragung 1963*, als Manuskript vervielfältigt. Norddeutscher Rundfunk (Hörersforschung). München 1965.
- Der Jugendstil. Der Weg ins 20. Jahrhundert*. Red. K. Bauch und H. Seling. Heidelberg, Keyser 1959.
- Jurovský A.: *Kultúrny vývoj mládeže*. Bratislava, SPN, Edícia vedeckej literatúry, 1965, 326 s.
- Jurovský A.: *Príspevok k poznaniu obsahu a naliehavosti želani u našej mládeže*. Sborník psychologických prací. Praha, CSAV 1957, s. 249—268.
- K současným problémům naší mládeže*. Ostrava KV Čs. spol. PVZ, 1963, 62 s.
- Kaiser G.: *Randalierende Jugend. Eine soziologische und kriminologische Studie über die sogenannten „Halbstarken“*. Heidelberg 1959, 272 s.
- Karrenberg F.: *Jugend in Beruf und Freizeit, Vortragsreihe des Deutschen Instituts*. Nr. 35, 1956.
- Karsten A.: *Die Anderen im Urteil der Jugend*. München, Juventa-Verlag 1965, 80 s.
- Kaufmann R.: *Gebrannte Kinder, Die Jugend in der Nachkriegszeit*. Düsseldorf 1961.
- Keilhacker M.: *Kino und Jugend*. München 1960.
- Keilhacker M. und M.: *Jugend und Spielfilm*. Stuttgart 1953.
- Keilhacker M. — Wassem E.: *Jugend im Kraftfeld der Massenmedien*. München, Juventa-Verlag 1965, 136 s.
- Kentler H.: *Jugendarbeit in der Industrielwelt*. München 1962.
- Kluth H. von — Lohmar U. — Tartler R. — hg. Schelsky H.: *Sozialwissenschaftliche Untersuchungen*. (Výzkumy západoněmecké mládeže; podkladový materiál k pozdější Schelského sociologii mládeže.) Heidelberg 1955.
- Kluth H. — Lohmar U. — Tartler R.: *Arbeiterjugend gestern und heute. Sozialwissenschaftliche Untersuchungen*. Vyd. H. Schelsky. Heidelberg, Quelle u. Meyer 1955, 349 s.
- Knirck E.: *Die junge Gesellschaft*. Düsseldorf, W. Kan 1957, 119 s.
- Knoll Joachim: *Jugend, Politik und politische Bildung*. Heidelberg, Quelle und Meyer 1962.
- Knoll K.: *Die Gesellung der deutschen Jugend in der Gegenwart*. Dis. München, Philosophische Fakultät 1962, 310 s.
- Konev A. N.: *Ličnyje ubeždenija podrostopka. Prevraščenie principov kommunističeskoj morali v glubokije ubeždenija*. Moskva, Znanije 1962, 44 s.
- Kopáč J.: *Besedujeme s mladými. Náměty k rozhovorům s mládeží*. Praha, Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1964, 71 s.
- Krawczak K.: *Zur Lage der westdeutschen Arbeiterjugend*. Berlin, Die Wirtschaft 1960, 180 s.
- Kunz J.: *Zwischen 15 und 20. Ein Helfer zum besseren Verständnis der Jugendlichen*. Zürich, Ex libris Verlag.
- Kurz K.: *Lebensverhältnisse der Nachkriegsjugend. Eine soziologische Studie*. Bremen 1949.
- Kuznecov D.: *Neoproveržimoje. Položenije moloděži v kapitalističeskich stranach*. Moskva, „Molgvardia“ 1962, 109 s.
- Kvaraceus W. C.: *La délinquance juvénile, problème du monde moderne*. Paris 1964.
- Lazarević J. V.: *Položaj mladih punoletnika u krivičnom pravu*. Dis. Beograd 1963, 319 s.
- Lazarsfeld P. F.: *Jugend und Beruf*. Jena 1931.
- Lenin V. I.: *O mládeži. Sborník statí a projevů 1895—1923*. Praha Mladá fronta 1956, 403 s.
- Les conflicts des générations. Ouvrage collectif en hommage à Gaston Berger*. Paris, P.U.F. 1963, 190 s.
- Litt T.: *Das Verhältnis der Generationen ehedem und heute*. Wiesbaden 1947.
- Lüschen G. — König R.: *Jugend in der Familie*. München, Juventa Verlag 1965, 96 s.
- Lütken Ch.: *Die deutsche Jugendbewegung, ein soziologischer Versuch*. Frankfurt 1925.
- Mácha K. — Máchová J.: *Lidé a socialismus. Problémy socialistického způsobu života*, s. 15—45 — Mladá generace. Praha, Svobodné slovo 1963, 187 s.
- Makarczyk W.: *Młodzież wiejska o swych zajeciach i dazeniach*. Warszawa, Ósrodek Badańa opinii Publicznej „Polskie Radio“ 1963, 49 s.
- Malanowski J.: *Beziehung junger Arbeiter zu Beruf und Lehre*. OBOP bei Radio Warschau 1960.
- Marabini J.: *Jugend zweier Welten. Untersuchungen über die sowjetische und amerikanische Jugend*. Wiesbaden, Rheinische Verlag Anstalt 1963, 359 s.
- Martin H.: *Der Grosstadtjugendliche und das Problem seiner Straffälligkeit*. Berlin 1951.
- Martin. L.: *Beiträge zur Frage Jugend und Politik*. Wien 1929.

- Matouš M.: *Proč slouží? Studie o západoněmecké mládeži*. Praha, NV 1964, 215 s.
- Mehmert K.: *Die Jugend in Sowjetrussland*. Berlin, S. Fischer, 1932, 273 s.
- Mejdrová H.: *Historie svazu mladých. Boj o vybudování masové organizace mládeže*. Praha MF 1959, 112 s.
- Mewes B.: *Die erwerbstätige Jugend*. Berlin 1929.
- Middendorf W.: *Jugendkriminologie*. Ratin-gen 1956, 79 s.
- Mikšík O.: *Zájmy mládeže a jejich rozvoj v armádě*. Praha, Naše vojsko 1960, 145 s.
- Miller R.: *U progů mladosci*. Warszawa 1964.
- Mitrochin L. N.: *Amerikanskije miraži*. Mos-ka, Molodaja gvardija 1962, 520 s.
- Mládež nesmí být divákem. (4. sjezd ČSM) Sborník*. Praha MF 1963, 122 s.
- Muchow H. H.: *Jugend im Wandel. Die antro-pologische Situation der heutigen Jugend*. Schleswig 1953.
- Muchow H. H.: *Jugend und Zeitgeist*. Ro-wohlts-Enzyklopädie, Band 147, 8, Hamburg 1962.
- Muchow H. H.: *Sexualreife und Sozialstruktur der Jugend*. Hamburg 1959.
- Münster H. A.: *Jugend und Zeitung*. Berlin 1932.
- Nahodil O.: *Kulturní zájmy mládeže*. Vyjde Praha, inter. publikace Osvětového ústavu, 1965.
- Paetel K. O.: *Jugendbewegung und Politik*. Bad Godesberg, Vögenreit-Verlag 1961, 190 s.
- Pawelczyńska A.: *Przestępczość grup nielet-nich*. Warszawa, Książka i Wiedza 1964, 319 s.
- Pädagogische Studien*. Band IX. (Interesse der Jugend, ihr kulturelles Milieu und ihr geistiges Niveau.) Verlag der polnischen Akademie der Wissenschaften.
- Perruchot H.: *La France et sa Jeunesse*. Pa-ris 1958.
- Peyrade J.: *Jeunes Hommes*. Paris, Spes 1959, 348 s.
- Pfaff K.: *Die Welt der neuen Jugend*. Olten und Freiburg, Walter 1962.
- Ptaszyńska W.: *Życie psychiczne dorastającej młodzieży*. Warszawa, Nasza Księgarnia 1962, 65 s.
- Patterson F.: *The Adolescent Citizen*, Glencoe 1960.
- Piperek M.: *Die Weltanschauung des Jugend-lichen*. Wien 1938.
- Pomogajev A. I.: *Kommunisty i mlodež. Ma-terialy obmena mnenijami sostojavšegosja v redakcii žurnala „Problemy mira i socializ-ma“*, Praga 1962, 237 s.
- Problémy dospievajúcej mládeže*. Bratislava, Osvetový ústav 1963.
- Rödl P.: *Jugend in Staat und Gesellschaft. Ein Beitrag zur politischen Bildungsarbeit*. Berlin, H. Luchterhand 1961, 239 s.
- Rödleitner S.: *Die menschlichen Beziehungen des Jugendlichen*. Wien 1931.
- Rauch K.: *Junge Menschen heute*. München, List 1956, 387 s.
- Roessler W.: *Jugend im Erziehungsfeld*. Düsseldorf 1957.
- Rauscher V.: *Zedničtí a tesařští učňové. So-ciografická studie*. Praha, Čs. ústav práce 1949, 41 s.
- Rousselet J.: *Jeunesse d'aujourd'hui*. Paris, Flammarion 1960, 224 s.
- Rosenmayr L.: *Familienbeziehungen und Freizeitgewohnheiten jugendlicher Arbeiter. Eine Untersuchung von 800 Lehrlingen in Wien und Niederösterreich*. Wien, Verlag für Geschichte und Politik 1963, 430 s.
- Seibt G.: *Untersuchungen zum Familienbe-wusstsein 10-bis 14 jähriger*. München 1957.
- Seidemann K.: *Bund und Gruppe als Lebens-form der deutschen Jugend*. München 1955.
- Seidman J. M.: *The Adolescent*. New York 1960.
- Scharmann D. L.: *Konsumverhalten von Ju-gendlichen*. München, Juventa-Verlag 1965, 95 s.
- Scharmann T.: *Jugend in Arbeit und Beruf*. München, Juventa-Verlag 1965, 352 s.
- Schelsky H.: *Arbeiterjugend gestern und heute*. Heidelberg 1955.
- Schelsky H.: *Arbeitslosigkeit und Berufsnot der Jugend*. Köln, Gewerkschaftsbund 1952.
- Schelsky H.: *Die skeptische Generation. Eine Soziologie der deutschen Jugend*. Düsseldorf-Köln, Diederichs 1963, 409 s.
- Schüler-Springorum H. — Sieverts R.: *Sozial auffällige Jugendliche*. München, Juventa Ver-lag 1965, 104 s.
- Slovo k mládeži. Sborník projevů a doku-mentů*. Praha, Mladá fronta 1961, 100 s.
- Smith E.: *American Youth Culture. Group Life in Teen — age Society*. London, Free Press 1962, 264 s.
- Sohn K. H.: *Jugend, Betriebsvertretung, Ge-werkschaften*. Köln 1956.
- Sokorski W.: *Współczesność i młodzież*. War-szawa, Iskry 1963, 185 s.
- Spranger E.: *Psychologie des Jugendalters*. Heidelberg 1960.
- Strnad J.: *O zločinnosti mládeže v kapitalis-tických zemích*. Praha, Mladá fronta 1958, 44 s.
- Strzelewicz W.: *Jugend in ihrer freien Zeit*. München, Juventa-Verlag 1965, 72 s.
- Šimek M.: *Osvětová práce s mládeží. Sborník překladů ze zahraničního tisku*. Praha 1964, Osvětový ústav, rozmnoženo, 61 s.
- Šubrt J.: *Fakta o postavení československé mládeže dříve a dnes*. Praha, ÚV ČSM 1960.
- Teen-age Culture. The Annals of American Academy of Political and Social Science* (red. J. Bernard), Philadelphia, November 1961.
- Tenbruck F. H.: *Jugend und Gesellschaft. So-ziologische Perspektiven*. Freiburg, Verlag Rombach 1962, 127 s.
- Tendances nouvelles des organisations de jeunesse. Études comparatives*. Paris, Unesco 1960, 66 s.
- Thomae H.: *Vorbilder und Leitbilder der Ju-gend*. München, Juventa-Verlag 1965, 96 s.
- Tkadlečková H.: *Dějiny Komsomolu na Slo-vensku 1918–1938*. Bratislava VPL 1964, 268 s.
- Togliatti P.: *Projevy k mladým Italům*. Praha, Mladá fronta 1956, 106 s.
- Tulski J.: *Vorbilder und Berufswünsche jun-ger Arbeiter*. Varšava (v tisku).
- Tunley R.: *Kids, Crime and Chaos, a World Report on Juvenile Delinquency*. New York, Harper 1962.
- Ulbricht W.: *Gespräch mit Jugendlichen aus*

beiden deutschen Staaten und West-Berlin. Deutschlandtreffen der Jugend. Berlin 1964. Values and Ideals of American Youth. Ed. by E. Ginzberg. New York and London, Columbia University Press 1961, 338 s.

Waldman E.: *Soldat im Staat. Staatsbürger in Uniform, Vorstellung und Wirklichkeit.* (Výzkum politic. postojů mládeže NSR.) Boppard am Rhein 1963.

Wasem E.: *Jugend und Filmleben.* München 1957.

Wojciechowski K.: *Zainteresowania młodzieży pracującej.* Warszawa, Wiedza Powszechna 1961, 207 s.

Wurzbacher G.: *Gesellungsformen der Jugend.* München, Juventa-Verlag 1965, 144 s. *Youth: Change and Challenge.* New York, London, H. Erikson 1963, 284 s.

Youth Survey. The Gallup Poll. March. 1959.

Zápotocký A.: *O mládeži,* Praha, MF 1955, 197 s.

Zápotocký A.: *O mládeži. Sborník statí a projevů z let 1923–1957.* Bratislava, Osvěta 1959, 290 s.

Zulliger H.: *Jugendliche und Halbstarke.* Zürich, W. Classe Verlag 1958, 119 s.

Zur ideologischen und politischen Orientierung der westdeutschen Jugend und ihrer Führer. Materialien einer Untersuchung in der Bundesrepublik. Frankfurt a. M. DIVO, 1957.

IV. Mládež studující, obzvlášť vysokoškolská

Ashby E.: *Technology and Academics.* London, Maxmillan 1958.

Attitudes and Social Relations of Foreign Students in the United States. Minneapolis, University of Minnesota Press 1963, 434 s.

Bárta-Smekal: *Předpověď studijního úspěchu vysokoškoláka.* Sborník prací filosofické fakulty university v Brně (řada filosofická). roč. 8, 1959.

Bielawska B.: *Procesy adaptacji studentów zagranicznych w pierwszym roku ich pobytu w Polsce.* Warszawa, Miedzyuczelniany zaklad badań nad szkolnictwem wyzszym 1960, 35 s.

Craig. Ch.: *The Employment of Cambridge Graduates.* Cambridge University Press 1963, 102 s.

Čepelák J.: *Český student a armáda.* Výsledek sociálního výzkumu. Praha, Čs. Ústav práce 1949, 39 s.

Cervinka F.: *Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a na počátku našeho stol. 1890–1910. Práce z dějin Karlovy University,* sv. 1. Praha, SPN 1962.

Darley J. G.: *Promise and Performance: A Study of Ability and Achievement in Higher Education,* Berkeley, Center for the Study of Higher Education, University of California 1962, 191 s.

The Drop-outs. A Treatment Study of Intellectually Capable Students Who Drop Out of High School. New York, Free Press of Glencoe, Inc. 1962, 302 s.

Flitner W.: *Studentisches Gemeinschaftsleben und Hochschulreform.* Göttingen 1952.

Formation des cadres techniques et scientifiques. Paris, UNESCO 1959, 323 s.

Gerhard J.: *Studentische Jugendarbeit in Hamburg.* Hamburg 1957.

Getzels J. — Jackson Ph.: *Creativity and Intelligence. Explorations with Gifted Students.* New York 1962, 293 s.

Goldsen R. — Rosenberg M. — Williams R. M. — Suchman E. A.: *What College Students Think.* New York, D. Van Nostrand Comp. 1960, 240 s.

Gressman E. W.: *Out-of-School Activities of Junior High-School Pupils in Relation to Intelligence and Socio-economic Status.* Studies of Education, State College, 1937.

Habermans J. u. a.: *Student und Politik.* Neuwied, Hermann Luchterhand Verlag 1961, 359 s. Jacobs Ph. E.: *Changing Values in College.* New York, Harpers, 1958.

Kamiński A.: *Wakacje letnie studentów.* Warszawa, Miedzyuczelniany zaklad badań nad szkolnictwem wyzszym 1963, 164 s.

Kath G.: *Das soziale Bild der Studentenschaft in Westdeutschland und Berlin,* hrsg. v. Deutschen Studentenwerk Bonn, März 1952.

Katz D. — Allport F. H.: *Students' Attitudes.* Syracuse. New York, Craftsman Press 1931.

Killy W.: *Studium generale und studentisches Gemeinschaftsleben.* Berlin 1952.

Kolaříková L.: *Příspěvek k psychologii osobnosti vysokoškolského posluchače.* Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, řada filosof., 1959, č. 6, s. 39–62.

Lazarsfeld P. and Thielens W.: *The Academic Mind.* Glencoe, Free Press 1958.

Máchova J.: *K sociální podmíněnosti světónázorových přetřků vysokoškolské inteligence.* Kand. dis. práce. Praha, Ústav marxismuleninismu pro vysoké školy, 1964.

Matoušek O. — Příhoda V.: *Dnešní studenti. Výzkum jejich schopnosti pro studium na universitě.* Praha 1935. Spisy přírodověd. fakulty KU, č. 114.

Miller N.: *Social Class and Value Difference among American College Students.* Ph. D. thesis on file at Columbia University 1958.

Misto studující mládeže v současném rozvoji socialistické společnosti. Praha, Mladá fronta 1963, 15 s.

Neubauer V.: *Die Psychologie des Hochschülers. Ein experimental-psychologischer Beitrag zum Akademikerproblem.* Innsbruck 1956.

Newcomb Th. M.: *Student Peer-group Influence in The American College*

O vzniku a historii MSS a MDS. Praha, Mladá fronta 1955, 198 s.

Pressey L. C.: *Some College Students and Their Problems.* Columbus, Ohio State University Press, 1929.

Rosenberg M. — Suchman E. A. — Rose K. Goldsen: *Occupations and Values.* The Free Press of Glencoe 1958. (Výzkum vysokoškoláků.)

Rozniewski A.: *Plany zyciowe absolwentów szkoły sredniej.* Ośrodek Badania Opinii Publicznej 1960.

Schobesberger J.: *Die Entwicklung von Einstellungen und Interessen bei berufstätigen und studierenden männlichen Jugendlichen.* Wien 1957.

Sellitz C.: *Attitudes and Social Relations of Foreign Students in the United States.* Min-

- neapolis, Minnesota University Press 1963, 434 s.
- Sirsikar, V. M.: *Social and Political Attitudes of Postgraduate Students of the University of Poona, 1960–1961*. Poona, Poona University Press 1963, 66 s.
- Sokol M.: *Situace a vyhlídky vysokoškoláků*. Praha Děl. nakl. 1947, 86 s.
- Student — the Student and the Fight against Ignorance, Poverty and Disease*. Prague 1964, 17 s.
- The Student — Physician*. Edited by R. K. Merton, G. Reader and P. L. Kendall. Cambridge, Harvard University Press 1957, 360 s.
- Suchman E. A.: *The Values of American College Students in Long Range Planning for Education of the American Council on Education*. Washington D. C. 1958.
- Szarfenbergowa J.: *Zależność między postępiem w nauce szkolnej i w czasie studiów a sukcesami w pracy zawodowej architektów*. Warszawa, Miedzyuczelniany zakład badań nad szkolnictwem wyższym 1963, 51 s.
- Swida H.: *Młodzież licealna*. Warszawa 1963, 212 s.
- Szabuniewicz B.: *Struktura ewolucyjna ocen studentów medycyny a ich los zawodowy*. Warszawa, Miedzyuczelniany zakład badań nad szkolnictwem wyższym 1960, 35 s.
- Szczepański J.: *Socjologiczne zagadnienia wykształcenia*. Warszawa, PWN 1963, 368 s.
- Strang R.: *Behavior and Background of Students in College and Secondary School*. New York, Harper 1937.
- Tannenbaum A. J.: *Adolescent Attitudes toward Academic Brilliance*. New York, Columbia University Bureau of Publications 1962, 100 s.
- Tartler R.: *Die Lebensformen der Studentin in Westdeutschland*. Eine soziologisch-empirische Untersuchung an den Universitäten Freiburg, Göttingen und Hamburg, durchgeführt im Wintersemester 1954/55, im Manuskript vervielfältigt.
- Tesár I.: *Z bojů pokrokového studentstva v letech 1930–38 proti nezaměstnanosti, fašismu a válce*. Vyd. ÚV ČSM pro vnitřní potřebu. Praha, Mladá fronta 1959, 67 s.
- Tyler R. W.: *The Impact of Students on Schools and Colleges*. N. B. Henry ed., Social Forces Influencing American Education.
- Uher J.: *Středoškolský student a jeho svět*. Praha, Profesorské nakladatelství 1939.
- Williams G.: *Apprenticeship in Europe: The Lesson for Britain*. London, Chapman and Hall 1963, 208 s.
- Williamson E. G.: *Students and Occupations*. New York, Holt 1937.
- Za lepší svět. Sborník statí a vzpomínek na studentské pokrokové hnutí 30 let*. Praha, SPN 1963.
- Zapletal V.: *Sborník prací PI Gottwaldov. K zájmové estetickovýchovné a literární výchovné práci mezi studenty*. Praha, SPN 1964, sv. 2.
- Zweig F.: *The Student in the Age of Anxiety: A Survey of Oxford and Manchester Students*. New York, Free Press of Glencoe 1964, 224 s.

Pavel Machonin — Bohumil Jungmann: Social Differentiation in a Socialist Society and Differentiation in the Character of Work. (Outlined Theoretical Conception of the Research Program.)

According to the authors' opinion, it is — from the theoretical, methodological, as well as organizationally practical points of view — desirable to publish in the Sociological Review research programs or research projects worked out by sociological workplaces. They therefore present an outline of the theoretical conception of a long-term research program to be carried out by a team of workers appointed at the beginning of this year in the Institute of Marx-Leninism for Universities. The task of this team is to examine sociologically the relation between the social differentiation in a socialist society and the differentiation in the character of work, conditioned particularly by processes taking place in the sphere of production forces.

In the introduction the authors describe the development of these problems within the scope of the existing branches of science, which have, so far, dealt with sociological topics from various points of view (which refers especially to scientific communism); they demonstrate the actual need of their further elaboration by pointing out the immanent development of our sociological thought as well as urgent socially practical requirements, and outline the relations of the theory of social structure to the traditional Marxist theory of classes, class struggle and socialist revolution. In their opinion the theory of the social structure in a socialist society genetically proceeds from the theory of classes, but differs from it especially by the object of research, by socially practical purposes, as well as by the historical type of the social science a part of which it represents.

The theoretical conception of the research is formulated as a theoretical hypothesis with a considerable degree of universality. Its further elaboration and concretization into a system of operational hypotheses, into verifiable series of empirical researches, is closely connected with the contemporary efforts of Czechoslovak as well as foreign sociologists to constitute a relatively integrated sociological system, based on Marxist principles. The authors characterize their own ideas of some aspects of the construction of this system, and use them as methodological guidance in developing their hypothesis; they

require the greatest possible theoretical and empirical unambiguity of individual theses, the ascertainment of the degree of their hypothetical character, the limits for their applicability, their systematization in integrated theories etc.

The theoretical hypothesis presupposes a substantial relation between the differentiation in the character of one of the social activities — work — and the social differentiation in the socialist society. The authors delimit theoretical definitions functioning in the hypothesis. The *social differentiation* is considered to be an aspect of the *social structure*, which is defined as one of the partial structures, forming the *global structure of society*; this consists of people belonging to most various groups, of their social activities and of culture as a product and a condition of these activities. The authors appreciate the possibilities of the structurally functional approach to the study of social reality, on the assumption of its Marxist interpretation. The *social structure* is defined as a relatively stable system of essential functional interrelations between the social whole, the social groups and the mass of individuals, i.e. constitutive elements of this whole, which is characteristic of the given society in concrete coordinates of time and space. The authors further deal with the classification of the differentiation factors which determine various forms of social separation and association of people while performing fundamental vital functions of the society and of the individual, with regards both to the horizontal and the vertical differentiation of the society. They briefly characterize the principal stages of the development of society from the point of view of both the differentiation dimensions and their essential components, they postulate and justify the hypothetical model of the socialist society, in which all components of the vertical differentiation are, on principle, subordinated to the differentiation in the character of work. The *character of work* is comprehended as the most universal, complete qualitative definition of work; it is determined by the insertion (which may be mediated or mediated in various degrees) of the physical and psychical structure of the working individual into materially technical and materially organizational structures, and by placing the worker's personality into wider economic and social relations. The character of work is, therefore, given by a mediated unity of material, personal and so-

cial conditions of the working process. In the present paper, this general definition is supplemented by an outlined analysis of the fundamental working functions of man involved in the working process, and by an indication of the changes they undergo in a society on its way to industrialization.

In concluding their article the authors indicate further steps the team will take in working out the presented hypothesis, and its verification by a system of empirical researches. The degree to which the resulting ideas of the same social reality, examined from the point of view of both theoretical definitions, will agree or disagree, will represent the degree of verification or modification of the outlined hypothesis.

M. Flek — L. Strnad: Information and Results Obtained by a Sociological Research Concerning the Influence of Some Factors upon Forming the Relation of People to Work

In the period from November 1963 till November 1964 the first stage of the research concerning the relation of employees to work was carried through in the Czech Rubber Factories in Hradec Králové. Methods used were sociological and sociometrical; also methods of variation statistics were applied on a relatively large scale in evaluating the material collected.

In the present paper we deal with one of the most important aspects of the problem studied, i.e. with the question of how the forming of the relation to work is affected by the quality of the managing activity. The comparison of the respondents' attitudes (the data were obtained by means of an anonymous questionnaire filled in by more than 79% of factory employees) with objective facts enabled us to state some fundamental relations. Especially interesting are the following partial (initial) items of information:

- With regards to the relative contentment of persons belonging to separate social groups with the remuneration for their work, it was found that contented were workmen and administrative workers, i.e. persons having lower education, but discontented were technicians, leading employees and persons having higher education.
- In the plant there exists, substantially, the relation between the possibility of applying abilities and the education of employees, whose satisfaction with the work performed increases with the level of education. An exception to this fact is represented only by employees with university education, who are, by far, least satisfied with the work they perform.
- The least favourable views on the possibility and sense of criticism are found among workmen, who — in comparison with other social groups — take the least part in the work of social organizations; this holds true with regards not only to

the number of members of the social group performing the work connected with functions, but also to the level of activity.

The ascertainment of the causes of facts resulting from this fundamental selection and comparison of the data obtained was effected by submitting to further detailed study only those workplaces, where affirmative or negative attitudes of the respondents were accumulated. We were chiefly interested in the relationship between actual work conditions and the workers' attitudes.

The results of this analysis were as follows:

1. The determining factor in creating satisfaction with work lies in the totality of conditions under which work is realized: first of all, in harmony, or — we can say — in a good organization of production. The better the facilities for a continuous fulfillment of the plan, the less over-time work, the more favourable the standpoints of workers, and the greater the activity of functionaries.
2. The influence of the height of the reward for work on forming the relation to work must not be underestimated, but on the level attained in the Czech Rubber Factories at Hradec Králové it becomes, with the majority of workers, an "accompanying" influence.
3. External conditions, shaped by the management of the works and plant, have a decisive influence on the formation of the attitudes of workers to their work. The activity of those occupying immediate leading positions (foremen and chiefs in workshops) influences the workers' views to a much lesser degree.

Concrete facts which enabled us to reach these conclusions are summarized in our paper in the form of tables and graphs.

Jiří Kraus — Jan Průcha: Communication and Sociology Social

The characteristic feature of all cybernetic systems, and therefore of social groups, is communicational behaviour, e.g. transmission of information about external and internal states of systems, which serves to regulate those systems. The complexity of verbal communication is to be considered from the point of view of various social sciences: philosophy, psychology, sociology, linguistics, etc. The necessity of a combined approach to these domains and methods is stressed. Since the studies of these problems are still at their beginning, the bibliography of some important articles is introduced.

In the field of verbal communication it is necessary to point out the relationship between linguistics and sociology. Contemporary linguistics has undergone certain changes, since it has been influenced both by informational theory and cybernetics and by technical applications. It has caused some

changes not only in the research of the structure of language, but also in the study of the social aspect of communication. It is evident that linguistics in this sense has objectives in common with sociology. Both sciences are related to one another in that they use similar quantitative and experimental methods.

The paper is divided into four parts: Communication networks, Communication channels, Communicants. Relationship between language and society.

Communication network includes the communicational model of political, social and economic relations in a socialist society. The notion of communication circuit (recognos-

cative, directive, aesthetic and contactual) is explained. The problem of communication channels is treated in connection with the theory of mass communication. The research of communicants is concentrated in the domain of psycholinguistics, which analyses psychological characteristics of encoders and decoders, and of sociolinguistics, which investigates communicants as members of various social groups. The research of the relationship between language and society is based on the hierarchy of both phenomena; the relations between functional styles and communication circuits are assumed.

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává vědecké kolegium filosofie ČSAV, Příkopy 29, Praha 1 - Staré Město, dod. PÚ 01, tel. 230-819 — Rozšiřuje Poštovní novinová služba, objednávky a předplatné přijímá PNS, ústřední expedice tisku, administrace odborného tisku, tř. Obránců míru 2, Brno. Lze také objednat u každé pošty nebo doručovatele. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice tisku, odd. vývoz tisku, Jindřišská 14, Praha 1. — Tiskne Knih-tisk, n. p., provoz 4, Sámova 12, Praha 10 - Vršovice, dod. PÚ. 101. — Časopis vychází šestkrát ročně. — Cena výtisku Kčs 8.—, předplatné na celý rok Kčs 48.—, US \$ 6,60, £ 2,7,0. — Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v září 1965. Číslo vyšlo v prosinci 1965.

A — 09 * 51212

© Nakladatelství Československé akademie věd, 1965.